

การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีตันสนีย์ เสถียรสุด
THE ANALYTICAL STUDY OF DEVELOPING THE WOMEN ACCORDING TO
MAE CHEE SANSANEE STHIRASUTA'S VIEWPOINT.

สโรชา คุณาธิปพงษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๑

การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแมชีคั่นสนีย์ เสถียรสุด

นางสโรชา คุณาธิปพงษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE ANALYTICAL STUDY OF DEVELOPING THE WOMEN ACCORDING TO
MAE CHEE SANSANEE STHIRASUTA'S VIEWPOINT.

Ms. Sarocha Kunatippapong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

..... กรรมการ
(พระมหาทวี มหาปัญญา, ดร.)

..... กรรมการ
(ผศ.มนตรี สืบดวง)

..... กรรมการ
(ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม)

..... กรรมการ
(ผศ.ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาทวี มหาปัญญา, ดร. ประธานกรรมการ
ผศ.ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาศรีตามทัศนะของ
แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต

ผู้วิจัย : สโรชา คุณาธิปพงษ์

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง) ป.ธ. ๙, พธ.บ., ศน.ม.,
M.Phil. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: ผศ.ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา ค.บ., อ.ม., AMRS. (Religion
Studies), Th.M (Theology), Ph.D. (Systematic Theology)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการพัฒนาศรีตามคัมภีร์พุทธศาสนา เถรวาท และตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ที่ท่านได้นำหลักพุทธธรรมมาผนวกกับการพัฒนา มนุษย์ตามหลักการทั่วไปและกิจกรรมต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตมาใช้ในการพัฒนาศรี ตลอดจน การศึกษาการประยุกต์การพัฒนาศรีตามทัศนะของท่านมาใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

การศึกษาการพัฒนาศรีในงานวิจัยนี้ ได้เริ่มต้นศึกษาการพัฒนาศรีที่ปรากฏใน คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาฐานะและบทบาทของสตรีสมัยก่อนพุทธกาลและในสมัย พุทธกาล ทั้งในสถานภาพของสตรีทางสังคมและสถานภาพทางศาสนา เพื่อศึกษาว่า พระพุทธศาสนาได้ช่วยยกระดับของสตรีอย่างไร ได้ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ใช้ในการพัฒนาศรี ศึกษาความแตกต่างของพุทธธรรมที่ใช้ในการพัฒนาศรีในเพศคฤหัสถ์และเพศบรรพชิตว่าเป็น อย่างไร เนื่องจากการดำเนินชีวิตมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน ตลอดจนได้ศึกษาวิธีการพัฒนาศรี ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับการพัฒนาศรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้น ได้ศึกษาทัศนะของ ท่านต่อบทบาทและหน้าที่ของสตรี ตลอดจนศึกษาหลักพุทธธรรมและวิธีการที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธ ศาสนาเถรวาทที่ท่านนำมาใช้ในการพัฒนาศรี และทั้งนี้ได้ศึกษาวิธีการทำงานของท่านในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาว่ามีการใช้หลักการและวิธีการใด ๆ บ้างในการทำงานจนประสบความสำเร็จเป็นที่ ยอมรับทั้งในและต่างประเทศ และทั้งนี้ได้ศึกษาการประยุกต์การพัฒนาศรีตามทัศนะของท่านมา ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

จากการวิจัยพบว่า สตรีในสมัยพุทธกาลมีสถานะที่ดีขึ้นในทุกด้านไม่ว่าจะเป็น สถานภาพทางศาสนาหรือทางสังคม พระพุทธองค์ทรงยกย่องและให้ความสำคัญแก่สตรีเสมอบุรุษ และทรงยอมรับว่าสตรีมีศักยภาพในทางจิตวิญญาณทัดเทียมกับบุรุษในการบรรลุธรรม หลักพุทธธรรมที่ใช้ในการพัฒนาสตรีเป็นหลักธรรมเดียวกับการพัฒนามนุษย์นั่นเอง คือ บุญกิริยาวัตถุ สำหรับคฤหัสถ์ และหลักไตรสิกขา สำหรับบรรพชิต บุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นข้อปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการมีความทุกข์ที่ลดลง ส่วนหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมในทางความประพฤติและทางจิตอย่างสูง มีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน สำหรับวิธีการที่ใช้พัฒนาสตรีตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนั้น ได้ศึกษาใน ๔ วิธี คือ (๑) โดยการศึกษาธรรม (๒) โดยการปฏิบัติธรรม (๓) โดยการเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นอุบาสิกา และ (๔) โดยการบวชเป็นภิกษุณีหรือสามเณรี

การพัฒนาสตรีตามทัศนะแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้น ท่านให้ความสำคัญแก่สตรีในฐานะ “มารดาของโลก” เป็นผู้สร้างสันติภาพโลก สตรีจึงจำเป็นต้องเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนและดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคมและทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” คือทำให้ธรรมะอยู่ในใจของทุกคน ซึ่งจะช่วยลดปัญหาสังคมต่าง ๆ ลงได้

การพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้น ท่านใช้หลักธรรมและวิธีการพัฒนาสตรีตามหลักพุทธธรรม ท่านมีศิลปะในการสอนธรรมได้อย่างร่วมสมัย ใช้ภาษาที่งดงาม เข้าใจได้ไม่ยาก มีความลึกซึ้งของธรรมในระดับหนึ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการนำไปปฏิบัติใช้ใน ชีวิตประจำวัน และการนำกิจกรรมต่าง ๆ มาผนวกใช้เป็นการปฏิบัติธรรม ตลอดจนการใช้การทำงานมาเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม การทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านได้ใช้ความรู้สมัยใหม่ต่าง ๆ เช่น การจัดการความรู้ การทำงานที่เป็นชุมชน หรือการใช้สื่อสารมวลชน เป็นต้น จนทำให้การทำงานของท่านประสบความสำเร็จ สามารถนำพระพุทธธรรมเข้าถึงสาธารณชนจำนวนมาก

สำหรับการประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มาใช้ในสังคมไทย คือ การทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” หรือการทำให้ในใจของผู้คนมีธรรมะนั้นเอง เพื่อสร้างความสุขสงบสันติแก่โลกใบนี้ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามที่ผู้วิจัยได้เสนอความคิดเห็น เป็นการสร้างความตระหนักรู้ถึงความสำคัญในการมีธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงจิตใจตน การสร้างค่านิยมที่ถูกต้องในสังคม เป็นต้น

- Thesis Title** : The Analytical Study of Developing the Women According to Mae Chee Sansanee Sthirasuta' s Viewpoint.
- Researcher** : Ms. Sarocha Kunatippapong
- Degree** : Master of Arts (Buddhist Studies)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phramaha Tawee Mahapanyo (Lalong) Pali. X, B.A.,M.A., M.Phil.(Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
 - : Asst. Prof. Parichart Suwanbubbha B.A., M.A., AMRS. (Religion Studies), Th.M (Theology), Ph.D. (Systematic Theology)
- Date of Graduation** : 20 October 2008

Abstract

The thesis is of the purpose of studying the developing of the women according to Theravada Buddhist Scripture and to the viewpoint possessed by Mae Chee Sansanee Sthirasuta who combines the principles of Buddhist Doctrines with the modern the human development according to the general principles and with other human activities to develop the women. The last purpose of studying is to apply the developments of the women according to her viewpoint to the present Thai societies.

The study of developing the women in this research work begins with developing the women as appearing in Theravada Buddhist Scripture. It emphasizes the women's roles of both before and at the Buddha's period. It also emphasizes the women's status both in societies and religions. The purpose of studying is to consider how Buddhism can raise up the women's status. It is to study the principles of the Buddhist Doctrines applied to developing the women and to study the difference between the Buddhist Doctrines applied to developing the lay women and ordained women. This is because the ways of leading their lives are of different aims. The study also includes the method of developing the women according to the Theravada Buddhist Scriptures.

Regarding the developing of the women according Mae Chee Sansanee Sthirasuta's viewpoint, the research has studied her viewpoint. Towards the women's roles and duties including the Buddhist doctrinal principles and the methods appearing in Theravada Buddhist Scriptures with she applied to developing the women. The researcher also studies the methods how she works in propagating Buddhism so successfully that both Thai people and the foreign people have accepted. The research has thus studies the application of her developing the women to the present Thai societies. From the research, it is found that the women at the Buddhist's time had better status in every aspect, no matter whether it was in religion one or the in social one Lord Buddha admired and encouraged the importance of women equally to that of men. He accepted such a mental potentially of women equally to men in term of enlightenment. The principles of Dhamma used to develop women is the same as the ones used to develop human beings that is Punnakiriya-vathu for layman Tisikkha or the Threefold Training for the monks. Punnakiriya-vathu is Dana, Sila and Bhavana which are the practices of action, speech and mind in order to lower Dukkha. Regarding the Three Sikkha, they are morality, concentration and wisdom or the three kinds of training in higher behavior and mentality which aim to attain Niravana. The methods to developing the women in Theravada Buddhist Scripture are selected in 4 ways which are 1) The study of the scriptures 2) The practice 3) The attaining of the state of being the lay women disciple and 4) The state of becoming Bhikkhuni or Samaneri.

Accordingly, the viewpoint possessed by Mae Chee Sansanee Sthirasuta in developing the women shows that she tries to raise the women's status to be important as "mother of the world". This can create peacefulness to the world. So, women have to learn and develop themselves and devote their lives to social usefulness and adopt the Dhamma as the mother of the world or to create the Dhamma in people's mind. By this way the problems in the societies will be decreased.

Mae Chee Sansanee Sthirasuta in addition to using the Doctrinal principles and the method of developing the women according to the Buddhist principles, still has the arts of teaching the doctrines very well. She also propagates the Dhamma by using the proper language easier to understand the profound meaning and the benefit for life practicing. She added the human beings activities of working to practicing the doctrines. She is highly successful in Dhamma propagation. She can activate modern knowledge, for examples, the Knowledge Management, the working in Community of Civil Society and mass communication to widely spread the Dhamma to public in general.

To apply Mae Chee Sansanee Sthirasuta's concepts of the development of women to Thai societies is to make the people aware of the fact that 'the Dhamma is the mother of the world' or 'to create the Dhamma to be in people's minds is good'. According to the proposed opinion given by the researcher, it is found that to create the concern of the importance of the Dhamma in the people's minds is to encourage the correct worthiness to Thai societies.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ด้วยความช่วยเหลือสนับสนุนจากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้ให้คำปรึกษา แนะนำแนวทางในการค้นคว้าวิจัย และอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยขอแสดงความขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาทวี มหาปัญญา,ดร. ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่คอยช่วยเหลือให้คำแนะนำและกำลังใจพร้อมทั้งได้ทำการตรวจแก้ไขงานด้วยความเมตตายิ่ง ผศ.ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้แนวคิดและคำแนะนำในการประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ากับการศึกษาพุทธธรรม

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์รังษี สุหนต์ ที่ช่วยให้คำปรึกษาในด้านพระคัมภีร์ และตรวจทานเชิงอรรถ พระมหาสมบุญญ์ วุฑฒิกโร, ดร. พระมหาราชัน จิตตปาโล และคุณอุดม จันทิมา ที่ให้คำแนะนำและความช่วยเหลือต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์ พระครูใบฎีกาสนั่น ทวยรุโข ที่ช่วยตรวจรูปแบบ รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยตรวจทานแก้ไขบทคัดย่อ (ภาษาอังกฤษ) พระอาจารย์และเจ้าหน้าที่ของบัณฑิตวิทยาลัยทุกรูป / ท่านที่ให้ความช่วยเหลือและคำปรึกษาอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์เจ้าหน้าที่ผู้สอบโครงร่างวิทยานิพนธ์ ซึ่งมีส่วนช่วยกำหนดรูปแบบในการดำเนินการวิจัยให้เป็นในทิศทางที่เหมาะสมดีงาม และท่านอาจารย์และเจ้าหน้าที่ผู้สอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ได้ช่วยให้งานวิจัยนี้ เป็นงานที่มีความครบถ้วนและสมบูรณ์แบบมากขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ที่ให้คำสัมภาษณ์และเป็นผู้ทำให้ผู้วิจัยได้สนใจใฝ่ศึกษาธรรม คุณสายสัมพันธ์ ปัญญศิริ ที่ให้คำสัมภาษณ์คำแนะนำและการช่วยเหลือต่าง ๆ อย่างดี แม่ชีและบุคลากรทุกท่านของเสถียรธรรมสถานที่ได้ให้การช่วยเหลือและข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ อีกทั้งผู้ให้คำสัมภาษณ์ที่เป็นผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เยี่ยมชมนเสถียรธรรมสถาน และเจ้าหน้าที่ของเครือข่ายพุทธิกา : เพื่อพระพุทธานุศาสนาสงฆและสังคม ทุกท่านที่ได้ให้คำสัมภาษณ์และความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์สำหรับการทำงานวิจัยในครั้งนี้

วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงจะไม่สามารถสำเร็จได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนด้านข้อมูลอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุด – หอสมุดทุกแห่งที่ได้เข้าไปใช้บริการ ผู้จัดทำเว็บไซต์รวบรวมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ท่านที่เป็นเจ้าของผลงานวิชาการอันมีค่ายิ่งทุกท่าน และทุก ๆ ท่านที่เกี่ยวข้องในผลงานวิชาการทั้งหลายเหล่านี้ ที่ผู้วิจัยได้นำมาประกอบงานวิจัยฉบับนี้

คุณค่าและประโยชน์ที่มีอยู่ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมเป็น พุทธบูชา
ธรรมบูชา สังฆบูชา และขอบูชาคุณบิดามารดา คุณครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา
ความรู้ ญาติพี่น้องทุกท่าน เพื่อน ๆ มจร. (ภาคพิเศษ) รุ่น ๑๙ ทุกท่านที่เป็นกำลังใจต่อการ
ทำงานวิจัยในครั้งนี้ รวมทั้งผู้มีพระคุณต่อผู้วิจัยทุก ๆ ท่าน ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยจง
อภิบาลรักษาท่านทั้งหลาย ให้ได้รับความสุขสงบสันติและเจริญในธรรม ด้วยเทอญ

สโรชา คุณาธิปพงษ์

๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(ฉ)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(ฎ)
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒ สภาพปัญหาและแนวคิดการพัฒนาสตรีในสังคมปัจจุบัน	
๒.๑ สภาพปัญหาเกี่ยวกับสตรี	๑๐
๒.๒ แผนการพัฒนาสตรีตามหลักสากล	๑๗
๒.๒.๑ การดำเนินความก้าวหน้าของสตรีในประเทศไทย ตั้งแต่ปีสตรีสากล	๑๙
๒.๒.๒ การประชุมสตรีระดับโลกจำนวน ๔ ครั้ง	๒๔
๒.๒.๓ การพัฒนาสตรีในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ - ๑๐	๒๘
๒.๒.๔ แผนพัฒนาสตรีระยะยาว	๓๕
๒.๓ การพัฒนามนุษย์ตามหลักการทั่วไป	๓๘
๒.๓.๑ การบริหารและพัฒนาทรัพยากรบุคคล	๓๙
๒.๓.๒ การบริหารและพัฒนาทุนมนุษย์	๔๑
๒.๓.๓ การจัดการความรู้ (Knowledge Management)	๔๔

๒.๓.๔	ความสัมพันธ์ของ การบริหารทรัพยากรมนุษย์ ทุนมนุษย์ และการจัดการความรู้	๔๘
๒.๔	บทสรุป	๔๘

บทที่ ๓ การพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑	ฐานะและบทบาทของสตรีอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล	๕๒
๓.๑.๑	สถานภาพของสตรีในสังคม	๕๓
๓.๑.๒	สถานภาพของสตรีในทางศาสนา	๕๖
๓.๒	ฐานะและบทบาทของสตรีอินเดียสมัยพุทธกาล	๕๗
๓.๒.๑	สถานภาพของสตรีในสังคม	๕๗
๓.๒.๒	สถานภาพของสตรีในทางศาสนา	๖๖
๓.๓	หลักธรรมในการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๖๗
๓.๔	วิธีการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๘๐
๓.๔.๑	โดยการศึกษาธรรมะ และใช้หลักธรรม ทางพระพุทธศาสนา	๘๐
๓.๔.๒	โดยการปฏิบัติธรรม	๘๑
๓.๔.๓	โดยการเข้าถึงพระรัตนตรัยและเป็นอุบาสิกา	๘๓
๓.๔.๔	โดยการบรรพชาอุปสมบทเป็นสามเณรี – ภิกษุณี	๘๔
๓.๕	ตัวอย่างสตรีที่ประสบความสำเร็จในสมัยพุทธกาล	๘๖
๓.๕.๑	สตรีในฐานะภิกษุณี	๘๖
๓.๕.๒	สตรีในฐานะอุบาสิกา	๘๙
๓.๖	บทสรุป	๙๒

บทที่ ๔ การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันทน์ สุธียรสุต

๔.๑	บทบาทและหน้าที่ของสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันทน์ สุธียรสุต	๙๕
๔.๒	ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีคันทน์ สุธียรสุต	๙๖
๔.๓	หลักธรรมสำหรับการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีคันทน์ สุธียรสุต	๙๗
๔.๔	โครงการพัฒนาสตรีของแม่ชีคันทน์ สุธียรสุต	๑๑๗
๔.๔.๑	โครงการบ้านสายสัมพันธ์	๑๑๘
๔.๔.๒	โครงการจิตประภัสสรตั้งแต่ตอนอยู่ในครรภ์	๑๑๙
๔.๔.๓	โครงการสาวิกาสิกขาลัย	๑๒๓
๔.๔.๔	โครงการการปฏิบัติธรรม	๑๒๕

๔.๕	บทสัมภาษณ์	
๔.๕.๑	บทสัมภาษณ์แม่ชี ศันสนีย์ เสถียรสุด	๑๒๘
๔.๕.๒	บทสัมภาษณ์ผู้ดูแลโครงการทั้ง ๔ โครงการ	๑๓๒
๔.๕.๓	ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เยี่ยมชมเสถียรธรรมสถาน และผู้ทำงานด้านการพัฒนาสังคม	๑๓๗
๔.๖	การวิเคราะห์เปรียบเทียบ การศึกษาธรรมะ การปฏิบัติธรรม และการบำเพ็ญเพียรทางจิตของ สตรีในสมัยพุทธกาล และ สตรีในสมัยปัจจุบัน	๑๔๖
๔.๗	เปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด กับ การพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และ หลักการทั่วไป	๑๕๐
๔.๗.๑	การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด	๑๕๐
๔.๗.๒	การเปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด กับ ในคัมภีร์ พุทธศาสนาเถรวาท	๑๕๒
๔.๗.๓	การเปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด กับ การพัฒนา ตามหลักการทั่วไป	๑๕๖
๔.๘	การประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด มาใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน	๑๕๗
๔.๙	การวิเคราะห์การประสบความสำเร็จในการทำงาน แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด	๑๖๓

บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑	บทสรุป	๑๗๓
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๗๘

บรรณานุกรม ๑๗๙

ภาคผนวก : ประวัติและผลงานของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด ๑๘๖

ประวัติผู้วิจัย ๑๘๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ สำหรับบรรณกถาใช้อ้างอิงจากฉบับมหามงกุฎราชวิทยาลัย เวอร์ชัน ๒.๐ เพื่อถวายพระราชกุศลเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ได้เรียบเรียงตามลำดับคัมภีร์ คือ

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปธานาสกั	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปธานาสกั	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ทูก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทูกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.สตตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)

ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

อจ.เอกก.อ. (ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรทปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมานวัตตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

การใช้หมายเลขย่อ

๑. การใช้สัญลักษณ์ย่อในพระไตรปิฎกจะแจ้ง เล่ม/ ข้อ/ หน้า/ ดังตัวอย่าง ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๒๗/ ๑๕๐ หมายถึง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ภาษาไทย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕ ข้อที่ ๑๒๗ หน้า ๑๕๐

๒. การใช้สัญลักษณ์ย่อในอรรถกถา จะแจ้งเล่ม ภาค หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/ ๔/ ๒๑๖-๒๓๐. หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีอรรถกถา เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๔ หน้า ๒๑๖ - ๒๓๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากสถิติประชากรไทยพบว่าสตรีมีจำนวนครึ่งหนึ่งของจำนวนประชากรไทยทั้งหมด และจัดเป็นทรัพยากรที่มีค่าของประเทศเช่นเดียวกับประชากรชาย หากสตรีได้รับโอกาสในการพัฒนาศักยภาพ ความสามารถ และโอกาสในการเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่สนับสนุนการพัฒนาประเทศ สตรีในสังคมปัจจุบันได้ก้าวขึ้นมาเคียงบ่าเคียงไหล่กับบุรุษในการมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาประเทศในเกือบทุกด้าน

สมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ ได้ประกาศในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นปีสตรีสากล เพื่อส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างบุรุษและสตรี เพื่อประกันว่าสตรีจะสามารถเข้ามาอยู่ในการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ และเพื่อเสริมให้สตรีมีบทบาทในการส่งเสริมสันติภาพของโลก และนอกจากนี้ยังประกาศในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ - ๒๕๒๘ เป็นทศวรรษสำหรับสตรีของสหประชาชาติ เพื่อความเสมอภาค พัฒนาการ และสันติภาพ^๒

เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของสหประชาชาติ รัฐบาลไทยได้มีเป้าหมายที่จะส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพสตรีในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการพัฒนาสังคมให้มีค่านิยมที่จะยอมรับสิทธิปัญญา ความรู้ ความสามารถและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ของสตรี และนโยบายนี้ควรเป็นนโยบายที่สนองความต้องการขององค์การสหประชาชาติ ที่จุดประกายให้โลกตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของสตรีที่มีต่อครอบครัวและสังคม ได้นำไปสู่การปฏิบัติในอันที่จะส่งเสริมให้หญิงสามารถมีโอกาสทัดเทียมกับชาย มีสิทธิเสรีภาพในการดำรงและการดำเนินชีวิต เพื่อประโยชน์สุขของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม เติบโตตามศักยภาพและด้วยความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์

จากผลการวิจัยด้านสตรีในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๔๒ ภาพรวมของงานวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าตลอดระยะเวลาที่ทศวรรษ สตรีเข้าไปมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การปกครองมากขึ้น แต่ในทางปฏิบัติสตรียังต้องเผชิญกับอุปสรรคจาก เจตคติและความเชื่อบุคคลในสังคมทั้งหญิงและชาย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบความคิดที่เลือกปฏิบัติต่อสตรี

^๒ คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ จัดแปล, ยุทธศาสตร์ในโรบีเพื่อความก้าวหน้าของสตรี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.), ๒๕๓๔), หน้า ๑.

การพัฒนาที่ผ่านมาไม่ได้ทำให้สถานภาพของสตรีดีขึ้น และเกิดความเสมอภาคได้ แต่กลับสร้างปัญหาใหม่ ๆ ที่สตรีต้องเผชิญไม่ว่าจะเป็นเรื่องผลกระทบในด้านความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ปัญหาสังคมที่เป็นผลเชิงลบต่อสตรี การสื่อสารที่ล้มเหลวที่ยังคงตอกย้ำภาพลักษณ์เดิม ๆ ของสตรี ส่วนองค์กรเอกชนส่วนใหญ่มีนโยบายมุ่งการให้บริการเร่งด่วนแก่สตรีที่มีปัญหา นโยบายของหน่วยงานต่าง ๆ ขาดความชัดเจนและไม่วางแผนให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ^๓ จึงทำให้การพัฒนาสตรีในสังคมไทยไม่มีความก้าวหน้าเท่าที่ควร

จากการศึกษาทัศนคติการพัฒนาสตรีทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธศาสนาถือว่าสตรีมีความสามารถในการพัฒนาศักยภาพได้เช่นเดียวกับบุรุษในการบรรลุธรรม พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตให้สตรีเข้ามาบวชในพระธรรมวินัย ยอมรับว่าสตรีมีความทัดเทียมกับบุรุษในการบรรลุธรรม^๔ พระพุทธศาสนาจึงนับว่าเป็นศาสนาที่มีความก้าวหน้าอย่างมากในการที่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนทั้งทางสังคมและจิตวิญญาณ ปรากฏมีสตรีบวชเป็นภิกษุณีได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์จำนวนมาก^๕ และได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะหลายด้าน^๖

ในทัศนะของนักวิชาการและนักบวชหญิงก็มีความเห็นสอดคล้องกันว่า พระพุทธศาสนาสามารถนำหลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาสตรีได้ แมซีศันสนีย์ เสถียรสุต มีความสนใจต่อสิทธิสตรีและการพัฒนาสตรีด้วยหลักธรรม ได้แสดงความเห็นว่า การที่สังคมให้โอกาสแก่บุรุษมากกว่าสตรีนั้น ถือเป็นข้ออ่อนของสังคม สังคมจึงขาดโอกาสจากผู้หญิงทางธรรมมาก เพราะถ้าผู้หญิงคนหนึ่งได้รับการพัฒนาสติปัญญา ผู้หญิงคนนั้นจะมีศักยภาพในตนที่จะช่วยเหลือมนุษยชาติ ถ้าไม่ให้ผู้หญิงที่จะพัฒนาสติปัญญาได้มีความรู้ทางธรรม สังคมจะขาดโอกาสอย่างมหาศาล แมซีกล่าวไว้ตอนที่ไปยังหมู่บ้านพรหมณ์ของท่านดิช นัท ฮันท์ ท่านถามว่าผู้หญิงในประเทศไทยได้รับโอกาสหรือเปล่า เราก็บอกท่านไปว่าโอกาสเฉพาะตัวนี้ได้อยู่ เราสามารถพัฒนาจิตวิญญาณให้ถึงที่สุดแห่งการหลุดพ้นได้ อยู่ที่ว่าใครจะเอาโอกาสนั้นหรือเปล่า อันนี้โอกาสที่เป็นปัจเจกที่ตัวเองจะให้ตัวเองยังมีอยู่ แต่สังคมจะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงพัฒนาตัวเอง ด้วยการส่งเสริมการศึกษาธรรมหรือมีสถานปฏิบัติธรรมสำหรับสตรี ซึ่งอันนี้ในประเทศไทยไม่มีหรือมีน้อยมาก เพราะฉะนั้น ท่านดิช นัท ฮันท์ จึงบอกเราว่า ถ้าอย่างนั้นสังคมจะล้มเหลว เพราะโอกาสที่ผู้หญิงจะเข้าใจผู้หญิงมีมาก โอกาสที่ผู้หญิงจะเข้าใจเด็กก็มีมาก และผู้หญิงก็เข้าใจผู้ชายได้เยอะ

^๓ สุมนา อินทร์คำน้อย, จารุวรรณ ขำเพชร, วรรณภา ชำนาญกิจ, รายงานการวิจัยเรื่องงานวิจัยด้านสตรีศึกษาในประเทศไทย : **Wmen's Studies in Thailand**, (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๔๓) , บทคัดย่อ.

^๔ ดุราละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/ ๔๐๒/ ๓๑๕ - ๓๑๖.

^๕ ดุราละเอียดใน ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/ ๑-๕๒๔/ ๕๕๑-๖๔๐.

^๖ ดุราละเอียดใน อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/ ๒๓๕ - ๒๔๗/ ๓๐ - ๓๑.

ด้วย ฉะนั้น เมื่อสังคมไม่ให้ออกาสถือเป็นความล้มละลายของสังคม เพราะไม่ได้ให้คนซึ่งมี ศักยภาพช่วยสังคมได้มีสติปัญญา^๗

ถึงแม้แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต จะเห็นว่าปัญหาด้านสิทธิและความเสมอภาคยังมีอยู่มาก แต่ท่านก็พยายามทำงานเพื่อการพัฒนาสตรีเองให้เป็นที่ยอมรับก่อนการเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาคเพื่อให้อีกคนอื่นยอมรับ การที่แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ได้ทำงานเพื่อการพัฒนาสตรี การทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม องค์การสหประชาชาติได้เห็นคุณค่าและให้ออกาส แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต เข้าร่วมการประชุมระดับโลก ประชุมสุดยอดสันติภาพโลกแห่งสหประชาชาติของผู้นำทางศาสนา และ ผู้นำทางจิตวิญญาณ (Millennium World Peace Summit of Religious and Spiritual Leaders) ณ นครนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยท่านเป็นสตรีเพียงท่านเดียวใน คณะซึ่งมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสุวรณาราม เป็นหัวหน้าคณะ เป็นการปฏิบัติหน้าที่ฐานะ ผู้แทนของสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก^๘ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ ทาง องค์การสหประชาชาติได้มอบความไว้วางใจให้เกียรติเป็นผู้จัดการประชุมผู้นำสตรีทางศาสนาและจิต วิญญาณระดับภูมิภาค และในวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๔๕ ได้รับเกียรติเป็นประธานการประชุมสุดยอด ผู้นำสตรีทางศาสนาและจิตวิญญาณเพื่อสันติภาพโลก ณ กรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์^๙ ทั้งนี้ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ท่านได้รับรางวัล Spiritual Leadership Award คือรางวัลผู้นำจิต วิญญาณในฐานะผู้ยุติความรุนแรงในเด็กและผู้หญิงจาก The Living Wellness Foundation ในงาน การรับรางวัลเสียงแห่งความศักดิ์สิทธิ์ Sounds of the Sacred Awards Gala ประเทศสหรัฐอเมริกา^{๑๐} และในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ท่านได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาธรรมนิเทศ จาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จากบทบาทและการทำงานต่าง ๆ รวมทั้งได้รับรางวัล และปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์นี้ แสดงให้เห็นว่าแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต เป็นที่ยอมรับของ สังคมไทยและสังคมโลกในด้านของผู้ที่ทำงานเพื่อพัฒนาสตรีด้วยหลักธรรม

สำหรับการทำงานเพื่อการพัฒนาสตรีของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มีด้วยกันหลาย โครงการเช่น โครงการสาวิกาสิกขาลัย “ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” เป็นโครงการที่ให้ การศึกษาแก่สตรีและผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย ทำให้มองเห็นความดี ความงาม และความจริง ของสรรพสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติที่เชื่อมโยงด้วยการฝึกสติให้รู้จักมีสติควบคุมในทุก ๆ การกระทำ ด้วยความประณีต จนสามารถพัฒนาจิตใจให้ละเอียดอ่อน มีความสุขและความสงบที่ดังไปสู่ปัญญา

^๗ วรทัศน์ วัชรวิสี, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงาน สำนักพิมพ์ ดอกโมกข์, ๒๕๔๕), หน้า ๖๙ – ๗๐.

^๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๙.

^๙ เรื่องเดียวกัน. คำนำจากบรรณาธิการ.

^{๑๐} ศันสนีย์ สีตะบันย์ เมอลเลอร์, สาวิกาสิกขาลัย ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา, วารสารสาวิกา, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘), : ๔๗.

ซึ่งจะนำไปสู่ความรักและความเมตตาอันไพศาลแก่มวลมนุษยชาติ อันเป็นจุดเริ่มต้นสันติภาพโลก^{๑๑} หรือโครงการจิตประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์ “ทุนของชีวิตที่พ่อแม่ให้ลูกได้” โดยเริ่มจากการเปลี่ยนทิวทัศน์ในการอยากได้ลูกดีมาเป็นอธิษฐานจิตต่อพระบรมสารีริกธาตุ ในการที่จะเป็นแม่ที่ดีที่มีจิตประภัสสร โดยตั้งใจรักษากาย วาจา ใจ ไม่ให้ขุ่นมัวตลอดการตั้งครรภ์ และฝึกการมองโลกอย่างเข้าใจความจริง และใช้อายุตระหนักรู้ ๖ อย่างไม่หลงอารมณ์ เพื่อให้ลูกเห็นแบบอย่างของการใช้ชีวิตอย่างมีสติและปัญญา และพร้อมจะเรียนรู้กับทุกคน ทุกที่ ทุกสถานการณ์ และอยู่ในโลกอย่างมีความสุข พ่อแม่จึงต้องพร้อมที่จะเป็นพ่อแม่เสียก่อน เพราะพ่อแม่ที่พร้อมย่อมให้กำเนิดลูกที่พร้อม ลูกที่พร้อมย่อมทำให้โลกไม่พร่อง^{๑๒} นอกจากนี้ยังมีโครงการการปฏิบัติธรรม โครงการบ้านสายสัมพันธ์และโครงการอื่น ๆ

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต เป็นนักบวชสตรีที่เน้นความสำคัญของการพัฒนาจิตวิญญาณของผู้หญิงซึ่งเป็นเรื่องภายในไม่ใช่เรื่องภายนอก เพื่อให้ผู้หญิงมีสติปัญญาและร่วมกันเปลี่ยนแปลงโลกไปสู่สันติภาพมิใช่เพื่อสิทธิสตรี ซึ่งโลกจะได้รับประโยชน์จากบทบาทการรวมตัวทำงานของผู้หญิงมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านการนำความรัก ความเอื้ออาทรซึ่งเป็นธรรมชาติโดดเด่นของผู้หญิงมาใช้ในการสร้างสันติภาพ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ซึ่งท่านได้ใช้หลักพุทธธรรมพัฒนาศักยภาพของสตรีให้มีศักยภาพในการดำเนินชีวิตอยู่บนอริยมรรคเพื่อการเป็นประโยชน์ต่อครอบครัว ชุมชน และสังคม โดยเป็นการศึกษาโครงการและการทำงานต่างๆ ของท่านทั้งเชิงรุกและเชิงรับ มีเป้าประสงค์การทำงานเพื่อ “การสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุข พันทุกข์ร่วมกัน”

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มาใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๐ – ๕๓.

^{๑๒} แม่ชะเอม, จิตประภัสสร ตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์, วารสารสาวิกา, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘),

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งเป็นการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง และค้นคว้ารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาสตรีในสมัยพุทธกาล การพัฒนาสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน และการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด โดยเป็นการศึกษาจากเอกสารและโครงการต่าง ๆ การทำงานทั้งเชิงรุกและเชิงรับ ตลอดจนหลักพุทธธรรมต่าง ๆ ที่ท่านใช้ในการพัฒนาศักยภาพของสตรีให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่งคั่ง โดยมุ่งเพื่อการตอบวัตถุประสงค์ข้างต้น

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พัฒนา^{๑๓} หมายถึง ความเจริญ

สตรี^{๑๔} หมายถึง ผู้หญิง, เพศหญิง

การพัฒนาสตรี อาจกล่าวในที่นี้ได้ว่า เป็นการพัฒนาชีวิตโดยเฉพาะการพัฒนาชีวิตด้านในคือด้านจิตวิญญาณให้เจริญงอกงามขึ้น

แม่ชี^{๑๕} คือสตรี ที่ปลงผมและคิ้ว นุ่งขาว ห่มขาว รักษาศีล 8 ข้อ และประพฤติวัตรปฏิบัติตามระเบียบของสถาบันแม่ชีไทย ศึกษาไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา

สถานภาพสตรี^{๑๖} หมายถึง โอกาสและระดับที่สตรีจะเข้าถึงหรือควบคุมทรัพยากรด้านวัตถุ (อันได้แก่ อาหาร รายได้ ที่ดิน และทรัพย์สินอื่น ๆ) และทรัพยากรทางสังคม (อันได้แก่ ความรู้ อำนาจ และเกียรติยศ) ทั้งในครอบครัว ในชุมชน และในสังคม

๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงความเป็นชายเป็นหญิงว่า แต่ละฝ่ายก็มีปัญหาไปตามเพศตามภาวะของตน แต่ภาวะดั้งเดิมแห่งความเป็นมนุษย์นั้นไม่มีเพศใด ๆ มีแต่ความบริสุทธิ์ตามธรรมชาติมีแต่ความว่างเปล่า สิ่งที่เราเรียกว่าปัญหาเกิดขึ้นเพราะการเข้าไปยึดครองหวงแหน ถือว่าเป็นเราเป็นเขา ความยึดถือเรียกว่าอุปาทานหรือกิเลส ซึ่งเป็นสนิมของจิต สิ่งนี้ไม่ได้เกิดมาพร้อมกับความเป็นมนุษย์ แต่เกิดขึ้นภายหลัง หากสามารถเคาะสนิมจิตออกได้จะมีแต่

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์), หน้า ๕๘๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๗๘.

^{๑๕} วิชัยเจือจันทร์, "รายงานพิเศษ" :ธรรมจักร, เมษายน ๒๕๔๔, <http://www.budpage.com>,

^{๑๖} สุมนา อินทร์คำน้อย, จารุวรรณ ข้าเพชร, วรรณภา ชำนาญกิจ. รายงานการวิจัยเรื่องงานวิจัยด้านสตรีศึกษาในประเทศไทย : **Women's Studies in Thailand**. มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ, ๒๕๔๓. หน้า ๑๒.

ภาวะบริสุทธิ์สะอาด ไม่มีความเป็นชายเป็นหญิง ดังนั้นการเข้าถึงภาวะที่สะอาดบริสุทธิ์ จึงไม่มีการจำกัดว่าต้องเป็นเพศใดเพศหนึ่ง หากแต่อาศัยความรู้แจ้งด้วยปัญญาที่สามารถบรรลุได้ทุกคน พระอรหันต์จึงไม่มีความเป็นหญิงเป็นชาย^{๑๗}

๑.๕.๒ พระคชภู มิเมธงุโร กล่าวถึงศักยภาพของสตรีว่ามีสติสัมปชัญญะพัฒนา กาย คีลจิต ปัญญา ตามฐานะหน้าที่ของตน โดยมีท่าทีและทัศนคติให้ถูกต้องสอดคล้องธรรมชาติ สตรีก็สามารถปฏิบัติและบรรลุธรรมได้^{๑๘}

๑.๕.๓ ยุทธศาสตร์ในโรปี เพื่อความก้าวหน้าของสตรี มีคำกล่าวในบทนำว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ สมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ ได้แถลงในข้อมติที่ ๓๐๑๐ (XXVII) ให้ปีสตรีสากล พ.ศ. ๒๕๓๑ อุทิศให้กับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นแล้ว เพื่อส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างบุรุษและสตรี เพื่อประกันว่าสตรีจะสามารถเข้ามาอยู่ในการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ และเพื่อเสริมให้สตรีมีบทบาทในการส่งเสริมสันติภาพของโลก ๒/ที่ประชุมของการสัมมนาในระดับโลกที่กรุงเม็กซิโก ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ มีมติตกลงรับแผนปฏิบัติการในระดับโลกเพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของปีสตรีสากลและแผนดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากสมัชชาใหญ่ในข้อมติที่ ๓๕๒๐ (XXX) ด้วยในข้อมติดังกล่าว สมัชชาใหญ่ได้ประกาศในปี พ.ศ. ๒๕๓๒-๒๕๔๑ เป็นทศวรรษสำหรับสตรีของสหประชาชาติเพื่อความเสมอภาค พัฒนาการ และสันติภาพ ในข้อมติที่ ๓๓/๑๘๕ สมัชชาใหญ่ฯ ได้ตัดสินใจเลือกประเด็นการจ้างงาน สุขภาพ และการศึกษา เพื่อเป็นหัวข้อย่อยในการสัมมนา ระดับโลกว่าด้วยทศวรรษสำหรับสตรีของสหประชาชาติเพื่อความเสมอภาค พัฒนาการและสันติภาพ ที่จัดขึ้นที่กรุงโคเปนเฮเกน เพื่อพิจารณาบททวนและประเมินผลความคืบหน้าที่ได้ทำไปแล้วในครั้งแรกของทศวรรษดังกล่าว^{๑๙}

๑.๕.๔ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ได้กล่าวไว้ในสตรีในพุทธศาสนา การหลุดพ้นทางจิตวิญญาณของสตรีนั้น เป็นเรื่องที่ยืนอยู่กับตัวของเธอเองโดยสิ้นเชิง เธอไม่จำเป็นต้องแต่งงานตามข้อกำหนดของสังคม อีกทั้งเธอไม่ต้องถูกกำหนดให้มีบุตร เพื่อเป็นผู้นำทางสวรรค์ให้แก่เธอหรือสามีของเธอ สตรีมีสิทธิที่จะเลือกหนทางชีวิตในครรลองของศาสนาโดยการเป็นภิกษุณี และมุ่งมั่นปฏิบัติธรรมเพื่อการพัฒนาจิตใจ เช่นเดียวกับผู้ชาย^{๒๐}

^{๑๗} พุทธศาสนิกฯ, “ปรมาตมธรรมสำหรับดำเนินชีวิต, (กรุงเทพฯ ฯ : หจก.ภาพพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

^{๑๘} พระคชภู มิเมธงุโร, ผู้หญิงกับการปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพฯ ฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๓), คำนำ.

^{๑๙} คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ จัดแปล, ยุทธศาสตร์ในโรปีเพื่อความก้าวหน้าของสตรี, หน้า ๑-๒.

^{๒๐} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, สตรีในพุทธศาสนา, การศึกษาเรื่องผู้หญิง, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๓.

๑.๕.๕ สุภาวดี หาญเมธี กล่าวไว้ใน ผู้หญิง ความคิด ชีวิต การเดินทางว่า องค์การวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และการศึกษาแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก เคยประกาศคำขวัญ “ถ้าให้การศึกษานักเรียนหนึ่งคน จะได้ผู้ชายที่มีการศึกษามาคนหนึ่ง แต่ถ้าให้การศึกษานักเรียนหนึ่งคนจะได้ครอบครัวที่มีการศึกษามาหนึ่งครอบครัว” นี่คือนิยามของโลกว่าด้วยความสำคัญของผู้หญิงที่เป็นแม่ ต่อการศึกษา สำคัญถึงขนาดนี้ และเมื่อนึกภาพต่อไปว่า ถ้าเมื่อใดที่ผู้หญิงซึ่งได้รับการศึกษาแล้วจากหลาย ๆ บ้าน ลูกขึ้นและเดินออกมาสู่ชุมชน แน่แน่นอนว่าชุมชนนั้นย่อมเป็นชุมชนที่มีการศึกษาและเข้มแข็ง^{๒๑}

๑.๕.๖ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด กล่าวว่า “ผู้หญิงได้รับความไว้วางใจจากธรรมชาติในการเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิต ผู้หญิงจึงเป็นแม่ของแผ่นดิน ด้วยความยิ่งใหญ่อันเกิดจากการทำหน้าที่ของเพศแม่ ผู้หญิงจึงไม่ควรมีความรู้สึกต่ำต้อย เพราะผู้หญิงมีหน้าที่สำคัญอย่างยิ่ง คือการให้ชีวิตแก่มวลมนุษยชาติ ถ้าผู้หญิงคนหนึ่งได้รับการพัฒนาสติปัญญา ผู้หญิงคนนั้นจะมีศักยภาพที่จะทำให้โลกเปลี่ยนแปลง และพลังนี้จะสืบสานต่อไปอย่างไม่วันสิ้นสุด ทราบใจที่ผู้หญิงทำหน้าที่มีธรรมเป็นมารดาอย่างสมบูรณ์ด้วยสัมมาทิฐิ^{๒๒}

๑.๕.๗ ไตรรัตน์ สุนทรประภัสสร อดีตนายกสมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย ได้ส่งเสริมบทบาทของสตรีอย่างเต็มที่ กล่าวว่า ไม่เพียงมีขอบเขตขีดค้นที่ว่าสตรีอาจทำงานได้หรือไม่ได้และไม่ควรมีการยกเว้นข้อปฏิบัติต่อสตรี แต่สตรีควรมีสติและความเสมอภาคเท่าเทียมบุรุษทุกประการ เช่น เมื่อสตรีเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎรได้ ก็ควรเป็นรัฐมนตรีหรือแม่ข่ายรัฐมนตรีได้ แต่เมื่อสตรีในปัจจุบันยังด้อยโอกาสในการศึกษาและการพัฒนา ก็ควรได้รับการส่งเสริมในทุกรูปแบบ^{๒๓}

๑.๕.๘ วศิน อินทสระ ได้กล่าวถึงสตรีทางพุทธศาสนาไว้ว่า สตรีผู้มีศรัทธา มีศีล มีจริยวัตรอันงดงามและมีปัญญา ได้มีบทบาทอันสำคัญต่อความเจริญของพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจวบจนปัจจุบันนี้ เป็นเสาหลักอันสำคัญเสาหนึ่งที่ช่วยสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่คู่กับโลก สตรีเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีศรัทธา มีความอดทนอย่างยิ่งยวด มีความรัก มีความห่วงหาอาทร มีการส่งเสริมคำสอนพระพุทธศาสนาด้วยความ

^{๒๑} สุภาวดี หาญเมธี, ผู้หญิง ความคิด ชีวิต การเดินทาง, (กรุงเทพฯ ฯ : บริษัท แพลน พลัสลิซซิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖.

^{๒๒} แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด, แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด สภาวิภาแห่งสวนสันติภาพ, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ ดอกโมกข์, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๒๓} คณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพสตรี สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, สตรีไทยใน ๒๐๐๐ ปี, (กรุงเทพฯ ฯ : คณะกรรมการ, ๒๕๓๐), ความนำ หน้า ๗.

เสียสละ และพร้อมที่จะเสียสละแม้ชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนา สตรีเป็นผู้มีความปรารถนาที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคง ถาวร เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งหลาย^{๒๔}

๑.๕.๙ สมภาร พรมทา ได้เสนอบทวิเคราะห์ของสตรีในทัศนะพุทธศาสนาไว้ว่า ในปัจจุบันมีสตรีเป็นจำนวนมาก ที่อุทิศตนบวชเป็นแม่ชี มีการพัฒนาศักยภาพมากขึ้น จนเป็นที่ยอมรับของสังคมและมีบทบาทเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา^{๒๕}

๑.๕.๑๐ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี) ในบทสรุปผลการวิจัย วิจัยธรรม และข้อเสนอแนะว่า สิทธิเสรีภาพของสตรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นับว่าพระพุทธองค์เป็นบุรุษคนแรกที่ทำให้ความสนับสุนนจะเห็นได้จาก การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระแม่น้า คือ พระนางมหาปชาบดีโคตรมี บวชเป็นนางภิกษุณีในพระพุทธศาสนา และพระองค์ก็ทรงยืนยันว่า การตรัสรู้ธรรมนั้นมีได้เกิดมีแก่บุรุษเท่านั้น หากแต่ว่าสุภาพสตรีก็สามารถบรรลุธรรมได้เหมือนกัน

ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงความเสมอภาคของบุรุษและสตรีว่า บุคคลทุกคนเมื่อมี ฉันทะเพียรพยายาม มีความพร้อมแล้ว ก็สามารถบรรลุนิพพานได้ ไม่มีข้อจำกัดว่าจะเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย และการที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีทั้งที่สภาวะทางสังคมไม่อำนวย ก็ด้วยเหตุผลที่ว่าหญิงบวชในพระธรรมวินัยแล้วก็สามารถประจักษ์แจ้งโลกุตระธรรมตั้งแต่โสดาปัตติผลถึงอรหัตผลได้เช่นเดียวกับชาย และความเป็นหญิงก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคของการบรรลุธรรมแต่ประการใด ดังคำกล่าวของพระเถรองค์หนึ่งที่ว่า “ความเป็นหญิงจะเกี่ยวอะไร ในเมื่อใจตั้งมั่นดี ในเมื่อญาณเป็นไปอยู่แก่ผู้เห็นธรรมอย่างถูกต้อง”^{๒๖}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และมีการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) มีแบบสัมภาษณ์เพื่อสอบถามความคิดเห็น โดยมีขั้นตอน ดังนี้

๑.๖.๑ วิธีรวบรวมข้อมูล

๑) สำรวจและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส

^{๒๔} วศิน อินทสระ, **ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๕), หน้า ๑-๓.

^{๒๕} สมภาร พรมทา, “สตรีในทัศนะพระพุทธศาสนา”, **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓, (ปี ๒๕๓๗), : ๓๘-๕๑.

^{๒๖} พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.), หน้า ๑๗๒.

๒) สํารวจและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยศึกษาจาก หนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วีซีดี เทปธรรมะ เว็บไซต์ต่าง ๆ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง บทสัมภาษณ์ และอื่น ๆ

๑.๖.๒ การวิจัยภาคสนาม (จำนวน ๙ ท่าน)

๑) โดยการออกแบบสัมภาษณ์ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด

๒) โดยการออกแบบสัมภาษณ์ คุณสายสัมพันธ์ ปัญญศิริ ผู้ดูแลโครงการต่าง ๆ ของเสถียรธรรมสถาน : ๑) โครงการสาวิกาสิกขาลัย ๒) โครงการจิตประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์ ๓) โครงการบ้านสายสัมพันธ์ ๔) โครงการการปฏิบัติธรรม

๓) โดยการออกแบบสัมภาษณ์ ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เยี่ยมชม และผู้ทำงานด้านการพัฒนาสังคมอื่น ๆ (จำนวน ๗ ท่าน)

๑.๖.๓ การจัดลำดับข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การสรุปผล เพื่อนำเสนอให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์เบื้องต้น

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบถึงการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงการประยุกต์ใช้การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด กับสังคมไทยปัจจุบัน

บทที่ ๒

สภาพปัญหาและแนวคิดการพัฒนาสตรีในสังคมปัจจุบัน

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาถึงสภาพปัญหาตลอดจนแนวคิดการพัฒนาสตรีในสังคมปัจจุบัน โดยเป็นการศึกษาตามหัวข้อ คือ

๑. สภาพปัญหาเกี่ยวกับสตรี
๒. แผนการพัฒนาสตรีตามหลักสากล
๓. การพัฒนามนุษย์ตามหลักการทั่วไป
๔. บทสรุป

เพื่อเชื่อมโยงและเปรียบเทียบกับการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแมซีตันสนีย์ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ในบทที่ ๔ ตลอดจนในด้านการนำไปประยุกต์ใช้งาน

๒.๑ สภาพปัญหาเกี่ยวกับสตรี

สตรีและบุรุษได้ถูกแบ่งแยกบทบาทและกำหนดหน้าที่รับผิดชอบของบุคคลในแต่ละเพศไว้ต่างกัน ซึ่งทำให้สตรีและบุรุษมีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกัน แต่โดยภาพรวมแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าในเกือบทุกสังคม ทุกวัฒนธรรม ชายมักได้รับบทบาทสำคัญกว่าและมีฐานะที่แสดงถึงความเหนือกว่าสตรีเพศในเกือบทุกด้าน^๓ การแบ่งแยกบทบาทเพศระหว่างชายและหญิง รวมทั้งการกำหนดหน้าที่รับผิดชอบของบุคคลแต่ละเพศในระดับครอบครัวและระดับสังคม ได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาสตรีอย่างมาก ถึงแม้จะมีการประชุมระดับชาติและระดับนานาชาติมาตลอดช่วงเวลาอันยาวนานกว่าห้าทศวรรษ การส่งเสริมบทบาทและหน้าที่ของสตรีก็ยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ในหลาย ๆ สังคม รวมทั้งสตรีไม่ได้รับโอกาสเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาประเทศเกือบทุกระดับ อันเนื่องมาจากค่านิยม ทัศนคติ และประเพณีปฏิบัติ รวมทั้งเงื่อนไขของสังคม ยังทำให้มีความลำเอียงต่อสตรีในเกือบทุกด้าน^๔

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสถานภาพของสตรี เพื่อให้สตรีมีความเสมอภาคกับบุรุษในการมีส่วนร่วมช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และหัวใจของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในทุก

^๓ ภัตสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, (กรุงเทพฯ ฯ : วิทยาลัยประชากรศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕๕.

^๔ ตูรายละเอียดยุคใหม่ เรื่องเดียวกัน. หน้า ก.

ประเทศ ทุกวัฒนธรรม คือ การปกป้องสิทธิมนุษยชน และยังเป็นสิ่งสำคัญต่อความร่วมมือระหว่างประเทศ สตรีจึงควรได้รับโอกาสปกป้องสิทธินี้เท่าเทียมกับชาย^๕

สิทธิในที่นี้ คือ ความเสมอภาค ความยุติธรรม และความมีมนุษยธรรม ซึ่งเป็นแนวหลักที่เป็นปรัชญาดั้งเดิม จะพบในการประชุมเรื่องสตรีระดับโลกทุกครั้งก็สามารถกล่าวได้ เช่น ความพยายามที่จะยกระดับสถานะสตรีเพศในด้าน

- ความเสมอภาคทางด้านเพศระหว่างชายกับหญิง
- การสร้างความสนใจในเพศหญิงให้สำนึกและกระตือรือร้นต่อปัญหาด้านสุขภาพและสภาวะแวดล้อม ซึ่งมีผลกระทบต่อเพศหญิงโดยเฉพาะ
- ด้วยการนำพาให้เพศหญิงได้เข้ามามีส่วนช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาทางสังคมร่วมกัน และ
- สร้างเสริมให้เพศหญิงมีส่วน มีอิทธิพลต่อการเกิดประชามติต่อการมีผลถึงเศรษฐกิจสังคม และการเมือง^๖

การศึกษาสภาพปัญหาของสตรี สามารถศึกษาได้จากสนธิสัญญาต่าง ๆ แลกเปลี่ยน ข้อตกลง และการประชุมหลายเรื่องที่เกี่ยวข้อง ซึ่งหน่วยงานขององค์การสหประชาชาติและกลุ่มการเมืองมากมายจัดขึ้น และสำหรับในประเทศไทยได้ศึกษาจากแผนพัฒนาสตรีในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ – ๑๐ ผู้วิจัยได้เลือกทำการศึกษาในเรื่อง การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง กล่าวคือ

๑) ในด้านการศึกษา

การศึกษา นับเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาศักยภาพของสตรีให้มีเพิ่มขึ้นในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ การยอมรับทางสังคม การก้าวสู่วงการการเมือง เป็นต้น

จากการศึกษาการประชุมสตรีระดับโลก ๔ ครั้งนั้น (พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๓๘) ผู้วิจัยสรุปปัญหาในด้านการศึกษาได้คือ สตรียังขาดการสนับสนุนส่งเสริมในด้านการศึกษาทั้งในโรงเรียน นอกโรงเรียน หรือการศึกษาและการฝึกอบรมด้านเทคนิคและวิชาชีพทั้งในด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม โดยเฉพาะสตรีในชนบทยังขาดการศึกษาอยู่มาก อันทำให้เกิดปัญหาในการก้าวสู่ตำแหน่งงานบริหารหรือการเป็นผู้ตัดสินใจในระดับต่าง ๆ มากขึ้น และแม้จะมีการกำหนดแผนการพัฒนาสตรีในการประชุม ๒ ครั้งแรก แต่เมื่อมีการติดตามความก้าวหน้าของแผนในการประชุมครั้ง

^๕ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๑ – ๒๒๔.

^๖ เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์, สตรีกับความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

ที่ ๓ ณ กรุงไนโรบี (พ.ศ. ๒๕๒๘) ก็ยังพบว่าสตรีจำนวนมากยังไม่รู้หนังสือและยังประเมินว่าจะมีปริมาณมากขึ้นอีกด้วย แม้จะมีการประชุมสตรีโลกในครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๓๘) แล้วนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญหาทางการศึกษาก็ยังไม่ได้ดำเนินไปตามเป้าหมายของแผนก เนื่องจากการมีส่วนร่วมของสตรีไม่ว่าจะเป็นด้านการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อื่น ๆ ยังมีอยู่น้อยเนื่องจากยังมีสตรีที่ขาดการศึกษานั้นเอง

สำหรับการศึกษาของสตรีไทยในอดีต นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงจัดให้มีการศึกษาภาคบังคับให้เด็กชายและเด็กหญิงมีโอกาสได้เรียนหนังสือเท่าเทียมกัน ได้ประกาศใช้โครงการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖^๗ ซึ่งก่อนหน้านี้นี้จะมีเพียงเด็กชายเท่านั้นที่มีโอกาสได้รับการศึกษา และจากการสนองตอบแผนการประชุมสตรีโลกทั้ง ๔ ครั้ง นั้น จึงได้มีการบรรจุแผนพัฒนาสตรีในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ – ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๒๕ – ๒๕๔๙) และจากการศึกษาพบว่าในแผนฉบับที่ ๕ ได้มีการส่งเสริมให้สตรีไทยมีการศึกษาในระบบ โดยเฉพาะการพัฒนาทักษะอาชีพ ทั้งในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม แต่สำหรับในแผนพัฒนาฉบับที่ ๖ – ๑๐ นั้น ไม่มีการต่อเนื่องในการส่งเสริมทางการศึกษาแก่สตรีเท่าที่ควร โดยมุ่งเน้นการปรับสภาพของสตรีในแผน ๙ ๖ ส่วนแผน ๙ ๗ – ๑๐ ก็มุ่งเน้นให้ความสำคัญในด้านอื่น ๆ

ปัญหาทางการศึกษาของสตรี คือ ผู้หญิงยังคงมีโอกาสเข้าสู่ระบบการศึกษาน้อยกว่าผู้ชาย^๘ อัตราการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นผู้หญิงก็ยังมีอยู่ในสัดส่วนที่น้อยกว่า ประกอบกับการขาดการฝึกอบรมพิเศษเพิ่มเติมด้านอาชีพ ทำให้เด็กหญิงจำนวนไม่น้อยต้องเลือกเข้าสู่อาชีพที่สังคมไม่ยอมรับ มีความเสี่ยง และเป็นอันตรายต่อสุขภาพและชีวิต การทำงานได้รับค่าจ้างที่ไม่เป็นธรรมและต่ำกว่าที่ชายได้รับ ทำงานในสภาวะแวดล้อมที่ไม่ปลอดภัย เป็นอันตรายต่อสุขภาพสวัสดิการการทำงานที่ไม่เพียงพอหรือไม่มีเลย และเมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้น แรงงานสตรีมักเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบเป็นกลุ่มแรก เนื่องจากถูกมองว่าเป็นแรงงานที่ขาดทักษะหรือด้อยทักษะเมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานชาย^๙ เป็นการส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจอีกทอดหนึ่ง และหากสตรีได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น จะทำให้สตรีมีโอกาสที่เปิดกว้างขึ้นในการได้เข้าขั้นสู่ระดับของสถานะทางสังคมที่จะได้รับการยอมรับมากขึ้น

^๗ ชลธิชา พันธุ์พานิช. สติคุณค่าของความเป็นมนุษย์กับการประกวดนางงาม. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต. (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๗.

^๘ ดุราละเอียดใน สุธีรา ทอมสัน, เอกสารประกอบการประชุม สตรีกับประชาธิปไตย : ทิศทางใหม่สำหรับการพัฒนา, หน้า ๑๖.

^๙ ดุราละเอียดใน ภัสสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, หน้า ๒๔๗.

๒) ในด้านเศรษฐกิจ

มีแนวคิดสิทธิสตรีเสรีนิยม ว่า “ถ้าผู้หญิงไม่มีทรัพย์สินเป็นของตนเอง ผู้หญิงจะมีศักดิ์ศรีได้ก็ต่อเมื่อผู้หญิงมีความสามารถในการหารายได้”^{๑๐} จากการศึกษาการประชุมสตรีระดับโลก ๔ ครั้งนั้น (พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๓๘) ผู้วิจัยสรุปปัญหาในด้านเศรษฐกิจ คือ สตรียังไม่ได้มีโอกาสเท่าที่ควรในการประกอบอาชีพ ยังคงถูกเลือกปฏิบัติในการจ้างงาน มีอัตราการว่างงานสูงกว่าบุรุษ สำหรับสตรีที่ทำงานก็ไม่ได้รับการยอมรับเท่าที่ควรที่จะก้าวสู่ตำแหน่งบริหารหรือในระดับการตัดสินใจสูง ๆ และในส่วนที่ได้รับการยอมรับในความรู้ความสามารถมีไม่มากนักในสังคม เพราะหากสตรีได้รับการยอมรับในทุกเรื่องแล้ว สตรีจะช่วยให้การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้มีความก้าวหน้าและพัฒนาสูงขึ้น

สำหรับสตรีไทยในอดีตนั้นถูกมองว่าเป็นช่างเท้าหลัง ไม่มีบทบาทในการช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจของครอบครัวเช่นบุรุษ แต่เมื่อสตรีมีการศึกษาสูงขึ้นและออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น ตลอดจนแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๕ ที่มุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาอาชีพ เป็นหลัก จึงมีส่วนช่วยพัฒนาศักยภาพของสตรีให้สูงขึ้นเป็นที่ยอมรับในสังคม แต่แผนพัฒนาฉบับต่อ ๆ มา เน้นการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ซึ่งไม่มีแผนต่อเนื่อง สตรีจึงไม่ได้รับการพัฒนาที่ต่อเนื่องและตามที่ต้องการจะเป็นและในทางปฏิบัติยังพบว่าค่าแรงที่สตรีได้รับไม่เท่าเทียมกับบุรุษ แม้กฎหมายจะไม่ได้แบ่งแยกก็ตาม หรือการที่สตรีรับงานไปทำที่บ้านก็ยังไม่มีการกฎหมายคุ้มครองแรงงานดังกล่าว^{๑๑} หรือในบางสถานที่ทำงานมีการจำกัดสิทธิของสตรีที่แต่งงานหรือมีบุตรแล้ว เช่น การบินไทยที่จำกัดว่าสตรีห้ามแต่งงาน ถ้าแต่งงานแล้วห้ามมีบุตร ถ้ามีบุตรจะถูกจำกัดสิทธิ์ต่าง ๆ ไปจนถึงต้องออกจากงานเมื่อ ๔๕ ปี^{๑๒}

๓) ในด้านสังคม

จากการศึกษาการประชุมสตรีระดับโลก ๔ ครั้งนั้น (พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๓๘) ผู้วิจัยสรุปปัญหาในด้านสังคม คือ สตรียังขาดความเสมอภาคในการได้สิทธิทางสังคมและการเมือง เช่น สิทธิเกี่ยวกับการสมรส สิทธิของพลเมืองและการค้า สตรีในหลายประเทศยังถูกค่าประเวณี ขาดการวางแผนครอบครัว ยังถูกกระทำรุนแรง การประชุมในครั้งที่ ๔ จึงมีจุดประสงค์เพื่อดำเนินการให้สิทธิมนุษยชนแก่สตรีและเด็กหญิง

^{๑๐} สุมนา อินทร์คำน้อย, จารุวรรณ ขำเพชร, วรรณภา ชำนาญกิจ, งานวิจัยด้านสตรีศึกษาในประเทศไทย, (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๕๔๓), หน้า ๔.

^{๑๑} ตูรายละเอียดยุคใน สุธีรา ทอมสัน, เอกสารประกอบการประชุม สตรีกับประชาธิปไตย : ทิศทางใหม่สำหรับการพัฒนา, หน้า ๑๗ – ๑๘.

^{๑๒} ตูรายละเอียดยุคใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓.

สำหรับสถานะของสตรีไทยในอดีต นั้น ถือว่าด้อยกว่าบุรุษรวมทั้งการยอมรับนับถืออำนาจสิทธิขาดของชายว่ามีอยู่เหนือสตรีนั้น คาดว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน วัฒนธรรมอินเดียที่ผ่านมาจากศาสนาพราหมณ์ (ในรูปของพิธีกรรมต่าง ๆ และทัศนคติเชิงปฏิบัติที่มีต่อสตรี) และแอบแฝงมาในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังอาจเป็นผลเนื่องจากกฎหมายของแผ่นดินที่มีข้อจำกัดในการปฏิบัติต่อสตรีเพศ เช่นในกฎหมายตราสามดวง สตรีมีการเปลี่ยนแปลงสถานะไปในทางที่ดีขึ้น โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ทรงเห็นความเสียเปรียบของสตรีไทยที่อยู่ในสภาวะกตัญญูไม่เป็นธรรม จึงทรงยกเลิกกฎหมายผัวเมีย^{๑๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงโปรดยกเลิกทาส ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา อิทธิพลของชาติตะวันตกได้เข้ามามีส่วนต่อวิถีชีวิตคนไทยอย่างมาก^{๑๔} และในช่วงประมาณ ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา การกำหนดนโยบายของประเทศไทยในด้านการพัฒนาสตรีนั้น ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลอย่างมากจากการประชุมนานาชาติว่าด้วยเรื่องสตรี ซึ่งกำหนดแนวนโยบายการพัฒนาสิทธิสตรีระดับโลก

ในแผนพัฒนาฉบับที่ ๕ - ๑๐ อาจกล่าวได้ว่า ทุกฉบับให้ความสำคัญต่อการยกระดับสถานภาพของสตรี อาจเนื่องจากฐานะของสตรียังไม่ดีนักและไม่เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม เช่น ฉบับที่ ๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาศักยภาพของสตรี สร้างความเป็นธรรมและความเสมอภาคในด้านสิทธิและหน้าที่ของสตรี มุ่งเน้นการปรับสถานภาพของสตรีเป็นหลัก ฉบับที่ ๗ การพัฒนาศักยภาพของสตรีเพื่อการยอมรับทางสังคมและการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของสังคม และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน สังคมและประเทศชาติ ส่งเสริมการเสมอภาคการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ การได้รับความคุ้มครองในทุกด้าน ในฐานะศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ รวมทั้งสภาพการทำงาน และสภาพการเป็นมารดา ฉบับที่ ๘ การส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกๆระดับ การส่งเสริมความเสมอภาคและการคุ้มครองทางสังคม ฉบับที่ ๑๐ การส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและพิทักษ์คุ้มครองสิทธิมนุษยชนของสตรี ต่อจากแผนที่ ๘

ปัญหาทางสังคมไทยที่ยังคงเกิดขึ้นตลอดมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีการเลือกปฏิบัติต่อสตรีด้วยสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ยังมีความคิดของบุรุษไปครอบงำสตรี ทัศนคติที่ไม่เท่าเทียมกันต่อการมีลูกชายและลูกหญิง ความเท่าเทียมกันของบทบาทนั้นควรมีตั้งแต่อยู่ในบ้าน^{๑๕} นอกจากนี้ยังมีปัญหาการกระทำรุนแรงในครอบครัวที่ชายกระทำต่อหญิงและเด็ก และมีแนวโน้มมากขึ้น การล่วงละเมิดทางเพศ การทำทารุณกรรม ก็มักได้รับการปกปิดเพราะถือว่าเป็น

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ภัสสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, หน้า ๒๓๗ - ๒๓๘.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘ - ๒๓๙.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน สุธีรา ทอมสัน, เอกสารประกอบการประชุม สตรีกับประชาธิปไตย : ทิศทางใหม่สำหรับการพัฒนา, หน้า ๑๖.

สิ่งที่น่าอาย การกำหนดมาตรการแก้ไข รวมทั้งการปฏิรูปกฎหมาย ก็ยังมีอุปสรรคจากการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็น และในการบังคับใช้กฎหมายที่มีอยู่สตรีมักถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐละเลย หรือไถ่เกลี้ยให้ยอมความ ซึ่งส่งผลให้พฤติกรรมแสดงความรุนแรงยังคงดำรงอยู่ในสังคม ทั้ง ๆ ที่การกระทำดังกล่าวได้ส่งผลกระทบให้เกิดความเสียหายมีอาจประเมินค่าได้ในหลาย ๆ ด้านรวมทั้งในด้านความสูญเสียทางเศรษฐกิจสังคมและชีวิต^{๑๖}

๔) ในด้านการเมือง

จากการศึกษาการประชุมสตรีระดับโลก ๔ ครั้งนั้น (พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๓๘) ผู้วิจัยสรุปปัญหาในด้านการเมืองได้ คือ สตรียังขาดความเสมอภาคในด้านการเมือง หรือสิทธิทางกฎหมายที่เท่าเทียมกับชาย การมีบทบาทในการกำหนดนโยบายทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ สตรียังถูกกระทำความรุนแรงซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิเบื้องต้นของสตรี การประชุมครั้งที่ ๔ จึงให้ความสำคัญในด้านความเสมอภาค การพัฒนา สันติภาพ ให้ตระหนักว่าสิทธิสตรี คือ สิทธิมนุษยชน

การพัฒนาสตรีในด้านการเมือง นับเป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งที่พบในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๕ สำหรับในฉบับที่ ๗ นั้นส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมจริงจังในการพัฒนาการเมือง การรณรงค์ให้นโยบายการพัฒนาสตรีเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายของพรรคการเมืองทุกพรรค ในฉบับที่ ๘ ส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในการเมืองทุกระดับ และในฉบับที่ ๑๐ เป็นแผนที่ส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและพิทักษ์คุ้มครองสิทธิมนุษยชนของสตรี เพื่อเพิ่มสัดส่วนของสตรีทางการเมืองและการบริหารเพิ่มขึ้น

แต่ตามความเป็นจริงแล้วสตรียังมีบทบาททางการเมืองอยู่น้อยมาก และแม้จะมีอยู่บ้าง ก็ยังเป็นสัดส่วนที่ขาดความเท่าเทียมกับผู้ชาย และกลับถูกรวบงำในการตัดสินใจและการมีบทบาททางการเมืองอยู่นั่นเอง^{๑๗} ซึ่งการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต้องแก้ด้วยการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นทั้งหญิงชายโดยเริ่มที่ระดับครอบครัว แล้วมาที่ระบบการศึกษาเริ่มตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงชั้นมหาวิทยาลัย คือการสร้างจิตสำนึกในสิทธิของชายและหญิงที่เท่าเทียมกัน^{๑๘} อีกทั้งในด้านความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองที่เท่ากันไม่แบ่งแยกชายหญิง

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ภัตสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, หน้า ๒๖๐ - ๒๖๑.

^{๑๗} เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์, สตรีกับความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ, หน้า ๑๘.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน สุธีรา ทอมสัน, เอกสารประกอบการประชุม สตรีกับประชาธิปไตย : ทิศทางใหม่สำหรับการพัฒนา, หน้า ๒๘.

กล่าวโดยสรุปคือ ความแตกต่างระหว่างเพศเป็นตัวกำหนดบทบาทให้ต่างกันระหว่างหญิงและชาย ภาพลักษณ์ของชายในการเป็นผู้นำและหญิงเป็นผู้ตาม จึงส่งผลให้ชายมีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีกว่าหญิงในเกือบทุกสังคม และวัฒนธรรม แต่ด้วยประชากรหญิงมีจำนวนถึงประมาณครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด หากประชากรทั้งสองกลุ่มได้รับการพัฒนาในระดับที่ใกล้เคียงกัน ก็จะกลายเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีค่าในสังคม

หัวใจของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมคือ การปกป้องสิทธิมนุษยชน ซึ่งสตรีควรได้รับโอกาสเท่าเทียมกับบุรุษ สิทธิในที่นี้ คือ ความเสมอภาค ความยุติธรรม และความมีมนุษยธรรม ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงปัญหาพื้นฐานสำคัญที่สตรีควรได้รับการพัฒนาใน ๔ ด้านด้วยกัน คือ ๑) ด้านการศึกษา มีสตรีในหลายสังคมยังคงไม่ได้รับความเท่าเทียมในด้านนี้ แม้ในประเทศไทย แผนพัฒนาสตรีในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นั้น แผนด้านการศึกษา ก็ไม่มีความต่อเนื่อง ซึ่งจะส่งผลให้สตรีไม่มีการพัฒนาศักยภาพที่จะเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้เต็มที่ ๒) ด้านเศรษฐกิจ สตรียังไม่ได้รับความเสมอภาคนักในการประกอบอาชีพ การถูกเลือกปฏิบัติในการจ้างงาน หรือการก้าวสู่ตำแหน่งงานที่สูง ๆ ยังไม่เป็นที่ยอมรับ ปัญหานี้ประสบเช่นกันในประเทศไทย แผนการพัฒนาด้านอาชีพที่บรรจุเป็นหัวใจสำคัญในแผน ๕ แต่ก็ไม่มีแผนงานต่อเนื่อง ๓) ด้านสังคม ในหลาย ๆ ประเทศสตรียังขาดความเสมอภาคในการได้สิทธิทางสังคม ในการประชุมสตรีโลกทุกครั้งอาจกล่าวได้ว่า จะมุ่งส่งเสริมสิทธิมนุษยชนแก่สตรีและเด็กหญิง เช่นเดียวกับกับแผนพัฒนา ฯ ในประเทศไทยอาจกล่าวได้ว่าได้บรรจุเรื่องนี้ไว้ในทุกแผนพัฒนา ฯ แต่อาจเนื่องจากทัศนคติ ค่านิยม วัฒนธรรม ในแต่ละสังคมที่ยังเป็นในเชิงลบต่อสตรี นั่นเอง ๔) ในด้านการเมือง สตรียังขาดความเสมอภาคทั้งในทางการเมือง ทางกฎหมาย การกำหนดนโยบาย การถูกกระทำความรุนแรง เป็นต้น สำหรับในประเทศไทย ก็พบปัญหาดังกล่าวเช่นกัน ในแผนพัฒนา ฯ จึงส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของสตรี แต่สตรียังมีบทบาทน้อยมากในทางการเมือง

ปัญหาของสตรีในเรื่องดังกล่าวข้างต้น ความพยายามในอันที่จะส่งเสริมศักยภาพของสตรีให้มากขึ้นในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการปกป้องสิทธิพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ของสตรีที่อาจถูกล่วงละเมิด โดยทัศนคติ ค่านิยม วัฒนธรรม หรือตัวบทกฎหมาย ได้เกิดขึ้นในระดับนานาชาติมาเป็นเวลานานนับกึ่งศตวรรษ โดยการนำขององค์การสหประชาชาติในรูปของปฏิญญาสากล อนุสัญญา แผนปฏิบัติการในรูปแบบต่าง ๆ ฯ นั้น แผนปฏิบัติการเหล่านี้จะประสบความสำเร็จก็ด้วยความตั้งใจจริงของประเทศสมาชิกที่รับไปปฏิบัติ การติดตามประเมินผลตลอดเวลา สำหรับบางปัญหาอาจต้องแก้ไขด้วยการแก้ตัวบทกฎหมายที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสตรี

การแก้ปัญหาของสตรีอีกประการหนึ่งนอกจากการทำงานในระดับสากลขององค์การสหประชาชาติ ได้แก่ การประชุมระดับชาติ นานาชาติ ฯ แล้วนำสู่แผนปฏิบัติการ เพื่อการปกป้องสิทธิมนุษยชนของสตรี ในด้านความเสมอภาค ความยุติธรรม และความมีมนุษยธรรม

แล้วนั้น การพัฒนาศักยภาพของสตรีที่สำคัญคือการศึกษา ดังนั้น สตรีควรได้รับการสนับสนุน ในด้านการศึกษาขั้นพื้นฐานจากภาครัฐทั้งในเรื่องค่าใช้จ่ายในระยะเวลาบังคับขั้นพื้นฐาน และ หลักสูตรการศึกษาที่มีคุณภาพ เพื่อเป็นแรงงานที่มีฝีมือพร้อมเข้าสู่ตลาดแรงงาน สามารถพึ่ง ตัวเองได้ทางเศรษฐกิจ และเช่นเดียวกันกับในระดับอุดมศึกษา และทั้งนี้เพื่อเตรียมความพร้อมสู่ การพัฒนาฝึกอบรมเพิ่มพูนทักษะและความสามารถในการเป็น “ทรัพยากรบุคคล” ที่มีคุณค่าต่อ องค์กรการทำงาน และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ได้อย่างเหมาะสม และมีประสิทธิภาพต่อไปอีกด้วย

๒.๒ แผนการพัฒนาสตรีตามหลักสากล

จากกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมโลกในทุก ๆ ด้าน มีผลทำให้ประเทศต่าง ๆ ต้องปรับตัวให้ทันกับกระแสดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นสตรี^{๑๙} ซึ่งมีจำนวนประมาณครึ่งหนึ่ง ของจำนวนประชากรทั้งหมด เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการช่วยพัฒนาประเทศด้วยอีกทางหนึ่ง อีกทั้งการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพสตรีให้เท่าเทียมบุรุษอีกด้านหนึ่งด้วยนั้น เสียงเรียกร้องเริ่มเห็นผล เมื่อมีการผลักดันในระดับสหประชาชาติ โดยมีการออกกฎหมายและข้อตกลงหลายฉบับเริ่มจาก ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เมื่อสหประชาชาติได้ออกปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน รับรองหญิงชายมี เสรีภาพเท่าเทียมทั้งเกียรติและสิทธิ ปี ๒๕๐๙ อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิทางการเมืองของสตรี อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิทางแพ่งและการเมือง ระบุให้โอกาสเท่าเทียมแก่สตรีในการรับราชการ ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ปฏิญญาสากลว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรี ให้โอกาสบทบาทด้าน เศรษฐกิจสังคมการเมือง ปี ๒๕๑๖ สหประชาชาติกำหนดปีสตรีสากล ปี ๒๕๑๘ ปฏิญญาสากล ว่าด้วยความเสมอภาคของสตรีในการมีส่วนร่วมพัฒนาและสร้างสรรค์สันติภาพ^{๒๐} และปี ๒๕๒๘ ยุทธศาสตร์ไนโรบี เป็นแผนแม่บทระดับโลกว่าด้วยการส่งเสริมบทบาท ความเสมอภาค การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและการสร้างสันติภาพของสตรีในทุก ๆ ด้าน^{๒๑}

รัฐบาลไทยเริ่มให้ความสำคัญต่อการพัฒนาสตรีในระดับประเทศอย่างจริงจัง นับตั้งแต่ สหประชาชาติประกาศให้ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นปีสตรีสากล และทศวรรษสตรีในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๒๘ ประเทศไทยในฐานะสมาชิกได้ตอบสนองกระแสนโยบายนี้ โดยเริ่มการจัดทำแผนพัฒนา

^{๑๙} “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW การดำเนินการตามยุทธศาสตร์ไนโรบี ฯ”, www.geocities.com/buucu5231/nuchjare1.doc.

^{๒๐} จรรยาพร ธรณินทร์, “เมื่อผู้หญิงอยากเป็นใหญ่”, www.charuaypontorranin.com/index.

^{๒๑} คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (จัดแปล), ยุทธศาสตร์ไนโรบีเพื่อความก้าวหน้าของสตรี, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๓๔), คำนำ.

สตรีระยะยาว (พ.ศ.๒๕๒๕ - ๒๕๔๔) การบรรจุแผนพัฒนาสตรีอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๙) ตลอดจนการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาสตรีแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๒๖) ต่อมาได้มีการจัดตั้งองค์กรถาวรเพื่อพัฒนาสตรีระดับชาติขึ้น คือ คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ หรือ กสส. เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๓๒ ทำหน้าที่เป็นองค์กรหลักในการส่งเสริมประสานงานกับหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งในภาครัฐและเอกชน เพื่อกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาสตรี รวมทั้งส่งเสริมให้โครงการพัฒนาสตรีต่าง ๆ ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกันยิ่งขึ้น (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๓๔)^{๒๒}

^{๒๒} “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW ดำเนินการตามยุทธศาสตร์ในโรบี ฯ”, www.geocities.com/buucu5231/nuchjare1.doc.

๒.๒.๑ การดำเนินความก้าวหน้าของสตรีในประเทศไทยตั้งแต่ปีสตรีสากล^{๒๓}

		การดำเนินความก้าวหน้าของสตรีในประเทศไทย ตั้งแต่ปีสตรีสากล	
		สหประชาชาติ	ประเทศไทย
สหประชาชาติประกาศให้ พ.ศ.๒๕๑๘ - ๒๕๒๘ เป็นทศวรรษของสตรี	พ.ศ. ๒๕๑๘	ประกาศให้ พ.ศ.๒๕๑๘ เป็นปีสตรีสากล เป้าหมายได้แก่ ความเสมอภาค การพัฒนาและสันติภาพ มีการประชุมระดับโลกสตรี ปีสตรีสากล (กรุงเม็กซิโกซิตี ประเทศเม็กซิโก) และการรับรองตามแผนปฏิบัติการระดับโลก (World Plan of Action)	
	พ.ศ. ๒๕๑๙		รัฐบาลมอบหมายให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานรับผิดชอบการดำเนินงานทศวรรษของการพัฒนาสตรี
	พ.ศ. ๒๕๒๒	ที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติสมัยที่ ๓๔ ได้รับรองอนุสัญญาว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ (CEDAW)	มีแผนพัฒนาสตรี ระยะยาวฉบับแรก (พ.ศ. ๒๕๒๒ - ๒๕๔๔) จัดทำโดย คณะทำงานในคณะอนุกรรมการพัฒนาบทบาทและสถานภาพสตรี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

^{๒๓} สำนักส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชาย, “การประชุมคณะกรรมการว่าด้วยสถานภาพสตรี สมัยที่ 34 รับรอง การทบทวนและประเมินผลครั้งแรกของการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ ‘ไนโรบี ๗’”, www.women-family.go.th/women2/menu802.html.

สหประชาชาติ		ประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๒๓	การประชุมระดับโลกของสหประชาชาติว่าด้วยเรื่องสตรี ครั้งที่ ๒ เพื่อประเมินผลงานการพัฒนาสตรีในช่วงทศวรรษของการพัฒนาสตรี (โคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก)	
พ.ศ. ๒๕๒๘	การประชุมระดับโลกว่าด้วยเรื่องสตรี ครั้งที่ ๓ เพื่อทบทวนและประเมินผลความสำเร็จของการดำเนินงานในช่วงทศวรรษแห่งสตรีของสหประชาชาติ ณ กรุงไนโรบี ประเทศเคนยา ได้ รับรองยุทธศาสตร์ไนโรบีเพื่อความก้าวหน้าของสตรี (The Nairobi Forward – looking Strategies for the Advancement of Women)	<p>การตอบสนองของรัฐบาลไทยตามยุทธศาสตร์ไนโรบี</p> <p>มีการผนวกแผนพัฒนาสตรี ระยะ ๕ ปี เข้าในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ระยะ ๕ ปี มาตั้งแต่ปี ๒๕๒๔</p> <p>มีการจัดตั้งคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) พ.ศ. ๒๕๓๒ เข้าเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ โดยการภาคยานุวัติ มีผลให้รัฐบาลต้องใช้อุสัญญาเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายและแผนงานในเรื่องเกี่ยวข้องกับสตรี</p>
พ.ศ. ๒๕๓๓	การประชุมคณะกรรมการว่าด้วยสถานภาพสตรี สมัยที่ ๓๔ รับรองการทบทวนและประเมินผลครั้งแรกของการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ไนโรบี เพื่อความก้าวหน้าของสตรี โดยคณะมนตรีเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ (ECOSOC)	ประเทศไทยยกเลิกข้อสงวนในอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ (CEDAW) ๒ ข้อ คือ มาตรา ๑๑ และมาตรา ๑๕ เป็นผลให้สตรีได้รับความเสมอภาคในเรื่องสิทธิและโอกาสที่จะได้รับการจ้างงาน และการทำนิติกรรม

สหประชาชาติ		ประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๓๕		<ul style="list-style-type: none"> ประเทศไทยยกเลิกข้อสงวนในอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ (CEDAW) อีก ๑ ข้อ เรื่องการถือสัญชาติของบุตรที่เกิดจากหญิงไทย ทำให้หญิงไทยที่มีสามีเป็นชาวต่างชาติ มีสิทธิที่จะให้บุตรถือสัญชาติตามผู้เป็นมารดาได้ เช่นเดียวกับที่ชายไทยมีภรรยาเป็นชาวต่างชาติมีสิทธิให้บุตรถือสัญชาติตามบิดาได้ คณะรัฐมนตรีมีมติให้ปี ๒๕๓๕ เป็น “ปีสตรีไทย” เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ และเพื่อกระตุ้นให้สังคมไทยและสตรีไทยตระหนักในคุณค่าของการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ
พ.ศ. ๒๕๓๖		<ul style="list-style-type: none"> คณะรัฐมนตรีมีมติให้ยกเลิกข้อห้ามการแต่งตั้งสตรีเป็นปลัดอำเภอเนื่องจากถือเป็นการกีดกันสตรีที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครอง
พ.ศ. ๒๕๓๗		<ul style="list-style-type: none"> ประเทศไทยร่วมรับรองปฏิญญาจากรัฐมนตรีว่าด้วยความก้าวหน้าของสตรีในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก
พ.ศ. ๒๕๓๘	การประชุมระดับโลก ว่าด้วยเรื่องสตรีครั้งที่ ๔ ณ กรุงปักกิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน	<ul style="list-style-type: none"> ประเทศไทยร่วมรับรองปฏิญญาและแผนปฏิบัติการปักกิ่ง ในที่ประชุมระดับโลกว่าด้วยเรื่องสตรี ครั้งที่ ๔

สหประชาชาติ	ประเทศไทย
<p>พ.ศ. ๒๕๓๙</p>	<ul style="list-style-type: none"> · เสนอคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๓๙ ยกเลิกการจำกัดจำนวนหญิงชายในการสอบคัดเลือกเข้าศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาสังกัดทบวงมหาวิทยาลัยและระดับอุดมศึกษาอื่น ๆ สังกัดหน่วยงานของรัฐตลอดจนในสถาบันอาชีวศึกษา · พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นการยกเลิกพระราชบัญญัติ การค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยมีบทกำหนดในการป้องกันเด็กที่มีอายุต่ำกว่า ๑๘ ปี จากการเอาเปรียบทางเพศอย่างเด็ดขาด และกำหนดบทลงโทษผู้ค้าประเวณีให้ได้รับบทลงโทษน้อยลงโดยถือว่าโสเภณีมิใช่อาชญากร แต่เป็นเหยื่อ · ข้าราชการและลูกจ้างภาครัฐมีสิทธิในการลาคลอดได้ ๙๐ วัน โดยไม่ต้องรวมอยู่ในวันลาอีกตามระเบียบว่าด้วยการลาของราชการ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๙
<p>พ.ศ. ๒๕๔๐</p>	<ul style="list-style-type: none"> · พระราชบัญญัติในการป้องกันและปราบปรามการค้าหญิงและเด็ก พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นการยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พ.ศ. ๒๔๗๑ และบัญญัติกฎหมายใหม่ให้ครอบคลุมการค้า ชาย จำหน่าย ชักพา จัดหาหญิงหรือเด็ก รวมทั้งการกำหนดมาตรการต่อต้านขบวนการเชื่อมโยงการค้าหญิงและเด็กทั้งในและต่างประเทศ มาตรการในการติดตามเพื่อช่วยเหลือและเยียวยาหญิงและเด็ก
<p>พ.ศ. ๒๕๔๒</p>	<ul style="list-style-type: none"> · การแก้ไขปัญหามลพิษรุนแรงต่อสตรีและเด็กได้ เสนอคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๔๒ กำหนดให้เดือนพฤศจิกายนของทุกปีเป็นเดือน “รณรงค์ยุติความรุนแรงต่อเด็กและสตรี”

สหประชาชาติ		ประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๕๓	การประชุมสมัชชาพิเศษสมัยที่ ๒๓ “ผู้หญิงปี ๒๐๐๐” (กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา)	<ul style="list-style-type: none"> · จัดทำนโยบายและแผนขจัดความรุนแรง ต่อเด็กและสตรี ซึ่งได้รับความเห็นชอบ จากคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๕๓ รวมทั้งจัดทำระบบ ข้อมูลและตัวบ่งชี้ด้านความรุนแรงต่อ สตรี เพื่อให้เป็นข้อมูล เบื้องต้นในการ กำหนดแผนงานโครงการในการแก้ไข ความรุนแรงต่อสตรี · มีการแต่งตั้งตำแหน่งผู้บริหาร ด้าน การเสริมสร้างบทบาทหญิงชาย (Chief Gender Equality Officers – CGEO) และจัดตั้งศูนย์ประสานงานด้านความ เสมอภาคระหว่างหญิงชาย (Gender Focal Point) ภายในหน่วยงานระดับ กระทรวง ทบวง กรม และให้มีการจัดทำ แผนแม่บทการส่งเสริมความเสมอภาค ระหว่างหญิงชาย และบูรณาการหลัก ความเท่าเทียมระหว่างหญิงชายใน แผนงานโครงการของหน่วยงาน และ คณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบ เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๕๔
พ.ศ. ๒๕๕๕		<ul style="list-style-type: none"> · พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๕๕๕ กำหนดให้มีสำนักงาน กิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (สค.) ซึ่งถือเป็นหน่วยงานระดับชาติเกี่ยวกับ สตรี ศักยภาพ ความเสมอภาค และ ความเป็นธรรมของหญิงและชายและ ความมั่นคงของสถาบันครอบครัว

๒.๒.๒ การประชุมสตรีระดับโลกจำนวน ๔ ครั้ง คือ

๑. การประชุมสตรีระดับโลกครั้งที่ ๑ ณ กรุงเม็กซิโก ซิตี้^{๒๔}

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ (ค.ศ. ๑๙๗๕) การประชุมครั้งแรกนี้มีจุดประสงค์เพื่อเสนอแผนปฏิบัติการ และการดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาสถานภาพสตรีในช่วง ๑๐ ปีต่อไปข้างหน้า นับจากวันประชุม ในเอกสารนี้เน้นความสำคัญที่จะต้องให้สตรีมีความเสมอภาคในเรื่องต่าง ๆ ทาง การเมือง การศึกษา การทำงาน และเรียกร้องให้มีการจัดการหรือจัดหาสถานที่อุปถัมภ์ในการ ช่วยเลี้ยงดูเด็กเล็ก และขอให้ชายเข้ามาร่วมรับผิดชอบเกี่ยวกับงานบ้าน และเรื่องภายใน ครอบครัว และได้มีแผนปฏิบัติการเพื่อยกฐานะสตรีในระยะ ๕ ปี (พ.ศ. ๒๕๑๘ – ๒๕๒๓) ดังนี้

- ๑) ให้สตรีโดยเฉพาะในชนบท ได้รับการศึกษาเบ็ดเสร็จสูงขึ้น
- ๒) ขยายการศึกษาและฝึกอบรมด้านเทคนิคและวิชาชีพ ระดับทักษะพื้นฐานให้แก่ ชายและหญิงโดยเท่าเทียมกัน ทั้งในด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม
- ๓) ให้ชายและหญิงมีสิทธิและโอกาสได้รับการศึกษาเท่าเทียมกันทุกระดับ และ พยายามป้องกันการต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน
- ๔) ให้สตรีมีโอกาสในการประกอบอาชีพต่าง ๆ มากขึ้น ลดการว่างงาน และ พยายามขจัดการเลือกปฏิบัติในการว่าจ้างคนงาน
- ๕) สร้างและขยายบริการสาธารณสุขที่จำเป็น ทั้งในเมืองและชนบท
- ๖) ออกกฎหมายให้สตรีมีสิทธิในการเลือกตั้งและสมัครรับเลือกตั้งเท่าชาย มีโอกาส และเงื่อนไขในการทำงานตลอดจนได้รับค่าตอบแทน และสิทธิทางกฎหมายเท่าเทียมกับชาย
- ๗) ส่งเสริมให้สตรีมีบทบาทในการกำหนดนโยบายมากขึ้น ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ
- ๘) เพิ่มและปรับปรุงการศึกษาและด้านบริการด้านสุขภาพ อนามัย โภชนาการ การศึกษาครอบครัว การวางแผนครอบครัว และบริการสังคมอื่น ๆ
- ๙) ให้มีความเสมอภาคในการใช้สิทธิทางสังคมและการเมือง เช่น สิทธิเกี่ยวกับการ สมรส สิทธิของพลเมืองและการค้า
- ๑๐) ยอมรับคุณค่าทางเศรษฐกิจของงานที่สตรีทำในบ้าน ในการผลิตอาหาร การตลาด และกิจกรรมอาสาสมัครอื่น ๆ ที่ไม่เคยได้รับค่าตอบแทนมาก่อนตามประเพณี
- ๑๑) มุ่งให้การศึกษาทั้งในโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตลอดชีวิต เปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับชายและหญิง เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าทั้งในฐานะสมาชิก ของครอบครัวและของประเทศชาติ

^{๒๔} เอกสารรายงานการประชุมระดับโลก ณ กรุงเม็กซิโก ซิตี้ พ.ศ. ๒๕๑๘ อังโน สุภัทรา สิงหลกะ, ๒๕๒๕ และ IPPF PEOPLE, ๑๙๗๕.

๑๒) ส่งเสริมให้สตรีร่วมกันปฏิบัติงาน ภายในสหพันธ์แรงงานและสถาบันการศึกษา เศรษฐกิจและวิชาชีพ เป็นการชั่วคราว เพื่อยกฐานะของสตรี

๑๓) พัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ในชนบท อุตสาหกรรมในครัวเรือน ศูนย์เลี้ยงเด็ก อ่อนก่อนวัยเรียน เครื่องทุ่นแรงต่าง ๆ เพื่อลดภาระการทำงานของสตรี โดยเฉพาะสตรีอยู่ใน ชนบทและสตรีที่ยากจนในเมือง เพื่อช่วยให้สตรีมีบทบาทเต็มที่ในกิจกรรมระดับชุมชน ชาติ และนานาชาติ

๑๔) จัดตั้งหน่วยงานที่มีขอบข่ายครอบคลุมงานทุกด้านและเกี่ยวข้องกันหลายฝ่าย เพื่อเร่งรัดให้สตรีได้รับความเสมอภาค มีโอกาส และมีส่วนช่วยในงานของชาติอย่างเต็มที่^{๒๕}

๒. การประชุมสตรีระดับโลกครั้งที่ ๒ ณ กรุงโคเปนเฮเกน^{๒๖}

ในปีพ.ศ. ๒๕๒๓ (ค.ศ. ๑๙๘๐) มีประเทศเข้าร่วมประชุมทั้งหมด ๑๔๗ ประเทศ ได้ให้การรับรอง Comprehensive Programme of Action ในการประชุมครั้งนี้ (เป็นช่วง ๕ ปีที่สองของ United Nations Decade for Women) โดยร่วมกันเรียกร้องให้รัฐบาลทุกประเทศนำแผนปฏิบัติการ และนโยบายต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้ มาใช้ปฏิบัติในช่วง ๕ ปีถัดไปคือ พ.ศ. ๒๕๒๓ – ๒๕๒๘ (ค.ศ. ๑๙๘๐ – ๑๙๘๕)

เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว พบว่าแผนปฏิบัติจากการประชุมครั้งนี้มีขอบข่ายมากกว่าที่ได้ระบุรับรองไว้ในการประชุมครั้งแรกที่กรุงเม็กซิโก ซิตี้ และแผนทั้งหมดได้กำหนดไว้ในลักษณะที่เป็นเชิงปฏิบัติการมากขึ้น กล่าวคือ พยายามผลักดันให้สตรีได้เข้าไปอยู่ในตำแหน่งบริหาร และเป็นผู้ตัดสินใจในระดับต่าง ๆ มากขึ้น และได้ให้ความสนใจมากขึ้นเกี่ยวกับผู้ย้ายถิ่น และผู้อพยพ สตรี ผู้สูงอายุ และสตรีที่ตกอยู่ในภาวะยากจน

ในแผนงานที่เกี่ยวกับสิทธิด้านการเจริญพันธุ์ และการวางแผนครอบครัว จากการประชุมครั้งนี้มีเนื้อหาครอบคลุมเกี่ยวกับบริการวางแผนครอบครัว การศึกษาในโรงเรียนของสตรี และเน้นให้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสตรี เพื่อใช้ในการวางแผน

แผนปฏิบัติการเกี่ยวกับสถานภาพสตรี จากการประชุมครั้งนี้มีดังนี้

- ๑) เสรีภาพด้านการให้กำเนิด
- ๒) การให้การศึกษาแก่สตรีวัยรุ่นเกี่ยวกับการเป็นพ่อแม่ที่รับผิดชอบ
- ๓) การวางแผนครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของการสาธารณสุขพื้นฐาน
- ๔) การวิจัยเกี่ยวกับสถานภาพสุขภาพของสตรี

^{๒๕} ภัตสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, หน้า ๒๒๗ – ๒๒๘.

^{๒๖} อ้างอิงจาก Secretariate of the World Conference of the UN. Decade for Women. "Action Items." Copenhagen Conference on the Status of Women, July ๑๙๘๐.

- ๕) บทบาทและการตัดสินใจของสตรีในการกำหนดแผนงานด้านสุขภาพอนามัย
- ๖) การให้การฝึกอบรมผดุงครรภ์ที่บ้าน
- ๗) การให้บริการการวางแผนครอบครัวแก่ผู้อพยพ
- ๘) การส่งเสริมการเลี้ยงบุตรด้วยนมมารดา
- ๙) การเลิกล้มพิธีกรรมขลิบอวัยวะเพศเด็กหญิง
- ๑๐) การป้องกันภาวะการมีบุตรยาก และการกำเนิดเด็กพิการ
- ๑๑) การปรับปรุงวิธีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสตรี^{๒๗}

๓. การประชุมสตรีระดับโลกครั้งที่ ๓ ณ กรุงไนโรบี^{๒๘}

ปี ค.ศ. ๑๙๘๕ ที่กรุงไนโรบี ได้มีการประเมินสถานการณ์ และความก้าวหน้าเกี่ยวกับการพัฒนาสตรีในช่วง ๑๐ ปี หลังจากการประชุมครั้งแรกที่กรุงเม็กซิโก ซิตี้ (ค.ศ. ๑๙๗๕) การประชุมครั้งนี้ได้ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิหรือสถานภาพสตรี เช่น แนวโน้มทั่วไปด้านความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ การทำงานสุขภาพ และโภชนาการ การศึกษา การติดต่อสื่อสารมวลชน ประชากร พลังงาน น้ำ และการสุขภาพ การตั้งถิ่นฐานของสตรี และการสร้างงานอุตสาหกรรม สตรีอพยพและสตรีย้ายถิ่น การพัฒนาชนบท วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การเงิน งานบริการ และการค้า พบว่าขณะที่ทุกประเทศเห็นด้วยและยอมรับที่จะให้มีการปรับปรุง สถานการณ์ที่ยังไม่ค่อยดีนักของสตรีในประเทศของตน แต่ในข้อเท็จจริงแล้ว พบว่ายังมีสตรีจำนวนมากที่ยังไม่รู้หนังสือ และนับวันจะมีจำนวนมากขึ้น นอกจากนี้ สตรีเหล่านี้ก็ยังคงทำงานนานชั่วโมงกว่าชาย แต่ได้รับเงินค่าจ้างน้อยกว่า และเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่ตกอยู่ในภาวะความยากจน

ในการประชุมที่กรุงไนโรบีครั้งนี้ ได้เสนอประเด็นสำคัญที่ขอให้ถือว่า การค้าประเวณีคือการค้าทาส นอกจากนี้ยังได้เรียกร้องให้รัฐบาลพิจารณาหาวิธีการให้มีส่วนร่วมการทำงานบ้านของสตรีเข้าไว้กับสถิติแรงงาน หรือจัดเป็นส่วนหนึ่งของสถิติผลผลิตกับรายได้ประชาชาติเฉลี่ยต่อหัว ทั้งนี้เพราะถือว่าการทำงานบ้านมีค่าทางเศรษฐกิจและเป็นการทำงานประเภทหนึ่ง

ในการประชุมครั้งนี้ได้เสนอให้มีแผนปฏิบัติการที่รู้จักกันในชื่อของ The Nairobi Forward – Looking Strategies for the Advancement of Women toward the Year ๒๐๐๐ หรือ ยุทธศาสตร์จากไนโรบีเพื่อความก้าวหน้าของสตรี ปี ค.ศ. ๒๐๐๐ สำหรับยุทธศาสตร์ด้านประชากรและการวางแผนครอบครัวที่กำหนดขึ้นในการประชุมครั้งนี้ปรากฏรายละเอียดอยู่ในมาตรา ๑๕๖,

^{๒๗} ภัตสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, หน้า ๒๒๗.

^{๒๘} สุกัญญา หาญตระกูล, “การประชุมครบวงจรสตรีกรุงไนโรบี ประเทศเคนยา” สตรีสาร, ๒๕๒๘., “Population concerns emphasized in Forward – Looking Strategies, ๑๙๘๕. POPLINE, Salas, R. “The State of World Population, ๑๙๘๕ : Population and Women.” POPLINE, ๑๙๘๕.

๑๕๗, ๑๕๘ และ ๑๕๙ โดยเน้นถึงสิทธิสตรีในการควบคุมภาวะเจริญพันธุ์ของตนเอง ขณะที่รัฐควรมีหน้าที่ในการจัดหาบริการด้านอุปการณื ความรู้และข้อมูลที่จะทำให้สตรีสามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเองในเรื่องภาวะเจริญพันธุ์และการวางแผนครอบครัว รัฐควรมีนโยบายส่งเสริมการชะลอการมีบุตรตั้งแต่อายุยังน้อยโดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่น ที่สำคัญคือทำให้บริการด้านอุปการณืคุมกำเนิดและการวางแผนครอบครัวต้องเน้นเรื่องคุณภาพเป็นสำคัญ

ถัดจากการประชุมที่กรุงไนโรบี ก็คือ การประชุมประชากรกับการพัฒนาหรือ ICPD ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ (ค.ศ. ๑๙๙๔) โดยที่แผนปฏิบัติการของ ICPD นั้นได้เน้นความเท่าเทียมและความเสมอภาค รวมทั้งการสร้างพลังอำนาจให้แก่สตรี ลดความรุนแรงทุกชนิดที่จะกระทำต่อสตรีให้หลักประกันแก่สตรีที่จะควบคุมภาวะเจริญพันธุ์ของตนเองได้โดยมีสิทธิในการตัดสินใจเหนือร่างกายของตนเอง ทั้งนี้เพราะสิทธิเบื้องต้นของทั้งสตรีและเด็กคือส่วนหนึ่งของสิทธิเบื้องต้นของมนุษยชน การที่สตรีสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมกับสังคมได้ในทุกเรื่อง จะช่วยให้การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นไปได้อย่างสมบูรณ์มากขึ้น^{๒๙}

๔. การประชุมสตรีระดับโลกครั้งที่ ๔ ณ กรุงปักกิ่ง^{๓๐}

หลังจากการประชุมประชากรกับการพัฒนา พ.ศ. ๒๕๓๗ ในปีถัดมา คือ ปีพ.ศ. ๒๕๓๘ (ค.ศ. ๑๙๙๕) ได้มีการจัดประชุมระดับโลกเกี่ยวกับสตรี ครั้งที่ ๔ ณ กรุงปักกิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ได้มีการจัดประชุมโดยองค์กรเอกชนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรีภายใต้การประชุมที่ชื่อว่า NGO Forum on Women' ๙๕ ขึ้นพร้อมกันไปด้วยที่เมืองไหวโหวว ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

การจัดการประชุมครั้งนี้เป็นไปตามมติสมัชชาสหประชาชาติสมัยที่ ๔๕ เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๓๓ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประกันการดำเนินการที่จะให้สิทธิมนุษยชนแก่สตรี และเด็กหญิงอย่างเต็มที่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งที่ไม่อาจทำให้แปลกแยก เป็นส่วนหนึ่งที่ไม่อาจแบ่งแยกได้ของสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐานทั้งหมด (Paragraph ๙) และเพื่อดำเนินงานต่อจากความตกลงอันเป็นเอกฉันท์และความคืบหน้าจากการประชุมระดับโลก และการประชุมสุดยอดต่าง ๆ ขององค์กรสหประชาชาติ คือ การประชุมเรื่องสตรีที่กรุงไนโรบีเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ การประชุมเรื่องเด็กที่นครนิวยอร์กเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ การประชุมว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่กรุงริโอเดอจาเนโรเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ การประชุมว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่กรุงเวียนนาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ การประชุมว่าด้วยประชากรและการพัฒนาที่กรุงไคโรเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ และการประชุมว่าด้วยการพัฒนาสังคมที่กรุงโคเปนเฮเกนเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะบรรลุความเสมอภาค การพัฒนา

^{๒๙} ภัตสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, หน้า ๒๓๐ - ๒๓๑.

^{๓๐} เอกสารอ้างอิงจาก เอกสารสรุปการประชุมปักกิ่ง การประชุมระดับโลกว่าด้วยเรื่องสตรี, ๒๕๓๘. และ กสส. ปฏิญญาปักกิ่งและแผนปฏิบัติการเพื่อความก้าวหน้าของสตรี, ๒๕๔๐.

และสันติภาพ (Paragraph ๑๐) และเพื่อให้บรรลุการปฏิบัติตามยุทธศาสตร์ในโรบี เพื่อความก้าวหน้าของสตรีอย่างเต็มที่ และมีประสิทธิภาพ (Paragraph ๑๑) โดยให้มีการรับรองแผนปฏิบัติการ (Platform for Action) เพื่อส่งเสริมการเพิ่มศักยภาพของสตรีให้ได้รับความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ ตามเป้าหมายภายในปี ค.ศ. ๒๐๐๐

ในการประชุมครั้งนี้ได้มีการรับรองปฏิญญาปักกิ่งที่ประกาศเจตนารมณ์ของรัฐบาลที่จะปฏิบัติตามพันธกรณีต่าง ๆ ในการส่งเสริมความเสมอภาค สันติภาพและการพัฒนาต่อสตรี ที่รัฐบาลประกาศผูกพันไว้ รวมทั้งตระหนักว่าสิทธิสตรี คือสิทธิมนุษยชน การพิทักษ์สิทธิสตรีและเด็กจึงเป็นสิ่งสำคัญ

สำหรับแผนปฏิบัติการ (Platform for Action) ซึ่งเป็นนโยบายหลักที่รัฐบาลนานาชาติจะนำไปใช้ปฏิบัติในการพัฒนาสตรีต่อไป ประกอบด้วย ๖ ส่วนใหญ่คือ

- ๑) ถ้อยแถลงภารกิจ (Mission Statement)
- ๒) กรอบของปัญหาในระดับโลก (Global Framework)
- ๓) เด่นที่น่าห่วงใยเป็นพิเศษ (Critical Areas of Concern)
- ๔) วัตถุประสงค์หลักและแผนปฏิบัติการ (Strategic Objectives and Actions) โดยมี ๑๒ ประเด็นสำคัญที่ควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษ
- ๕) การดำเนินงานด้านสถาบัน (Institutional Arrangement)
- ๖) การดำเนินงานด้านการเงิน (Financial Arrangement)^{๓๑}

๒.๒.๓ การพัฒนาสตรีในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ - ๑๐

การสนองตอบกระแสนโยบายการพัฒนาสตรีในระดับประเทศเมื่อองค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นปีสตรีสากลนั้น ประเทศไทยได้เริ่มจัดทำแผนพัฒนาสตรีช่วง ๕ ปี จำนวนสองฉบับ คือ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๙) และฉบับที่ ๖ (พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๔) อันเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยมีรูปแบบเดียวกันกับการพัฒนาการศึกษาและแผนพัฒนาเด็กและเยาวชน กล่าวคือ ได้มีการกล่าวถึงกลุ่มเป้าหมายในลักษณะต่าง ๆ ในแผนรวมของชาติและมีแผนจำแนกตามกลุ่มเป้าหมายแยกออกมาต่างหาก แผนพัฒนาสตรีทั้งสองฉบับ ได้จัดทำขึ้นโดยอาศัยแผนพัฒนาสตรีระยะยาว ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๔๔)

แผนพัฒนาสตรี ฉบับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๓๙) และฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔) ได้อาศัยแผนพัฒนาสตรีระยะยาว ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๔๔) เป็นพื้นฐานในการ

^{๓๑} ภัตสร ลิมานนท์, บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา, หน้า ๒๓๑ - ๒๓๒.

จัดทำ^{๓๒} สำหรับ ฉบับที่ ๘ มีการปรับปรุงแนวความคิดและทิศทางการดำเนินงานให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ และแผนปฏิบัติการเพื่อความก้าวหน้าของสตรีในปฏิญญาปักกิ่ง จากการประชุมระดับโลกว่าด้วยเรื่องสตรี ครั้งที่ ๔ ณ กรุงปักกิ่งขององค์การสหประชาชาติ กำหนดนโยบายให้สตรีมีโอกาสพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพด้วยความพร้อม 3 ด้านคือ ๑) ด้านคุณลักษณะส่วนตัว ได้แก่ ร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา ๒) ด้านการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ เน้นที่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ๓) ด้านสภาพแวดล้อม ทั้งระดับครอบครัวและชุมชน (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ, ๒๕๔๐)^{๓๓} และนำสู่แผนพัฒนาสตรี ฉบับที่ ๘ และ ๑๐ ที่เป็นแผนต่อเนื่องในการส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและพิทักษ์คุ้มครองสิทธิมนุษยชนของสตรี ตลอดจนการพัฒนาศักยภาพของสตรีนั่นเอง

๑. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ฉบับที่ ๑ - ๓ (พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๐๙, ๒๕๑๐ - ๒๕๑๔, ๒๕๑๕ - ๒๕๑๙)

รัฐบาลไม่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมแต่ประการใด การพัฒนาเน้นไปในเรื่องการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การผลิตเพื่อการค้าและการตลาดเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๓ จะมีปัญหาประชากรที่ต้องรีบแก้ไข และมีการวางแผนครอบครัวที่เป็นนโยบายทางสังคมที่รัฐบาลให้ความสำคัญ สนับสนุน จึงทำให้มีการให้ความสำคัญกับกลุ่มสตรีโดยปริยาย เพราะผู้หญิงมีบทบาทสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าผู้ชายในการวางแผนครอบครัว (อมรา พงศาพิชญ์, ๒๕๒๙)

๒. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔

(พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๔)

รัฐบาลเริ่มให้ความสำคัญแก่สตรีเล็กน้อย ซึ่งคงเป็นเพราะอิทธิพลขององค์การสหประชาชาติ แต่ก็ยังไม่มีแผนพัฒนาสตรีที่ชัดเจน และยังมีปัญหาการเพิ่มประชากรที่ยังอยู่ในอัตราสูง (ร้อยละ ๑.๙๗ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒) ดังนั้น การพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับด้านสังคมจึงยังเป็นโครงสร้างวางแผนครอบครัว และขยายบริการไปสู่ประชาชนอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ตลอดจนการปรับปรุงสุขภาพอนามัยแม่และเด็ก

^{๓๒} กสส. ร่วมกับ WELD และ UNDP, นโยบายและแผนงานหลักสตรีและตัวอย่างโครงการ/ กิจกรรม ใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ (๒๕๓๕ - ๒๕๓๙), (กรุงเทพฯ ฯ : บมจ. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^{๓๓} “แผนพัฒนาสตรีระยะยาวฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๔๔) และฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๕๔). ได้รับการบรรจุเข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๕, ๖ และ ๗, ๘ ฯ”,

ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้อง นอกเหนือจากโครงการวางแผนครอบครัวและสุขภาพอนามัยแม่และเด็ก ที่เริ่มมีการกล่าวถึงในแผนพัฒนา ฯ ฉบับนี้ คือ ปัญหาสตรีผู้ให้บริการทางเพศมีจำนวนมากขึ้น เนื่องจากการมีฐานทัพอเมริกาในประเทศไทย ทำให้เกิดปัญหาทั้งทางสาธารณสุขและสังคม

๓. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๙)

แผนพัฒนา ฯ นี้ นับเป็นแผนฉบับแรกที่บรรจุแผนพัฒนาสตรี และถือว่ากลุ่มสตรีและเด็กเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษเพื่อการพัฒนาโดยเฉพาะการพัฒนาอาชีพ การใช้แรงงานสตรีทั้งในภาคเกษตรและอุตสาหกรรม ตลอดจนการพัฒนาสาธารณสุขมูลฐาน การศึกษา สังคมและการเมือง แนวนโยบายพัฒนาสตรีนี้ ได้รับอิทธิพลและแนวคิดจากแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๔๔) ซึ่งร่างขึ้นในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๔ ช่วงต้นแผนพัฒนาสตรีระยะยาวนี้เป็นฉบับแรกของประเทศ แต่ก็ได้บรรจุอยู่ในแผนพัฒนา ฯ ของประเทศ จนกระทั่งเวลาผ่านไป ๕ ปี โดยระบุอยู่ในกลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนาสังคม และยังมีประเด็นสำคัญ คือ ด้านแรงงาน การศึกษา สาธารณสุข สังคมและการเมือง

๔. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ (พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๔)

แผนพัฒนา ฯ นี้ ในส่วนที่เป็นแผนพัฒนาสตรี มีการกำหนดวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาศักยภาพของสตรี สร้างความเป็นธรรมและความเสมอภาคในด้านสิทธิและหน้าที่ของสตรี มีการกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาสตรีที่ชัดเจน และมุ่งเน้นการปรับสภาพของสตรีเป็นประเด็นหลัก ในขณะที่แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๕ มุ่งเน้นการพัฒนาอาชีพเป็นหลัก^{๓๔}

๕. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๓๙)

วัตถุประสงค์ของการพัฒนาสตรี

๑) เพื่อพัฒนาศักยภาพของสตรีทั้งทางด้านกาย สติปัญญา ความถนัด สังคมและจิตใจ โดยเพิ่มโอกาสในการรับบริการเศรษฐกิจและสังคมต่าง ๆ อันจะนำไปสู่ลักษณะสตรีที่พึง

^{๓๔} สุมนา อินทร์คำน้อย, จารุวรรณ ขำเพชร, วรรณภา ชำนาญกิจ, งานวิจัยด้านสตรีศึกษาในประเทศไทย , หน้า ๙.

ประสงค์ การยกระดับคุณภาพชีวิต การมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของสังคม และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน สังคมและประเทศชาติ

๒) เพื่อให้เกิดความเสมอภาค โดยจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ ทั้งทางนิตินัย และพฤตินัย เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกลุ่มประกอบอาชีพ และกลุ่มด้อยโอกาส

๓) เพื่อให้สตรีได้การคุ้มครองทุกด้าน ในฐานะที่มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ รวมทั้งในสภาพการทำงาน และสภาพการเป็นมารดา

๔) เพื่อส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมจริงจิ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งการพัฒนาสันติสุขในครอบครัว ชุมชน ประเทศ และประชาคมนานาชาติ

กลยุทธ์พื้นฐานในการดำเนินงานพัฒนาสตรี

๑) พัฒนาองค์กรกลางของรัฐที่รับผิดชอบเรื่องสตรี และให้มีเครือข่ายในภาครัฐเอง และระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชน พร้อมทั้งสนับสนุนให้มีการประสานงานและเครือข่ายงานภายในระดับ และระหว่างระดับต่าง ๆ จากระดับชาติจนถึงระดับหมู่บ้าน โดยให้บุรุษเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

๒) ดำเนินการให้มีแผนงานและโครงการที่มุ่งเน้นเฉพาะสำหรับการพัฒนาสตรีให้มากขึ้น

๓) ดำเนินการให้มีการบูรณาการให้สตรีได้เป็นส่วนหนึ่งในฐานะของผู้ให้และผู้รับผลประโยชน์ในระดับแผนงานและโครงการพัฒนาของกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ตลอดจนของภาคเอกชน เพื่อให้สตรีได้พัฒนาเคียงคู่ไปกับบุรุษในทุกด้าน

๔) รณรงค์เปลี่ยนค่านิยมและเจตคติด้านลบเกี่ยวกับสตรี ทั้งของสตรีและของบุรุษ ด้วยการให้ความรู้ความเข้าใจประเด็นและกระบวนการพัฒนาสตรีแก่ทั้งภาครัฐและเอกชน พร้อมทั้งใช้วิธีการรวมกลุ่มและวิธีอื่น ๆ เพื่อเปิดทางให้สตรีมีส่วนร่วมกับบุรุษในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น

๕) เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนทุกรูปแบบประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาสตรีและสถานภาพสตรี รณรงค์ให้ประชาชนมีความเข้าใจและเกิดความต้องการร่วมกัน เพื่อสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ในการพัฒนาสตรี

๖) ส่งเสริมให้มีการฝึกอบรมแก่สตรีในทุกด้าน กล่าวคือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา และการปกครอง เพื่อให้สตรีเป็นผู้มีโอกาและสามารถตัดสินใจและเป็นผู้มีส่วนกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคม

๗) ใช้ครอบครัวเป็นจุดร่วมในการพัฒนาศักยภาพและสร้างความเสมอภาคให้แก่สตรี รวมทั้งปลูกฝังค่านิยมใหม่ที่ไม่มียึดติดต่อสตรี โดยเฉพาะให้แก่เด็กและเยาวชน

๘) ปรับปรุงกฎหมาย กฎ ระเบียบ เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดความเสมอภาคระหว่างสตรีและบุรุษ ทั้งนี้ให้มีความเสมอภาคทั้งทางนิตินัย และพฤตินัย

๙) ส่งเสริมให้มีการรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูลรวมทั้งการวิจัยเกี่ยวกับสตรี

๑๐) ส่งเสริมให้หน่วยงานของรัฐ ตลอดจนโครงการและกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐตระหนักถึงความต้องการเฉพาะของสตรี และให้ความสำคัญต่อประโยชน์ที่สตรีจะพึงได้รับจากการดำเนินงาน

๑๑) รวมสตรีและบุรุษเป็นกลุ่มพลัง ร่วมกันระหว่างภาครัฐ / ภาคเอกชนและภาคธุรกิจเอกชน เพื่อการคุ้มครองสิทธิประโยชน์สตรี และการพัฒนาสตรี

๑๒) รมณรงค์ให้นโยบายการพัฒนาสตรีเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายของพรรคการเมืองทุกพรรค

๑๓) ประสานกับองค์กรต่างประเทศและประชาคมนานาชาติ เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับนโยบายและวิธีการใหม่ ๆ ในการพัฒนาสตรี เผยแพร่กิจกรรมและภาพลักษณ์ที่ดีของสตรีไทย และเพื่อเป็นส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรีไปในทางที่ดีภายในประเทศ^{๓๕}

๖. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘

(พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔)

แผนพัฒนาสตรีฯ ดังกล่าว มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อพัฒนาสตรีให้เต็มศักยภาพ ทั้งด้านสุขภาพกาย จิต สติปัญญา สังคม ค่านิยม และจิตสำนึก เกิดความเสมอภาคโดยขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย สตรีได้รับการปกป้องคุ้มครองทุกด้าน และส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทุกระดับ รวมทั้งการพัฒนาคอร์ปครัวชุมชน ประเทศ และประชาคมนานาชาติ โดยกำหนดยุทธศาสตร์สำคัญ รวม ๕ ยุทธศาสตร์ ได้แก่

๑) ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของสตรี เน้นการพัฒนาศักยภาพของสตรีทั้งด้านสุขภาพพลานามัย สติปัญญา ทักษะฝีมือ และการมีงานทำ รวมทั้งการพัฒนาจิตใจ

๒) ยุทธศาสตร์การพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาสตรี เน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน สร้างสังคมที่มีค่านิยมที่ไม่อคติทางเพศ รวมทั้งการให้ข้อมูลข่าวสารที่มีคุณภาพผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ เพื่อขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรี

๓) ยุทธศาสตร์การจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรี เน้นการส่งเสริมความเสมอภาคทางกฎหมายพิทักษ์ความปลอดภัยและการให้สวัสดิการ รวมทั้งส่งเสริมให้สตรีได้มีส่วนร่วมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองทุกระดับ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๔) ยุทธศาสตร์การพัฒนาสตรีกลุ่มด้อยโอกาส เน้นการพัฒนาสตรีกลุ่มด้อยโอกาสให้ได้รับการพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพตามขีดความสามารถของแต่ละบุคคล รวมทั้งได้รับการ

^{๓๕} กสส. ร่วมกับ WELD และ UNDP, นโยบายและแผนงานหลักสตรีและตัวอย่างโครงการ/กิจกรรม ใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ (๒๕๓๕ - ๒๕๓๙), (กรุงเทพฯ ฯ : บมจ. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕), หน้า ๓ - ๔.

ช่วยเหลือและคุ้มครองตามสิทธิขั้นพื้นฐาน และได้รับบริการอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ

๕) ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาสตรี เน้นการปฏิรูประบบการบริหารจัดการในรูปพหุภาคี มีเครือข่ายการทำงานที่มีประสิทธิภาพ มีการติดตามและประเมินผล รวมทั้งการพัฒนาระบบข้อมูลตัวบ่งชี้ งานวิจัยและการใช้เทคโนโลยีทางการสื่อสารเพื่อการพัฒนาสตรี^{๓๖}

๗. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙)

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ (๒๕๔๕ - ๒๕๔๙) ได้กำหนดยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาสตรี รวม ๕ ยุทธศาสตร์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑	การพัฒนาศักยภาพสตรี
ยุทธศาสตร์ที่ ๒	การให้สตรีมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทุกระดับ
ยุทธศาสตร์ที่ ๓	การส่งเสริมความเสมอภาคและการคุ้มครองทางสังคม
ยุทธศาสตร์ที่ ๔	การพัฒนาสื่อเพื่อการดำเนินงานด้านสตรี
ยุทธศาสตร์ที่ ๕	การพัฒนาองค์กรและการบริหารจัดการเพื่อการดำเนินงาน

ด้านสตรี^{๓๗}

๘. แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙)

คณะรัฐมนตรีเห็นชอบ (ร่าง) แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙) เพื่อใช้เป็นกรอบและทิศทางในการพัฒนาสตรีในช่วงปี ๒๕๕๐ - ๒๕๕๔ ตามที่ ประธานกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีและสถาบันครอบครัวแห่งชาติ (กสค.) เสนอ แผนพัฒนาสตรี ฯ ฉบับนี้เป็นการส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและพิทักษ์คุ้มครองสิทธิมนุษยชนของสตรีต่อเนื่องจาก แผนพัฒนาสตรี ฯ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๙) ซึ่งมีสาระสำคัญ คือ

^{๓๖} “คณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบแผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔) ฯ”, www.rakbankerd.com/01_jam/thainfor/country_info/index.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน “แผนพัฒนาสตรี. ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙(พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙)”, http://webhost.cpd.go.th/develop1/web/gender/gender_3.doc.

วัตถุประสงค์ของ (ร่าง) แผนพัฒนาสตรีฯ

- ๑) เพื่อพัฒนาหญิงและชายให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคระหว่างหญิงและชาย
- ๒) เพื่อส่งเสริมและเปิดโอกาสให้สตรีได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ
- ๓) เพื่อให้สตรีได้รับการพิทักษ์และคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของสตรี

เป้าหมายของ (ร่าง) แผนพัฒนาสตรีฯ นำไปสู่ความเสมอภาคระหว่างหญิงและชาย เมื่อสิ้นแผนฯ ฉบับที่ ๑๐ ในปี ๒๕๕๔

- ๑) เด็ก เยาวชน หญิงและชาย เคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคระหว่างหญิงและชาย
- ๒) สัดส่วนของสตรีในภาคการเมืองและการบริหารเพิ่มขึ้น
- ๓) สตรีกลุ่มต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายวิธีการและการให้บริการสุขภาพอนามัยมากขึ้น และสามารถเข้าถึงบริการต่าง ๆ ที่จัดไว้โดยเฉพาะด้านอนามัยการเจริญพันธุ์
- ๔) อัตราการใช้ความรุนแรงต่อสตรีลดลง และสตรีที่ประสบปัญหาสามารถเข้าถึงบริการที่ช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างทั่วถึง
- ๕) สตรีมีส่วนร่วมและรับผลประโยชน์จากเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น

ยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๔) ได้กำหนดประเด็นยุทธศาสตร์หลัก การเสริมสร้างและปรับเปลี่ยนเจตคติในสังคมไทย เพื่อเพิ่มโอกาสการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองและการบริหาร ส่งเสริมสุขภาวะและสิทธิอนามัยการเจริญพันธุ์ เสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตและร่างกาย และส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ โดยกำหนดประเด็นยุทธศาสตร์ย่อย ๕ ประเด็น ได้แก่

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ : การเสริมสร้างเจตคติความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชาย

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ : การเพิ่มโอกาสการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองและการบริหาร

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ : การส่งเสริมสุขภาวะสตรีและสิทธิอนามัยการเจริญพันธุ์

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ : การเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตและร่างกาย

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ : การส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจของสตรี

การขับเคลื่อนแผนพัฒนาสตรีฯ มีความจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของภาคี การพัฒนาทุกภาคส่วน เช่น ภาครัฐ ภาคการเมือง ภาคเอกชน สื่อมวลชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม และต้องคำนึงถึงโครงสร้างประชากรที่จะมีการ

เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งพิจารณาถึงความก้าวหน้าในการศึกษาระบบกฎหมายและพันธกรณีระหว่างประเทศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นบริบทที่จะขับเคลื่อนแผนฯ ให้สอดคล้องและสอดคล้องกัน^{๓๘}

๒.๒.๔ แผนพัฒนาสตรีระยะยาว

๑. แผนพัฒนาสตรีระยะยาว (๒๕๒๕ – ๒๕๔๔)

เหตุผลในการจัดทำแผน

๑) ประชากรของประเทศไทยในปัจจุบันเป็นสตรีประมาณครึ่งหนึ่ง การพัฒนาประเทศจะเกิดผลอย่างเต็มที่ หากสตรีได้มีโอกาสพัฒนาตนเองและได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

๒) โดยสภาพการณ์ในอดีต สตรีไม่มีความจำเป็นที่จะต้องออกมาทำงานนอกบ้าน แม้แต่สตรีชนบทซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตร ต้องช่วยเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวตามฤดูกาล นั้นก็มักทำงานในขอบข่ายของครอบครัว ดังนั้น สตรีจึงมีบทบาทสำคัญภายในครัวเรือนในฐานะมารดาและภรรยาบทบาทในสังคมนอกบ้านนี้มีเพียงส่วนน้อย การฝึกอบรมบุตรสาวจึงเน้นการฝึกเป็นแม่บ้านแม่เรือนและเห็นว่าไม่จำเป็นต้องมีการศึกษาสูงนัก

๓) สภาพการณ์ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป เงินได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้น และการใช้ชีวิตแบบสมัยใหม่ที่เป็นผลจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่าง ๆ ทำให้ครอบครัวต้องการรายได้เป็นตัวเงินมากขึ้น โดยเฉพาะคนในเมือง สภาพการณ์เช่นนี้มีผลผลักดันให้สตรีต้องมีบทบาทเพิ่มในการหารายได้ช่วยครอบครัว เฉพาะอย่างยิ่งสตรีที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจต่ำและปานกลาง สำหรับสตรีที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจสูงก็ได้มีบทบาทในสังคมนอกบ้านมากขึ้น

๔) การแข่งขันในสังคมมีมากขึ้นทั้งในด้านการงานและอื่น ๆ แต่สตรีส่วนใหญ่ยังมีโอกาสเรียนรู้และมีประสบการณ์น้อย เนื่องจากยังมียึดถือบทบาทดั้งเดิม จึงจำเป็นต้องพัฒนาความรู้ความสามารถของสตรีในด้านต่าง ๆ หากต้องการให้สตรีมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

๕) บทบาทต่อครอบครัวของสตรีนั้น เป็นบทบาทสำคัญซึ่งจะละเลยไม่ได้ในทุกยุคทุกสมัยเพราะสตรีเป็นผู้ให้กำเนิดและผู้ใกล้ชิดกับบุตรมาตั้งแต่ต้น อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป บุรุษก็พึงร่วมรับผิดชอบต่องานในครอบครัวมากขึ้น เพื่อช่วยให้สตรีได้ปฏิบัติภารกิจทั้งในและนอกบ้านได้ดีขึ้นตามความเหมาะสม ของแต่ละครอบครัวและสภาพการณ์ของสังคม

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน “คณะรัฐมนตรีเห็นชอบ (ร่าง) แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔) เพื่อใช้เป็นกรอบและทิศทางในการพัฒนาสตรีฯ” ,www.thaihealth.or.th/cms/detail.

๖) เป้าหมายของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ ได้มุ่งการพัฒนาคนซึ่งรวมถึงการพัฒนาประชากรสตรีอยู่แล้ว และแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๕ ก็ได้ให้ความสำคัญเพิ่มขึ้น โดยแยกสตรีเป็นกลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนาสังคม อย่างไรก็ตาม การพัฒนาสตรีเท่าที่เป็นมายังไม่เกิดผลเต็มที่ เพราะขาดการแก้ไขในปัญหาที่เป็นพื้นฐานต้นเหตุ และขาดการทำงานอย่างจริงจังต่อเนื่องและเป็นเอกภาพ

๗) จึงมีความจำเป็นที่จะมีแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (๒๐ ปี) ขึ้น เพื่อจะเสนอถึงปัญหาและสาเหตุ เป้าหมายอันพึงประสงค์ แนวนโยบาย วิธีการหลัก รวมทั้งตัวอย่างกิจกรรมที่จะนำไปสู่การยกระดับสถานการณ์และคุณภาพชีวิตสตรีโดยแท้จริง

๘) แผนพัฒนาสตรีระยะยาวนี้ จะนำไปใช้ในการวางแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (๕ ปี) ฉบับต่อ ๆ ไป และในการวางแผนพัฒนาระดับต่าง ๆ เพื่อให้การพัฒนาสตรีมีลักษณะผสมผสานกับการพัฒนาในทุกระดับ หน่วยปฏิบัติของรัฐและเอกชนก็อาจจะใช้แนวคิดของแผนระยะยาวนี้ในการจัดทำโครงการใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดเอกภาพในการดำเนินงาน และจะใช้แผนนี้เป็นแนวทางในการกำกับและตรวจสอบให้การดำเนินงานพัฒนาสตรีของหน่วยปฏิบัติต่าง ๆ เป็นไปในทิศทางเดียวกันด้วย ทั้งนี้ เพื่อบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาสตรี คือ การพัฒนาเต็มศักยภาพและความเสมอภาคในสิทธิและโอกาสอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์

๑) ให้สตรีมีความเสมอภาคในสิทธิและโอกาสที่จะได้รับบริการต่าง ๆ อันมีผลต่อการพัฒนาตนเองและยกระดับคุณภาพชีวิต รวมทั้งการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและการตัดสินใจอย่างเท่าเทียมกันระหว่างเพศ และระหว่างสตรีด้วยกันเอง

๒) ให้สตรีมีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ มีความรู้ความสามารถในการดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวอย่างมีคุณภาพ มีความคิดอ่านกว้างขวางและมีเหตุผล มีความสำนึกรับผิดชอบ มีบทบาทสร้างสรรค์ต่อชุมชน มีส่วนร่วมสร้างสันติสุข และความสมานฉันท์ของสังคมทั้งในประเทศและระหว่างประเทศชาติทั้งหลาย

๓) ให้สตรีได้รับความคุ้มครองทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ในสวัสดิภาพการทำงาน และการเป็นมารดา โดยเฉพาะในระหว่างตั้งครรภ์และเลี้ยงดูลูกอ่อน

๔) ให้สตรีมีส่วนร่วมในการกำหนดค่านิยม และบทบาทเกี่ยวกับสตรีเองในฐานะสมาชิกของสังคม และเสรีภาพในการเลือกวิถีชีวิตของตนในเรื่องที่ไม่ขัดต่อกฎหมาย

เงื่อนไขจำเป็นที่จะทำให้การพัฒนาบรรลุผล

เพื่อให้การพัฒนาสตรีบรรลุผล จะต้องมีการปรับปรุงระบบและโครงสร้างของสังคมในด้านต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงด้วยดังต่อไปนี้

๑) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม ควรเป็นไปอย่างเหมาะสม เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาค่าความเหลื่อมล้ำของรายได้และบริการสาธารณะระหว่างเมืองและชนบท และการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ต้องตอบสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ โดยคำนึงถึงธรรมชาติและความสามารถที่มนุษย์จะปรับให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้

๒) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจะต้องช่วยให้สตรีได้มีโอกาสเข้าสู่อาชีพต่าง ๆ มากขึ้นตามความสามารถ จะต้องเน้นคุณค่าความเป็นมนุษย์ มีมาตรการป้องกันการเอารัดเอาเปรียบในรูปแบบต่าง ๆ และเร่งเร้าให้สตรีเข้าร่วมกลุ่มในรูปแบบและระดับต่าง ๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนา

๓) มีภาวะการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทั้งชายหญิงมีส่วนร่วมในการปกครองอย่างแท้จริง มีค่านิยมในการเปลี่ยนแปลงโดยสันติวิธี มีระบบและกลไกทางการเมืองที่สนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ มีประชากรที่รู้จักใช้สิทธิและหน้าที่อย่างมีความรับผิดชอบ และรัฐบาลมีปฏิธานอย่างแน่วแน่ที่จะระดมพลังสตรีมาใช้ในการพัฒนาประเทศ

๔) มีการใช้ผลความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มการผลิตเพิ่มผลผลิต โดยเฉพาะให้สตรีได้มีงานทำในภูมิสำเนาของตน และมีโอกาสเข้ารับการอบรมการใช้เทคนิคใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น รวมทั้งการมีเครื่องผ่อนแรงแบบง่าย ๆ ที่ทำได้ในประเทศช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้าน ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีและศาสตร์ทางสื่อมวลชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการเปลี่ยนค่านิยม สร้างคุณธรรมทางเพศ และพัฒนาสตรี

๕) ปรับปรุงความสัมพันธ์ในครอบครัวให้เน้นความเป็นเพื่อน การเคารพยกย่องในกันและกัน การร่วมกันตัดสินใจและร่วมรับผิดชอบในการเลี้ยงดูอบรมเด็ก และการรับใช้สังคมส่วนรวมตามกำลังความสามารถ

๖) มีบรรยากาศแห่งเสรีภาพที่ประชาชนจะได้รับข่าวสารข้อมูล และเปลี่ยนความคิดและริเริ่มกิจกรรมสร้างสรรค์ได้อย่างกว้างขวาง เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสตรีอย่างจริงจังบนพื้นฐานแห่งความเสมอภาค และความกลมกลืนกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม^{๑๙}

๒. แผนพัฒนาสตรีระยะยาว (๒๕๓๕ - ๒๕๕๔)

การจัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๕๔) เพื่อใช้เป็นฐานในการจัดทำแผนพัฒนาสตรีสำหรับแผนระยะที่ ๗ และต่อ ๆ ไป โดยมีสาระสำคัญของแผนงานหลักสรุปได้ดังนี้

^{๑๙} คณะทำงานวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว, สรุปแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (๒๕๒๕ - ๒๕๔๔), (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๕), หน้า ๑-๑๑.

แผนงานหลักที่ ๑ แผนพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของสตรี ได้แก่ การพัฒนา ด้านสุขภาพกาย จิต โภชนาการ และสิ่งแวดล้อม การพัฒนาด้านการศึกษา อาชีพและรายได้ การพัฒนาจิตใจ จริยธรรม วัฒนธรรมและครอบครัว

แผนงานหลักที่ ๒ แผนงานส่งเสริมความเสมอภาคทางกฎหมายและพิทักษ์สวัสดิภาพ และความปลอดภัยของสตรี ได้แก่ การปรับปรุงกฎหมายเพื่อส่งเสริมสิทธิและความเสมอภาค การคุ้มครองและสวัสดิการ การพัฒนาการดำเนินงานและบุคลากร

แผนงานหลักที่ ๓ แผนพัฒนาการมีส่วนร่วมด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

แผนงานหลักที่ ๔ แผนงานปรับปรุงกลไกการพัฒนาสตรี ได้แก่ การประสานงาน ระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน การพัฒนาองค์กร/บุคลากรที่ทำงานด้านสตรี การจัดทำแผนงาน แผนปฏิบัติการ การติดตามงาน และการประเมินผล การสนับสนุนองค์กรเอกชนและการระดม ทรัพยากร

แผนงานหลักที่ ๕ แผนรณรงค์ และเผยแพร่ข้อสนเทศด้านสตรี ได้แก่ การรณรงค์ และเผยแพร่เรื่องเกี่ยวกับสตรีให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และการใช้สื่อมวลชนเพื่อเป็นสื่อพัฒนา คุณภาพชีวิตสตรี

แผนงานหลักที่ ๖ แผนวิจัยสตรีกับการพัฒนา ได้แก่ การพัฒนาการวิจัยเกี่ยวกับ เรื่องสตรี และการพัฒนาระบบข้อมูล การจัดทำตัวบ่งชี้และสถิติ เป็นต้น^{๕๐}

๒.๓ การพัฒนามนุษย์ตามหลักการทั่วไป

มนุษย์ ถือว่าเป็นทุนอันสำคัญที่สุดที่องค์กรจะต้องให้ความสนใจในการพัฒนาและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อสร้างความสามารถในการแข่งขัน ซึ่งความสามารถในการแข่งขันนี้จะเกิดขึ้นได้ก็จากฝีมือของมนุษย์หรือคนที่จะทำให้เกิดขึ้นจากการใช้สติปัญญาความรู้ความสามารถของตนเองจัดการกับทุนหรือทรัพยากรอื่นๆ ที่มีอยู่ให้เกิดประสิทธิผล^{๕๑}

มนุษย์ ได้ถูกมองในหลายมิติว่าเป็นเช่นทรัพยากรที่สำคัญของบริษัท หรือถูกมองว่าเป็นทุนมนุษย์ คือเป็นสินทรัพย์ที่มีค่ายิ่งขององค์กร การพัฒนาบุคลากรตลอดจนการบริหารจัดการจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อการสร้างคนในองค์กรให้มีทักษะความรู้ความสามารถในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด โดยการให้ความรู้ในด้านต่าง ๆ แก่คนในองค์กร “ความรู้” ถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่งที่แตกต่างจากปัจจัยอื่น ๆ ความรู้เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงและสร้างขึ้นใหม่ได้ตลอดเวลา จึงก่อให้เกิดความได้เปรียบทางการแข่งขัน

^{๕๐} กรมวิเทศสหการ, บทบาทของความร่วมมือจากต่างประเทศ ทางด้านการพัฒนาสตรี, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^{๕๑} มาริสซา เชาว์พฤทธิพงษ์, “การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน”, www.consultthai.com

โดยเฉพาะในปัจจุบันซึ่งเป็นเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge – based Economy) ดังนั้นแนวคิดและหลักการบริหารจัดการความรู้ (Knowledge Management) จึงมีบทบาทสำคัญสำหรับทุกองค์กร^{๔๒} สำหรับการพัฒนามนุษย์ตามหลักการทั่วไป ขอกกล่าวใน ๓ หัวข้อ คือ

๒.๓.๑ การบริหารและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

๑. ความหมายของ ทรัพยากรมนุษย์ และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) เป็นคำที่เกิดในช่วง ค.ศ. ๑๙๖๕ – ๑๙๗๐ หรือ พ.ศ. ๒๕๐๘ – ๒๕๑๓ เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงที่เน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจ และต่อมาขยายถึงการพัฒนาสังคม เป็นการมองคนอย่างเป็นทุนเป็นเครื่องมือ เป็นปัจจัยหรือเป็นองค์ประกอบที่จะใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ต่อมาเห็นว่าสิ่งที่พัฒนาโดยมุ่งเน้นแต่ในด้านเศรษฐกิจนั้นไม่ถูกต้อง แต่สิ่งที่สำคัญคือมนุษย์ ส่วนการพัฒนามนุษย์ เป็นการมองคนในฐานะมนุษย์ มีความหมายว่า มนุษย์มีความเป็นมนุษย์ของตัวเอง ชีวิตมนุษย์นั้นมีจุดหมายจุดหมายของชีวิตคือ ความสุข อิสรภาพ ความดีความงามของชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคล การพัฒนามนุษย์ จึงมีความสำคัญในการทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพื่อที่เขาจะได้เป็นทรัพยากรมนุษย์ เป็นทุน เป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) หมายถึง บุคคลซึ่งมีความพร้อม มีความจริงใจ และสามารถที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร หรือเป็นบุคคลในองค์กรที่สามารถสร้างคุณค่าของระบบการบริหารงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการได้ ดังนั้นองค์กรจึงมีหน้าที่ในการบริหารทรัพยากรมนุษย์ เพื่อให้ปฏิบัติงานจนบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร ซึ่งต้องใชการวางแผนเชิงกลยุทธ์ด้านการบริหารทรัพยากรมนุษย์เข้ามาช่วย^{๔๓}

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ องค์กรและบุคลากรต่างประสานผลประโยชน์ความปรารถนาเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านเป้าหมายและผลประโยชน์ การวางแผนทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นการพยายามให้ทั้งองค์กรและบุคลากรได้รับสิ่งที่ต้องการตามสิทธิที่พึงจะได้

- ๑) ฝึกอบรมบุคลากรอย่างถูกต้องเหมาะสม
- ๒) ให้การควบคุมและนำทางอย่างมีประสิทธิภาพ
- ๓) จัดสภาพแวดล้อมในองค์กรที่เชิญชวนต่อการทำงาน
- ๔) มีการจูงใจให้ทุกคนใช้ความพยายามอย่างเต็มความสามารถ

^{๔๒} พรธิดา วิเชียรปัญญา, การจัดการความรู้ พื้นฐานและการประยุกต์ใช้, (กรุงเทพฯ ฯ : บจก. เอ็กสเปอร์เน็ท, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙.

^{๔๓} สมชาย หิรัญกิตติ, การบริหารทรัพยากรมนุษย์ [Human Resource Management (HRM)] ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพฯ ฯ : บจก. วีระฟิล์ม และไซเท็กซ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

- ๕) จัดความรู้และความสามารถของคนให้ตรงกับงาน
- ๖) ให้รางวัลตามสัดส่วนของผลงาน
- ๗) ให้โอกาสพอสมควรเพื่อเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กร^{๔๔}

๒. การบริหารทรัพยากรมนุษย์

ความหมายของการบริหารทรัพยากรมนุษย์ [Human resource management (HRM)] มีผู้ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

๑) เป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมนุษย์ของธุรกิจเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร (Mondy, Noe and Premaeus. ๑๙๙๙ : GL-๕)

๒) เป็นนโยบายและการปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรมนุษย์ของธุรกิจเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร (Dessler. ๑๙๙๗ : ๗๒)

๓) เป็นกิจกรรมที่ออกแบบเพื่อจัดหาความร่วมมือกับทรัพยากรมนุษย์ขององค์กร (Byars and Rue. ๑๙๙๗ : ๔)

๔) เป็นหน้าที่หนึ่งขององค์กรซึ่งทำให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด จากการใช้พนักงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรและเป้าหมายเฉพาะบุคคล (Ivancevich. ๑๙๙๘ : ๗๐๘)

๕) การบริหารทรัพยากรมนุษย์ในการทำงาน (Human resource management at work) เป็นสิ่งสำคัญและมีความจำเป็นที่ต้องกระทำเพื่อให้ทรัพยากรมนุษย์ที่มีอยู่ในองค์กรสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ตลอดจนเพื่อความอยู่รอดและความเจริญก้าวหน้าขององค์กร (ผศ. สมชาย หิรัญกิตติ)^{๔๕}

๖) การจัดการทรัพยากรมนุษย์ (หรือการบริหารทรัพยากรมนุษย์) มีความหมายเริ่มตั้งแต่ หน้าที่การวางแผนกำลังคน การสรรหาว่าจ้าง การพัฒนาพนักงาน การจูงใจพนักงานอยู่กับองค์กรให้นานตราบเท่าที่มีความสามารถ การบริหารค่าจ้าง เงินเดือน และสวัสดิการ จนพนักงานออกจากองค์กร^{๔๖}

วัตถุประสงค์ของการบริหารทรัพยากรมนุษย์[Human resource management (HRM)] มีดังนี้ คือ

- ๑) เพื่อจัดหาคนที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมกับงาน

^{๔๔} วัลลี เวชชาชีวะ, การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพฯ ฯ : โครงการพัฒนาและเผยแพร่เอกสารอุปกรณ์และเครื่องมือฝึกอบรม นักฝึกอบรมสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐ – ๑๑.

^{๔๕} สมชาย หิรัญกิตติ, การบริหารทรัพยากรมนุษย์ [Human Resource Management (HRM)] ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑.

^{๔๖} ประเวศน์ มหารัตน์สกุล, การจัดการทรัพยากรมนุษย์ มุ่งสู่อนาคต, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ ส. เอเซียเพรส, ๒๕๕๐), หน้า ๗๘ – ๗๙.

- ๒) เพื่อใช้ทรัพยากรมนุษย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
- ๓) เพื่อพัฒนาทักษะและความสามารถของกำลังแรงงานให้มีประสิทธิภาพสูงสุด
- ๔) เพื่อรักษาพนักงานที่มีความสามารถให้คงอยู่ให้นานที่สุด
- ๕) เพื่อสื่อสารนโยบายการบริหารทรัพยากรมนุษย์ให้กับพนักงานทุกคนทราบ^{๔๗}

ในอีกความคิดเห็นหนึ่งของเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรมนุษย์ คือการสนับสนุนองค์การให้สามารถผลิตสินค้าและบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพ การจัดการทรัพยากรมนุษย์มีหน้าที่ในการทำให้องค์การเพิ่มผลิตภาพอย่างต่อเนื่อง คือมีหน้าที่โดยตรงในการจัดแรงงานเพื่อให้แรงงานขององค์การมุ่งมั่นสร้างผลงานให้กับองค์การและพร้อมที่จะปรับปรุงพัฒนาให้ได้ผลงานที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง^{๔๘}

๒.๓.๒ การบริหารและพัฒนาทุนมนุษย์

๑. ความหมายของ ทุนมนุษย์ และการพัฒนาทุนมนุษย์

ทุนมนุษย์ (Human Capital) คำนี้เกิดขึ้นครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๙๖๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔) โดยนักเศรษฐศาสตร์ชื่อ Theodore W. Schultz ได้รับรางวัลโนเบลในปี ค.ศ. ๑๙๗๙ (พ.ศ. ๒๕๒๒) ได้เขียนบทความชื่อ Investment in Human Capital ในวารสารชื่อ American Economic Review โดยในบทความดังกล่าว Schultz ได้ชี้ให้เห็นว่าทั้งความรู้และทักษะของคนนั้นคือรูปแบบของทุนอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องมีการพิจารณาอย่างรอบคอบในการลงทุนกับมนุษย์ดังกล่าว

สำหรับในเมืองไทยน่าจะมีการนำแนวความคิดเรื่อง ทุนมนุษย์ (Human Capital) เข้ามาครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ นั่นคือ ทุนมนุษย์ เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับ คน หรือ มนุษย์ ในยุคใหม่ที่มีมองว่าคนเป็นทรัพย์สิน หรือสินทรัพย์ (Assets) ที่สำคัญที่สุดสำหรับทุกองค์กร เป็นทรัพย์สินที่มีค่าแต่มีคุณสมบัติบางอย่างที่แตกต่างจากทรัพย์สินอื่น ๆ คือ

- ๑) เป็นทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้ (Intangible) เนื่องจากมนุษย์ประกอบไปด้วยความรู้ (Knowledge) ทักษะ หรือความชำนาญ (Skills) ความสามารถ (Abilities) ตลอดจนประสบการณ์ (Experiences) และคุณสมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงถึงคุณค่าของมนุษย์ในขณะเดียวกันมนุษย์ก็เป็นทรัพย์สินที่จับต้องหรือวัดได้ยาก
- ๒) ไม่มีค่าเสื่อมเหมือนทรัพย์สินอื่น

^{๔๗} สมชาย หิรัญกิตติ, การบริหารทรัพยากรมนุษย์ [Human Resource Management (HRM)]

ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๐.

^{๔๘} ประเวศน์ มหารัตน์สกุล, การจัดการทรัพยากรมนุษย์ มุ่งสู่อนาคต, หน้า ๓๐.

๓) สร้าง มูลค่าเพิ่ม ได้เสมอ เมื่อได้รับพัฒนาฝีมืออบรม หรือการสะสมความรู้ และประสบการณ์ ความสามารถที่เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะบุคคลคนนี้จะทำงานในตำแหน่งหน้าที่ใดของ องค์การ

กล่าวโดยสรุป คือ **ทุนมนุษย์** คือ “ความรู้ ความสามารถ ตลอดจนทักษะหรือ ความชำนาญรวมถึงประสบการณ์ของแต่ละคนที่มีสิ่งสมอยู่ในตัวเอง และสามารถจะนำสิ่งเหล่านี้มา รวมเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นศักยภาพขององค์กร หรือเป็นทรัพยากรที่สำคัญและมีคุณค่าซึ่งจะทำให้ องค์กรนั้นมีความสามารถสร้างความได้เปรียบเหนือคู่แข่ง”^{๔๙}

หลักคิดเกี่ยวกับทุนมนุษย์ ทุนมนุษย์เป็นสินทรัพย์ชนิดหนึ่ง และเป็นสินทรัพย์ที่ไม่มี ตัวตน (Intangible) ซึ่งตามปกติแล้วไม่สามารถวัดเทียบค่าทางธุรกิจ แต่ก็สามารถแปรสภาพให้ กลายเป็นสินทรัพย์ที่สามารถวัดเทียบคุณค่าออกมาได้ เมื่อเทียบคุณค่าออกมาได้ สามารถวัดได้ และก็สามารถจัดการได้

การจัดการในทุนมนุษย์ คือ การลงทุนมนุษย์ เป็นการลงทุนในตัวบุคคล เพิ่มศักยภาพบุคคล เพื่อไปเพิ่มคุณค่าผลผลิตในรูปของการสร้างคุณค่าและการฝึกอบรม เป็นการ ลงทุนทรัพยากรที่สำคัญที่สุด (Becker.2006,P1) ในการลงทุนทรัพยากรมนุษย์ คนงานได้รับการ ฝึกฝนและเรียนรู้จากภายนอกโรงเรียน โดยทักษะจากการทำงาน เป็นการเพิ่มประสบการณ์ จึงเป็นการสะสมทุนมนุษย์ นอกจากนั้น การดูแลรักษาทางการแพทย์ถือว่าการรักษาสุขภาพ ส่วนบุคคลให้สมบูรณ์^{๕๐}

การบริหารทุนมนุษย์

การที่จะทำให้องค์กรอยู่รอด เติบโตและประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน คือการที่องค์กร สามารถเสนอสินค้าและบริการที่ทำให้ลูกค้าหรือผู้รับบริการเห็นคุณค่าที่ได้รับ ดังนั้นการสร้าง คุณค่าให้กับสินค้าและบริการ จึงเป็นเป้าหมายสูงสุดในการตอบสนองความคาดหวังของกลุ่มลูกค้า และผู้รับบริการ องค์กรจำเป็นต้องมีการบริหารทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีค่า มีศักยภาพ เป็นผู้กำหนดความสำเร็จของธุรกิจ ความคิดนี้อยู่บนพื้นฐานที่ว่า “มนุษย์”เป็น “ทุน” (Human Capital) ที่สำคัญซึ่งจะช่วยสร้างขีดความสามารถและขับเคลื่อนองค์กรไปสู่ความสำเร็จ

แนวคิดหลักของการบริหารจัดการทุนมนุษย์

๑) ตำแหน่งงานสำคัญที่ว่าง ควรพิจารณาจาก “คนใน” ที่มีศักยภาพ มีความรู้ ความสามารถที่เหมาะสมก่อนเป็นอันดับแรกก่อนที่จะมองคนนอก เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจ ให้แก่คนที่มีความรู้ความสามารถ

^{๔๙} ชำรงศักดิ์ คงคาสวัสดิ์, ทุนมนุษย์ การกำหนดตัวชี้วัดเพื่อพัฒนา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ส.ส.ท., ๒๕๕๐) หน้าที่ ๒ - ๘.

^{๕๐} รศ.เทือน ทองแก้ว, “ทฤษฎีทุนมนุษย์ (Human Capital)”, dusithost.dusit.ac.th

๒) การพัฒนาคนให้เติบโตไปพร้อมกับองค์กร เพื่อเตรียมความพร้อมเป็นผู้นำขององค์กร หรือเป็นผู้เชี่ยวชาญในสายงานอาชีพที่สำคัญสำหรับองค์กร

๓) กลุ่มพนักงานผู้มีศักยภาพ ความรู้ ความสามารถ (Talent) ขององค์กร จะมีจำนวนประมาณไม่เกิน ๑๐% ของพนักงานทั้งหมด จึงต้องมีการค้นหา ตรวจสอบว่าพนักงานนั้น ๆ เป็น Talent ขององค์กรใช่หรือไม่ และดำเนินการพัฒนา

แนวทางสร้างเสริมความผูกพันของคนต่อองค์กร เพื่อการธำรง รักษาคน

ความคาดหวังขององค์กรเมื่อรับคนเข้ามาทำงาน คือ การที่คนที่เขามาร่วมงานมีคุณสมบัติตรงตามลักษณะงานในตำแหน่งงานนั้น ๆ และอยู่กับองค์กรไปนาน ๆ พร้อม ๆ กับมีศักยภาพที่จะเติบโตไปพร้อมกับองค์กรได้คุ้มค่ากับการลงทุนที่จ่ายไป การสร้างความผูกพันระหว่างคนกับองค์กรที่ทำให้อายุการทำงานของพนักงานยืนยาว คือ ผู้ทำงานจะต้องใช้หลักอิทธิบาท ๔ จะทำให้พนักงานทำงานด้วยความราบรื่นมีความสุข มีความรักและผูกพันกับงานที่รับผิดชอบ นั่นคือการผูกพันกับองค์กร

ส่วนในด้านขององค์กรที่จะธำรงรักษาพนักงานที่ดีมีคุณภาพไว้กับองค์กร ด้วยแนวทางการเสริมสร้างความผูกพันของคนต่อองค์กร คือ

- ๑) ได้ทำงานกับผู้นำที่มีความน่าเคารพศรัทธา (Working for admired leaders)
- ๒) มีสัมพันธภาพในการทำงานที่ดีกับคนรอบข้าง (Having positive working relationship)
- ๓) ได้ทำงานสำคัญและมีความหมาย (Doing meaningful work)
- ๔) ได้รับการยอมรับและชื่นชมจากองค์กร (Recognition and appreciation)
- ๕) สามารถสร้างความสมดุลในตัวเองได้ดี (Living a balanced life) คือการมีการจัดสมดุลระหว่างชีวิตการทำงาน กับชีวิตส่วนตัวอย่าง
- ๖) ได้รับการสอนงานและสนับสนุน (Coaching and work support) ตลอดการทำงาน
- ๗.) ได้มีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ (Getting involvement) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในความรู้สึกการเป็นเจ้าขององค์กร
- ๘) มีการสื่อสารที่ดีในองค์กร (Communication) ด้วยมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจและความผูกพันกับองค์กรในที่สุด
- ๙) มีระบบการประเมินผลการปฏิบัติงานที่เป็นธรรม (Measuring with fair system) เพื่อรักษาพนักงานที่เก่งและดี
- ๑๐) ได้รับโอกาสให้มีการพัฒนาและก้าวหน้าในองค์กร (Giving opportunity for advancement and professional development)
- ๑๑) มีการแจ้งขอบเขตหน้าที่และความคาดหวังในงานอย่างชัดเจน (Clear job expectations)

๑๒) มีเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำงานอย่างเพียงพอเหมาะสมตามหน้าที่และความรับผิดชอบ (Adequate tools to complete work responsibilities) เช่นค่าโทรศัพท์มือถือ ค่าน้ำมันรถ อื่น ๆ^{๕๑}

๒.๓.๓ การจัดการความรู้ (Knowledge Management)

๑. ความรู้

ความหมายของ ความรู้

ความรู้ คือ สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้าหรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ ความเข้าใจ

หรือ สารสนเทศที่ได้รับมาจากประสบการณ์ สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยิน ได้ฟัง การคิดหรือการปฏิบัติของวิชาในแต่ละสาขา^{๕๒}

ความรู้ หมายถึง ส่วนผสมของกรอบประสบการณ์ คุณค่า สารสนเทศ ที่เป็นสภาพแวดล้อมและกรอบการทำงาน สำหรับการประเมินและรวมกันของประสบการณ์และสารสนเทศใหม่ [Davenport and Prusak (๑๙๙๘)]^{๕๓}

๒. ลำดับชั้นของ ความรู้

๑) ข้อมูล (Data) หมายถึง ข้อมูลดิบที่เกิดจากการทำงานประจำวัน

๒) สารสนเทศ (Information) หมายถึง ข้อมูลที่ผ่านการประมวลผล จึงมีคุณค่าขึ้นในระดับหนึ่งในการประมวลผล

๓) ความรู้ (Knowledge) คือ กระบวนการของการขัดเกลา เลือกใช้ และบูรณาการ การใช้สารสนเทศจนเกิดความรู้ใหม่ ความรู้ใหม่จึงเกิดขึ้นจากการผสมผสานความรู้และประสบการณ์เดิมผนวกกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ ความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่อยู่ภายในบุคคลเป็นความรู้ที่ไม่ปรากฏชัดแจ้ง (tacit knowledge) หากความรู้เหล่านั้นได้ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปของการเขียนที่เป็นลายลักษณ์อักษร ความรู้นั้นก็จะกลายเป็นความรู้ที่ปรากฏชัดแจ้ง (explicit knowledge) ความรู้ดังกล่าวจะมีคุณค่าปรากฏเมื่อนำมาใช้ในกระบวนการตัดสินใจ (decision making)^{๕๔}

^{๕๑} ดุรายละเอียดยใน ชำรงศักดิ์ คงคาสวัสดิ์, ทูมมนุษย์ การกำหนดตัวชี้วัดเพื่อพัฒนา, หน้า ๑๔๕ - ๑๖๑

^{๕๒} ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพ ฯ : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๒.

^{๕๓} พรธิดา วิเชียรปัญญา, การจัดการความรู้ พื้นฐานและการประยุกต์ใช้, หน้า ๒๐.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

๓. ประเภทของ ความรู้

การแบ่งตามมิติที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ มองในด้าน “รูปแบบที่มองเห็น” ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท

๑) ความรู้โดยนัยหรือความรู้ที่มองเห็นไม่ชัดเจน (Tacit Knowledge)

จัดเป็นความรู้อย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นทักษะหรือความรู้เฉพาะตัวของแต่ละบุคคล ที่มาจากประสบการณ์ ความเชื่อหรือความคิดสร้างสรรค์ในการปฏิบัติงาน เช่น การถ่ายทอด ความรู้ ความคิด ผ่านการสังเกต การสนทนา การฝึกอบรม ความรู้ประเภทนี้เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ ให้งานประสบความสำเร็จ เนื่องจากความรู้ประเภทนี้เกิดจากประสบการณ์ และการนำมาเล่าสู่กัน ฟัง ดังนั้น จึงไม่สามารถจัดให้เป็นระบบหรือหมวดหมู่ได้ และไม่สามารถเขียนเป็นกฎเกณฑ์หรือ ตำราได้ แต่สามารถถ่ายทอดและแบ่งปันความรู้ได้โดยการสังเกตและเลียนแบบ

๒) ความรู้ชัดแจ้งหรือความรู้ที่เป็นทางการ (Explicit Knowledge)

เป็นความรู้ที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และใช้ร่วมกันในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สิ่งพิมพ์ เอกสารขององค์กร การประชุมอิเล็กทรอนิกส์ เว็บไซต์ อินเทอร์เน็ต ความรู้ประเภทนี้ เป็นความรู้ที่แสดงออกมาโดยใช้ระบบสัญลักษณ์ จึงสามารถสื่อสารและเผยแพร่ได้อย่างสะดวก

๓) ความรู้ที่เกิดจากวัฒนธรรม (Cultural Knowledge)

เป็นความรู้ที่เกิดจากศรัทธา หรือความเชื่อที่ทำให้กลายเป็นความจริง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับ ประสบการณ์ การเฝ้าสังเกต และการสะท้อนผลกลับของตัวความรู้และของสภาพแวดล้อม องค์กรที่พัฒนามาเป็นระยะเวลาที่ต่อเนื่องกันอย่างยาวนาน จะพัฒนาความเชื่อร่วมกันในเรื่องที่ เกี่ยวกับธรรมชาติของธุรกิจ ความสามารถหลักขององค์กรการตลาด และคู่แข่งชั้น

๔) ความรู้ที่แฝงอยู่ในองค์กร (Embedded Knowledge)

เป็นความรู้ที่อยู่ในวิธีการทำงาน คู่มือการทำงาน วัฒนธรรมองค์กร กฎระเบียบ กระบวนการผลิต เป็นต้น^{๔๕}

๔. การจัดการความรู้ (Knowledge Management)

ความหมายของการจัดการความรู้

The World Bank : เป็นการรวบรวมวิธีปฏิบัติขององค์กรและกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง การนำมาใช้ และเผยแพร่ความรู้และบริบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการ ดำเนินธุรกิจ

ก.พ.ร. : การรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในส่วนราชการซึ่งกระจัดกระจาย อยู่ในตัว บุคคลหรือเอกสาร มาพัฒนาให้เป็นระบบเพื่อให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้และพัฒนา

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒ – ๒๓.

ตนเองให้เป็นผู้รู้ รวมทั้งปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะส่งผลให้องค์การมีความสามารถในเชิงแข่งขันสูงสุด^{๔๖}

ศ. นพ. วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) ได้กล่าวว่า การจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ได้ ต้องให้นิยามหลายข้อจึงจะครอบคลุมความหมาย คือ

๑) การจัดการความรู้ มีความหมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้เทคโนโลยีด้านข้อมูลและคอมพิวเตอร์ เป็นเครื่องมือช่วยเพิ่มพลังในการจัดการความรู้ แต่เทคโนโลยีด้านข้อมูลและคอมพิวเตอร์โดยตัวของมันเองไม่ใช่การจัดการความรู้

๒) การจัดการความรู้ เกี่ยวข้องกับ การแบ่งปันความรู้ ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ ความพยายามในการจัดการความรู้ก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์กรเกี่ยวกับวัฒนธรรม พลวัต และวิธีปฏิบัติมีผลต่อการแบ่งปันความรู้ ประเด็นด้านวัฒนธรรมและสังคมมีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการความรู้

๓) การจัดการความรู้ ต้องการผู้มีความรู้ความสามารถในการตีความ และประยุกต์ใช้ความรู้ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำทางในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งสำหรับช่วยแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้นกิจกรรมเกี่ยวกับคนอันได้แก่ การดึงดูดคนเก่งและดี การพัฒนาคน การติดตามความก้าวหน้าของคน และการดึงคนมีความรู้ความสามารถไว้ในองค์กร ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

๔) การจัดการความรู้ เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างความมีชีวิตชีวา และความสำเร็จให้แก่องค์กร การประเมิน “ต้นทุนทางปัญญา (intellectual capital)” และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีบอกกว่าองค์กรมีการจัดการความรู้ได้อย่างได้ผลหรือไม่

กล่าวโดยสรุป การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับการประมวลข้อมูล สารสนเทศ ความคิด การกระทำ ตลอดจนประสบการณ์ของบุคคลเพื่อสร้างเป็นความรู้หรือนวัตกรรม และจัดเก็บในลักษณะของแหล่งข้อมูลที่บุคคลสามารถเข้าถึงได้โดยอาศัยช่องทางต่าง ๆ ที่องค์กรจัดเตรียมไว้ เพื่อนำความรู้ที่มีอยู่ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดการแบ่งปันและถ่ายโอนความรู้ และในที่สุดความรู้ที่มีอยู่จะแพร่กระจายและไหลเวียนทั่วทั้งองค์กรอย่างสมดุล เป็นไปเพื่อความสามารถในการพัฒนาผลผลิตและองค์กร^{๔๗}

^{๔๖} สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ, เอกสารประกอบการบรรยาย การจัดการความรู้, ๒๕๔๙, หน้า ๑๑ - ๑๒.

^{๔๗} พรชิตา วิเชียรปัญญา, การจัดการความรู้ พื้นฐานและการประยุกต์ใช้, หน้า ๓๑ - ๓๒.

จุดประสงค์ของ การจัดการความรู้

- ๑) การยกระดับคุณภาพและมาตรฐานการให้บริการ
- ๒) ผลักดันให้เกิดการสร้างนวัตกรรม
- ๓) เพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน
- ๔) ช่วยให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาบุคลากร
- ๕) เรียนรู้เกี่ยวกับความต้องการของผู้ใช้บริการได้ดีขึ้นและเร็วขึ้น
- ๖) การนำความรู้และประสบการณ์มาใช้ซ้ำ
- ๗) การสร้างตราสินค้าใหม่และความแตกต่างในตลาด
- ๘) การลดต้นทุน^{๕๘}

กระบวนการจัดการความรู้

- ๑) การบ่งชี้ความรู้ (Knowledge Identification)
 - การบ่งชี้ความรู้ที่องค์กรจำเป็นต้องมี
 - วิเคราะห์รูปแบบและแหล่งความรู้ที่มีอยู่
- ๒) การสร้างและแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition)
 - สร้างและแสวงหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ที่กระจกระบายทั้งภายใน/ ภายนอก เพื่อจัดเนื้อหาให้ตรงกับความต้องการ
- ๓) การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization)
 - แบ่งชนิดและประเภทของความรู้ เพื่อจัดทำระบบให้ง่ายและสะดวกต่อการค้นหา และใช้งาน
- ๔) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinement)
 - จัดทำรูปแบบและ “ภาษา” ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งองค์กร
 - เรียบเรียงปรับปรุงเนื้อหาให้ทันสมัยและตรงกับความต้องการ
- ๕) การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access)
 - ความสามารถในการเข้าถึงความรู้ได้อย่างสะดวก รวดเร็ว ในเวลาที่ต้องการ
- ๖) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing)
 - การจัดทำเอกสาร การจัดทำฐานความรู้ชุมชนนักปฏิบัติ (CoP)
 - ระบบพี่เลี้ยง (Mentoring System)
 - การสับเปลี่ยนงาน (Job Rotation)

^{๕๘} สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ, เอกสารประกอบการบรรยาย การจัดการความรู้, ๒๕๔๙, หน้า

๗) การเรียนรู้ (Learning)

- นำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการตัดสินใจ
- แก้ปัญหาและปรับปรุงองค์กร^{๕๙}

๒.๓.๔ ความสัมพันธ์ของ การบริหารทรัพยากรมนุษย์ ทูมมนุษย์ และการจัดการความรู้

เนื่องจาก มนุษย์ จัดว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่งขององค์กร ความมีคุณค่าหรือศักยภาพของมนุษย์นั้นคือทุนที่ได้สั่งสมในแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็นทุนของแต่ละปัจเจกชน อันประกอบด้วย ความรู้ ความสามารถ ทักษะ และประสบการณ์ต่าง ๆ สุขภาพ หรือจะเป็นทุนทางสังคม เช่น ความน่าเชื่อถือ ความน่าไว้วางใจ ความมีคุณธรรม และอื่น ๆ มนุษย์จึงถือว่าเป็นผู้กำหนดความสำเร็จขององค์กรไม่ว่าในปัจจุบันหรืออดีต ดังนั้นการก้าวสู่เป้าหมายขององค์กร กลยุทธ์ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resources Development - HRD) ในฐานะพลังที่จะผลักดันให้การบริหารจัดการภายในองค์กรเกิดประสิทธิภาพขึ้นในทุกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาให้คนในองค์กรมีทักษะความรู้ความสามารถในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด อีกทั้งพัฒนาให้บุคคลเหล่านั้นเกิดการเรียนรู้ในงานได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ซึ่งก็คือ “การจัดการความรู้”^{๖๐} นั่นเอง

คนและองค์กรจะต้องพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน คนที่ได้รับการพัฒนาจะเป็นผู้ที่คิดเป็น ทำเป็น และยังต้องเป็นผู้ที่มีความคิด ความเชื่อ ความมุ่งมั่น วิถีคิด หรือเรียกว่า ทักษะคิด^{๖๑} ซึ่งต้องเป็นทักษะคิดที่ดีต่อการทำงานและองค์กร อาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้คิดดี พูดดี ทำดี คือเป็นทั้งคนเก่งและคนดี การทำงานที่ไม่มุ่งเพียงความสำเร็จของตนแต่เพื่อความสำเร็จของทีมงานขององค์กรและของประเทศชาติ และรักในการเรียนรู้ที่ไม่มีอายุเป็นข้อจำกัด การจัดการความรู้จึงประสบความสำเร็จ

๒.๔ บทสรุป

เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจและสังคมทั่วโลกในระบบทุนนิยมในช่วงเวลาที่ผ่านมา สตรีจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำงานนอกบ้านมากขึ้นและในขณะเดียวกันก็ต้องดูแลครอบครัวอีกด้วย สตรีจึงเป็นกำลังที่สำคัญต่อทั้งครอบครัว สังคม และประเทศชาติ ดังนั้นจึงต้องมีการพัฒนาขีดความสามารถศักยภาพของสตรีซึ่งมีจำนวนถึงครึ่งหนึ่ง

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๗ – ๑๘.

^{๖๐} พรธิดา วิเชียรปัญญา, การจัดการความรู้ พื้นฐานและการประยุกต์ใช้, หน้า ๑๐๗.

^{๖๑} มาริสซา เซาร์พฤตพิพงศ์, “การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน”, www.consultthai.com

ของประเทศ อีกทั้งกระแสนการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพสตรีให้เท่าเทียมบุรุษจากทั่วโลก เสียงเรียกร้องเริ่มเห็นผลเมื่อมีการผลักดันในระดับสหประชาชาติ โดยมีการออกกฎหมายและข้อตกลงหลายฉบับเพื่อรับรองและส่งเสริมหญิงชายมีเสรีภาพเท่าเทียมกัน โดยผู้วิจัยมุ่งความสนใจไปในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง รวมถึงการพิทักษ์สิทธิสตรีด้านอนามัยการเจริญพันธุ์ การทำทารุณกรรม การทำร้ายทางเพศ คือเพื่อสร้างความเสมอภาคทางสังคม ซึ่งอาจสรุปได้คือ

องค์การสหประชาชาติ ได้ประกาศในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นปีสตรีสากล และปี พ.ศ. ๒๕๑๘ - ๒๕๒๗ เป็นทศวรรษสตรี และได้จัดการประชุมเนื่องในปีสตรีสากลขึ้นเป็นครั้งแรกที่ประเทศเม็กซิโก เพื่อส่งเสริมบทบาทของสตรีในการพัฒนาด้านการศึกษา การทำงาน การเมือง ฯ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ องค์การสหประชาชาติ ได้จัดสัมมนาในระดับโลกขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ที่กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก เพื่อประมวลผลการพัฒนาสตรีที่ผ่านมาและแผนทั้งหมดกำหนดไว้ในลักษณะปฏิบัติการและมีขอบข่ายมากขึ้น เมื่อสิ้นสุดทศวรรษสตรีในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้มีการจัดสัมมนาในระดับโลกครั้งที่ ๓ ที่กรุงไนโรบี ประเทศเคนยา เพื่อประเมินเป้าหมายทศวรรษสตรีในการพัฒนาที่ผ่านมา และได้พบว่าสถานภาพสตรีไม่ได้ดีขึ้นนักหรือเกิดความเสมอภาคเท่าที่ควร การสัมมนาครั้งนี้มีการกำหนดให้เป็นแผนแม่บทระดับโลก ว่าด้วยการส่งเสริมบทบาทความเสมอภาค การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและการสร้างสันติภาพของสตรีในทุก ๆ ด้าน และได้มีการจัดสัมมนาในระดับโลกครั้งที่ ๔ กรุงปักกิ่ง ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ เพื่อเป็นการยืนยันเป้าหมายเดิมของการประชุม ๓ ครั้งที่ผ่านมา ในเรื่องการส่งเสริมความเสมอภาค การพัฒนาและสันติภาพ ตลอดจนการติดตามการดำเนินการตามแผนปฏิญญาสากลที่ได้ประกาศไว้ของประเทศต่าง ๆ ประเทศไทยในฐานะสมาชิกก็ได้นำเข้ามาผนวกเข้าไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติด้วย สรุปได้คือ

แผนพัฒนาสตรีได้บรรจุไว้ใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕ - ๒๕๒๙) เป็นฉบับแรก โดยมุ่งเน้นการพัฒนาอาชีพทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมด้านสาธารณสุข การศึกษา สังคมและการเมือง ซึ่งแผนนี้ได้รับอิทธิพลจากแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (๒๕๒๕ - ๒๕๔๔) แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๖ (๒๕๓๐ - ๒๕๓๔) เป็นแผนที่มุ่งเน้นการปรับสถานภาพของสตรีเป็นหลัก โดยสร้างความเป็นธรรมและความเสมอภาคในด้านสิทธิและหน้าที่ของสตรี แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๗ (๒๕๓๕ - ๒๕๓๙) แผนนี้อยู่ในช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศดี แต่ก็มีปัญหาด้านแรงงานสตรีจากชนบทที่มีราคาถูกเข้าสู่อุตสาหกรรมการผลิตและบริการ แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ (๒๕๔๐ - ๒๕๔๔) สำหรับแผนนี้ด้านสตรีไม่เด่นชัดนัก แต่เป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน และให้การสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตคน แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๙ (๒๕๔๕ - ๒๕๔๙) เป็นแผนที่ยึดแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แผนนี้จึงไม่ได้เน้นการพัฒนาเฉพาะสตรี แต่เป็นการพัฒนาคน เสริมสร้างรากฐานของสังคมให้เข้มแข็ง แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๑๐ (๒๕๔๕ - ๒๕๔๙) เป็นแผนที่ส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและพิทักษ์คุ้มครองสิทธิมนุษยชนของสตรี

แผนแม่บทระดับโลกในการพัฒนาสตรี ขององค์การสหประชาชาติ และแผนการพัฒนสตรีที่ได้บรรจุเข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ ๕ มา นั้น นับได้ว่ามีส่วนทำให้สังคมหันมาให้ความสนใจ และให้โอกาสแก่สตรีในด้านการงานอาชีพ การเมือง การปกครอง และด้านอื่น ๆ อย่างไรก็ตามสตรีจะไม่สามารถก้าวหน้าหรือได้รับโอกาสเหล่านี้ได้ หากสตรีไม่ได้รับการพัฒนาศักยภาพที่มีได้เต็มที่ ในการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า ๑๐ ปีนี้ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่ต้องให้การสนับสนุนในเรื่องค่าใช้จ่ายและการปฏิรูปหลักสูตรให้ ผู้ศึกษามีคุณภาพได้มาตรฐานในการเข้าสู่ตลาดแรงงาน และรวมถึงคุณภาพในระดับอุดมศึกษา อีกด้วย

มนุษย์อาจกล่าวในที่นี้คือสตรีเมื่อได้เข้าสู่ตลาดแรงงาน องค์การจะทำการพัฒนา ฝึกอบรมเพื่อเป็นการเพิ่มพูนทักษะและความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ ด้วยการพัฒนาโดยการ มองมนุษย์อย่างเป็นทุน เป็นเครื่องมือ เป็นปัจจัย หรือเป็นองค์ประกอบที่จะใช้ในการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม และมนุษย์ถูกจัดว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการกำหนดความก้าวหน้า ความสำเร็จขององค์กรหรือของเศรษฐกิจและสังคม

จุดมุ่งหมายของการพัฒนามนุษย์เพื่อสร้าง “ทรัพยากรบุคคล” ที่มีคุณค่า มีศักยภาพ มีขีดความสามารถ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้เรียกว่า “ทุนมนุษย์” ซึ่งการสร้างทุนมนุษย์ที่สำคัญคือ การศึกษาและการฝึกอบรม อันเป็นการเพิ่มพูนทักษะและความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อ สร้างความได้เปรียบเหนือคู่แข่งกันแก่องค์กร สร้างความสำเร็จและความมั่นคงขององค์กร ซึ่งก็คือ การมีกำไร การสร้างความพึงพอใจแก่ลูกค้า หรือการที่องค์กรสามารถผลิตสินค้าและบริการได้ อย่างมีประสิทธิภาพ และองค์กรที่ประสบความสำเร็จ คือองค์กรที่สามารถนำศักยภาพของมนุษย์ มาใช้ได้อย่างเต็มที่ ซึ่งถือว่าการบริหารมนุษย์ที่ประสบความสำเร็จสูงสุด

กระบวนการพัฒนามนุษย์ที่ดีที่สุดคือ การสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ ซึ่งจะต้องมี การจัดการความรู้ (Knowledge Management) ให้เหมาะสม การจัดการความรู้เป็นการบูรณาการ ศาสตร์หลาย ๆ ศาสตร์เข้าด้วยกัน เช่น การจัดการสารสนเทศ ซึ่งเป็นกระบวนการรวบรวมองค์ ความรู้ วิธีปฏิบัติขององค์กรและกระบวนการที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่อยู่ในตัวบุคคลและเอกสาร มาพัฒนาเป็นระบบเพื่อให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้ รวมทั้ง ปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ สร้างนวัตกรรม ให้แก่องค์กร และยังเป็นแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง บุคคล ปรัชญา จิตวิทยา สังคมวิทยา หรือธุรกิจ/บริหารจัดการ เช่น การแบ่งปันความรู้ การสร้างควมมีชีวิตชีวาแก่องค์กร การสร้างวัฒนธรรมองค์กร และยังรวมถึง การสรรหา การ พัฒนา และการรักษาคนดีและเก่งไว้กับองค์กร โดยมีจุดประสงค์เพื่อเพิ่มประสิทธิผลและ ความสำเร็จให้แก่องค์กร

การพัฒนาความรู้ความสามารถในวิชาชีพ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อความสำเร็จและการมี ผลกำไรขององค์กรนั้น การที่จะบรรลุเป้าหมายที่ยั่งยืนจะต้องพัฒนามนุษย์ในมิติของความคิด ซึ่งก็ คือ การคิดดี พุดดี ทำดีเพื่อองค์กร นั่นคือการทำงานอย่างเสียสละ ทুমเท เห็นแก่ส่วนรวม

ชื่อเสียงต่อหน้าที่และเพื่อนร่วมงาน เป็นต้น การพัฒนาในมิตินี้ทำได้ยากกว่าความเก่ง การพัฒนาในมิตินี้เป็นการพัฒนาด้านในคือจิตวิญญาณ โดยใช้หลักกรรม เพื่อทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพื่อที่การเป็นทรพยากร เป็นทุน หรือเป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพต่อไป ซึ่งจะไม่พบในการพัฒนาตามหลักการทั่วไป แต่จะเป็นการพัฒนามนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต เป็นนักบวชหญิงที่นำคำสอนของพระพุทธองค์มาใช้ในการพัฒนาสตรีและเผยแพร่สู่สาธารณชนจำนวนมาก เพื่อใช้แก้ปัญหาสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาการทำทารุณกรรม การข่มขืน ปัญหาครอบครัว ซึ่งนำไปสู่ปัญหาด้านอื่น ๆ อีกมากมาย ตัวอย่างงานที่ท่านทำเช่น การทำงานของโครงการบ้านสายสัมพันธ์ โครงการจิตประภัสสร เป็นต้น นอกจากนี้ท่านยังพยายามทำให้คนในสังคมมีธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ด้วยการมุ่งเน้นการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันทั้งในชีวิตครอบครัวและหน้าที่การงาน ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ด้วยความต้องการทำให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา คือการทำให้ธรรมะกลับมาอยู่ในใจของผู้คน เพื่อเป็นการสืบทอดปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในบทที่ ๔ ต่อไป

สำหรับในบทที่ ๓ จะกล่าวถึงการพัฒนาสตรีตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาสตรีที่เป็นฆราวาสและเพศบรรพชิตจะมีความแตกต่างกันบ้าง เพื่อความเหมาะสมความเป็นประโยชน์ต่อวัตถุประสงค์และต่อวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่าง และวิธีการพัฒนาสตรีตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีหลายวิธีด้วยกัน เช่น การศึกษาธรรมะ การปฏิบัติธรรม การเข้าถึงพระรัตนตรัยและเป็นอุบาสิกา และการอุปสมบทเป็นสามเณรี - ภิกษุณี

บทที่ ๓

การพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็น การศึกษาฐานะและบทบาทของสตรีอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล เปรียบเทียบกับฐานะและบทบาทของ สตรีอินเดียสมัยพุทธกาล ทั้งในสถานภาพของสตรีทางสังคมและสถานภาพทางศาสนา เพื่อศึกษา ว่าพระพุทธรศาสนาได้ช่วยยกระดับของสตรีอย่างไร ตลอดจนหลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาสตรีใน คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท วิธีการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อีกทั้งกล่าวถึงสตรีที่ ประสบความสำเร็จในสมัยพุทธกาล

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด เป็นนักบวชหญิงที่ได้นำหลักธรรมและวิธีการพัฒนาสตรีที่ ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท มาประยุกต์ใช้ในการทำงานเพื่อพัฒนาสตรีของท่าน เช่น โครงการสาวิกาสิกขาลัยที่จัดการศึกษาด้วยพุทธวิธีตามหลักไตรสิกขา หรือโครงการปฏิบัติ ธรรมที่ท่านใช้วิธีการศึกษาธรรม การทำสมาธิ และอื่น ๆ เพื่อยกระดับจิตใจของสตรีให้มีความ เข้มแข็ง มั่นคง เป็นอิสระ และเป็นผู้มีประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมในที่สุด สำหรับในรายละเอียด จะกล่าวในบทที่ ๔

๓.๑ ฐานะและบทบาทของสตรีอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล

ฐานะของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาล มีการเปลี่ยนแปลงและแตกต่างกัน อยู่บ้าง ซึ่งจะขอกกล่าวถึงฐานะหรือสถานภาพของสตรีโดยทั่วไป คือ สตรีทุกชั้น วรรณะ อายุ ทั้งในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลเพื่อที่จะเปรียบเทียบให้เห็น ความเหมือนและความ แตกต่างกัน^๑ ในครั้งก่อนพุทธกาลคือในสมัยพระเวทและสมัยอุปนิษท สตรีชาวฮินดูถึงแม้ได้ สร้างความสามารถทางปัญญาและความมีเสรีภาพทางจิตวิญญาณ แต่สตรีก็ยังคงถูกจำกัดภายใต้ กรอบของชีวิตภายในครัวเรือน คือการปกครองที่มีสามีเป็นใหญ่และยังคงผูกพันกับความ รับผิดชอบภายใต้ครัวเรือน^๒ แต่พระพุทธรศาสนามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงฐานะของสตรีให้ดีขึ้น

^๑ ลักษณะวัต ปาละรัตน์ สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^๒ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธรศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.), หน้า ๑๑.

ซึ่งจะขอก้าวถึงสถานภาพของสตรีไว้ใน ๒ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งกล่าวถึงสถานภาพสตรีทางสังคม คือ สตรีในฐานะบุตร ภริยา มารดา หญิงหม้าย และสตรีที่ประกอบอาชีพ และอีกส่วนหนึ่งกล่าวถึงสถานภาพของสตรีในทางธรรมหรือทางศาสนา^๓

๓.๑.๑ สถานภาพของสตรีในสังคม

สถานภาพของสตรีในทางสังคม คือสถานภาพของสตรีในฐานะบุตร ภริยา มารดา หญิงหม้าย และสตรีที่ประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นการแสดงบทบาทหน้าที่ของสตรีในฐานะต่าง ๆ ตลอดจนถึงแนวคิดเรื่องความเสมอภาค ความเท่าเทียม ความยุติธรรมในสังคมที่มีต่อสตรีเหล่านี้

๑. สตรีในฐานะบุตร

ในสมัยก่อนพุทธกาล บุตรหญิงเป็นภาระ เป็นความกังวลของพ่อแม่ เพราะหากเมื่อถึงเวลาอันควรแล้ว หญิงใดที่พ่อแม่ไม่สามารถหาผู้ครองจัดการแต่งงานให้ได้ก็จะเป็นความอายของวงศ์ตระกูล โดยในสมัยนั้นถือกันว่า หน้าที่ของหญิงสาวก็คือการแต่งงานมีครอบครัว ดังนั้นหญิงใดที่ไม่สามารถหาชายที่จะมาเป็นสามีได้จึงเป็นที่เพ่งเล็งเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของสังคม การมีบุตรหญิงจึงเป็นความกังวลและความทุกข์ของพ่อแม่

ยิ่งกว่านั้น บุตรหญิงก็ไม่สามารถช่วยบิดาให้พ้นจากนรกปุตตะได้ เพราะตามประเพณีอินเดียที่เชื่อถือกัน บุตรชายเท่านั้นที่จะประกอบพิธีกรรมให้กับบิดาที่ล่วงลับได้ การประกอบพิธีกรรมภายหลังบิดาเสียชีวิตนี้ ชาวอินเดียก่อนพุทธกาลถือเป็นสิ่งสำคัญมากเพราะหมายถึงการที่ผู้ตายจะได้รับความสุขในชีวิตหน้า ความเชื่อในเรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการแต่งงาน เพราะชายที่แต่งงานต่างก็มีจุดหมายอยู่ที่การได้บุตรชายไว้ช่วยให้ตนพ้นจากนรกที่ชื่อว่า ปุตตะ และช่วยให้ตนได้ไปสวรรค์ ดังนั้นการแต่งงานจึงมีเป้าหมายคือการได้บุตรชาย โดยสตรีที่เป็นภรรยา นั้นเป็นเพียงวิถี ซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งบุตรชายเท่านั้น^๔

๒. สตรีในฐานะภริยา

คำว่า “ภริยา” เป็นคำบาลี ส่วน “ภรรยา” เป็นคำสันสกฤต มีความหมายว่า “เมีย” ซึ่งหมายถึง “หญิงที่อยู่กินกับชายหรือหญิงที่เป็นที่ครอบครองของชาย”^๕ สำหรับฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภริยาในสังคมอินเดีย นั้นนับว่าต่ำ ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภริยาต้องนับถือสามีเหมือนเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งพ่อแม่ญาติพี่น้องของสามีก็เป็นนายที่คอยสั่งให้ภริยาต้องกระทำตามทุกสิ่งไป โดยตัวผู้เป็นภรรยา นั้นอาจ

^๓ ลักษณะวัด ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๖ – ๗.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. (กรุงเทพฯ : บจก.

ได้รับสิทธิ์หรืออำนาจเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น เกี่ยวกับกิจการงานภายในบ้าน แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตายภริยาผู้เป็นหม้ายก็ต้องกลับไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของบิดาหรือบุตรชาย สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า ไม่มีความหมาย หรือความสำคัญสำหรับสังคมเท่าไรนัก นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่อง ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิต ไม่ได้เป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนต้องการ^๖

๓. สตรีในฐานะหญิงหม้าย

ในสมัยก่อนพุทธกาล สตรีผู้เป็นหม้ายนั้นจะมีสภาพทางสังคมตกต่ำลง โดยกลายเป็นผู้ถูกสังคมรังเกียจว่าเป็นจัญฑาล ถูกนิทนามว่าร้ายว่าเป็นตัวนำโชคร้ายและถูกห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธีต่าง ๆ หญิงหม้ายจัดเป็นผู้ไร้ความหมาย สังคมไม่ยกย่อง ภரியานั้นเป็นสมบัติอยู่ภายใต้สิทธิ์ขาดของสามี เมื่อสามีตายผู้เป็นภริยาก็ไม่มีสิทธิ์จัดการกับชีวิตของตนเอง แต่ต้องกลับไปอยู่กับบิดาหรือบุตรชาย ชีวิตไม่มีเสรีภาพและต้องตกอยู่ในอาณัติครอบครองของผู้อื่นเสมอไปโดยที่ตนไม่มีสิทธิ์จัดการกับชีวิตตามที่ต้องการ ในบางแห่งสตรีหม้ายไม่มีสิทธิ์แม้กระทั่งจะมีชีวิตอยู่ เพราะตามประเพณีแล้วภริยาต้องตายตามสามีผู้เป็นเจ้าของชีวิตไปด้วย โดยการเผาตัวตายตามสามีในวันที่เผาศพสามี พิธีสตี^๗ (Sati) นี้ถือเป็นการแสดงความภักดีต่อผู้เป็นสามี^๘

๔. สตรีในฐานะมารดา

คำว่า “มารดา” ได้แก่ “แม่”^๙ หมายถึง “หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูกหรือคำที่ลูกเรียกผู้ให้กำเนิดตน”^{๑๐} มารดานั้นมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ตามลักษณะแห่งการกระทำที่ปรากฏแก่สตรีผู้เป็นมารดา ดังที่โศณดาบสโพธิสัตว์ เมื่อจะประกาศว่ามารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากที่บุคคลอื่นจะทำได้^{๑๑}

สตรีในฐานะมารดาในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลนั้น อาจจะไม่แตกต่างกันมากนัก โดยทั่วไปแล้วสตรีในฐานะมารดานี้จัดว่าดีกว่าสตรีในฐานะอื่น ๆ ทั้งหมด แม้เมื่อก่อน

^๖ ลักษณะวัต ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๑๒ – ๑๓.

^๗ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๕.

^๘ ประเพณีสตี (Sati) นี้มีปฏิบัติกันในหลาย ๆ แห่ง ไม่เฉพาะแต่ในอินเดียเท่านั้น อย่างไรก็ตาม การกระทำพิธีนี้ก็เพียงในบางแห่งของอินเดียเท่านั้น Horner (๑๙๓๐) สันนิษฐานว่าพิธีนี้อาจเกิดขึ้นเพราะว่า ในสมัยก่อนจำนวนหญิงมีมากกว่าชาย การเผาตัวตายตามสามีจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะขจัดสตรีส่วนที่มีเกินต้องการ โดยเฉพาะสตรีที่มีราคาอย่างหญิงหม้าย.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, หน้า ๗๑๖.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๒๗.

^{๑๑} พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๔.

พุทธกาลสตรีในฐานะมารดาที่จัดว่าได้รับการยกย่องนับถือ แม้จะไม่มากเท่าและเห็นได้ชัดเท่าในสมัยพุทธกาล แต่ก็กล่าวได้ว่าไม่ได้เปลี่ยนแปลงจนแตกต่างกันมากนัก นอกจากว่าการให้กำเนิดบุตรชายจะเป็นการทำให้ฐานะของสตรีทั้งในด้านการเป็นภริยาและมารดาดีขึ้นอย่างมากในสมัยก่อนพุทธกาล

ฮอนเนอร์^{๑๑} ได้เสนอแนะให้พิจารณากรณีของนางกิสาโคตรมี ซึ่งเมื่อแต่งงานนางก็ถูกใครต่อใครเรียกว่าเป็นลูกไม่มีพ่อไม่มีแม่ เพื่อนบ้านปฏิบัติต่อนางอย่างดูถูกเหยียดหยาม แต่เมื่อนางให้กำเนิดบุตรชายผู้คนโดยทั่วไปจึงยอมรับและให้เกียรตินาง ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนจากฐานะหนึ่งไปสู่ฐานะหนึ่งที่ดีขึ้น โดยการเปลี่ยนจากฐานะของภริยาไปเป็นมารดาผู้ให้กำเนิดบุตร ซึ่งก็เป็นไปตามธรรมเนียมประเพณีที่เป็นไปในขณะนั้น พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิบัติเปลี่ยนแปลงความคิดหรือธรรมเนียมความเป็นไปในด้านนี้ แต่ก็ไม่ได้กล่าวสนับสนุนเช่นกัน การที่พุทธศาสนาไม่ได้เน้นการเปลี่ยนแปลงในฐานะของมารดามากนักนี้อาจจะเป็นเพราะเห็นว่าดีอยู่พอสมควรแล้ว และอาจจะมองได้ในแง่ที่ว่าพุทธศาสนายอมรับและยกย่องความสำคัญในด้านอื่นของสตรีที่นอกเหนือไปจากการเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรแต่เพียงอย่างเดียว

ความสำคัญของสตรีในฐานะเป็นแม่นั้นพอจะเห็นได้จากการที่คนอินเดียในสมัยนั้นได้กำหนดหน้าที่ของบุตรไว้ว่าจะต้องบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา และในพระไตรปิฎกก็ได้กล่าวถึงหน้าที่ของบุตรต่อมารดาบิดาอันจัดเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญของผู้เป็นบุตรพึงปฏิบัติไว้ด้วยเช่นกัน^{๑๒}

๕. สตรีในฐานะเป็นผู้ประกอบอาชีพ

สถานภาพของสตรีในฐานะเป็นผู้ประกอบอาชีพทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลนั้นไม่มีกล่าวไว้ไม่มากนักในพระไตรปิฎก และมีบ้างจากหลักฐานจากแหล่งอื่น^{๑๓} ซึ่งพอสรุปได้ว่า ฐานะหรือสถานภาพของสตรีที่ประกอบอาชีพในสมัยก่อนและสมัยพุทธกาลนั้นไม่ได้แตกต่างกันมากนัก เพราะผู้ที่มีอาชีพก็มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจ เป็นอิสระแก่ตัว เป็นตัวของตัวเอง ได้มากกว่าผู้ที่ต้องอาศัยผู้อื่นยังชีพเสมอไป อีกทั้งอาชีพที่สตรีประกอบกันอยู่ก็เป็นอาชีพที่ไม่ต่างกันจากสมัยพุทธกาลเท่าไรนัก^{๑๔}

^{๑๑} Horner. I.B., **Women Under Primitive Buddhism**, P. 4.

^{๑๒} ลักษณะวัต ปาละรัตน์, **สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา**, หน้า ๒๗ - ๒๘.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๖.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑.

๓.๑.๒ สถานภาพของสตรีในทางศาสนา

จากการศึกษาสิทธิและสถานภาพทางศาสนาของสตรีในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาล เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นฐานะทางสังคมของสตรีได้เป็นอย่างดี^{๑๔} ในสมัยก่อนพุทธกาลชายจะกีดกันหญิงออกจากกรอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะหญิงถูกมองว่าเป็นสิ่งไม่สะอาดอันเนื่องจากระดู ชาวอินเดียเห็นว่าสตรีเป็นผู้ไม่สมควรที่จะแตะต้องในระหว่างที่มีระดู และสตรีในช่วงนี้ของเดือนก็จะเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์สำหรับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จะเห็นได้จากกฎในลักษณะที่เป็นข้อห้ามทางศาสนาที่ให้แยกหญิงที่มีระดูออกไปต่างหากจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

นอกเหนือจากการมีระดู การให้กำเนิดบุตรยังเป็นหน้าที่พิเศษเฉพาะสำหรับหญิง ในช่วงของการตั้งครรภ์และคลอดบุตรนั้นก็เป็ระยะเวลาที่ถือกันว่าหญิงไม่บริสุทธิ์ นอกเหนือจากเวลานี้แล้ว สตรีเป็นผู้บริสุทธิ์สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ในยุคพระเวท สตรีมีสิทธิในทางศาสนาเช่นชาย และหญิงได้รับอนุญาตให้ศึกษาคัมภีร์พระเวทได้ หญิงแต่งงานแล้วสามารถประกอบพิธีกรรมโดยลำพังได้ด้วยตนเองเมื่อสามีไม่อยู่ โดยทั่วไปแล้วพิธีกรรมของสามีจะมีภริยาร่วมด้วย แต่ภริยาไม่สามารถแยกกระทำพิธีกรรมทางศาสนาโดยเสรีได้ และตามความเชื่อในสมัยนั้น บุตรชายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งมีความสำคัญต่อความสุขในชีวิตหน้าของผู้เป็นบิดา ดังนั้นภริยาผู้ให้กำเนิดบุตรชายแก่สามีจึงมีความสำคัญในทางศาสนาด้วยเช่นกัน

ในกรณีที่ชายมีภริยาอยู่ในวรรณะศูทรคือภริยาที่ไม่ใช่คนอารยันซึ่งได้มาจากการชนะศึกสงคราม จึงมีการกำหนดว่าภริยาที่สามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนากับสามีได้จะต้องอยู่ในวรรณะเดียวกันกับสามี ภริยาที่อยู่ในวรรณะศูทรจะไม่ได้รับสิทธิทางศาสนา ต่อมาได้มีการกำหนดว่าสตรีผู้มีความรู้เรื่องพระเวทดีเท่านั้นจึงจะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีก โดยการจัดสตรีว่าเป็นพวกเดียวกับศูทรและไม่มีสิทธิประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สตรีได้รับการปฏิบัติเยี่ยงคนในวรรณะศูทร จึงมีความกระทบกระเทือนต่อสถานภาพของสตรีโดยตรง ทำให้สถานภาพโดยทั่วไปของสตรีในสังคมตกต่ำลงอย่างมาก สตรีถูกแยกออกไปจากการศึกษาพระเวท ประกอบกับอีกเหตุผลหนึ่งคือ สตรีต้องแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย จึงไม่มีโอกาสได้เรียนมากตั้งแต่ก่อนนั่นเอง^{๑๖}

^{๑๔} Altekar.A.S., *The Position of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1962), P. 194.

^{๑๖} ลักษณะวัต ปาละรัตน์, *สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา*, หน้า ๔๑ - ๔๔.

๓.๒ ฐานะและบทบาทของสตรีอินเดียสมัยพุทธกาล

ในการที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า ผู้หญิงก็มีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับผู้ชาย คือเป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา เป็นก้าวแรกของพระพุทธศาสนา และผู้ที่ขอบวชเป็นรูปแรกคือพระแม่นางมหาปชาบดี โคตมีเถรี^{๑๗} ยังมีสตรีท่านอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมากที่มีจิตศรัทธาเลื่อมใสในคำสอน อุทิศตนบวชเป็นภิกษุณี ปฏิบัติตนเพื่อให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร สตรีอีกจำนวนไม่น้อยที่ได้ศึกษาปฏิบัติธรรม ถึงแม้ไม่ได้บวชเป็นภิกษุณีแต่มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา^{๑๘}

สตรีและพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ควบคู่กันมาตลอด ดังเห็นได้จากบทบาทของสตรีที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่น ๆ พระพุทธศาสนาสอนให้สังคมเห็นความสำคัญในบทบาทของสตรี สอนให้เห็นว่าสตรีมีบทบาทสำคัญในสังคมไม่ต่างกับบุรุษ^{๑๙} อย่างไรก็ตามถึงแม้พระพุทธศาสนาจะยกระดับสตรีให้สูงขึ้น แต่ในภาพรวมแล้วสตรียังคงมีฐานะต่ำเมื่อเทียบกับบุรุษ ไม่ได้มีโอกาสในสังคมเท่าเทียมบุรุษ เนื่องจากคำสอนในศาสนาพราหมณ์กำหนดไว้ เช่น การห้ามไม่ให้สตรีมีส่วนร่วมในการทำพิธีกรรมทางศาสนา การถือชนชั้น การอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ อื่น ๆ^{๒๐}

๓.๒.๑ สถานภาพของสตรีในสังคม

๑. สตรีในฐานะบุตร

ในสมัยพุทธกาล สถานภาพของสตรีผู้เป็นลูกนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม คือการถือกำเนิดของบุตรหญิงนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่าได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานอันแสดงว่า การได้บุตรหญิงนั้นเป็นความเศร้า ความผิดหวังของครอบครัว นอกจากนั้นแล้วยังไม่มีหลักฐานใดแสดงว่าบุตรชายได้รับการต้อนรับดีกว่าอีกด้วย การมองบุตรหญิงว่าเป็นความกังวล เครื่องถ่วง เครื่องกีดขวางของบิดานั้นเริ่มจะหมดความสำคัญหรือแม้ยังคงมีอยู่ก็น้อยลงไปเป็นลำดับ เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อ

^{๑๗} พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๒.

^{๑๘} สมัคร งามแสง, “ศึกษาบทบาทของสตรีในองค์พระพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณี วัดปทุมวนาราม วัดสังฆทาน สำนักปฏิบัติธรรมเสถียรธรรมสถาน และสำนักปฏิบัติธรรมสวนแก้ว”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.), หน้า ๑๐.

^{๑๙} สุนทรী สุริยรังษี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกาผู้ได้รับเอตทัคคะ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๔.), หน้า ๖๗.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๘.

เรื่องพิธีกรรมที่จำเป็นจะต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธีให้แก่บิดาผู้ล่วงลับอีกต่อไป บุตรชายหรือบุตรหญิงจึงไม่มีความแตกต่างกันในด้านการประกอบพิธีกรรมตามศาสนาและความเชื่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ ค่าหรือความสำคัญของบุตรชายก็ลดน้อยลงไปและฐานะของบุตรหญิงก็ดีขึ้นโดยปริยายและโดยทั่วไปการถือกำเนิดขึ้นของเด็กชายเด็กหญิงก็ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดีด้วยกันในฐานะเป็นลูก โดยไม่ได้รังเกียจหรือคำนึงถึงเพศ ดังนั้นในสมัยนี้ เมื่อกล่าวถึงลูกที่เป็นศูนย์รวมแห่งความรักความหวังของพ่อแม่ ก็หมายถึง ทั้งลูกชาย ลูกหญิง ในพระไตรปิฎกก็มีกล่าวถึงบุตรไม่เจาะจงเพศ เช่น ความรักเสมอด้วยลูกไม่มี^{๒๑}

พระพุทธองค์เองก็ทรงเสนอภรรสนะใหม่เมื่อครั้งที่พระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศลทรงผิตหวังไม่พอพระทัยที่พระนางมัลลิกาประสูติพระราชธิดา โดยตรัสกับพระเจ้าปเสนทิว่า

“ดูกร มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าปวงชน แท้จริงแม้สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จงชบเลี้ยงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีศีล ปฏิบัติแม่ผัวพ่อผัวดั่งเทวดา จงรักสามี บุรุษที่เกิดจากสตรีนั้นย่อมเป็นคนแก้วกล้า เป็นเจ้าแห่งทิศได้ บุตรของภรรยาดี เช่นนั้น แม้ราชสมบัติก็ครอบครองได้”^{๒๒}

แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเสนอภรรสนะใหม่ที่ดำนกับภรรสนะเดิม โดยเห็นว่าหญิงชายก็มีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้นั้นเพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำ ไม่ใช่ที่เพศ และบุตรหญิง ก็อาจดีเสมอหรือดีกว่าบุตรชายได้

เรื่องราวต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็สะท้อนให้เห็นภรรสนะของคนโดยทั่วไปที่มีต่อสตรีในฐานะบุตรบ้างเช่นกัน เช่น เรื่องของมหาสุวรรณ^{๒๓} กฏุมพีแห่งกรุงสาวัตถี เป็นผู้มั่งมีด้วยทรัพย์สมบัติแต่ไม่มีบุตร จึงวิงวอนขอบุตรจากเทพแห่งตนไม่ใหญ่ โดยกล่าวว่าถ้าตนได้บุตรไม่ว่าจะบุตรหรือธิดา ก็จะทำการสักการะใหญ่ถวาย มหาสุวรรณไม่ได้มีความรังเกียจบุตรหญิงหรือลำเอียงบุตรชาย ขอเพียงให้เป็นลูกก็พอใจ จะเป็นเพศใดก็ได้ การที่มหาสุวรรณมีความคิดเช่นนี้ก็พอจะสะท้อนให้เห็นถึงภรรสนะใหม่ที่แตกต่างไปจากภรรสนะเก่าของอินดูว่ามีการแผ่กระจายไปเช่นกัน ถึงแม้ในกรณีนี้เรายังไม่อาจกล่าวได้อย่างเต็มที่ว่ามหาสุวรรณได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา เพราะขณะนั้นมหาสุวรรณยังเป็นบุคคลนอกพุทธศาสนาอยู่ในเวลานั้นก็ตาม

ในด้านของการขอเด็กมาเลี้ยงเป็นบุตร ในสมัยนั้นไม่ปรากฏว่ามีการขอเด็กชายแต่การขอเด็กหญิงมาเลี้ยงเป็นบุตรนั้นเป็นที่ยอมรับและกระทำกันบ้าง ซึ่งก็แสดงถึงการยอมรับ

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ส. ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๓/ ๑๓

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๒๗/ ๑๕๐

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/ ๘ - ๙

บุตรหญิง ดังมีปรากฏในเรื่องที่นางสามาวดีได้รับการอุปถัมภ์กำชู้จากครอบครัวมิตตา^{๒๔} หรือกรณีที่กษัตริย์พระองค์หนึ่งได้ขออนางกาณา^{๒๕} มาเลี้ยงและทรงตั้งไว้ในตำแหน่งพระราชธิดาองค์ใหญ่

๒. สตรีในฐานะภรรยา

โดยทั่วไปครอบครัวในสมัยพุทธกาลเป็นแบบสามีเดี่ยวภรรยาเดี่ยว (monogamy) แต่ชายที่มีภรรยาหลายคน (polygamy) ก็มีปรากฏอยู่โดยไม่ได้รับการตำหนิประณาม เพราะทรรณะของคนในสมัยนั้นไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับฐานะ สภาพบุคคล และปัจจัยสำหรับกษัตริย์ผู้ที่มีฐานะดี มียศถาบรรดาศักดิ์ ก็มักจะมีภรรยาหลายคน โดยเป็นที่รู้และยอมรับกันทั่วไป เพราะพวกนี้อยู่ในฐานะอยู่ในฐานะที่จะเลี้ยงดูภรรยาเหล่านั้นได้ เช่น พระเจ้าอุเทนมีมเหสี ๓ องค์ คือพระนางสามาวดี พระนางคันทียา และพระนางवासुถัตตา^{๒๖} และมีบางกรณีที่เป็นกรณีพิเศษ คือ มีภรรยาเป็นจำนวนร้อย เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู มีสนม ๕๐๐ คน^{๒๗} และพระเจ้าสุริยมีพระราชเทวีถึง ๑๖,๐๐๐ คน^{๒๘} แต่โดยทั่วไปแล้วสามีจะมีภรรยาเพียงคนเดียว อย่างไรก็ตาม ก็มีปรากฏว่าคนในระดับฐานะธรรมดาอาจมีภรรยาหลายคน สิ่งหนึ่งที่ทำให้ชายนิยมการมีภรรยามากคือค่านิยมฐานะที่มั่งคั่งจึงสามารถเลี้ยงดูสตรีได้หลายคน ในสภาพเช่นนี้สตรีไร้อำนาจเพราะอยู่เพื่อเป็นสมบัติในปกครองของผู้อื่น และเป็นสิ่งประดับบารมีของบุรุษเท่านั้น

ในพระไตรปิฎกได้แบ่งภรรยาไว้หลายแบบ คือ^{๒๙}

๑. ภรรยาอุจเฉทฆาต คือ ภรรยาที่คิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่านี้ ดูหมิ่นสามี เป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี
๒. ภรรยาอุจนางโจร คือ ภรรยาที่มุ่งจะยกยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อย ที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มา
๓. ภรรยาอุจนายหญิง คือ ภรรยาที่ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาบคาย ดูร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ชมเชยสามีผู้ขยันหมั่นเพียร
๔. ภรรยาอุจมารดา คือ ภรรยาที่เป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเมื่อ คอยรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

^{๒๔} Indra. *The Status of Women in Ancient India* 2nd ed., (Banaras : Motilal Banarasidass Oriental Publishers, 1955), P. 186.

^{๒๕} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/ ๖๔ (อ้างใน ลักษณะวัต ปาละรัตน์, *สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา*, หน้า ๗ - ๘.)

^{๒๖} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/ ๗๕ (อ้างใน เปรม หิมจันทร์, *บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนา ตอนที่ ๑*, (กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๙), หน้า ๘๕.)

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/ ๑๕๘ - ๑๕๙/ ๕๑.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/ ๑๐๘/ ๔๔๐.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน อจ.สตุดก. (ไทย) ๒๓/ ๖๓/ ๑๒๓ - ๑๒๕.

๕. ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน

๖. ภรรยาดุจเพื่อน คือ ภรรยาเห็นที่สามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี

๗. ภรรยาดุจทาสี คือ ภรรยาที่ถูกสามีขู่จะฆ่าจะเขี่ยนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ ไม่โกรธ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

ในบรรดาภรรยาประเภทต่าง ๆ นี้ ไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ภรรยาประเภทใดดีที่สุด แต่จากเรื่องของนางสุชาดาในพระไตรปิฎกนั้นมิกกล่าวไว้ว่า นางต้องการเป็นทาสีภรรยา ซึ่งอาจมีนัยหมายความว่า เป็นภรรยาประเภทที่ดีที่สุด แต่ถ้าจะพิจารณาจากกรณีอื่น เช่น นางอสิทาสี^{๓๐} นางเป็นภรรยาที่มีคุณสมบัติของภรรยาหลายประเภทอยู่ในขณะเดียวกัน คือ นางเป็นทั้งมาตาภรรยา ภคินีภรรยา สขีภรรยา และทาสีภรรยา ก็น่าจะเป็นได้ว่าภรรยาที่มีคุณสมบัติเป็นภรรยาประเภทต่าง ๆ ประกอบกันนั้นเป็นภรรยาชนิดที่สามีต้องการมากที่สุด

ฐานะของภรรยาก็มีความสำคัญอยู่มาก เช่น พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบุคคลในฐานะต่าง ๆ ที่ต้องมีความสัมพันธ์กันกับทิศต่าง ๆ ๖ ทิศ พระองค์ทรงจัดภรรยาไว้เป็นหนึ่งใน ๖ ทิศนั้น คือ

๑. มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า
๒. บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง
๓. ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
๔. มิตรอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย
๕. สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน
๖. ทาส และกรรมกร เป็นทิศเบื้องต่ำ^{๓๑}

พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงหน้าที่ของสามีและภรรยาควบคู่ไปด้วย คือ หน้าที่ของภรรยา ๕ ประการที่พระพุทธองค์ได้กำหนดไว้คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง^{๓๒}

^{๓๐} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/ ๔๗๓/ ๖๒๒ - ๖๒๘.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๗๓/ ๒๑๗.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๖๙/ ๒๑๔.

เมื่อพิจารณาหน้าที่ของภรรยาแล้วจะเห็นได้ว่าภรรยาไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่ใต้หรือผู้ตามสามีเท่านั้น แต่ภรรยาเป็นผู้แบ่งเบาภาระ ดูแลทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านให้เรียบร้อย คือหมายถึงว่าถ้าเป็นกิจการภายในบ้านแล้ว ภรรยาที่มีอำนาจพอสมควรในการที่จะดำเนินการ ซึ่งก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และสิทธิในด้านนี้อย่างชัดเจน ดังนั้นภรรยาจึงไม่ใช่ผู้ตามเท่านั้นแต่เป็นผู้ช่วยเหลืออยู่ในฐานะเป็นมิตรสนิทของสามี ดังที่ตรัสไว้ในวัตตสุตตราว่า

ภรรยาเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยมในโลกนี้^{๓๓}

พระพุทธองค์ก็ได้ทรงกล่าวถึงหน้าที่ของสามีที่มีต่อภรรยาไว้ ๕ สถาน คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว^{๓๔}

นั่นคือ ภรรยามีหน้าที่อนุเคราะห์สามี สามีก็ต้องหนุนบำรุงภริยา เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาในลักษณะพึ่งพาอาศัย เกื้อกูล ซึ่งกันและกัน

โดยส่วนรวมและโดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่า ฐานะของสตรีผู้เป็นภรยานั้นดีขึ้น แต่ภรรายังเป็นผู้ที่ต้องได้รับการคุ้มครองจากสามีซึ่งก็คล้ายตามความคิดเห็นของสังคมอินเดียในสมัยนั้น แต่ต่างกันที่ภรรยาในสมัยพุทธศาสนามีเสรีภาพที่จะทำตามความต้องการของตนขึ้นบ้าง เช่น กรณีของนางอุตตราที่จ้างนางสิริมา^{๓๕} มาดูแลสามี ทำหน้าที่แทนตน เป็นเวลาครึ่งเดือน เพื่อที่นางจะได้มีเวลาเตรียมปัจจัยที่จะถวายภิกษุสงฆ์และฟังธรรม นอกจากนั้นภรรยาในสมัยพุทธกาลไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือเป็นผู้ปรนนิบัติรับใช้ญาติสามีอย่างไม่มีข้อแม้ แต่เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องหรือยกระดับขึ้นเป็นผู้ช่วยเหลือสามี เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข และดูแลผลประโยชน์ของสามี พุทธปรัชญาจึงยกย่องให้ความสำคัญแก่ภรรยาในฐานะผู้ดูแลกิจการภายในครอบครัวโดยมอบความเป็นใหญ่ให้ในครัวเรือน จึงจัดได้ว่าภรรยาได้รับการยกย่องโดยยังมีสามีเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดอยู่ในครอบครัว ความคิดในด้านที่เน้นถึงความด้อยหรือสถานภาพที่ตกต่ำของสตรีนั้นจะลดน้อยลงไป แต่ความคิดแบบเก่า ๆ ก็ยังคงมีหลงเหลืออยู่บ้าง เช่น ความคิดที่ว่า ภรรยาต้องเกรงกลัวปรนนิบัติอุทิศตนเพื่อสามีอย่างไม่มีข้อแม้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

^{๓๓} ตูรายละเอียดยใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๕๔/ ๖๗.

^{๓๔} ตูรายละเอียดยใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๖๗/ ๒๑๔.

^{๓๕} ตูรายละเอียดยใน อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑ / ๒ / ๑๓๕ – ๑๓๖.

“ภรรยาผู้เชื่อฟังดี ประเสริฐที่สุด”^{๓๖} “ภรรยาใดยอมไม่กลัวเกรงสามี ภรยานั้นไม่ชื่อว่าเป็น ภรรยา”^{๓๗}

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของภรรยาในครอบครัว ได้แก่ การได้มีส่วนในการตัดสินใจเกี่ยวกับอนาคตของลูก เช่น กรณีที่อนาถบิณฑิกะปรึกษาภรรยาก่อนที่จะรับคำของอุคคเศรษฐีที่ขอนางจุพสุภักททาผู้เป็นบุตรสาวของตนให้กับบุตรชาย^{๓๘} ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมองสตรีในฐานะบุคคล และแสดงถึงความเชื่อในความสามารถในการตัดสินใจของผู้เป็นภรรยา หรือในการที่บุตรจะอุปสมบทได้เมื่อได้รับการอนุญาตจากมารดาบิดาเป็นสิ่งจำเป็น เป็นการแสดงให้เห็นว่าภรรยาเป็นคู่คิดของสามี เป็นแม่ของลูก ที่มีความสามารถในทางสติปัญญา ได้รับการเชื่อถือและเป็นการเปลี่ยนจากการให้ฝ่ายสามีถืออำนาจเด็ดขาดมาเป็นการมีอำนาจร่วมกันในครัวเรือน

ในด้านสิทธิทางทรัพย์สินของผู้เป็นภรยานั้น ภรยามีส่วนในทรัพย์สินหรือมีส่วนจัดการในทรัพย์สิน เช่น กรณีของนางภัททากปิลาณี ซึ่งกล่าวไว้ว่าเมื่อจะบวชนั้นนางได้ยกทรัพย์สินมากมายให้แก่ญาติ^{๓๙} อันแสดงถึงการที่สตรีมีส่วนในการครอบครองทรัพย์สิน หรือในกรณีของบิดาของนางสุนทรีเมื่อจะละชีวิตคฤหัสถ์นั้น ผู้สามีได้ยกทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดให้ภรรยา แต่ผู้เป็นภรยาก็ต้องการบวชตามสามี จึงได้ยกทรัพย์สินนั้นให้กับนางสุนทรีผู้เป็นบุตร^{๔๐} อันแสดงว่าสตรีในฐานะภรรยา มารดา ในสมัยพุทธกาลมีสิทธิ์ในทรัพย์สินสมบัติในครัวเรือน และมีสิทธิ์ในการสืบต่อมรดก นอกจากนั้น กรณีที่นางวิสาขาใช้จ่ายทรัพย์สินอย่างมากมายมหาศาลในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธานุศาสนานั้น ก็แสดงถึงการที่สตรีสามารถสืบต่อทรัพย์สินสมบัติและมีสิทธิ์ในทรัพย์สินมรดกของตนโดยไม่ต้องตกอยู่ใต้การควบคุมของสามี^{๔๑}

๓. สตรีในฐานะหญิงหม้าย

ในสมัยพุทธกาล สตรีหม้ายที่เป็นพุทธศาสนิกชนไม่ต้องทนทุกข์และลำบากใจกับการเหยียดหยัน ภายหลังสูญเสียสามี สภาพชีวิตของผู้เป็นภริยาอาจจะเปลี่ยนไป แต่ฐานะทางสังคมไม่เปลี่ยนมากนัก สตรีหม้ายไม่ได้เป็นบุคคลผู้ถูกรังเกียจว่าเป็นผู้นำเคราะห์ร้าย ประกอบกับศาสนาพุทธไม่ได้มีพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีเกิด พิธีตั้งชื่อ แต่งงาน งานศพต่าง ๆ อย่างของฮินดู การไม่มีพิธีกรรมในทางศาสนาก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนที่ถูกสังคมรังเกียจบางพวกไม่ต้องถูกแยกหรือกีดกัน

^{๓๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๔/ ๑๔.

^{๓๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/ ๔๙๑/ ๑๘๑.

^{๓๘} Horner. I. B., **Women Under Primitive Buddhism**, P. 53. อ้างจาก Dhammapada Commentary Verse 304.

^{๓๙} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/ ๖๓ - ๖๖/ ๕๖๖.

^{๔๐} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/ ๘๒ - ๘๖/ ๕๖๙ - ๖๑๑.

^{๔๑} ลักษณะวัด ปาละรัตน, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๑๔ - ๒๔.

ออกจากกลุ่มที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สภาพของหญิงขณะมีสามีกับเป็นหม้าย ภายใต้พุทธศาสนาจึงไม่มีผลดังนี้

ในเรื่องพิธีสตี พุทธศาสนาคัดค้านกับหลักการนี้ เพราะพระพุทธรักษาไม่เห็นด้วยกับการทำชีวิตให้ตกลงไป และพระพุทธรักษาไม่ยอมรับการทำบุญหรือเสียสละโดยการพรากชีวิตไม่ว่าจะของตนเอง ผู้อื่น หรือแม้แต่สัตว์อื่น เพราะมันขัดกับหลักศีลธรรมข้อที่ให้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

ในด้านสิทธิทางทรัพย์สิน เราจะเห็นได้จากหลักฐานทางศาสนาว่า สตรีหม้ายมีสิทธิที่จะได้รับมรดกหรือจัดการกับทรัพย์สินในครอบครัว โดยที่ทรัพย์สินนั้นไม่จำเป็นต้องตกแก่ญาติที่เป็นชาย แต่สามารถที่จะเป็นของสตรีผู้เป็นภริยาได้ เช่น กรณีของนางธรรมทินนา^๒ ที่เป็นหม้ายเพราะสามีออกบวช ผู้เป็นสามีได้เสนอที่จะยกทรัพย์สินทั้งหมดให้ใช้เท่าที่นางต้องการ แต่นางไม่รับกรณีนี้ก็เป็นที่ถูกใจชี้ให้เห็นถึงฐานะของสตรีหม้ายในการที่จะเป็นผู้รับทรัพย์สินหรือมรดกโดยถูกกฎหมาย

ในทางโลก พุทธศาสนายอมรับให้หญิงหม้ายมีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีในฐานะเป็นบุคคลโดยมีเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตพอควร และสำหรับผู้ที่ไม่สนใจความสุขทางโลกอีกต่อไป การเข้าบวชในพุทธศาสนา ก็ยังเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับสตรีเหล่านั้นได้ เพราะพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้บวชได้ทั้งชายหญิงที่โสดและแต่งงานแล้ว

หญิงหม้ายในสมัยพุทธกาลมีสภาพที่ดีขึ้น จะได้รับการปฏิบัติที่มีเหตุผล ไม่ถูกรังเกียจเหยียดหยาม เช่นก่อนสมัยพุทธกาล จะมีก็เพียงความทุกข์จากการสูญเสียสามีนั้น^๓

๔. สตรีในฐานะมารดา

ในการเปรียบเทียบบทบาทของพุทธศาสนาในการเปลี่ยนแปลงและยกระดับฐานะของสตรีให้ดีขึ้นแล้ว การยกระดับสถานภาพของสตรีในฐานะมารดามีน้อยกว่าหรือเห็นได้ไม่ชัดเนื่องด้วยในฐานะของมารดาแล้วสตรีมีความสำคัญมาตลอดกาล แม้จะไม่มีพุทธศาสนา คนอินเดียในสมัยนั้น ได้กำหนดหน้าที่ของบุตรไว้ว่าจะต้องบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา และทั้งนี้หน้าที่ของบุตรต่อมารดาบิดาก็มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก^๔ จัดเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญที่บุตรพึงปฏิบัติ

๕ สถาน คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน

^๒ Horner. I.B., **Women Under Primitive Buddhism**, P. 75 และ ขุ.เถร. ๒๖/ ๔๑๓/ ๔๔๕.

^๓ ลักษณะวัด ปาละรัตน, **สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา**, หน้า ๒๖ – ๒๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๘ – ๒๙.

๓. จักดำรงวงศ์ตระกูลไว้
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๔๕}

ในการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของบุคคลกับทิศต่าง ๆ นั้น บิดามารดาเปรียบกับทิศเบื้องหน้า เพราะบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณยิ่ง เป็นผู้มาก่อนจึงควรได้รับความสำคัญเป็นอันดับแรก พุทธศาสนายังยกย่องมารดาบิดาว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาในเรือนของตน สกุลนั้นชื่อว่า มีพรหม บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาในเรือนของตน สกุลนั้นชื่อว่า มีบูรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาในเรือนของตน สกุลนั้นชื่อว่า มีบูรพเทพ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาในเรือนของตน สกุลนั้นชื่อว่า มี อาหุไนยบุคคล^{๔๖}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหม บูรพาจารย์ บูรพเทพ อาหุไนยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประหงมเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร”^{๔๗}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “มาตา มิตฺตํ สเก ชฺเว แปลความว่า มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน”^{๔๘}

ในพระไตรปิฎก ท่านกล่าวถึงสถานภาพของมารดาและบิดาไว้ ๔ ประการ^{๔๙} คือ

๑. พรหมของบุตร
๒. บูรพาจารย์ของบุตรเทพ
๓. เป็นผู้ควรของต่อนรับบุชาของบุตร^{๕๐}
๔. เป็นผู้อนุเคราะห์หมู่มสัตว์คือบุตร

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๖๗/ ๒๑๒.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/ ๖๓/ ๑๐๗

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/ ๖๓/ ๑๐๗.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๕๓/ ๖๘.

^{๔๙} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/ ๑๘๑/ ๘๔.

^{๕๐} มารดาและบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะเป็นผู้เสมอด้วยพรหม คือ สูงสุดประเสริฐสุดของบุตร เป็นบูรพาจารย์ คือ อาจารย์คนแรกของบุตร เป็นผู้ควรของต่อนรับบุชา คือ สมควรแก่สักการะ อย่างไม่อย่างหนึ่งของบุตร (ชุ.ชา.อ. ๘/ ๑๘๑/ ๑๘๗)

^{๕๑} แปลว่า “ไฟ” คือ อาหุไนย, ผู้ที่ควรเคารพบูชาเป็นเสมือนไฟตามเผาผลาญเมื่อผู้เคารพบูชาปฏิบัติไม่ถูกต้อง” จัดเป็นไฟกองหนึ่งใน ๗ กอง

อาจสรุปได้ว่ามารดาบิดาเป็นผู้ให้คุณประโยชน์แก่บุตร ไม่ปรากฏลักษณะที่มารดาบิดาให้โทษแก่บุตร มีเฉพาะแต่เมื่อลูกประพฤติดื้อต่อมารดาบิดา ผลร้ายจะเกิดขึ้นแก่บุตรด้วยอำนาจกุศลกรรม ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “มารดาบิดาเป็นอาหุไนยัคคี” ของบุตรธิดา^{๕๐} คือ หากบุตรประพฤติปฏิบัติชอบต่อท่าน มารดาบิดาก็ให้คุณอนันต์ แต่หากปฏิบัติผิดต่อมารดาบิดา ก็จะทำให้โทษเหลือหลาย ซึ่งโทษนี้เกิดขึ้นจากการกระทำของบุตรเองไม่ใช่จากการกระทำของมารดาบิดา

๕. สตรีในฐานะเป็นผู้ประกอบสัมมาชีพ

ทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล สตรีที่ประกอบอาชีพมีฐานะหรือสถานภาพไม่แตกต่างกันมากนัก สตรีในวรรณะสูงและที่มีฐานะค่อนข้างดี ไม่ยากจนนัก มักจะไม่ประกอบอาชีพ และได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่ เมื่อมีครอบครัวสามีก็เป็นผู้เลี้ยงดู เมื่อมีอายุก็อาจได้บุตรชายเป็นผู้เลี้ยงดู สตรีพวกนี้มักไม่ต้องทำงานนอกบ้าน แต่จะทำงานในบ้านในฐานะเป็นลูกสาวภริยาหรือมารดา ซึ่งเปลี่ยนไปตามสภาพ แต่สตรีที่ยากจน อยู่ในวรรณะต่ำ มักอยู่ในสภาพที่ต้องช่วยตัวเอง ต้องเลี้ยงดูตนเองโดยมีอาชีพส่วนตัว สตรีพวกนี้มีอิสระในทางการเงินพอสมควร สตรีที่ประกอบอาชีพจัดว่ามีส่วนร่วมกับฝ่ายชายในการทำมาหากิน สร้างผลิตผล จึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของแรงงานสร้างสรรค์

อาชีพของสตรีที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมีต่าง ๆ กัน เช่น นางกาสิ^{๕๑} เป็นสัปเหร่ออาศัยอยู่ในป่าช้า นางลาชเทวธิดา^{๕๒} ทำไร่ข้าวสาลี นางขุชชุตตรา^{๕๓} เป็นสาวใช้ของพระนางสามาวดี มเหสีของพระเจ้าอุเทน นอกจากนี้ยังมีสตรีที่มีอาชีพเป็นนักดนตรี นักฟ้อนรำขับร้อง หรือมีอาชีพโสเภณี เช่น นางอัทธมกาสิ^{๕๔} เกิดในตระกูลเศรษฐีแคว้นกาสิ มีรูปงามดังเทพอัปสรแม้บิดามารดาเป็นเศรษฐีมีเงิน แต่นางมีอาชีพเป็นหญิงนครโสเภณี หรือนางสิริมานั้นก็เป็นโดยสืบต่อจากมารดาที่เป็นโสเภณี และที่เป็นโดยได้รับการแต่งตั้ง เช่น นางอัมพปาลี^{๕๕}

ในทางพระพุทธศาสนา การที่สตรีบางคนมีอาชีพเป็นหญิงโสเภณีนี้ถือว่าเป็นเพราะผลกรรมที่ได้กระทำมา พระพุทธองค์ไม่ทรงถือเอาอาชีพมาเป็นเครื่องแบ่งชั้น ระดับ ของบุคคล แต่ทรงใช้กรรมหรือการกระทำเป็นเครื่องจำแนกบุคคลดังที่ตรัสว่า

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/ ๔๗/ ๗๓.

^{๕๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑ / ๙๓ , ขุ. เถรี. (ไทย) ๒๖ / ๒๕/ ๕๕๘.

^{๕๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/ ๙.

^{๕๓} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑ / ๒ / ๑๒๒.

^{๕๔} เปรม หิมจันทร์, บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนา ตอนที่ ๑, หน้า ๕๔ - ๕๕.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/ ๒๐๒/ ๑๗๙ - ๑๘๐.

คนจะเลวหรือประเสริฐเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ แต่เลวหรือประเสริฐเพราะ
การกระทำ

บุคคลไม่เป็นถ้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อย
เพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ...^{๕๖}

สตรีผู้มีอาชีพโสเภณีสามารถบวชในพระพุทธศาสนาและบรรลุนิพพานได้เหมือน ๆ กับ
สตรีอื่น ๆ เช่น นางอัมพปาลี นางอัทธมกาสิ และนางสิริมา ที่เคยเป็นโสเภณีมาก่อน แต่เมื่อ
บวชแล้วก็สามารถบรรลุอรหัตผลได้

๓.๒.๒ สถานภาพของสตรีในทางศาสนา

ภายใต้พระพุทธศาสนา ฐานะทางศาสนาของสตรีเปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยพุทธศาสนา
ให้เสรีภาพในทางศาสนาแก่สตรี ทั้งชายและหญิงมีเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมโดยอิสระ
พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทในพระพุทธศาสนา และทรงยอมรับว่าไม่ว่าสตรีหรือบุรุษ
ก็สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ แต่อย่างไรก็ตาม ความคิดแบบเก่าที่ว่าสามีภริยามีส่วนได้ส่วนเสีย
ร่วมกันในทางศาสนา และภริยาจำต้องพึ่งสามีและเป็นผู้ตามในทางศาสนานั้นก็ยังคงมีอยู่บ้างใน
หลักฐานทางพุทธศาสนา

และกล่าวได้ว่า การอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีในพุทธศาสนานั้นเป็นการยกระดับ
ของสตรีขึ้นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพของสตรีโดยตรงอีกด้วย เพราะการยอมรับสตรี
เข้าในหมู่สงฆ์เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้โดยเป็นตัว
ของตัวเอง มีอิสระเสรีภาพในการนับถือศาสนา มีเป้าหมาย และวิธีการปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึง
จุดหมายได้ด้วยตนเอง โดยที่ได้รับการยอมรับว่าสตรีก็มีโอกาสและสามารถที่จะปฏิบัติให้พ้นจาก
ความทุกข์ จุดมุ่งหมายของชีวิตไม่ใช่การบริโภควัตถุหรือการมีฐานะทางสังคมหรือการต่อสู้ทาง
การเมือง แต่อยู่ที่การดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อให้จิตใจบริสุทธิ์^{๕๗} และเข้าถึงนิพพานอันเป็นความสุข
อย่างยั่งยืนได้โดยอิสระ

สตรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสามารถจัดได้เป็น ๒ พวก พวกหนึ่งคือ ภิกษุณี
ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ส่วนอีกพวกหนึ่งคือ อุบาสิกา เป็นสตรีที่รับ
ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนโดยยังครองเรือนอยู่^{๕๘}

^{๕๖} ตูรายละเอียดยใน ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/ ๓๙๓/ ๑๕๖.

^{๕๗} พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), "สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา", หน้า ๘๕.

^{๕๘} ลักษณะวัด ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๔๖ - ๔๗.

๓.๓ หลักธรรมในการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

หลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงใช้สอนเพื่อการพัฒนาสตรี พระพุทธองค์จะทรงเน้นข้อธรรมที่แตกต่างกันสำหรับสตรีที่ใช้ชีวิตอย่างผู้ครองเรือน และสตรีที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อความเหมาะสมความเป็นประโยชน์ต่อวัตถุประสงค์และต่อวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การสอนของพระพุทธองค์^{๕๙} ทรงมีวัตถุประสงค์ในการสอนแยกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. สอนบรรพชิต ๒. สอนคฤหัสถ์ ในการสอนพุทธบริษัท ๒ ฝ่ายนี้ พระองค์ทรงเน้นข้อธรรมต่างกัน กล่าวคือ หากสอนคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนจะทรงมุ่งผลที่สัมพันธ์กับการครองชีวิตของผู้ครองเรือน เรียกว่า**บุญกิริยาวัตถุ**^{๖๐} ได้แก่ ๑. ทาน การให้ การสละ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ๒. ศีล ความประพฤติสุจริตทางกายวาจา ๓. ภาวนา การฝึกจิตและปัญญา หากสอนบรรพชิตผู้สละเรือนทรงมุ่งเรื่อง**ไตรสิกขา**^{๖๑} คือ ๑. อริสัสสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ๒. อริจิตตสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดสมาธิคือความแน่วแน่ ๓. อริปัญญาสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง^{๖๒} และแม้ว่าจะทรงเน้นข้อธรรมต่างกันตามความสัมพันธ์ทางสังคมของแต่ละฝ่าย พระองค์ก็ทรงสอนให้ทุกฝ่ายมีสติในการกระทำกิจการทุกอย่าง ดังปัจฉิมโอวาทว่า **จงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท**^{๖๓}

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนภิกษุณีผู้ออกบวชเพราะเห็นภัยในชีวิต ทรงมุ่งประโยชน์อันเป็นสาระอย่างแท้จริง ทรงสอนให้รู้เท่าทันโลกอย่างมีสติ ตรัสว่า **สติเป็นเครื่องกั้นกระแสโลก**^{๖๔} พระองค์ทรงมุ่งประโยชน์อย่างยิ่ง^{๖๕} ที่เป็นสาระแท้จริง ทรงสอนให้มีจิตใจ ผ่องใสปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง สอนให้มีชีวิตอยู่อย่างรู้เท่าทัน ให้รู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง เรียกว่าได้ บรรลุนิพพานซึ่งผู้บรรลุแล้วไม่มีความแตกต่างกันทั้งภิกษุและภิกษุณี เพราะผู้ไม่มีกิเลสต้นเหตุและ

^{๕๙} พระมหาสังเวช ฐมมเนตติโก, “ภิกษุณีกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.), หน้า ๑๕๓.

^{๖๐} ตูรายละเอียดยใน อัง. อฎฐก. (ไทย) ๒๓/ ๓๖/ ๒๙๔.

^{๖๑} ตูรายละเอียดยใน อัง. ติก. (ไทย) ๒๐/ ๘๗/ ๓๑๒.

^{๖๒} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพฯ : บจก. อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๗.

^{๖๓} ตูรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๒๑๘/ ๑๖๖.

^{๖๔} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/ ๑๐๔๒/ ๗๔๖.

^{๖๕} วัตถุประสงค์ในการสอนของพระพุทธเจ้า ทรงมุ่งให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ ๓ ชั้น เรียกว่า**ทวิภูมิมิกัตถประโยชน์** สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมาตถประโยชน์ , ตูรายละเอียดยในพระราชนิพนธ์, **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๕๙๔ – ๕๙๕.

อุปาทานยอมไม่มีความเป็นหญิงหรือชาย พระอรหันต์ทั้งหลายจึงไม่มีปัญหาเรื่องเพศหญิง
เพศชาย^{๖๖}

๓.๓.๑ บุญกิริยาวัตฤ ๓ ประการ

บุญกิริยาวัตฤ หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี หลักการ
ทำความดี ทางทำความดี^{๖๗} แบ่งได้เป็น ๓ ประการคือ

๑) **ทาน** การให้ การสละ การเผื่อแผ่แบ่งปัน เป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์ เช่น
ช่วยเหลือผู้ยากไร้ตกทุกข์ขาดแคลนบ้าง ให้เพื่อสงเคราะห์ เพื่อยืดเหนี่ยวจิตใจสมานไมตรี
แสดงน้ำใจสร้างสามัคคีบ้าง ให้เพื่อบูชาคุณความดีบ้าง เพื่อยกย่องส่งเสริมสนับสนุน คนดีบ้าง
เป็นการให้ในด้านทรัพย์สินสิ่งของ ปัจจัยเครื่องใช้ยังชีพ วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็มี ให้ความรู้ศิลปะ
วิทยาการ ให้คำแนะนำสั่งสอน บอกแนวทางดำเนินชีวิต หรือให้ธรรม ก็มี ให้ความมีส่วนร่วม
ในการบำเพ็ญกิจที่ถึงงามก็มี ตลอดจนให้อภัยที่เรียกว่าอภัยทาน

๒) **ศีล** ความประพฤติดีงาม และการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ความมีระเบียบวินัย
และความมีกิริยามารยาทงาม เฉพาะอย่างยิ่งเน้นศีลในระดับการไม่เบียดเบียนหรือการอยู่
ร่วมกันด้วยดีโดยสงบสุขในสังคม กล่าวคือ การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย การไม่ละเมิด
กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของกันและกัน การไม่ละเมิดต่อของรัก ไม่ประทุษร้ายจิตใจบหลู่เกียรติ
ทำลายตระกูลวงศ์ของกันและกัน การไม่หักรานลิดรอนผลประโยชน์กันด้วยวิธีประทุษร้ายทางวาจา
และการไม่ซ้ำเติมตนเองด้วยสิ่งเสพติดซึ่งทำให้เสื่อมทรามเสียดสีสัมปชัญญะที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง
ป้องกันจากความผิดพลาดเสียหายและคุ้มตัวไว้ในคุณความดี นอกจากนี้อาจพยายามฝึกตน
เพิ่มขึ้นในด้านารงดเว้นสิ่งหุรหุราฟุ่มเฟือยบำรุงบำเรอปรนเปรอความสุขต่าง ๆ และหัดให้เป็นอยู่
ง่าย ๆ ด้วยการรักษาอุโบสถ ถือศีล ๘ ตลอดจนศีล ๑๐ ประการ ตามโอกาส หรืออาจปฏิบัติ
ในทางบวกเช่น ขวนขวายช่วยเหลือรับใช้ร่วมมือและบริการต่าง (ไวยาวัจกรรม)

๓) **ภาวนา** การฝึกปรี้อจิตและปัญญา คือฝึกอบรมจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรม
ต่าง ๆ ให้เข้มแข็งมั่นคงหนักแน่น และให้มีปัญญารู้เท่าทันสังขาร พุทอย่างสมัยใหม่ว่ารู้เท่าทัน
โลกและชีวิต หรือมีโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่ถูกต้อง ภาวนานี้ก็คือสมาธิ และปัญญา ในไตรสิกขา
พูดเต็มว่า สมาธิภาวนาและปัญญาภาวนานั้นเอง แต่ไม่ย่ำเน้นแต่ละอย่างให้เด่นชัดนัก จึงเอามา
กล่าวรวมจัดเข้าเป็นหัวข้อเดียวกัน มีความหมายคลุมตั้งแต่สัมมาวายามะที่ให้เพียรละกิเลสเพียร
อบรมปลูกฝังกุศลธรรมในหมวดสมาธิ จนมาถึงการมีสัมมาทิฐิและความดำริที่ชอบประกอบด้วย
เมตตากรุณาในสัมมาสังกัปปะที่เป็นหมวดปัญญา วิธีการและข้อปฏิบัติที่ท่านเน้นสำหรับการ

^{๖๖} พุทธทาสภิกขุ. ปรมัตถธรรมสำหรับดำเนินชีวิต, หน้า ๑๖๗.

^{๖๗} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๗.

ฝึกปรือจิตและปัญญาในระดับเหมารวมอย่างนี้ ก็คือ การแสวงปัญญาและชำระจิตใจด้วยการสวดธรรม (รวมทั้งอ่าน) ที่เรียกว่าธรรมสวดนะ การแสดงธรรม สันทนาธรรม การแก้ไขปลุกฝังความเชื่อ ความเข้าใจให้ถูกต้อง การเจริญเมตตา และการควบคุมขัดเกลากิเลสโดยทั่วไป

อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าได้เน้นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่เกี่ยวกับการแสดงออกทางกาย วาจา การปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งเป็นการกระทำที่ปรากฏรูปร่าง มองเห็นได้ชัด ปฏิบัติได้ง่ายกว่า แยกกระจายเป็น ๒ ข้อคือ ทานและศีล มุ่งให้ขัดเกลาทำชีวิตจิตใจภายในให้ประณีตเจริญงอกงามขึ้น โดยใช้การกระทำภายนอกที่หยาบกว่าเป็นเครื่องมือ เรียกตามสำนวนทางธรรมว่า เพื่อกำจัดกิเลสหยาบ ส่วนการปฏิบัติขั้นสมาธิและปัญญา หรืออริจิตต์ และอริปัญญา ซึ่งเน้นหนักด้านภายในโดยตรง เป็นเรื่องยากละเอียดลึกซึ้ง ระบบบุญกิริยานี้ไม่แยกเน้นแต่เอาماجตรวมเสีย และพยายามชี้แนะเนื้อหาที่เบาลงในทางปฏิบัติ สมัยต่อ ๆ มา มักเป็นที่รู้กันว่า ระบบของมรรคในรูปบุญกิริยา ๓ นี้ ท่านจัดไว้ให้เหมาะสำหรับสอนคฤหัสถ์คือชาวบ้าน ส่วนระบบที่ออกรูปเป็นไตรสิกขาเป็นแบบแผนใหญ่ เป็นหลักกลางสำหรับการปฏิบัติธรรมเต็มตามกระบวนการ นักบวช (พระภิกษุสงฆ์รวมถึงพระภิกษุณีสงฆ์) ซึ่งเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติธรรมแบบเต็มแผนนั้น จึงควรเป็นผู้นำในการปฏิบัติตามระบบไตรสิกขา^{๖๘}

๓.๓.๒ ไตรสิกขา

คำว่า ไตรสิกขา แปลว่าสิกขา ๓ คำว่า สิกขา แปลว่าการศึกษา การสำเหนียก การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรม ได้แก่ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน สิกขา ๓ มีความหมายคร่าว ๆ ดังนี้

- ๑) อริศีลสิกขา การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ
- ๒) อริจิตตสิกขา การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการสมาธิ
- ๓) อริปัญญาสิกขา การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์

ความหมายที่สมบูรณ์ของ ไตรสิกขา ก็คือความหมายที่เชื่อมโยงถึงความมุ่งหมายที่แสดงลักษณะสัมพันธ์กับจุดหมายต่อท้ายสิกขาทุกข้อ ได้ความตามลำดับว่า ไตรสิกขา คือ

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ บจก. สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๕๙๖ - ๕๙๘.

การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหามอง
มนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง เมื่อความหมาย
แสดงความมุ่งหมายได้ชัดเจน ก็จะทำให้มองเห็นสาระของไตรสิกขาแต่ละข้อ ดังนี้

๑) สาระของอริศีล คือการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลาง
สภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์รักษาให้เอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน
เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา

๒) สาระของอริจิตต์ คือการพัฒนาคุณภาพจิต หรือการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพ
และสมรรถภาพสูง ซึ่งเอื้อแก่การมีชีวิตที่ดีงามและพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด

๓) สาระของอริปัญญา คือการมองดูรู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง
หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา คือ
รู้จักวางใจวางท่าที และปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่
ขยายประโยชน์สุข มีจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน

สาระของไตรสิกขา แสดงตัวออกมาไม่เฉพาะที่การปฏิบัติของบุคคลเท่านั้น แต่ส่อง
ถึงภารกิจที่มนุษย์จะต้องจัดทำในระดับชุมชนและสังคมด้วย กล่าวคือ การจัดวางระบบแบบแผน
จัดตั้งสถาบันและกิจการต่าง ๆ จัดแจงกิจกรรมและวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้สาระของไตรสิกขาเป็นไป
ในหมู่มนุษย์ หรือให้มนุษย์ดำรงอยู่ในสาระของไตรสิกขา^{๖๙}

กล่าวโดยสรุปคือ ไตรสิกขา หรือ สิกขา ๓ คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง คือ
อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา^{๗๐} เมื่อสามารถศึกษา
ปฏิบัติให้เกิดขึ้นในตนได้ ทำให้ละกองกิเลสได้ ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุเป็นคณมีปริชา ตั้งอยู่ในศีล
แล้ว อบรมซึ่งจิตและปัญญา เธอมีความเพียร มีปัญญาครองตน พึงสวางรชัญญะนี้ได้^{๗๑} สิกขา ๓
ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมกาย วาจา และใจ และเป็นสื่อที่ใช้ตั้ง โพธิปักขิยธรรม คือ
หลักธรรมพื้นฐานเพื่อการบรรลุธรรม

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๐๓ - ๖๐๔.

^{๗๐} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ :
บจก. ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๘๗.

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๗๑.

๓.๓.๓ โภธิปักขิยธรรม คือ ธรรมพื้นฐาน ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ ธรรมที่เกี่ยวเนื่องแก่ อริยมรรค มี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘^{๗๒}

๑) สติปัฏฐาน ๔ คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ, ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน, การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง, การมีสติกำกับดูสิ่งต่าง ๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ที่ทำให้มองเห็นเพี้ยนไปตามอำนาจกิเลส มี ๔ อย่างคือ

๑.๑) กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันกายและเรื่องทางกาย

๑.๒) เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันเวทนา

๑.๓) จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันจิตหรือสภาพและอาการของจิต

๑.๔) ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันธรรม, เรียกสั้น ๆ ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม^{๗๓}

สติปัฏฐาน ๔ นี้^{๗๔} เมื่อปฏิบัติดีแล้วย่อมมีผลเป็นความบริสุทธิ์ ให้พ้นไปจากความเศร้าโศกเสียใจ ความพิโรธรำพันให้ดับทุกข์โทมนัสลงได้ให้บรรลุอริยสัจ จนกระทั่งทำพระนิพพานให้แจ้ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสติปัฏฐานว่าเป็นทางสายเอกเพื่อบรรลุพระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า ภิขุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๗๕}

๒) สัมมัปธาน ๔ ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ มี ๔ ประการ คือ

๒.๑) สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒.๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

^{๗๒} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๗.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๙๖ - ๒๙๗.

^{๗๔} พระมหาสังเวท ฐมฺมเนตฺติโก, “ภิขุณีกับการบรรลุธรรม”, หน้า ๘๙.

^{๗๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๓๖๗/ ๒๑๐.

๒.๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

๒.๔) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไปบุญ^{๗๖}

สัมมัตตปธาน ๔ นี้^{๗๗} เป็นธรรมสำคัญหมวดหนึ่งที่น่าสนุนให้เกิดการบรรลุธรรม ดังพุทธพจน์ว่า แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำฉันทิ กิษุณฺณนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญสัมมัตตปธาน ๔ ประการ ทำสัมมัตตปธาน ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน^{๗๘}

๓) อิทธิบาท ๔ หมายถึง คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มี ๔ ประการ คือ

๓.๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่รักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๓.๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นเพียรประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง

๓.๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิต ผักใฝ่ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป

๓.๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบหาเหตุผลและตรวจสอบข้อบกพร่องในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไข ปรับปรุง เป็นต้น^{๗๙}

พระพุทธเจ้าทรงเจริญอิทธิบาท ๔ นี้ จึงได้พระนามว่า อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๘๐}

๔) อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่ย่างหนึ่ง ๆ อินทรีย์ ๕ ตรงกับพลัง ๕ คือ

(๔.๑) สัทธา (๔.๒) วิริยะ (๔.๓) สติ (๔.๔) สมာธิ (๔.๕) ปัญญา

^{๗๖} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๕.

^{๗๗} พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก, “ภิกษุณีกับการบรรลุธรรม”, หน้า ๙๐.

^{๗๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๖๕๑ - ๖๖๒/ ๓๖๐.

^{๗๙} พระเทพเวที(ประยูรย์ ปยุตโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๗.

^{๘๐} พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก, “ภิกษุณีกับการบรรลุธรรม”, หน้า ๙๐.

ธรรม ๕ อย่าง ชุตเตยวกันนี้ เรียกชื่อต่างกันไป ๒ อย่าง ตามหน้าที่ที่ ทำ คือ เรียกชื่อว่า พละ โดยความหมายว่า เป็นกำลังทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ เรียกชื่อว่า อินทรีย์ โดยความหมายว่า เป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างคือความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงงมงาย ตามลำดับ^{๕๑}

พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เรากล่าวว่าเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า^{๕๒} และ

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องผู้ปฏิบัติตามพละ ๕ ว่าดำเนินไปสู่พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาที่ไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญพละ ๕ กระทำให้มาก ย่อมโน้มไปสู่निพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน^{๕๓}

๕) โขขณงค์ ๗ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๗ ประการคือ

- ๕.๑) สติ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
- ๕.๒) ทัมมวิจยะ ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม
- ๕.๓) วิริยะ ความเพียร
- ๕.๔) ปีติ ความอิ่มใจ
- ๕.๕) ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ
- ๕.๖) สมภาติ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์
- ๕.๗) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง^{๕๔}

ผู้ปฏิบัติโขขณงค์ ชื่อว่าดำเนินไปสู่พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน ฉนั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญ โขขณงค์ ๗ ประการ ทำโขขณงค์ ๗ ประการให้มากย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉนั้นนั้น^{๕๕} และว่าภิกษุทั้งหลาย โขขณงค์ ๗ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มาก

^{๕๑} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๙ - ๔๒๐.

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๕๐๒/ ๓๑๐.

^{๕๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๗๐๕ - ๗๑๖/ ๓๖๙.

^{๕๔} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๙.

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๒๕๘ - ๒๖๙/ ๑๙๙.

แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๑๖}

๖) มรรค แปลว่า ทาง หนทาง คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเต็มว่า อริยมรรค แปลว่าทางมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ หรือ มรรคมืองค์ ๘ คือ

- ๖.๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ
- ๖.๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
- ๖.๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ
- ๖.๔) สัมมากัมมันตะ ทำการชอบ
- ๖.๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
- ๖.๖) สัมมาวายามะ เพียรชอบ
- ๖.๗) สัมมาสติ ระลึกรชอบ
- ๖.๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ^{๑๗}

การปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ชื่อว่าดำเนินไปตามทางที่จะพาไปสู่พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ที่ว่า มรรคมืองค์ ๘ นี้เรียกว่า พรหมัญญะ และผลแห่งพรหมจรรย์คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล^{๑๘}

มรรคมืองค์ ๘ เรียกว่าทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา จากการศึกษาพบว่าการสอนธรรมของพระพุทธเจ้านั้น คำสอนจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องมรรคมืองค์ ๘ นี้ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง โดยที่พระองค์จะใช้คำพูดและวิธีการที่แตกต่างกันไป มรรคมืองค์ ๘ เมื่อสรุปลงในหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดรวมลงในศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดรวมลงในสมาธิ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดรวมลงในปัญญา^{๑๙}

^{๑๖} ส.ม. (ไทย) ๑๗/ ๒๐๑/ ๑๓๓.

^{๑๗} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๕.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๗/ ๓๗/ ๓๖.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๔๖๒/ ๕๐๓.

๗) ปฏิจจสมุปบาท

ความหมาย คือ การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันของ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ และผลคือ โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัส อุปายาส^{๙๐}

องค์หรือหัวข้อ ๑๒ มีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

- ๑) อวิชชา ความไม่รู้ คือไม่รู้ในอริยสัจจ์ ๔
- ๒) สังขาร สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ สังขาร ๓ หรือ อภิสังขาร ๓
- ๓) วิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญาณ ๖
- ๔) นามรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ
- ๕) สฬายตนะ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖
- ๖) ผัสสะ ความกระทบ ความประจวบ ได้แก่ ผัสสะ ๖
- ๗) เวทนา ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖
- ๘) ตัณหา ความทะยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖ มีรูปตัณหา เป็นต้น (ตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัสทางกาย และในธรรมารมณ์)
- ๙) อุปาทาน ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔
- ๑๐) ภพ ภาวะชีวิต ได้แก่ ภพ ๓ อภิสังขาร ๓
- ๑๑) ชาติ ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย การได้อายตนะ
- ๑๒) ชรามรณะ ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความเสื่อมอายุ ความห่อหม อินทรีย์) กับ มรณะ (ความสลายแห่งขั้นทั้ง, ความขาดชีวิตินทรีย์)

ทั้ง ๑๒ ข้อ เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย เรียกว่า ภาจจักร^{๙๑}

ปฏิจจสมุปบาท เป็นกระบวนการเพื่อความเข้าใจชีวิต ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและใช้เป็นแนวทางค้นหา ทุกซ์ เหตุเกิดทุกซ์ รวมทั้ง ความดับทุกซ์ และทางสู่ความดับทุกซ์^{๙๒}

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔ - ๕.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๐๒ - ๓๐๓.

^{๙๒} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท. หน้า ๑๗๒.

ลำดับการดับปฏิจจสมุปบาท

อวิชาชาถือว่าเป็นมูลรากของวิภูฏะ ในการเกิดและการดับปฏิจจสมุปบาท

๑) อวิชาชาดับ คือ ความไม่รู้ดับ ความไม่รู้จริงดับ ความไม่รู้แจ้งดับ โดยมี ความรู้ ความรู้จริง ความรู้แจ้งเกิดขึ้นมาแทนที่ ครั้นความไม่รู้ ความไม่รู้จริง ความไม่รู้แจ้งดับหมดสิ้นแล้ว ความคิดปรุงแต่งทำบุญทำบาปก็ไม่มี

วิชาชา คือ ความรู้ ความรู้จริง ความรู้แจ้ง หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้จริงในเรื่องบาปบุญ รวมทั้งรู้เรื่องชีวิตว่า แท้จริงแล้วก็คือการประชุมกันของนามกับรูป

๒) สังขารดับ วิญญาณจึงดับ

สังขารดับ คือ สภาวธรรมตัวปรุงแต่งให้ทำดีทำชั่วดับนั้น หมายถึงว่า สภาวธรรมตัวปรุงแต่งให้ทำดีโดยหวังผลตอบแทน คือให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ ให้ได้รับ ลาภ ยศ สรรเสริญ รวมทั้งให้ละกิเลสดับได้หมดสิ้น เพราะละกิเลสให้หมดสิ้นแล้ว แต่ยังมีสภาวธรรมตัวปรุงแต่งให้ทำดีแบบไม่ยึดมั่น ดำเนินไปอยู่ แต่ไม่มีสภาวธรรมปรุงแต่งให้ทำชั่วเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เพราะละอวิชาชาแล้ว เมื่อสังขารดับได้แบบนี้ วิญญาณก็ย่อมดับ

๓) วิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

วิญญาณดับ คือ “การรับรู้ต่าง ๆ ดับ” ได้แก่ การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และการรับรู้ทางใจดับ การรับรู้ต่าง ๆ ดับนั้น ไม่ได้หมายความว่าไม่รับรู้ ยังคงรับรู้หากแต่ว่าการรับรู้นั้นไม่เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา อุปาทานอีกต่อไป เข้าทำนองที่ว่า เห็นสักแต่ไม่เห็น ได้ยินสักแต่ไม่ได้ยิน ได้ดมกลิ่นสักแต่ไม่ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรสสักแต่ไม่ได้ลิ้มรส ได้รู้สึกเย็นร้อนอ่อนแข็งสักแต่ไม่ได้รู้สึก เกิดความนึกคิดต่าง ๆ ก็สักแต่ที่เกิดความความนึกคิด ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นเจือปน การรับรู้ต่าง ๆ เป็นเพียงกิริยา เมื่อวิญญาณดับอย่างนี้ นามรูปก็ดับ

๔) นามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

อธิบาย นามรูปดับ คือ นามดับ ได้แก่ เจตสิก หรือ พฤติกรรม หรือ อากาของจิต หรือวิญญาณต่าง ๆ ที่จะทำงานร่วมกับปสาทรูป เพื่อแปลความหมายของอารมณ์ คือสิ่งเร้าที่รับรู้ทางปสาทรูปนั้นดับ รูปดับ คือ เมื่อนามดับ การทำงานของปสาทรูปเพื่อการนั้นก็ดับด้วยเมื่อนามรูปดับอย่างนี้ สฬายตนะก็ดับ

๕) สฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

อธิบาย สฬายตนะดับ หรือแดนติดต่อ ๖ แดนดับ

ที่ว่า “แดนติดต่อ ๖ แดนดับ” นั้น หมายถึง ดับการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส โดยที่การรับรู้ต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นเพียงกิริยา ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นพร้อมกับการรับรู้ เมื่อแดนติดต่อ ๖ แดนดับอย่างนี้ ผัสสะก็ดับ

๖) ผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

อธิบาย ผัสสะดับ คือดับ ผัสสะ (การเกี่ยวเกาะ การถูกต้อง) ที่เกิดจากการรับรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เมื่อผัสสะดับอย่างนี้ เวทนาจึงดับ

๗) เวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

อธิบาย เวทนาดับ คือ ดับความรู้สึกต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ ไม่สุข ไม่ทุกข์ คือ รู้สึกเป็นกลางหรือเฉย ที่เกิดต่อจากผัสสะในขณะที่เห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสทางกาย แล้วเกิดนึกคิดทางใจ อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาต่อไป เมื่อเวทนาดับอย่างนี้ ตัณหาจึงดับ

๘) ตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

อธิบาย ตัณหาดับ คือ ดับความอยากต่าง ๆ ได้แก่ ดับความอยากได้ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสทางกายและสิ่งสัมผัสทางใจ รวมไปถึงดับความอยากให้ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสทางกายและสิ่งสัมผัสทางใจ ที่ติดอยู่กับตนหรือเป็นของตนตลอดไป และดับความอยากให้ สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้นที่ไม่ดีพ้นไปจากตน แล้วอยากได้สิ่งใหม่ที่ดีมาแทน ซึ่งความอยากทั้งหมดนั้นย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานต่อไปได้ เมื่อตัณหาดับอย่างนี้ อุปาทานก็ดับ

๙) อุปาทานดับ ภพก็ดับ

อธิบาย อุปาทานดับ คือ ดับความยึดมั่นต่าง ๆ ได้แก่ ดับความยึดมั่นใน รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสทางกาย ดับความยึดมั่นว่าฉันท์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอัตตา ดับความยึดมั่นในระเบียบปฏิบัติ (ศีลพรต) และดับความยึดมั่นในความเห็นต่าง ๆ ซึ่งความยึดมั่นทั้งหมดนั้นย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดภพต่อไปได้ เมื่ออุปาทานดับอย่างนี้ ภพก็ดับ

๑๐) ภพดับชาติจึงดับ

อธิบาย ภพดับ คือ ดับกรรมภพและอุปบัติภาพ หมายถึง การทำกรรมดับ เพราะไม่มีอุปาทาน และวิบากฉันท์ ๕ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นวิบาก (ผล) ของกรรมโดยตรงก็ดับ

ที่ว่า “การทำกรรมและวิบากฉันท์ ๕ ดับ” นั้น หมายถึงว่า เมื่อดับตัณหา อุปาทาน ได้แล้ว การกระทำดีต่าง ๆ ของบุคคลผู้ดับตัณหาอุปาทานได้นั้นเป็นเพียงกิริยา ไม่จัดเป็นกรรม เพราะผู้ทำแม้จะทำด้วยความจงใจ แต่ก็ไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือ การกระทำดีนั้นจึงไม่ก่อให้เกิดผล ชั้นในคือวิบาก นั้นหมายความว่า จิตหรือวิญญาณของท่านจะไม่สะสมความดีไว้ในลักษณะเป็น ปัจจัยสืบต่อภพชาติอย่างแต่ก่อน แต่จะมีแต่ความดีที่ว่างเปล่าจากตัณหาอุปาทาน เป็นความดีที่ไม่มีการติดตัณหาอุปาทานเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ส่วนการกระทำชั่วนั้นไม่เกิดอย่างเด็ดขาด เมื่อภพดับอย่างนี้ ชาติก็ดับ

๑๑) ชาติดับ ชรามณะกีดับ

อธิบาย ชาติดับ คือ ดับการเกิดของวิบากชั้น ๕ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อชาติดับได้อย่างนี้ ชรามณะ รวมทั้ง โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กีดับลงด้วยเช่นกัน^{๙๓}

๘. อริยสังข์ ๔

ความหมาย คือ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ^{๙๔}

อธิบาย หลักอริยสังข์ ความหมาย และหน้าที่ต่ออริยสังข์

๘.๑) ทุกข์ ได้แก่ ชาติ ชรามณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากของรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานชั้น ๕ (ชั้น ๕ ที่ยึดไว้ด้วยอุปาทาน) เป็นทุกข์

พูดอีกนัยหนึ่ง คือ ชีวิตและทุกสิ่งที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ที่จะต้องผันแปรไปตามเหตุปัจจัย จึงแฝงไว้ด้วยความกดดัน บีบคั้น ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัว พร้อมทั้งจะทำให้เกิดทุกข์เป็นปัญหาขึ้นมา เมื่อใดเมื่อหนึ่ง ในรูปใดรูปหนึ่งแก่ผู้ที่ยึดมั่นไว้ด้วยอุปาทาน

หน้าที่ต่อทุกข์ คือ การกำหนดรู้ เข้าใจมั่น รู้เท่าทันความเป็นจริง เรียกว่า ปริญญา

๘.๒) ทุกข์สมุทัย เรียกสั้นว่า สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ได้แก่ ตัณหา คือ ความร่ารอนทะยานอยาก ที่ทำให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วย ความเพติดเพลินและความติดใจ คอยเฝ้าหาความยินดีใหม่ ๆ เรื่อย ๆ ไป มี ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

พูดอีกนัยหนึ่ง คือ ความอยากที่ยึดถือตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการซึ่งมีเรา ที่จะได้จะเป็น จะไม่เป็นเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความหวาดกังวล ความติดข้องในรูปใดรูปหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่โปร่งโล่งเป็นอิสระ

หน้าที่ต่อสมุทัย คือ ละเสีย ทำให้หมดไป เรียกว่า ปหานะ

๘.๓) ทุกข์นิโรธ เรียกสั้นว่า นิโรธ (ความดับทุกข์) ได้แก่ การที่ตัณหาดับไปไม่เหลือด้วยการคลายออก สละเสียได้ สลัดออก พ้นไปได้ ไม่พัวพัน

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปปาท, หน้า ๑๖๗ – ๑๗๑.

^{๙๔} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๑.

พูดอีกนัยหนึ่ง คือ ภาวะแห่งนิพพาน ที่ไม่มีความทุกข์เป็นสุขโดยไม่ขึ้นต่อตัณหา ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย หวาดกังวล เป็นต้น มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งบริสุทธิ์ เป็นอิสระ สงบ ปลอดภัย ผ่องใส เบิกบาน

หน้าที่ต่อนิโรธ คือ ทำให้แจ้ง ทำให้สำเร็จ ทำให้เกิดมีเป็นจริงขึ้นมา หรือ บรรลุถึง เรียกว่า สัจฉิกิริยา

๘.๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์) เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ได้แก่ทางประเสริฐมีองค์ประกอบ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

หน้าที่ต่อมรรค คือ เจริญ ฝึก หรือปฏิบัติ เรียกว่า ภาวนา^{๔๕}

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปบาท กับ อริยสัจ ในแง่ของ วัตถุประสงค์ของหลักธรรม คือ หลักธรรมทั้งสอง เป็นการแสดงความจริงในรูปแบบที่ต่างกัน ด้วยวัตถุประสงค์คนละอย่าง ปฏิจจนสมุปบาทแสดงความจริงตามกระบวนการของมันเอง ตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติล้วน ๆ ส่วนอริยสัจเป็นหลักความจริงในรูปแบบที่เสนอตัวต่อปัญญามนุษย์ ในการที่จะสืบสวนค้นคว้าและทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

โดยนัยนี้ อริยสัจ จึงเป็นหลักธรรมที่แสดงโดยสอดคล้องกับประวัติการแสวงหา สัจธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่การเผชิญความทุกข์ที่ปรากฏเป็นปัญหา แล้วสืบหาสาเหตุ พบว่ามีทางแก้ ไม่หมดหวัง จึงกำหนดรายละเอียดหรือจุดที่ต้องแก้ไขและกำหนดเป้าหมายให้ชัด แล้วดำเนินการแก้ไขตามวิธีการจนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการนั้น และ

โดยนัยเดียวกันนี้ อริยสัจจึงเป็นหลักธรรมที่ยกขึ้นมาใช้ในการสั่งสอน เพื่อให้ผู้รับคำสอนทำความเข้าใจอย่างเป็นระเบียบ มุ่งให้เกิดผลสำเร็จทั้งการสั่งสอนของผู้สอน และการประพฤติปฏิบัติของผู้รับคำสอน

ส่วนปฏิจจนสมุปบาท เป็นตัวกระบวนการแกนกลางของอริยสัจ และเป็นเนื้อหาของ สภาวธรรม ที่จะต้องศึกษาเมื่อต้องการเข้าใจอริยสัจให้ชัดเจนถึงที่สุด จึงเป็นหลักธรรมที่ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทบทวนหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ^{๔๖}

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ ปยุตฺโต) ,พุทธธรรม(ฉบับเดิม), (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ บจก. สหธรรมิก, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗๙ - ๑๘๐.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘๒.

๓.๔ วิธีการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการพัฒนาตน หรือศาสนาแห่งการฝึกฝนอบรมตน หรือศาสนาแห่งการศึกษาได้เช่นกัน^{๙๗} การพัฒนาทางพระพุทธศาสนา เป็นการพัฒนาคุณสมบัติที่อยู่ภายในบุคคล คือเป็นการพัฒนาจิตใจ^{๙๘} วิธีการพัฒนาสตรีสามารถกระทำได้หลายวิธี คือ

๓.๔.๑ โดยการศึกษาธรรมะ และใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

มีทฤษฎีในวงการศึกษาว่า การศึกษาเป็นสื่อถึงความสามารถที่มีอยู่ในตัวคนแต่ละคน ออกมา^{๙๙} การศึกษาคือการเลี้ยงดูคนให้เจริญเติบโตด้านศีลธรรม^{๑๐๐} การศึกษาคือการแสดงความสมบูรณ์ซึ่งมีอยู่แล้วในมนุษย์ให้ปรากฏขึ้น^{๑๐๑} ซึ่งเรื่องนี้ตรงกับการศึกษาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การบรรลุธรรมระดับต่าง ๆ เกิดขึ้นได้เพราะผู้ปฏิบัติมีธรรมคือ โพรธิปักขิยธรรมเป็นพื้นฐาน และผู้ปฏิบัติสามารถดึงเอาโพรธิปักขิยธรรมเหล่านั้นออกมาเพื่อให้ การศึกษาแสดงผลออกที่ตัวคน แล้วคนก็ไปแสดงผลออกที่สังคม^{๑๐๒} สื่อสำหรับเรื่องนี้ เรียกว่า สิกขา หมายความว่า เป็นข้อที่จะต้องศึกษาปฏิบัติให้เกิดขึ้น เพื่อฝึกหัดอบรมกาย วาจา ใจ ให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนได้บรรลุเป้าหมายสูงสุดคืออรหัตผล สิกขาหรือการศึกษาในพระพุทธศาสนา มี ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) อธิศีลสิกขา การศึกษาและปฏิบัติในศีลอันยิ่ง ๒) อธิจิตตสิกขา การศึกษาและปฏิบัติในจิตอันยิ่ง ๓) อธิปัญญาสิกขา การศึกษาและปฏิบัติในปัญญาอันยิ่ง สาระของไตรสิกขา นอกจากเป็นการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นระดับปัจเจกแล้ว ยังเป็นภารกิจที่จะต้องทำให้เกิดขึ้นในระดับชุมชนและสังคมด้วย

หลักธรรมที่สำคัญใช้ในการพัฒนาสตรีผู้ครองเรือนคือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ สำหรับผู้สละ เรือนหรือผู้ครองเพศบรรพชิต คือ ไตรสิกขา หลักไตรสิกขานี้ใช้เป็นสื่อในการดึง โพรธิปักขิยธรรม ๓๗ คือหลักธรรมพื้นฐานเพื่อการตรัสรู้ และหลักธรรมที่สำคัญที่พระองค์ ทรงตรัสรู้สามารถใช้ในการพัฒนาแก้ปัญหาชีวิต ด้วยขบวนการสืบหาสาเหตุมีจุดประสงค์เพื่อการ

^{๙๗} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), **พัฒนาตน**, (กรุงเทพมหานคร : บจก. อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๙.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔.

^{๙๙} **Viday Ratna, Education Thought and Practice** (New Delhi : Sterling Publisher Private Timited, ๑๙๗๖) (อ้างในบรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๒.), หน้า ๖๔.)

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๔.

^{๑๐๑} สวามี สัตยานันทบุรี, **บ่อเกิดมติพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๔๖.

^{๑๐๒} พระเทพเวที, **ธรรมกับการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑.

พันทูกษ์หรือการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ คือ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งองค์ธรรมทั้งหมดนี้ได้กล่าวในรายละเอียดไว้ในหัวข้อ ๓.๓ หลักธรรมในการพัฒนาสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ข้างต้น

๓.๔.๒ โดยการปฏิบัติธรรม

การปฏิบัติธรรม หมายความว่า การนำเอาธรรมมาปฏิบัติ เอาธรรมมาใช้ เอามาใช้ดำเนินชีวิต ทำการงาน คือเอาธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริงนั่นเอง เมื่อปฏิบัติธรรมก็หมายความว่า เอาธรรมมาใช้ในชีวิตจริง หรือเอามาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต กล่าวได้ว่าถ้ายังไม่ได้ใช้ ก็ไม่เรียกว่าเป็นการปฏิบัติ

การปฏิบัติธรรมจึงมีความหมายกว้างดังกล่าวข้างต้น และรวมถึงการปฏิบัติแบบเข้มข้นคือ การบำเพ็ญสมาธิ ซึ่งเป็นการนำธรรมมาใช้ในขั้นลึกในการฝึกฝนอบรมจิตอย่างจริงจัง

การปฏิบัติธรรมต้องมีตลอดเวลา เช่นเมื่อทำงานก็ทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง ตั้งใจให้ดีให้เกิดคุณประโยชน์ ให้สำเร็จความมุ่งหมายที่ตั้งใจ เป็นการทำงานด้วยมีอิทธิบาท ๔ ก็เป็นการปฏิบัติธรรม หรือการอยู่ในห้องถน การขับรถ ถ้าขับรถโดยรักษากฎจราจร ขับเรียบร้อยดีไม่ประมาท มีความสุภาพ หรือลึกเข้าไป แม้กระทั่ง ทำจิตใจให้สบาย ไม่เครียด มีความผ่อนคลายสบายใจในเวลาขับรถนั้นได้ ก็เป็นการปฏิบัติธรรมในระดับต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมที่แท้จริงนั้น ต้องมีอยู่ตลอดเวลา เพราะเราทุกคนมีหน้าที่ต้องดำเนินชีวิตให้ตั้งงามถูกต้อง การปฏิบัติธรรมจึงมีความหมายที่กว้างมาก หมายถึงการนำธรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต หรือการกิจทำงานทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ทำทุกเรื่องทุกอย่างให้ถูกต้อง ให้ดีให้เกิดผลเป็นประโยชน์นั่นเอง เป็นการปฏิบัติธรรม^{๑๐๓}

สำหรับการปฏิบัติธรรมด้านจิตตภาวนา เป็นการฝึกอบรมจิต เป็นการฝึกฝนจิตใจอย่างจริงจัง โดยการนำธรรมมาใช้ในขั้นลึก ซึ่งปรากฏทั้งในหลักไตรสิกขาและบุญกิริยาวัตถุภาวนา^{๑๐๔} มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑. สมถภาวนา การเจริญสมถะ หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้สงบ
๒. วิปัสสนาภาวนา การเจริญวิปัสสนา หมายถึง หลักสำหรับฝึกจิตให้เห็นแจ้ง

หลักปฏิบัติทั้ง ๒ ประการนี้ แม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันแต่ก็เกื้อกูลส่งเสริมกัน ดังพุทธพจน์ว่า ฌานย่อมไม่เกิดแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฌาน ฌานและปัญญา

^{๑๐๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓ - ๓๗.

^{๑๐๔} พระมหาสังเวท ฐมมเนตฺติโก, “ภิกษุณีกับการบรรลุธรรม”, หน้า ๙๘ - ๑๐๐.

มีอยู่ในบุคคลใด เขาย่อมอยู่ใกล้นิพพาน^{๑๐๕} พระพุทธเจ้าให้ปฏิบัติสมาธิเพื่อให้เกิดการรู้แจ้ง ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีสมาธิ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง^{๑๐๖}

เหตุที่สมถภาวนากับวิปัสสนาเกื้อกูลส่งเสริมกัน เป็นหลักปฏิบัติที่ต้องบำเพ็ญเพื่อความรู้อันแจ้ง พระพุทธเจ้าจึงให้หมั่นเจริญภาวนาทั้ง ๒ นี้เนื่อง ๆ ดังพุทธพจน์ว่า ... เธอทั้งหลายจงเจริญธรรมทั้ง ๒ คือ สมถะและวิปัสสนา ให้ยิ่งขึ้นไป ... ธรรมทั้ง ๒ คือ สมถะและวิปัสสนานี้เธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อรู้แจ้งธรรมชาติเป็นอเนก^{๑๐๗}

อย่างไรก็ตาม แมว่าองค์ธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุอรหัตผล จะมีหลายอย่าง แต่ก็ไม่พ้นไปจากหลักการควบคุมสติ หรือมหาสติปัฏฐาน ดังที่ พระอาจารย์ภททันตะ อาสภเถระ กล่าวไว้ว่า ขึ้นชื่อว่าวิปัสสนาแล้วย่อมไม่แคล้วไปจากมหาสติปัฏฐานไปได้เลย ไม่มองคิใดก็องค์หนึ่งของ ๔ องค์ ... ทางที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายได้อาศัยเป็นทางเสด็จไปสู่พระนิพพาน^{๑๐๘}

ความหลุดพ้นจากกิเลส ได้แก่ วิมุตติ ซึ่งเป็นไพบูลย์ของนิพพานมี ๒ ประการ คือ

๑. เจโตวิมุตติ คือความหลุดพ้นทางด้านจิต เป็นผลของสมถะ หมายถึงความหลุดพ้นด้วยอำนาจกำลังจิตหรือกำลังสมาธิ ได้แก่ ภาวะที่จิตมีสมาธิซึ่งสามารถกำราบราคะ (ความกำหนัด) ลงได้

๒. ปัญญาวิมุตติ คือความหลุดพ้นด้านปัญญา เป็นผลของวิปัสสนา หมายถึงความรู้ถูกต้อง บริบูรณ์ไม่มีกิเลสติดบັง^{๑๐๙}

ผู้บรรลุอรหัตผล จะต้องได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติครบทั้งสองอย่างทุกคน ดังพุทธพจน์ว่า เพราะสํารอกราคะได้จึงมีเจโตวิมุตติ เพราะสํารอกอวิชชาได้จึงมีปัญญาวิมุตติ^{๑๑๐}

วิธีปฏิบัติธรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตผล ผู้ปฏิบัติจะดำเนินตามวิธีใดก็ได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับว่าจะปฏิบัติวิธีไหนสะดวกกว่ากัน การปฏิบัติไม่ว่าจะเริ่มต้นด้วยวิธีใดก่อน ครั้นแล้วสมถะและวิปัสสนาก็จะมาเกื้อกูลอุดหนุนกันสนับสนุนยิ่งขึ้นอยู่ตลอดเวลา จนถึงขั้นบรรลุอรหัตผล

^{๑๐๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/ ๓๗๒/ ๑๔๙.

^{๑๐๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๑๐๗๑/ ๕๙๓.

^{๑๐๗} ตูรายละเอียดใน ม.ม.(ไทย) ๑๓/ ๑๙๙/ ๒๓๕. (อังกไน พระราช วรมุณี, พุทธธรรมฉบับขยายความ, หน้า ๓๓๐.)

^{๑๐๘} พระอาจารย์ ภททันตะอาสภเถระ, **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา**, (กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑.

^{๑๐๙} พระมหาสังเวท ฐมมเนตติโก, "ภิกษุณีกับการบรรลุธรรม", หน้า ๑๐๑.

^{๑๑๐} ตูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/ ๓๒/ ๗๖.

๓.๔.๓ โดยการเข้าถึงพระรัตนตรัยและเป็นอุบาสิกา

อุบาสิกา หมายถึง สตรีผู้หนึ่งใกล้พระรัตนตรัย ดำรงชีวิตอยู่ในคุณสมบัติของผู้ใกล้ชีวิตพระรัตนตรัย ถึงสรณะ ๓ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่ระลึก^{๑๑๑} อุบาสิกาจัดว่าเป็นพุทธสาวิกา หมายถึง สตรีผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ได้เห็นแจ้งถวายทานด้วยสยัมภูญาณ เหมือนคนมองเห็นผลมะขามป้อมบนฝ่ามือของตนฉะนั้น

อุบาสิกาในฐานะที่เป็นพุทธบริษัทหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ นับว่ามีบทบาทที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนาตลอดมา การปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาก็สามารถปฏิบัติได้ไม่แตกต่างจากพุทธบริษัทอื่น ๆ โดยอาศัยหลักของ ทาน ศีล ภาวนา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา

การบำเพ็ญทานของอุบาสิกา ซึ่งเป็นการสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ได้ตลอดมาด้วยปัจจัย ๔ เช่น นางวิสาขาหมหาอุบาสิกา ได้ถวายอาหารแก่พระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นนิจ สร้างวัดบุบผาราม บริจาคทรัพย์สินจำนวนมาก เพื่อสนับสนุนค้ำจุนพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญทานบารมีจัดเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อชำระจิตของตนให้ปราศจากกิเลส คือความตระหนี่และความโลภได้

ศีล ที่อุบาสกอุบาสิกปฏิบัติกันคือ ศีล ๕ ศีล ๘ หรือ ศีลอุโบสถ ที่ผู้ปฏิบัติจะต้องรักษาควบคู่กับหลักธรรมที่สนับสนุนกัน การปฏิบัติตามศีล ผู้ปฏิบัติต้องมีคุณธรรมอยู่ในใจคือ หิริ และโอตตัปปะ คือ ความละอายต่อความชั่วและเกรงกลัวต่อบาปทุจริตทุกประการ เหมือนเห็นของไม่สะอาด สกปรก แล้วหลีกเลี่ยงเสีย

ตัวอย่างอุบาสิกาที่มีศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ถวายทาน รักษาศีลตลอดชีวิต คือ นางปติปฐิกา ซึ่งเป็นลูกสาวของตระกูล ๑ หนึ่งในเมืองสาวัตถี^{๑๑๒}

การปฏิบัติภาวนา ภาวนาเป็นขั้นตอนหรือจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาที่ต้องการให้พุทธบริษัทหลุดพ้นจากความทุกข์สิ้นเชิง ที่จะทำให้เกิดปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ปล่อยวางได้อย่างสิ้นเชิง ซึ่งภาวนาจัดเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. สมถะ เป็นการทำให้จิตใจให้สงบ ตั้งมั่นเป็นสมาธิ จนป็นถึงฌานในระดับต่าง ๆ
๒. วิปัสสนา หมายถึง การเห็นแจ้ง ตรงตามสภาวะของมัน การเข้าใจตามความเป็นจริง

การปฏิบัติขั้นโลกียะอื่น ๆ การนำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ทำให้ประสบความสุข เช่น พระนางสามาวดีได้นำหลักธรรมคือ เมตตา ความปรารถนาดีต่อเพื่อน

^{๑๑๑} อุปาสิกาติ สรณคมเนน อุปาสิกาลกฺขณเณ จูฑา. (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๖๔) แปลว่า อุบาสิกา คือ สตรีที่ดำรงอยู่ในลักษณะของอุบาสิกาด้วยการรับสรณะ

^{๑๑๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/ ๔๐ - ๔๕.

มนุษย์และสัตว์ทุกจำพวก^{๑๑๓} หรือนางสุมนาเทวีที่ได้ทำคุณงามความดีด้วยการบำเพ็ญทาน ฟังธรรมและชวนชวายเป็นกระทำให้สิ่งที่เป็นประโยชน์ตลอดชีวิต^{๑๑๔}

อุบาสิกา นอกจากจะเป็นผู้สนับสนุนพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ได้ในเรื่องของการ อุปัถม์ภักด้วยปัจจัย ๔ แล้ว ยังทำหน้าที่ในการปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสถึงการบูชา ๒ อย่าง คือ อามิสบูชา การให้สิ่งของกำนัล และ ปฏิบัติบูชา การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการปฏิบัติบูชา หรือ การปฏิบัติ ธรรม ที่เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องแท้จริง จะนำมาซึ่งความสุขแก่มวลมนุษย์และสรรพสัตว์^{๑๑๕}

๓.๔.๔ โดยการบรรพชาอุปสมบทเป็นสามเณรี - ภิกษุณี

ภิกษุณี คือ พระผู้หญิงหรือสตรีที่บวชในพระพุทธศาสนา ในนิกายเถรวาท รักษาศีล ๓๑๑ ข้อ ภิกษุณีมีสภาพความเป็นอยู่แตกต่างจากผู้ครองเรือน มีชีวิตอยู่โดยอาศัยผู้อื่นเลี้ยงดู เช่นเดียวกับภิกษุ ภิกษุณีต้องปลงผมตัดเล็บไม่ตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องหอม ครองผ้าย้อมน้ำ ผาตเพียง ๕ ผืน อยู่อาศัยในอาวาสใกล้กับภิกษุ และรับโอวาทจากภิกษุทุกกึ่งเดือน^{๑๑๖}

พระพุทธองค์ทรงยินยอมให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีได้ ทั้งที่สังคมไม่เอื้ออำนวยด้วย เหตุผลที่ว่า สตรีเมื่อบวชในพระธรรมวินัยแล้วก็สามารถประจักษ์แจ้งโลกุตระธรรมตั้งแต่โสดาปัตติผล ถึงอรหัตผล ได้เช่นเดียวกับบุรุษ เป็นการเปิดโอกาสการศึกษาและการบรรลุธรรมว่าไม่มีจำกัด เพศ ดังที่พระโสมาเถรีกล่าวว่า เมื่อจิตตั้งมั่นดีแล้วเมื่อญาณเป็นไปอยู่แก่ผู้รู้แจ้งธรรมอย่าง ถูกต้องความเป็นหญิงจะเกี่ยวอะไร^{๑๑๗} พระอาฬวกเถรี กล่าวว่า ในโลกนี้มีทางออกไปจากทุกข์ ได้ เรารู้ชัดดีแล้วด้วยปัญญา^{๑๑๘} พระอุปลาลาเถรี กล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นภิกษุณี มีสติ มีญาณ จักขุ อบรมอินทรีย์แล้ว รู้แจ้งชัดสันตบพที่พระอรหันตบุคคล ส่องเสพแล้ว^{๑๑๙}

ในพระไตรปิฎก เมื่อมีผู้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงภิกษุณีผู้บรรลุอรหัตผล พระองค์ตรัส ตอบว่า ภิกษุณีทั้งหลาย ผู้เป็นสาวิกาของเรา ผู้ทำให้แจ้งใจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอา

^{๑๑๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/ ๒/ ๒๙๑ - ๒๙๔.

^{๑๑๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/ ๒๐๓ - ๒๐๘

^{๑๑๕} สมัคร งามแสง, “ศึกษายาทบาทของสตรีในองค์การพระพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน : ศึกษา เฉพาะกรณี วัดปทุมวนาราม วัดสังฆทาน สำนักปฏิบัติธรรมเสถียรธรรมสถาน และสำนักปฏิบัติธรรมสวนแก้ว”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.), หน้า ๑๖.

^{๑๑๖} พระมหาสังเวท ฐมมเนตติโก, “ภิกษุณีกับการบรรลุธรรม”, หน้า ๔.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๖๓/ ๒๑๘.

^{๑๑๘} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๖๒/ ๒๑๗.

^{๑๑๙} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/ ๑๘๙/ ๖๘๖.

สวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ไม่ใช่มีเพียง ๑๐๐ รูป ๒๐๐ รูป ๓๐๐ รูป ๔๐๐ รูป ๕๐๐ รูป ความจริงแล้วมีอยู่จำนวนมากทีเดียว^{๑๒๐}

ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงยกย่องภิกษุณีไว้ในตำแหน่งเลิศหลายด้าน เรียกว่าเอตทัคคะ^{๑๒๑} พระไตรปิฎกบางเล่ม รวมพระสูตรที่ภิกษุณีแสดงไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า ภิกษุณีสังยุตต์^{๑๒๒} พระสูตรบางพระสูตรเป็นการแสดงธรรมของภิกษุณี^{๑๒๓}

บริษัท ๔ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์บางรูป บางคน เมื่อบรรลุนิพพานแล้ว ได้รับยกย่องให้ถือเอาเป็นแบบอย่างของอนุชน คือ

สารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นตราชู เป็นมาตรฐานของภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา ...
 เขมาและอุบลวรรณา เป็นตราชู เป็นมาตรฐานของภิกษุณีผู้เป็นสาวิกากองเรา ...
 จิตตคฤหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวี เป็นตราชู เป็นมาตรฐานของอุบาสก
 ผู้เป็นสาวกของเรา อุบาสิกาชุชุตตราและเวพุกัณฏกีนันทมารดา เป็นตราชู
 เป็นมาตรฐานของอุบาสิกา ผู้เป็นสาวิกากองเรา^{๑๒๔}

การยกระดับของสตรี หรือ การยกสถานภาพของสตรีโดยตรง คือ การอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ตลอดจนการจัดตั้งสถาบันภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งเป็นการรับรองความเสมอภาคระหว่างสตรีและบุรุษ และการแต่งตั้งเอตทัคคะนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงแต่งตั้งทั้งฝ่ายสตรีและฝ่ายบุรุษ เป็นการทรงยอมรับในความสามารถของสตรีที่มีเสมอ บุรุษนั่นเอง

สามเณรี หมายถึง สามเณรผู้หญิง หรือหญิงผู้ได้รับการบรรพชาในสำนักภิกษุณี ถือสิกขาบท ๑๐ เหมือนสามเณร^{๑๒๕}

กล่าวถึง วิธีการบวชแบบญัตติจตุตถกัมมุปสัมปทา ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบันนั้นสำหรับพระภิกษุมี ๒ ขั้นตอน คือ บวชเป็นสามเณรแล้วจึงบวชเป็นพระภิกษุ ส่วนภิกษุณีมี ๓ ขั้นตอน คือ บวชเป็นสามเณรีและสิกขมานา แล้วจึงบวชเป็นพระภิกษุณี

เป็นการแสดงให้เห็นว่า การรับสตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงพระมหากรุณาหาทางบวชให้สตรีที่เข้ามาบวชได้อย่างเหมาะสมและสง่าผ่าเผย เช่นเดียวกับที่ทรงพระมหากรุณาต่อบุรุษ^{๑๒๖}

^{๑๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/ ๑๙๕/ ๒๓๐.

^{๑๒๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/ ๒๓๕ - ๒๔๗/ ๓๐ - ๓๑.

^{๑๒๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/ ๑๖๒/ ๒๑๗ - ๒๒๘.

^{๑๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๔๖๗/ ๕๐๘.

^{๑๒๔} ตูรายลະເຢີຍດໃນ อัง. ทุก. (ไทย) ๒๐/ ๑๙๘ - ๒๖๗/ ๒๕ - ๓๓.

^{๑๒๕} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๓๓.

^{๑๒๖} พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๒๔.

๓.๕ ตัวอย่างสตรีที่ประสบความสำเร็จในสมัยพุทธกาล

ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกนั้นก็ยังมีพุทธวจนะที่แสดงว่า พระพุทธองค์ให้ความสำคัญแก่พุทธบริษัท ๔ เสมอกัน ทั้งยังทรงเห็นความสำคัญของทุกฝ่าย ดังปรากฏว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้เป็นผู้เจียมแหลม ได้รับการแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แก้แค้น เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ย่อมยังหมู่ให้งาม ๔ จำพวกเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย คือ ภิกษุ ๑ ภิกษุณี ๑ อุบาสก ๑ อุบาสิกา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แลเป็นผู้เจียมแหลม ได้รับการแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แก้แค้น เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ย่อมยังหมู่ให้งาม^{๑๒๗}

แสดงว่าบุคคล ๔ จำพวกนี้มีความสำคัญเสมอกันต่อพุทธศาสนา การประพฤติปฏิบัติดีของบุคคลเหล่านี้จัดเป็นอาภรณ์ เป็นประโยชน์แก่สังคม และการประพฤติดีชอบของเขาก็จะเป็นภัยแก่สังคมเช่นกัน ความรับผิดชอบของพุทธบริษัท ๔ ที่มีต่อสังคมทางโลกและทางธรรมนั้นเป็นไปโดยเสมอกัน และการกระทำชอบมิชอบของพุทธบริษัท ๔ นี้จะมีผลดีผลร้ายต่อการคงอยู่ หรือการสิ้นไปของศาสนาโดยเสมอกัน^{๑๒๘}

๓.๕.๑ สตรีในฐานะภิกษุณี

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเปิดโอกาสให้สตรีเข้ามาเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลแล้ว ปรากฏว่ามีสตรีจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาบวชและมีบทบาทในพระพุทธศาสนา สตรีที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุณีมาได้จากคนทุกชนชั้นวรรณะของสังคม ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นมีมาจาก ตระกูลกษัตริย์ ขุนนาง พราหมณ์ พ่อค้า ศูทร โสภณี พระพุทธองค์ไม่ทรงแยกความแตกต่าง สตรีที่เข้ามาบวชทุกคนต้องปฏิบัติตามวินัยเดียวกันและจะได้รับการปฏิบัติที่เสมอกันหมด ซึ่งเป็นการสนับสนุนส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีโดยตรง

ในด้านภูมิปัญญา ความรู้ ความสามารถแล้ว ก็เป็นที่ยอมรับกันว่า สตรีก็สามารถเข้าใจธรรม บรรลุมรรคผล และแสดงธรรมได้ ภิกษุณีจำนวนไม่น้อยมีความรู้ ความสามารถเข้าใจธรรมะ ได้อย่างรวดเร็ว ถ่องแท้ และทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนาไว้มากในด้านการเผยแผ่สั่งสอนธรรมะ^{๑๒๙} ซึ่งขอแสดงตัวอย่าง ภิกษุณีที่เป็นเอตทัคคะ^๑ คือ

^{๑๒๗} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. ๒๑/ ๗/ ๑๒.

^{๑๒๘} ลักษณะวัด ปาละรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๙๒ - ๙๓.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗ - ๔๘.

^๑ คือภิกษุณีที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง

๑. พระแม่หน้านางมหาปชาบดี โคตมีเถรี

พระแม่หน้านางมหาปชาบดี เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะสิ้นพระชนม์ลง พระนางทรงตั้งพระทัยที่จะเสด็จออกผนวช แต่พระพุทธรองค์ทรงยับยั้งไว้หลายครั้ง เนื่องจากทรงเกรงว่าพระนางจะลำบาก พระแม่หน้านาง ฯ พร้อมบรรดานางสาเกียที่สามี้ออกบวชไปก่อนหน้านั้นแล้วจึงมีอาการเศร้าโศก ได้พากันปลงพระเกศาและนุ่งครองจีวรย่อมนวด

พระอานนท์ครั้งทราบเรื่อง จึงเข้าทูลถามพระพุทธรองค์ถึงศักยภาพการบรรลุธรรมของสตรี พระพุทธรองค์กลับทรงยืนยันว่า ผู้หญิงมีความสามารถที่จะบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับผู้ชาย ด้วยเหตุนี้ต่อมา พระพุทธรองค์จึงทรงยอมอนุญาตให้พระแม่หน้านาง ฯ พร้อมนางสาเกียทั้งหลายออกบวชเป็นภิกษุณี โดยรับครุธรรมเป็นพิเศษ พระแม่หน้านาง ฯ นับเป็นพระภิกษุณีองค์แรกในพระพุทธศาสนา ไม่นานต่อมาพระนางก็ได้ทรงบรรลุอรหัตผล

พระแม่หน้านางมหาปชาบดีโคตมี ทรงได้รับการยกย่องจากพระพุทธรองค์ว่าเป็น **เอตทัคคะ คือมีความเป็นเลิศในฐานะที่เป็นภิกษุณีผู้รัตราตรีนา** การใดที่เกี่ยวกับภิกษุณีสงฆ์ พระแม่หน้า ฯ จะทรงรับเป็นภาระ และหากมีข้อขัดข้องในการปฏิบัติก็จะนำขึ้นกราบทูลขอคำแนะนำจากพระพุทธรองค์เพื่อวางรากฐานให้แก่ภิกษุณี และยังเป็นผู้มีปัญญามาก เป็นบัณฑิต เป็นผู้ชำนาญในอภิญา ได้ชำระอาสวะกิเลสหมดสิ้นแล้ว เป็นผู้ข้ามพ้นสังสารวัฏไปแล้ว พระแม่หน้านาง ฯ ทรงมีพระชนม์ยืนยาวถึง ๑๒๐ พรรษา เมื่อถึงเวลาจะปลงอายุสังขารก็ได้ทูลลาพระพุทธรองค์ และทรงปลงสังขารที่เมืองเวสาลี^{๑๓๐}

๒. พระนางยโสธราเถรี

พระนางยโสธราเมื่ออภิเษกสมรสกับเจ้าชายสิทธัตถะแล้ว พระนางมีความสุขอย่างยิ่งตลอดเวลา ๑๓ ปี จนประสูติพระโอรส – พระราहुล ครั้นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช พระนางต้องอดทนต่อคำครหาว่าพระนางบกพร่องในหน้าที่พระชายา จึงเป็นสาเหตุให้พระสวามีทิ้งพระพุทธรเจ้าเมื่อเสด็จมากรุงกบิลพัสดุ์ทรงทราบเรื่องจึงเสด็จไปเยี่ยมพระนาง และทรงตรัสชมเชยถึงความดี สัตย์ซื่อ ความเป็นกุลสตรีที่งดงาม ทำให้พระนางคลายความโศกเศร้าลง

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะเสด็จสวรรคต พระนางมหาปชาบดีโคตมีเสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุณี พระนางยโสธรา ก็ตามเสด็จทรงผนวชด้วย ทรงใช้เวลาเพียงครึ่งเดือนก็บรรลุอรหัตผล และทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้มีความเป็นเอตทัคคะในอภิญา พระนางปฏิบัติธรรมด้วยดี และทรงประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการเป็นผู้สอนการปฏิบัติจิต มีลูกศิษย์ลูกหามากมาย พระนางเสด็จดับขันธเมื่อพระชนม์ ๗๘ พรรษา^{๑๓๑}

^{๑๓๐} ดูรายละเอียดใน อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/ ๒/ ๓-๘, ชุ.เถรี อ. (ไทย) ๒/ ๔/ ๒๓๙ - ๒๖๗.

^{๑๓๑} ดูรายละเอียดใน อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/ ๒/ ๔๘ - ๔๙.

๓. พระนางเขมาเถรี

พระนางเขมาเถรี ทรงเป็นพระมเหสีของพระเจ้าพิมพิสารและทรงมีความงามเป็นเลิศ พระเจ้าพิมพิสารผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธองค์อย่างมาก ได้สร้างเวฬุวนารามเพื่อเป็นอารามที่ประทับถวายเพื่อพระองค์ ประยูรญาติ เสนามุขอำมาตย์ ตลอดจนชาวเมืองได้เข้าไปฟังธรรม แต่พระนางเขมาซึ่งเป็นพระมเหสีกลับไม่สนใจ เนื่องจากพระนางมีความยึดติดผูกพันกับพระสิริโฉมของตนเอง

พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงออกอุบายจนสามารถนำพระนางเข้าเฝ้าจนได้ พระพุทธองค์ ทรงทราบถึงวาระจิตของพระนาง จึงทรงเนรมิตสตรีนางหนึ่งมีรูปร่างงดงามราวกับนางฟ้า กำลังถวายงานพัดอยู่ใกล้ ๆ พระองค์ แล้วก็ทรงเนรมิตให้สตรีนางนั้นแก่เฒ่าลง หนึ่งเหยวี่ยน จนในที่สุดเป็นชากศพ พระนางเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ทรงได้คิดว่าตนเองก็ต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน และเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาจบพระนางก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ทรงมีความแตกฉานในสติสัมปพิทา^๑ ทรงทูลลาพระเจ้าพิมพิสารเพื่อออกผนวชเป็นภิกษุณี

เมื่อพระนางเขมาทรงอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว ทรงแสดงความฉลาดเฉลียวเป็นพิเศษ ทรงแตกฉานในพระธรรมวินัยในเวลาอันรวดเร็ว และกับทั้งยังทรงมีปัญญาอันยิ่ง พระพุทธองค์ ทรงยกย่องว่าพระนางเป็นเอตทัคคะ คือมีความเป็นเลิศทางปัญญา และทรงแต่งตั้งให้พระนางเป็นอัครสาวิกาเบื้องขวา ทรงเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาในเวลาต่อมา ทรงได้สงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลทั้งหลาย ทั้งในหมู่ภิกษุณี สามเณรี อุบาสกและอุบาสิกา^{๑๒}

๔. พระนางอุบลวรรณาเถรี

ผู้เป็นธิดาของเศรษฐีเมืองสาวัตถี ผู้มีรูปโฉมงามเป็นที่หมายปองของคนทั่วไป แต่ด้วยท่านเศรษฐีผู้บิดาเห็นว่าต้องเกิดความบาดหมางใจในบรรดาเศรษฐีที่หมายปองนาง จึงส่งให้ไปบวชสำนักของภิกษุณี ครั้นบวชแล้วนางได้ฝึกฝนและทำเตโชกสิณจนได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมปทา ๔ ประการ

พระนางอุบลวรรณาเถรีได้จาริกไปสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ทำให้มีประชาชนเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ครั้นท่านกลับมาเมืองสาวัตถี ได้พำนักอยู่ ณ ป่าอันธวันตามลำพัง ครั้นนั้นนั้นทมาณผู้เป็นลูกพี่แอบหลงรักนางตั้งแต่นางยังเป็นฆราวาส จึงแอบเข้าไปชมขึ้นแล้วหลบหนีไป พระพุทธองค์ทรงได้ตรัสชี้แจงแก่ข้อสงสัยแก่ปุถุชนว่า ภิกษุณีอรหัตต์ ถูกชมขึ้นยอมไม่เป็นบาป คือ “จิตใจของพระอรหัตต์ยอมไม่ยินดีในกามคุณแม้แต่น้อย ดุจหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว และดุจเมล็ดพันธ์ผักกาดไม่ติดค้างอยู่ที่ปลายเหล็กแหลมฉะนั้น” และจาก

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน อภ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/ ๒/ ๘-๑๑., ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/ ๔/ ๒๑๖-๒๓๐.

เหตุการณ์ครั้งนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเป็นห่วงในความปลอดภัยของภิกษุณีสงฆ์ จึงทรงบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุณีอยู่ตามลำพัง

พระนางอุบลวรรณาเถรีทรงได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า มีความเป็นเอตทัคคะ คือมีความเป็นเลิศในทางฤทธิ์มาก เป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้ายคู่กับพระนางเขมาเถรี อัครสาวิกาฝ่ายขวา ผู้ทรงความเป็นเลิศในทางปัญญา พระอุบลวรรณาเถรีเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาในครั้งพุทธกาล เป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องเสมอมา^{๑๓๓}

๕. พระนางปฎาจาราเถรี

บรรดาหญิงที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ชีวิตของพระนางปฎาจาราเถรี ประสบโศกนาฏกรรมกว่าหญิงอื่น ๆ ก่อนบวชนางสูญเสียบุตร ๒ คน พร้อมทั้งสามีและบิดามารดา รวมทั้งน้องชายในเวลาไล่เลี่ยกัน นางได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ที่ทรงเปรียบน้ำตาของสัตว์โลกว่ามีมากกว่าน้ำในมหาสมุทร นางบรรลุโสดาปัตติผลทูลขอบวช วันหนึ่งใช้หม้อตักน้ำล้างเท้าพิจารณาสายน้ำที่ไหลขาดไป ๓ ครั้ง เปรียบสายน้ำกับความไม่เที่ยงแห่งชีวิตสัตว์โลกที่อาจต้องตายในปฐมวัย มัชฌิมวัย หรือปัจฉิมวัย กำหนดน้ำล้างเท้าให้เป็นอารมณ์กรรมฐานพิจารณาน้ำล้างเท้าจนได้สมาธิ แล้วทำให้เป็นบาทวิปัสสนา พร้อมได้ฟังโอภาสคาถาจากพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนว่า ผู้มองเห็นความเกิดดับของชั้น ๕ มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ยังดีกว่าผู้ที่ไม่เห็นความเกิดดับ แต่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี จบคาถา นางได้บรรลุอรหัตผล

พระนางปฎาจาราเถรี ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นผู้เลิศในด้านการรักษาพระวินัย และเนื่องจากประสบการณ์ในอดีตของนางที่เคยเผชิญกับทุกข์อันเนื่องจากความสูญเสียบุคคลผู้เป็นที่รัก นางจึงมีสานุศิษย์จำนวนมากที่หันเข้ามาสู่พระธรรมเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของนาง พระนางปฎาจาราเป็นพระเถรีที่เป็นกำลังสำคัญท่านหนึ่งในการเผยแผ่ศาสนา เป็นบุคคลที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญยิ่งนัก^{๑๓๔}

๓.๕.๒ สตรีในฐานะอุบาสิกา

สตรีที่เป็นอุบาสิกาเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่มิได้บรรพชา แม้จะครองเรือนแต่ก็ประพฤติปฏิบัติดี ดำรงชีวิตอยู่ในศีลในธรรมและมีบทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่น้อยเช่นกัน เพราะสตรีเหล่านี้เลื่อมใสในการปฏิบัติ สร้างความดีโดยการให้การบูชา และการสงเคราะห์ในหลาย ๆ ทาง สตรีที่เป็นอุบาสิกาและอุปถัมภ์พุทธศาสนาด้วยประการต่าง ๆ นั้น มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก^{๑๓๕} ซึ่งขอยกไว้พอเป็นตัวอย่าง คือ

^{๑๓๓} ดูรายละเอียดใน ชุ.เถรี.อ.(ไทย) ๒/ ๔/ ๓๑๕ - ๓๔๐.

^{๑๓๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.เถรี.อ.(ไทย) ๒ / ๔ / ๑๘๓ - ๑๘๗.

^{๑๓๕} ลักษณะวัด ปาละรัตน, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, หน้า ๔๘ - ๔๙.

๑. นางวิสาขา มหาอุบาสิกา

นางวิสาขาเป็นบุตรสาวของ ฌณฺฐชัยเศรษฐี นางสำเร็จโสดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ เท่านั้น หลังจากฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์จบ นางได้เป็นสาวิกาผู้มั่นคงในพระรัตนตรัย มีศรัทธาไม่คลอนแคลนในพระพุทธศาสนามาแต่บัดนั้น

ในวัยสาวนั้นนางได้ชื้อวางามสมกับเป็นเบญจกัลยาณี คือมีความงามพร้อม ๕ ประการ ครั้นแต่งงานไปกับปुณณวัฒนกุมาร นางวิสาขาจากบิดามารดามายู่กับครอบครัวของสามีที่เมืองสาวัตถี ก็มีความขัดแย้งในเรื่องการนับถือศาสนาอยู่ แต่นางวิสาขาค่อย ๆ โนมน้ำวจิตใจของมิดการเศรษฐีซึ่งนับถือพวกนิครนถ์ ทำให้ท่านเศรษฐีเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาให้ การสนับสนุนคณะสงฆ์เป็นอย่างดี และยังนับถือนางวิสาขาว่า มิดการมาตา

นางได้สร้างวัดบุพพารามขึ้นในกรุงสาวัตถีถวายพระพุทธองค์ นอกจากการเป็นผู้สนับสนุนคณะสงฆ์แล้ว นางยังมีส่วนช่วยคณะสงฆ์พิจารณาคดีความที่มีความเกี่ยวข้องกับฆราวาสวิสัย นางวิสาขาเป็นมหาอุบาสิกาที่มีความมั่นคงในพระศาสนาตั้งแต่เยาว์วัย ครั้นออกเรือนแล้วก็ประสบความสำเร็จในการทำให้ครอบครัวของสามีหันมานับถือพระพุทธศาสนาได้ด้วย นางได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเอตทัคคะ คือเป็นเลิศในการบำเพ็ญทานในฝ่ายอุบาสิกา^{๑๓๖}

๒. พระนางมัลลิกา

กล่าวถึงเจ้าชายพันธุละเป็นโอรสของพระเจ้ามัลละอีกองค์หนึ่งในเมืองกุสินารา พระองค์ทรงเป็นศิษย์สำนักเดียวกับปเสนทิกุมารแห่งแคว้นโกศล เมื่อจบการศึกษาทรงได้รับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกับพระเจ้าปเสนทิ พระองค์ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงมัลลิกา พระนางได้รับพรจากพระพุทธองค์และทรงให้กำเนิดพระโอรสทั้งสิ้น ๓๒ พระองค์

ในด้านการทำงาน เจ้าชายพันธุละทรงวินิจฉัยคดีความด้วยความซื่อสัตย์ แต่กลับถูกเพ็ดทูลว่าพระองค์จะก่อกบฏ พระองค์พร้อมพระโอรส ๓๒ จึงถูกลอบปลงพระชนม์ พระนางมัลลิกาเมื่อทราบเรื่องก็ทรงสำรวมจิตหักห้ามความเศร้าโศกไว้ และให้อโวาทแก่สะภาหมายทั้ง ๓๒ นาง มิให้อาฆาตพยายามให้มีเมตตา เรื่องที่เกิดเป็นเพราะวิบากกรรมในอดีต พระนางมัลลิกาทรงเป็นตัวอย่างที่ดีของชาวพุทธผู้ถึงธรรม

พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงเข้าพระทัยในความบริสุทธิ์ของเจ้าชายพันธุละและครอบครัว ทรงสลดพระทัยที่หลงเชื่อคำเพ็ดทูล โปรดประทานพระราชานุญาตให้พระนางและสะภาทั้ง ๓๒ นางกลับคืนยังเมืองกุสินารตามเดิม^{๑๓๗}

^{๑๓๖} ดูรายละเอียดใน อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/ ๒/ ๘๖ – ๑๐๑.

^{๑๓๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/ ๒/ ๒๗ – ๓๓.

๓. นางขุขุตตรา

เป็นอุบาสิกาที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า “ยอดเยี่ยมทางพหูสูต” นางดำเนินชีวิตด้วยเป็นสาวใช้ของนางสามาวดี อัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน นางยักยอกเงินค่าดอกไม้วันละ ๔ กหาปณะ จากเงิน ๘ กหาปณะที่พระราชทานให้เป็นค่าดอกไม้สำหรับพระนางสามาวดี แต่เมื่อนางได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ ที่บ้านของนายสุมนมาลาการ ได้บรรลุโสดาปัตติผล ในวันนั้น นางจึงซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะถวายพระนางสามาวดี และได้สารภาพความผิด พระนางไม่เอาโทษหรือบังคับให้นางขุขุตตราคืนเงินที่ยักยอก แต่กลับแต่งตั้งให้นางเป็นอาจารย์สอนธรรมแก่พระนางและสตรีบริวาร นางขุขุตตราเป็นผู้มีบทบาทคนหนึ่งในวรรณคดีบาลี^{๑๓๘}

๔. นางกาฬิอุบาสิกา

เป็นชาวเมืองกุรุทระ เมื่อมีครุฑก่อกิดว่าจะกลับไปคลอดที่เรือนของพ่อแม่ตนดีกว่าที่จะคลอดในเรือนของผู้อื่น ครั้นกลับไปเมืองตนเองแล้ว ในตอนกลางคืนได้ยินสาตาคิริยักษกับเหมวตยักษียืนอยู่ในอากาศเหนือเรือนของตน กล่าวพรรณนาคุณของพระรัตนตรัยเกิดความเลื่อมใสเพราะได้ยินกิติคุณเช่นกัน ยังไม่ทันได้เห็นพระพุทธรูปก็บรรลุโสดาปัตติผล จึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายเพราะได้ยินได้ฟัง^{๑๓๙}

๕. นางอุตตราหันทมารดา ถูกนางสิริมาเอาหมอน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านเทราตรตนนาง แต่นางมิได้รับอันตรายจากน้ำมันนั้น เพราะนางเพ่งถึงคุณงามความดีของนางสิริมาที่มีต่อนาง พระพุทธรูปทรงยกย่องว่าเป็นเลิศในการเจริญภาวนาและนางยังรักษาศีลอุโบสถเคร่งครัด^{๑๔๐}

กล่าวโดยสรุปคือ สตรีเมื่อได้รับโอกาสในทางพระพุทธศาสนาในการมีส่วนร่วมทางศาสนามากขึ้น เช่นสตรีที่มีจิตเลื่อมใสในคำสอนและอุทิศตนบวชเป็นภิกษุณี ปฏิบัติตนเพื่อให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร และสตรีที่เป็นอุบาสิกาซึ่งไม่ได้บวชเป็นภิกษุณีแต่ได้ศึกษาปฏิบัติธรรมต่างก็ปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายได้ด้วยตนเองคือ การพ้นทุกข์ และการบรรลุธรรมได้เช่นกัน สตรีที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพแล้วนี้ต่างล้วนมีบทบาทสำคัญเช่นกันในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงเจริญรุ่งเรืองสืบไป

^{๑๓๘} ดูรายละเอียดใน อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑ / ๒ / ๑๐๑ - ๑๓๐.

^{๑๓๙} ดูรายละเอียดใน อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑ / ๒ / ๑๔๔ - ๑๔๕

^{๑๔๐} ดูรายละเอียดใน อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑ / ๒ / ๑๓๐ - ๑๓๘

๓.๖ บทสรุป

สตรีได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในด้านศักยภาพในการบรรลุธรรม พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่สตรีเสมอมา สถานะสตรีจึงดีขึ้นในทุกด้านไม่ว่าทางสังคมหรือพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทเป็นภิกษุณีและสำหรับผู้ที่ยังไม่พร้อมที่จะบวชก็ทรงอนุญาตให้ศึกษาธรรมปฏิบัติธรรม อีกทั้งพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา พระพุทธองค์ก็ทรงให้ความสำคัญเสมอกัน ในการทำหน้าที่เป็นผู้สืบทอดดำรงพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาสตรีสำหรับผู้ครองเรือนคือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ อันได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา ที่มุ่งผลที่ความสัมพันธ์กับการครองชีวิตของผู้เรือน ส่วนสำหรับบรรพชิตผู้สละเรือนได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อมุ่งการรู้แจ้งมีพระนิพพานเป็นเป้าหมาย สำหรับวิธีการพัฒนาสตรีตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นผู้วิจัยได้สรุปไว้ใน ๔ หัวข้อ คือ ๑) โดยการศึกษาธรรม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวเนื่องแก่การตรัสรู้ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ อันประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘ และองค์ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้คือ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นขบวนการหาสาเหตุแห่งทุกข์และการแก้ไขเพื่อการพ้นทุกข์ ๒) โดยการปฏิบัติธรรม โดยมีความหมายอย่างกว้างคือ การนำธรรมะมาใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อการมีชีวิตที่ถูกต้องดีงามและเป็นประโยชน์ และในความหมายแบบเข้มข้นคือ การปฏิบัติธรรมด้านจิตตภาวนา เป็นการฝึกอบรมจิตใจอย่างจริงจัง แบ่งได้เป็น สมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนา ๓) โดยการเข้าถึงพระรัตนตรัยและเป็นอุบาสิกา ด้วยการเป็นผู้สนับสนุนพระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย ๔ และการบำเพ็ญกิริยาวัตถุ ๓ ๔) การบรรพชาอุปสมบทเป็นสามเณรี – ภิกษุณี ด้วยมีพระนิพพานเป็นเป้าหมาย

ในสังคมไทยปัจจุบัน หากมีสตรีผู้ซึ่งต้องการบำเพ็ญเพียรทางจิต ก็ไม่สามารถบวชเป็นภิกษุณีได้อย่างครั้งพุทธกาล เนื่องจากขัดหลักพระธรรมวินัยด้วยการขาดสัญญาอุปัชฌาย์ของภิกษุณีเถรวาทมานาน แม้จะมีทางออกโดยการบวชเป็นแม่ชีก็ตามแต่สถานะภาพของแม่ชีในสังคมไทยไม่ดีนักและยังขาดการสนับสนุนด้านความเป็นอยู่ และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด ท่านนับเป็นนักบวชหญิงที่ทำงานเพื่อเผยแผ่ให้พุทธธรรมให้เข้าไปอยู่ในจิตใจของผู้คน ท่านประสบความสำเร็จในการทำงานจนเป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศ ท่านให้ความสนใจต่อสิทธิสตรีและการพัฒนาสตรีด้วยหลักธรรมของพระพุทธองค์ให้เป็นที่ยอมรับก่อนการเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาคเพื่อให้ผู้อื่นยอมรับ ท่านมีเป้าประสงค์ในการสร้างเสถียรธรรมสถานให้เป็นบ้านหลังที่ ๒ สำหรับสตรี เพื่อทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” เพื่อให้สตรีผู้สนใจธรรมได้มีโอกาสศึกษาปฏิบัติธรรมพัฒนาตน โดยใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรมและการเจริญสติ หากการทำงานหรือการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรมสามารถเป็นเรื่องเดียวกันได้ ก็จะทำให้สตรีสามารถฝึกฝนตนได้ในทุกขณะ และในสังคมบริโภคนิยมปัจจุบันผู้

ที่ได้รับการฝึกฝนอย่างดีเท่านั้นจึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างดีและเป็นประโยชน์ ซึ่งขอกล่าวในรายละเอียดในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษา การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ซึ่งเป็น การศึกษาทัศนะของท่านต่อบทบาทและหน้าที่ของสตรี ต่อความหมายและความสำคัญของการ พัฒนาสตรี ตลอดจนหลักธรรมที่แม่ชีศันสนีย์ใช้ในการพัฒนาสตรี และโครงการการพัฒนาสตรี ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของท่านกับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ พุทธศาสนาเถรวาทและหลักการทั่วไป ตลอดจนการนำหลักการพัฒนาสตรีของท่านไปประยุกต์ใช้ ในสังคมไทยปัจจุบัน

การทำงานเพื่อสังคมของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต โดยการทำให้ผู้คนมีชีวิตที่มี ธรรมะนั้น ท่านได้รับแรงบันดาลใจด้านบุญกุศลหรือด้านศาสนาจากครอบครัว แรงบันดาลใจนี้ จึงได้ปลุกฝังอยู่ในตัวท่านตั้งแต่เด็ก ๆ อย่างไม่รู้ตัว ทำให้ท่านผูกพันอยู่กับวัดและพระสงฆ์องค์เจ้า คุณยายของท่านจะไปวัดทำบุญรักษาศีลทุกวันพระ ซึ่งท่านก็จะติดตามไปด้วย ครอบครัวของท่าน จะใส่บาตรพระสงฆ์ทุกเช้า อีกทั้งเมื่อตกกลางคืนคุณยายก็จะสอนให้ท่านนั่งสมาธิ ต่อเมื่อท่าน เติบโตขึ้นจบการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยและทำงานจนประสบความสำเร็จ มีตำแหน่งเป็น ผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ของธุรกิจระดับชาติแห่งหนึ่งนั้น ท่านกลับหันมามองตัวเองและมี มุมมองต่อชีวิตว่าความเพียรในการทำงานนั้นเป็นความเพียรเพื่อตนเอง เพื่อความร่ำรวย เพื่อชื่อเสียง เพื่อพิสูจน์ว่าตัวเองมีความสามารถที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตได้ แต่ครั้งเมื่อท่าน มีโอกาสได้ศึกษาธรรมะแล้ว ท่านเห็นว่าความเพียรจริง ๆ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ มันเป็นความ เพียรที่ละอกุศล เป็นความเพียรที่จะสร้างสิ่งที่ดีงาม ท่านจึงตัดสินใจหันหลังให้กับชีวิตการครอง เรือนเข้ามาสู่เส้นทางธรรม และมุ่งทำงานเพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม^๑

^๑ ดูรายละเอียดใน วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ดอกโมกข์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓ - ๓๕.

๔.๑ บทบาทและหน้าที่ของสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต ให้ความสำคัญแก่สตรีเพศในฐานะ “มารดาของโลก” เป็นผู้สร้างสันติภาพโลก ท่านมีปณิธานในทางธรรมเช่นเดียวกับปณิธานธรรมมาตา^๒ ของท่านพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลาราม^๓ ท่านทั้งสองยกย่องและให้ความสำคัญแก่สตรีเพศในฐานะ “แม่” ว่าเป็น มารดาของโลก มีความหมายว่า แม่สร้างโลกโดยสร้างลูก ลูกสร้างโลก สุกสร้างลูก นั่นคือแม่สร้างโลกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นสตรีจึงควรเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนในทุก ๆ ด้าน ด้วยการใช้ชีวิตไม่ว่าจะเป็น กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ให้อยู่ในฝ่ายกุศลในทุก ๆ การกระทำ มีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลเป็นแบบอย่างที่ดีงามต่อสังคม และดูแลชีวิตไม่ให้อยู่ในความประมาทให้ถึงพร้อม ผู้หญิงที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพจะต้องร่วมกันทำงานอย่างไม่มีตัวตนนี้จะเป็นผู้สร้างโลกนี้ให้มีธรรมเป็นมารดา คำว่าขอให้โลกนี้มีธรรมะเป็นมารดาหมายความว่า ใจของทุกคนไม่ว่าผู้ใหญ่ ผู้หญิง ผู้ชาย มีสี่ผิวงะไรก็ตาม ไม่ว่าจะอยู่ในศาสนาใดก็ตาม เป็นนักบวชหรือฆราวาสก็ตาม ธรรมะเป็นภาษาสากล จึงขอให้ความเป็นสากลหรือธรรมะเป็นหยดน้ำในใจรดรินสู่เมล็ดพันธุ์แห่งปัญญา เพื่อให้ใจของเราออกงามไม่ว่าเราจะอยู่ใน เครื่องแบบใด อยู่ในความเชื่อและวัฒนธรรมใดก็ตาม ถึงแม้ว่าจะพูดกันคนละภาษา แต่มีภาษาแห่งความงามทางจิตวิญญาณ และความงามนี้ก็มีส่วนส่งต่อโลก^๔ อันนำมาซึ่งสันติภาพของโลกในที่สุด

เสถียรธรรมสถานสร้างโครงการสาวิกาสิกขาลัยเพื่อสร้างผู้หญิงทางธรรม เสถียรธรรมสถานเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติภายในใจ ใช้ธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม เพื่อให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา ขับเคลื่อนการทำงานเพื่องานอย่างมีคุณค่าต่อ

^๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๖ - ๕๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน. บทนำเรื่อง.

ธรรมมาตา : มาตาปฏิการกัตถัญญู รับนหน้าที่ภิกษุณีที่ขาดไป พัฒนาวินิจฉัยของเพศมารดา สิทธิสตรีที่ควรเท่าบุรุษ

(๑) เพื่อประโยชน์แก่บุคคล : (๑.๑) ให้เพศแม่ได้รับประโยชน์ที่สุดโดยไม่อาจบวชเป็นภิกษุณี (๑.๒) เป็นการกัตถัญญูทเวที ตอบแทนเพศมารดาให้สมแก่ความเหน็ดเหนื่อย ยากลำบาก (๑.๓) แม่จะสามารถอบรมลูกมีธรรมมาแต่ทารก ไม่มีลักษณะหนีพ่อแม่ ตามใจไปแล้วค่อยกลับมา

(๒) เพื่อประโยชน์แก่ศาสนา : (๒.๑) เสริมแทนภิกษุณีบริษัทที่ยังขาดอยู่ (๒.๒) เพศแม่มีโอกาสเรียนปฏิบัติ - รับผลธรรมได้เต็มที่ แล้วเผยแพร่และสืบอายุพระพุทธศาสนาได้สูงสุด (๒.๓) เพศหญิงสอนเพศหญิงด้วยกันได้ดีกว่า ผลแนบเนียนสะดวกกว่า จึงควรมีธรรมมาตา

(๓) เพื่อประโยชน์แก่โลกและมนุษยชาติ : (๓.๑) ให้โลกมีธรรมเป็นมารดา มีสันติภาพยิ่งขึ้น (๓.๒) เป็นการให้สิทธิมนุษยชนแก่เพศมารดาเต็มที่ (๓.๓) มารดาของโลก จะสร้างโลกได้ดีกว่าเท่าที่แล้งมาอย่างที่จะเปรียบกันไม่ได้ (๓.๔) เลิกปมด้อยของเพศมารดาในโลก

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๔.

สังคมและเพื่อนมนุษย์ แม่ชีคັນสนีย์ กล่าวว่า ถ้าโลกนี้มีผู้หญิงทางธรรมในศาสนาที่จะออกมาทำงานเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ได้อย่างมีศักยภาพเท่าไร ปัญหาในสังคมก็จะน้อยลง ความรุนแรงในเด็กและผู้หญิงจะน้อยลงและถ้าเปลี่ยนการทำงานแบบตั้งรับมาทำงานเชิงรุก สร้างชุมชนหรือสังฆะของผู้หญิงที่มีวิถีเสมอกัน มีการมองโลกอย่างคนที่จะรับผิดชอบร่วมกัน^๕ โลกจะได้รับประโยชน์จากบทบาทการรวมตัวทำงานของผู้หญิงมากขึ้น โดยเฉพาะในการนำความรัก ความเอื้ออาทร ซึ่งเป็นธรรมชาติโดดเด่นของผู้หญิงมาใช้ในการสร้างสันติภาพโลก

๔.๒ ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุด

แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุด ได้ให้ความหมายของการพัฒนาสตรีว่า การจัดให้มีการดำเนินชีวิตและเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนที่มุ่งพัฒนาตนให้เจริญงอกงาม โดยมีธรรมเป็นรากฐานของการศึกษา อบรม และฝึกฝน ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ ตลอดจนถึงความพิเศษเพื่อส่งเสริมให้มีความรู้และความเข้าใจเท่าทันโลก เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อม และบุคคล รวมทั้งศิลปะการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมะให้แก่ธรรมชาติทางหญิงเพื่อให้มีชีวิตงดงามเพราะการทำหน้าที่และพบกับความเป็นอิสระอย่างแท้จริงคือความอิสระจากการยึดมั่นถือมั่น^๖

การพัฒนาตนของสตรีนี้ จะทำให้เป็นผู้มองเห็นความดี ความงาม และความจริงของสรรพสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติเชื่อมโยงด้วยการฝึกให้รู้จักมีสติควบคุมในทุก ๆ การกระทำด้วยความประณีต จนสามารถพัฒนาจิตใจให้ละเอียดอ่อน มีความสุขและความสงบที่ตั้งไปสู่ปัญญา ซึ่งจะนำไปสู่ความรักและเมตตาอันไพศาลแก่มวลมนุษยชาติ อันเป็นจุดเริ่มของสันติภาพโลก

การพัฒนาตนยังได้จากการทำงาน เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการทำงานเป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงและกว้างขวาง เพราะได้สัมผัสและได้ใช้สติปัญญาพิจารณาได้ทุกอย่างที่ผ่านเข้ามา ถ้าเราฝึกทำงานอย่างรู้ตื่น และเบิกบาน เกิดความสุขในการทำงาน กุศลจิตในการทำงานนั้นจะเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ต่อผู้อื่น ต่อสังคม ต่อโลก เป็นการเรียนรู้อันยิ่งใหญ่ในการทำงาน^๗

สำหรับความสำคัญของการพัฒนาสตรีนั้น แม่ชีคັນสนีย์ กล่าวว่า “หากผู้หญิงได้พัฒนาสติปัญญา ผู้หญิงจะเปลี่ยนแปลงโลกใบนี้” เพราะผู้หญิงเป็นแม่ของทั้งหญิงและชาย คือเป็นแม่ของมนุษยชาติ จะเป็นการเรียนรู้ที่ทำให้ชีวิตเราทันสมัยอย่างแท้จริงคือ มีปัจจุบันขณะที่

^๕ เรื่องเดียวกัน หน้า ๙๕.

^๖ คันสนีย์ สิตะบันย์ เมอลเลอร์, สาวิกาสิกขาลัย ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา, วารสารสาวิกา, ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๕๘) : ๕๐ - ๕๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๑ - ๕๒.

ไม่ทุกข์ อยู่ในปัจจุบันอย่างคนที่พัฒนาตัวเองให้รอดและใช้ชีวิตร่วมกับคนอื่นได้อย่างสานติ การปฏิบัติขั้นพื้นฐานก็คือการใช้ชีวิตของเราไม่ว่าจะเป็นกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ให้อยู่ใน ฝายกุศลทุกการกระทำ เพื่อว่าจะไม่ทำให้ใครเจ็บปวด เพราะเราจะดูแลชีวิตของเราด้วยความไม่ ประมาทให้ถึงพร้อม และนี่ก็เป็นอนิสสัยอย่างมากสำหรับสังคมด้วย ถ้าโลกนี้มีผู้หญิงทางธรรม ทางศาสนาที่ออกมาทำงานเพื่อช่วยเหลือมนุษยชาติได้อย่างมีศักยภาพมากขึ้นเท่าไร ปัญหาใน สังคมก็จะน้อยลง^๘

เสถียรธรรมสถานจึงเป็นสถานที่สำหรับผู้หญิงที่แสวงหาธรรมเพื่อชีวิตที่ร่มเย็น เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อสานติภายในดวงจิต ใช้ธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ส่งเสริม การปฏิบัติธรรม เพื่อให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา ขับเคลื่อนการทำงานเพื่องานอย่างมีคุณค่าต่อ สังคมและเพื่อนมนุษย์^๙

และทั้งนี้แม่ชีศันสนีย์ ยังคำนึงถึงผู้ด้อยโอกาสคนที่อ่อนแอในสังคมว่าคนเหล่านี้ควร ได้รับการพัฒนาด้วยเช่นกัน โดยการเปรียบเทียบกับบ้านดินว่า การที่เรามีคนอ่อนแออยู่ใน ชุมชนสักหนึ่งคน ขณะที่เรากำลังเดินหน้าไปอย่างรวดเร็ว มันอาจจะทำให้ชุมชนพังได้ เช่นเดียวกับดินก้อนที่ไม่แห้งนั้น อาจทำให้ผนังของบ้านดินพังครืนลงมาได้ วิธีการคือ แยกดินที่ อ่อนออกมาตากให้แห้งสนิทก่อน แล้วจึงนำไปก่อรวมกับอิฐที่แห้งสนิทแล้วดินสอนให้เราให้โอกาส คนที่อ่อนแอได้พัฒนาศักยภาพของตน จนเขาแข็งแกร่งพอที่จะก้าวไปพร้อมกับคนอื่น ๆ ได้ อย่างพาเขาไปในขณะที่เขาไม่พร้อม^{๑๐}

๔.๓ หลักธรรมสำหรับการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต

ธรรมะ เปรียบเหมือนหยดน้ำที่ทำให้ชีวิตของคนเรารุ่งเรือง แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต คิดและทำให้เสถียรธรรมสถานเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ของสตรี เพื่อชีวิตที่งดงามและเป็น ประโยชน์ และด้วยอุดมการณ์อันลึกซึ้งของท่านก็คือ ต้องการให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา คือการ มีธรรมะอยู่ในใจผู้คน^{๑๑} เพื่อประโยชน์แก่โลกและมนุษยชาติและเพื่อสันติภาพของโลก ท่านให้ ความเห็นว่า ธรรมะ จะศักดิ์สิทธิ์เมื่อผู้คนนำธรรมะเข้ามาใช้ในชีวิตประจำวัน ธรรมะจะศักดิ์สิทธิ์ ในคัมภีร์ไม่ได้ ธรรมะต้องอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันและช่วยทำให้ชีวิตดีขึ้น^{๑๒}

^๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๙ - ๕๐.

^๙ เรื่องเดียวกัน บทนำเรื่อง.

^{๑๐} วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สภาวิภาแห่งสวนสันติภาพ, หน้า ๘๕.

^{๑๑} เรื่องเดียวกันหน้า ๒๘.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐๖.

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ได้นำหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาใช้เป็นหลักธรรมคำสอนเพื่อใช้พัฒนาชีวิตของผู้สนใจและแสวงหาธรรมะ เช่น หลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา การนำหลักอริยสัจ ๔ มาใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน โดยให้แนวคิดที่ว่า “ทุกข์มีไว้ให้เห็น ไม่ได้มีไว้ให้เป็น” เพื่อวิเคราะห์หาเหตุแห่งทุกข์ (สมุทัย) เพื่อละวาง นอกจากนี้ แม่ชีคันสนีย์ ได้ใช้วิถีชีวิตที่ดีและงดงามของท่านเป็นตัวอย่างการดำเนินชีวิต ท่านใช้การทำงานและการปฏิบัติธรรมเป็นสิ่งเดียวกัน การทำงานเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และเจริญจิตในขณะทำงาน โดยไม่ให้จิตขุ่นมัวและมีกิเลส นอกจากนี้ในเสถียรธรรมสถานยังมีสิ่งที่สอนธรรมอยู่รายรอบบ้านแห่งธรรมะหลังนี้ อันได้แก่ บ้านดิน ต้นลั่นทมเฒ่า สะพานแห่งสติ และอื่น ๆ

สำหรับหลักธรรมที่ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ใช้ในการพัฒนาสตรี และอกุศลธรรมที่ควรละ ซึ่งเป็นสิ่งกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี มีดังนี้

๑. หลักไตรสิกขา

การพัฒนาสตรีของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ใช้หลักการเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา หลักไตรสิกขา กอปรด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งขอแสดงเป็นตัวอย่างที่แม่ชีคันสนีย์ ได้นำหลักธรรมข้อนี้ไปแก้ปัญหาให้แก่ผู้มีความทุกข์ คือ

ปัญหาของแม่ผู้ทุกข์ใจ : ลูกสาวของดิฉันถูกข่มขืน ดิฉันควรทำอย่างไรดี ?

การตอบปัญหา : ตั้งสติให้ดี เช็ดแผลให้ลูกสาว เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมาก มันเป็นบาดแผลที่รุนแรงสำหรับจิตใจ ท่าทีของแม่ต้องมั่นคงไม่หวั่นไหว อย่าโวยวาย อย่าซ้ำเติม อย่าโทษตัวเอง อย่าย้ำกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของลูกสาว แต่จงให้ออกาสกับลูก แม่เป็นคนแรกที่จะให้ออกาสต่อลูกได้เกิดใหม่อีกครั้งหนึ่ง การถูกข่มขืนในคืนวันนั้นมันได้จบลงแล้ว

การที่ท่านไม่ย่ำคิดอยู่กับสิ่งที่เกิดขึ้นในคืนวันนั้นก็คือการให้ออกาสลูกสาวของท่านต่อตัวท่าน สิ่งที่มีมันเกิดขึ้นในชีวิตของเรา มันก็เป็นแผลที่เราปฏิเสธไม่ได้ มันเป็นบาดแผลที่เกิดขึ้นแล้ว แต่เราสามารถทำแผลนั้นให้เลือดหยุดไหลได้ เราใช้บาดแผลเตือนตัวเราให้มีชีวิตที่รอบคอบระมัดระวังมากขึ้นในวันนี้ อย่าสะกิดแผลนั้นให้เลือดไหลอีก มันเป็นเพียงแผลเป็นที่ไม่เจ็บปวดแล้ว การคิดถึงเหตุการณ์นั้นด้วยความปวดร้าวจะเป็นการข่มขืนตัวเอง เราจะหยุดข่มขืนตัวเราในวันนี้ นี่เป็นเรื่องสำคัญมากที่ท่านและลูกสาวของท่านจะต้องจัดโอกาสร่วมกัน ให้ออกาสซึ่งกันและกัน

การที่เด็กมีความปวดร้าวในการถูกกระทำที่รุนแรงทางร่างกายและจิตใจครั้งนั้นเป็นเรื่องที่เขาต้องการเพื่อน เขาต้องการใครสักคนที่เข้าใจเขาหรือยอมรับเขา ซึ่งคนที่น่าจะช่วยรักษาแผลในใจของเขาได้อย่างรวดเร็วจนเป็นแผลเป็นที่ไม่เจ็บปวดก็น่าจะเป็นแม่ ผู้หญิงที่ใกล้ตัวเขาที่สุด ถ้าเขามองเห็นความมั่นคงของแม่ ความไม่หวั่นไหวของแม่ ความกล้าหาญที่จะยอมรับและให้

โอกาสกับลูกที่พลาดไปแล้วอีกครั้งหนึ่ง สิ่งเหล่านี้จะเป็นกำลังใจ จะเป็นโอกาสที่ลูกของเราเกิดใหม่ได้ ขอให้เราช่วยกันรักษาแผลให้ลูกของเรา อย่าซ้ำเติม อย่ากรีดแผลนั้นให้กว้างขึ้น อย่าโทษใคร ระวังวิถีชีวิตในปัจจุบันของเราให้มากขึ้น

ถ้าเราเคยเจ็บปวดเพราะสังคมมีความอยุติธรรมต่อเรา แล้วเราดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความหวาดกลัว หวาดระแวง ชีวิตของเราจะขาดความสุขในปัจจุบัน เราจะเหมือนผู้หญิงที่ลุกขึ้นไม่ได้ เพราะเรามีความหวาดระแวงว่าเราเคยถูกทำร้ายมาแล้ว แล้วมันอาจจะถูกอีก ความหวาดระแวงจะทำให้ปัญญาของเรา หรือความกล้าหาญของเราในปัจจุบันหายไป จงหาความพอดีระหว่างความหวาดระแวงกับความไม่ประมาทให้พบ **จงใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท** ไม่เลินเล่อ ไม่มั่งงาย ให้ความรู้ที่ที่เราเคยเดินแล้วเราปลอดภัย วันนี้โลกมันเปลี่ยน สังคมมันเปลี่ยน เส้นทางนั้นอาจจะเส้นทางที่เราจะต้องเดินอยู่ แต่เราจะเดินอย่างไรที่จะทำให้มันปลอดภัยเหมือนอย่างที่เคยเดินในวันวาน มันต้องมีวิธีการและรอบคอบ ไม่ประมาทมากขึ้น จะอ้างว่า เราเคยเดินแล้วเราปลอดภัย เราเดินอีกวันนี้และมันยังคงปลอดภัยไม่ได้แล้ว เราจะต้องเข้าใจว่ากระแสของสังคมมันเปลี่ยน วิถีชีวิตของผู้คนมันเปลี่ยน เรามีการอพยพเปลี่ยนถิ่นฐานกันมากขึ้น ความเบียดเบียนสูงขึ้น ผู้หญิงต้องระวังตัวด้วยความไม่ประมาท แต่อย่าหวาดระแวง เพราะความหวาดระแวงจะทำให้ชีวิตของเราหมดความสง่างาม หาให้ดี หาชีวิตตรงนี้ให้ดี ด้วยวิธีแห่งสติ

ควรฝึกฝนตนเองให้มีชีวิตที่รอบคอบอยู่บนย่างก้าวแห่งสติปัญญา เพราะการที่เราพัฒนาศักยภาพของเราให้เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างคนที่ไม่มั่งงาย เราจะได้ไม่ต้องมาแก้ตัวกันอีก นั่นคือการใช้ชีวิตอีกครั้งหนึ่ง ถ้าเผื่อว่าเราเป็นคนที่เคยได้บทเรียนมาแล้ว ใช้มันเพื่อสร้างปัญญาในปัจจุบันนี้ให้ได้ อย่าหวาดกลัวแล้วอย่าต้ออกชกตัว มันจบแล้วเมื่อวันวาน วันนี้เราหาโอกาสให้ลูกสาวของเราเกิดด้วยตัวของเราเอง ด้วยการมีชีวิตที่ไม่เลินเล่อ ไม่ปล่อยตัว แต่ในขณะที่เดียวกันเราให้กำลังใจลูกของเราที่จะใช้ชีวิตอย่างคนที่กล้าหาญ เกิดอีกครั้งหนึ่ง ความเป็นแม่ที่จะให้อภัยลูก พร้อมทั้งจะให้ลูกได้มีความมั่นใจในการดำเนินชีวิตต่อไป อย่าผลักใส และอย่ารู้สึกอายที่ลูกของเราถูกทำร้าย แต่ขอให้เห็นใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชีวิตลูกของเรา และคงจะต้องช่วยกันร่วมมือกันในการที่จะทำงานป้องกันหรือทำงานบรรณรงค์ที่จะให้ผู้ชายที่แข็งแรง ใช้ความแข็งแรงของเขาเป็นไปเพื่อดูแลบุคคลที่อ่อนแอกว่า ไม่ใช่ใช้ความแข็งแรงของเขาเป็นไปในการที่จะใช้ชีวิตด้วยความมั่งงาย เลินเล่อ ประมาท และเบียดเบียน

เคยมีประสบการณ์จากงานในบ้านสายสัมพันธ์ เราพบว่าเด็กผู้หญิงคนหนึ่งพบเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันเช่นเดียวกันนี้ เธอพยายามที่จะต่อสู้กับผู้ชายหลายคนทีรุ้มโทรมเธอในเหตุการณ์ที่รุนแรงนั้น และเธอเพียงแต่อธิษฐานว่าผู้ชายหลายคนที่กำลังทำร้ายเธอที่ข้างถนนในวันนั้นจะทำอะไรกับเธอก็ได้ แต่ขออย่าฆ่าเธออย่าได้ฆ่าเธอ เมื่อชีวิตของเธอรอดจากเหตุการณ์ในวันนั้น เธอกลับบ้าน เมื่อแม่ทราบเรื่อง แม่ยอมรับไม่ได้ ลูกสาวคิดฆ่าตัวตายทันที เธอไม่อยากตาย

ในตอนที่เราถูกข่มขืน แต่เธออยากตายทันทีเมื่อสังคมไม่ให้โอกาสเธอ ไม่ยอมรับเธอ นี่เป็นตัวอย่างจริงที่เกิดขึ้นในงานที่เราทำอยู่

ขอให้กำลังใจคุณแม่ว่าจงให้ออกาสลูก การที่แม่ให้ออกาสลูก ลูกยังมีทางออก แต่ถ้าแม่ซึ่งเป็นผู้หญิงที่น่าจะเข้าใจเธอมากที่สุดในเรื่องนี้ยังไม่เข้าใจเธอ ลูกอยากตายทันที ฉะนั้นความมั่นคงของแม่กับโอกาสที่แม่และสังคมจะให้เธอ จะเป็นทางออกในชีวิตของเธอที่ดี เราคงต้องช่วยกันดูแลลูกให้ดี แล้วช่วยกันที่จะทำงานที่จะบอกกับผู้ชายหลาย ๆ คนว่าความสนุกเพียงวูบเดียวที่เขาได้ มันเป็นความเจ็บปวด มันเป็นบาดแผล มันเป็นการทำลายชีวิตของคนอีกหลายคน และมันอาจจะหมายถึงชีวิตของเด็กทารกที่จะเกิดมาอย่างคนที่ไม่ว่าใครคือพ่ออีกด้วย

เรามาชช่วยกันจัดวิถีชีวิตแห่งการภาวนาให้มีในสังคม โดยการดำรงชีวิตอย่างผู้ที่ตระหนักรู้ว่า ย่างก้าวแห่งสติปัญญาในวิถีชีวิตของเราทุกคนจะช่วยทำให้สังคมดีขึ้น และจะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมใหญ่ให้อยู่ร่วมกันอย่างไม่เบียดเบียนมากขึ้นได้ แค่เพียงเราทุกคนกลับมาฝึกเจริญสติกับลมหายใจที่รู้ ตื่น และเบิกบานในทุกย่างก้าวของเรา หายใจเข้า ... รู้ หายใจออก ... ตื่นและเบิกบาน คุณจะมีลมหายใจเป็นเพื่อน คุณจะมีลมหายใจเป็นอาวุธอันศักดิ์สิทธิ์ ชีวิตของคุณจะรอดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อได้ เพราะคุณมีตัวเองเป็นเพื่อนนั่นเอง^{๑๓}

จากการตอบปัญหาของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด นั้นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ขบวนการแก้ปัญหาของท่านใช้ “หลักไตรสิกขา” คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสำคัญคือ เมื่อปัญหาเกิดขึ้นท่านสอนให้ใช้ “สติ” และสมาธิแล้วหยุดคิดคือ “โยนิโสมนสิการ” คือการใช้ปัญญาคิดหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น การใช้ความคิดถูกวิธี มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงสาเหตุ แล้วแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ เพื่อให้มีการกระทำหรือการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องคือศีล

ในกรณีนี้แม่ชีศันสนีย์ แนะนำให้คุณแม่ทุกขใจ เริ่มต้นการแก้ปัญหาคือการใช้สติ ความสงบเพื่อนำไปสู่ปัญญา และใช้ “โยนิโสมนสิการ” คือการคิดถูกวิธีและแยบคายสืบหาสาเหตุไม่ดีโทษดีพ่าย ไม่ซ้ำเติมกับสิ่งที่เกิดขึ้น เมื่อนั้นผู้เป็นแม่จะรู้หน้าที่ของตนว่ามีหน้าที่อะไร ? หน้าที่ของแม่คือการรักษาบาดแผลและแก้ปัญหาให้แก่ลูกสาว ผู้เป็นแม่ต้องเป็นเพื่อนลูกต้องเข้าใจให้กำลังใจเพื่อให้ลูกได้ลุกขึ้นมาใหม่ และต้องใช้ประโยชน์จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ได้ โดยการใช้ชีวิตต่อไปด้วยความไม่ประมาทแต่เป็นไปด้วยความรอบคอบถี่ถ้วนระมัดระวังไม่ใช่ด้วยความหวาดระแวง

แม่ชีศันสนีย์ จะใช้การภาวนากับลมหายใจเพื่อการเจริญสติให้เกิดปัญญา เป็นการกลับมาอยู่กับปัจจุบันขณะรู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต ซึ่งเป็นอุปบายที่เมื่อจิตได้จดจ่ออยู่กับ

^{๑๓} แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด, เพื่อนทุกข์, (กรุงเทพมหานคร : บจก.แปลนพรินติ้ง, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓ - ๒๘.

ลมหายใจ จิตก็จะมีสมาธิและจะเกิดปัญญาในการแก้ปัญหาต่าง ๆ นั่นคือความหมายของการมีตนเองเป็นเพื่อน การมีตนเองเป็นที่พึ่ง

๒. อริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ คือ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นำหลักธรรมอริยสัจ ๔ ให้คำปรึกษาแก่ผู้มีความทุกข์ โดยร่วมกันหาสาเหตุแห่งทุกข์คือสมุทัย แล้วละวาง กำจัด สมุทัย เพื่อที่จะไม่เข้าไปอยู่ในทุกข์อีก การสอนของแม่ชีศันสนีย์จะให้หลักในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน โดยเน้นการสะท้อนให้เห็นสัจธรรมของชีวิต “ทุกข์มีไว้ให้เห็น ทุกข์ไม่มีไว้ให้เป็น” ซึ่งขอแสดงเป็นตัวอย่างการแก้ปัญหาของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต คือ

ปัญหาของหญิงสาวที่ทุกข์ : ดิฉันเป็นแม่บ้านที่ต้องรับภาระทุกอย่าง ทั้งงานนอกบ้านและในบ้าน แต่ไม่มีชีวิตด้านใดเลยที่ประสบผลสำเร็จ เจ้านายกลั่นแกล้ง หนี้สินล้นพ้นตัวสามีไม่ซื่อสัตย์ ลูกไม่เชื่อฟัง ดิฉันอยากตายเพื่อไปเกิดใหม่ จะได้เกิดเป็นผู้ชายบ้าง

ทำไมผู้หญิงจึงต้องแบกรับภาระมากกว่าผู้ชาย ความเท่าเทียมกันอยู่ที่ไหนคะ ?

การตอบปัญหา : คุณไปแบกมันเอาไว้ทำไม ก็ทำหน้าที่ไปและไม่ต้องแบกเอาไว้ก็ได้นี่คะ ฟังการตั้งฉายาตัวเอง คุณ “หญิงสาวที่ทุกข์” มันก็เป็นการกระแทกชีวิตของคุณแล้วใจขุนมัวแล้วก็เพ่งโทษอย่างนี้วากวน จะออกจากทุกข์ไม่ได้หรอกนะคะ คุณต้องดูแลหัวใจของคุณให้ดี อะไร ๆ มันก็ไม่ถูกใจของคุณไปหมด ใจคุณเป็นอย่างไร ต้องเปลี่ยนวิธีของคุณเสียใหม่ คิดให้เป็น เพื่อจะได้มีความเมตตาต่อตัวคุณเอง การที่จะฝึกให้เป็นคนมีเมตตาต่อตัวเองได้จะต้องเข้าใจว่าชีวิตของเรามีค่ามาก การเกิดมาครั้งหนึ่งชีวิตเป็นสิ่งที่มีความที่สุดที่เราจะต้องหวงแหนเอาไว้ คำว่าหวงแหนคือไม่ใช่ยึดเอาชีวิตไว้ หมายถึงว่าต้องทำหน้าที่ตรงนี้เอาไว้ อย่ามีความคิดที่จะทำลายชีวิต การตายไม่ใช่เป็นทางออกที่ดีนะคะ อยู่ยังร้อน ตายไปเกิดใหม่ก็ร้อน ถ้าทำความร้อนตอนนี้ให้เย็นก่อน เมื่ออยู่แล้วเย็นใจ ตายไปก็ไปเกิดใหม่ในที่เย็น ขอให้ใช้ชีวิตที่มีการกระทบทุกครั้งอย่างไม่กระเทือน ไม่ว่าจะเป็นการกระทบทางไหนก็ตาม ถ้าการกระทบนั้นมันทำให้เรามีชีวิตที่คมขึ้น แกร่งขึ้น การกระทบนั้นมันก็เป็นสิ่งที่มีบุญคุณใช้ใหม่คะ ถ้าเราทำงานแล้วเจ้านายดูว่ากลั่นแกล้ง ก็ใช้คำดูว่านั่นเป็นแรงผลักดันที่จะทำให้เรามีชีวิตที่ท่าทายเป็นการทำงานให้ดีขึ้น ดีกว่ามานั่งเสียใจ

ส่วนลูกเต้าที่คุณบอกว่าไม่เป็นตั้งใจนี้ต้องกลับมาดูที่คุณแม่ ว่าคุณแม่ปฏิบัติตัวอย่างไร ลูกจึงไม่เชื่อฟัง คุณแม่จู้จี้ขี้บ่นหรือเปล่า ควรสร้างความเชื่อมั่นที่จะทำให้เด็ก ๆ มีความกล้าหาญที่จะใช้ชีวิตได้เอง อย่าเลี้ยงลูกให้เป็นตั้งใจเรา แต่เลี้ยงลูกให้เป็นคนที่สามารถจะใช้ชีวิตของเขาอย่างคนที่พึ่งตัวเองได้และเป็นอิสระจากเราได้ด้วย

ส่วนเรื่องหนี้สิน คุณต้องรู้จักประมาณในการบริโภคมากขึ้น มีความสุขที่เป็นนักผลิต และหาความสุขได้จากการอยู่เรียบง่าย สำหรับเรื่องสามี คุณสามารถชื่นชมในข้อดีของเขาได้ รู้จักให้อภัยในข้อด้อยของเขาด้วยการให้โอกาสเขาได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ภรรยาที่ให้โอกาสจะเป็นภรรยาที่สามารถครองใจสามีเอาไว้ได้ ผู้ชายไม่ปฏิเสธความเย็นหรือหอกคะ เย็นแบบเยือกเย็น แจ่มใสสะอาด ไม่ใช่เย็นแฉะแบบดูตายไม่ทำอะไร เย็นขณะที่ทำหน้าที่ มีโลกทัศน์ที่กว้าง เราจะต้องมองว่าสามีจะเป็นบุคคลที่เราไว้วางใจได้คนหนึ่ง เพราะความไว้วางใจของเราก็เป็นเสน่ห์ที่ทำให้สามีจะไม่นอกใจ

ส่วนความเท่าเทียมกันของหญิงชายอยู่ที่จิตใจของเราที่มีความสุขขณะที่ทำหน้าที่ ความเท่าเทียมในการทำหน้าที่ก็ไม่ได้หมายความว่าหญิงชายต้องทำงานเหมือนกัน ชนิดเดียวกัน อย่่างเดียวกัน ผู้ชายและผู้หญิงสามารถทำอะไรที่ตรงตามเหมาะสม ขึ้นกับสภาวะจิตใจและสถานการณ์ที่เหมาะสมในขณะนั้น ความเข้มแข็งและความอ่อนโยนจึงสามารถมีได้ทั้งในหญิงและชายเท่าเทียมกัน

ความเท่าเทียมกันที่แท้จริงของหญิงชายน่าจะหมายถึงการดำรงชีวิตของเราให้เป็นอิสระ จากความยึดมั่นถือมั่น และงดงามด้วยการทำหน้าที่ ปราศจากการเบียดเบียน ไม่ทำร้ายตนเอง และไม่ทำร้ายคนอื่น และมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้พันทุกข์ได้

ขอให้คุณภาวนาอยู่กับการทำหน้าที่ ออกจากความหงุดหงิดขุ่นมัว ไม่ประชดประชันชีวิต ปลดปล่อยลมหายใจออกแล้วปลดปล่อยความอึดอัดขัดใจออกอย่างอ่อนโยน แล้วหายใจเข้าอีกครั้งอย่างมีความรู้ตัวทั่วพร้อม

ในขณะที่คุณทำหน้าที่ ขอให้คุณกลับมาอยู่ที่ลมหายใจบ่อย ๆ มีความตระหนักรู้อยู่กับลมหายใจ เป็นลมหายใจแห่งสติ คุณจะรู้ตัวทั่วพร้อมในการดำรงชีวิตมากขึ้นคะ^{๑๔}

จากการตอบปัญหาของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า การแก้ปัญหาท่านใช้หลักอริยสัจ ๔ โดยให้หาสาเหตุแห่งทุกข์ คือ “สมุทัย” เพื่อสามารถทำกิจต่อสมุทัยได้อย่างบริบูรณ์นั่นคือ การทำให้หมดสิ้นไป การกำจัด การละ สาเหตุแห่งทุกข์นั้น สาเหตุแห่งทุกข์ของคุณ “หญิงสารพัดทุกข์” เนื่องจากความคิดว่าตนเองกำลังแบกภาระต่าง ๆ ไว้ เป็นการคิดที่ผิดวิธีซึ่งควรคิดว่านั่นเป็นการทำหน้าที่ และพยายามคิดหาประโยชน์ต่อสิ่งนั้น ๆ ให้ได้ ควรเปลี่ยนมาคิดให้ถูกวิธีและแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ต้นเหตุจึงเป็นการฝึกฝนตนพัฒนาตน และในขณะที่ได้ทำหน้าที่ที่มีความสุขในการทำหน้าที่นั้น และควรตระหนักเสมอว่าชีวิตเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดเราจึงควรทำหน้าที่ของเราให้ถูกต้องดีงาม มีเมตตาต่อตนเองและหวงแหนชีวิตนี้ไว้

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑๑ - ๑๑๔.

เช่น ปัญหาเรื่องลูก แม่ชีคันสนีย์ ก็แนะนำให้หาสาเหตุของการไม่เชื่อฟังของลูก การแก้ปัญหาที่ดีที่สุดคือการกลับมาดูที่ตนเองว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาหรือไม่ ? ถ้าใช่ก็ให้แก้ที่ตนเองก่อน เช่น คุณแม่อาจจะจู้จี้ขี้บ่น เลียงลูกอย่างที่ต้องการให้ลูกได้ตั้งใจแทนที่จะให้เขาได้เลือก การดำเนินชีวิตเองโดยมีคุณแม่เป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาแนะนำ หรือในเรื่องของหนี้สินก็ต้องหาสาเหตุเพื่อกำจัดต้นเหตุของปัญหาดังกล่าว คืออาจใช้จ่ายฟุ่มเฟือยก็ต้องเปลี่ยนมาเป็นมัธยัสถ์ และกรณีที่มีสามีเจ้าชู้ การละสาเหตุของความเจ้าชู้ คือการเปลี่ยนพฤติกรรมของสามีด้วยการให้อภัยและให้โอกาสเขา ประพฤติปฏิบัติต่อกันด้วยการให้เกียรติซึ่งจะค่อย ๆ เปลี่ยนพฤติกรรมของเขาได้ในที่สุด

นอกจากนี้แม่ชีคันสนีย์ ไม่เห็นด้วยกับการเรียกร้องความเท่าเทียมของหญิงชาย ท่านเห็นว่าความเท่าเทียมนั้นอยู่ที่การทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์ คือด้วยความถูกต้องดีงามปราศจากความยึดมั่นถือมั่น และหน้าที่ที่สำคัญที่สุดคือการพัฒนาตนเองให้พันทุข์

แม่ชีคันสนีย์ ให้ความสำคัญกับการภาวนาในขณะที่ทำหน้าที่โดยการกลับมาตามลมหายใจ และควรกลับมาอยู่กับลมหายใจบ่อย ๆ ในขณะที่ทำหน้าที่คือเป็นลมหายใจแห่งสติ จะเป็นการทำหน้าที่ด้วยการรู้ตัวทั่วพร้อม

๓. ปฏิจจสมุปบาท คือ สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา วงจรปฏิจจสมุปบาทประกอบด้วยองค์หรือหัวข้อ ๑๒ ด้วยกัน ซึ่งก่อบรรดา อวิชชา (ความไม่รู้ในอริยสัจจ์ ๔) ทำให้เกิด สังขาร (สภาพการปรุงแต่ง) ทำให้เกิด วิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์) ทำให้เกิด นามรูป (ขันธ์ ๕) ทำให้เกิด สฬายตนะ (อายตนะภายใน ๖ : ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ทำให้เกิด ผัสสะ (ผัสสะ ๖ : ความกระทบแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ) ทำให้เกิด เวทนา (เวทนา ๖ : การเสวยอารมณ์) ทำให้เกิด ตัณหา (ตัณหา ๖ มีรูปตัณหา เป็นต้น) ทำให้เกิด อุปาทาน (ความยึดมั่น : อุปาทาน ๔) ทำให้เกิด ภพ (ภพ ๓) ทำให้เกิด ชาติ (การได้อายตนะ ความเกิด) ทำให้เกิด ชรามรณะ ทั้ง ๑๒ ข้อ เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป ไม่มีต้นไม่มีปลาย ปฏิจจสมุปบาทเป็นการหาสาเหตุของทุกข์คือสมุทัย

ซึ่งขอยกตัวอย่างที่แม่ชีคันสนีย์ ใช้ในการตอบคำถามในเพื่อนทุกข์ คือ

ปัญหาของคุณตั้งสติ : ท่านคะ คนเราทุกคนย่อมมีความดี ความไม่ดีปะปนอยู่ในตัวเอง แต่สำหรับดิฉันนั้น ชีวิตดิฉันเต็มไปด้วยความไม่ดีนานปีการ ไม่ว่าจะป็นใจร้อน ขี้โมโห ไม่อดทน เอาแต่ใจตัวเองเป็นใหญ่ ชอบคิดแทนคนอื่น ชอบทำเรื่องเล็กให้เป็นเรื่องใหญ่ ทำอะไรไม่เคยคิดให้ถ่วงถ่วง เฟ่งโทษ ชำร้ายดิฉันเป็นคนไม่ให้โอกาสคน ความไม่ดีเหล่านี้นำมาซึ่งปัญหาไม่หยุดหย่อน เคยได้ฟังท่านแม่ชีบรรยายว่า คนเราควรมีตัวเองเป็นเพื่อน แต่ดิฉันกำลังเกลียดเพื่อนคนนี้มากแต่ไม่คิดทำร้ายหรือทำลายเพื่อนคนนี้เลย เพราะรู้แก่ใจว่าอย่างน้อย ๆ ยังมีคนกลุ่ม

เล็กกลุ่มหนึ่ง ครอบครัว ที่ยังคงรักเพื่อนคนนี้อยู่ พยายามอยู่ค้ำที่จะตัดไฟตั้งแต่ต้นลม ให้เขา พยายามทำตัวใหม่เพียงเพื่อจะไม่ไปสร้างปัญหาให้กับอะไร หรือใคร ขอความกรุณาท่านแม่ซึ่งช่วย ให้กำลังใจฉันด้วยค่ะ

การตอบปัญหา : อย่าทำชีวิตของคุณให้เป็นถึงขยะเลย ถ้าคุณรู้ว่ามันมีสิ่งทั้งหลายอยู่มากมายในตัวคุณ แล้วคุณก็กำลังหมั่นอยู่ ก็นับว่าเป็นคนมีสติปัญญา เป็นความดีอย่างหนึ่งของคุณ แต่คุณจะต้องมีความละเอียดที่จะไม่ปล่อยให้มันกำเริบเติบโตอยู่ในชีวิตของคุณต่อไป นิสัยที่มีอยู่ในขณะนี้มันจะไม่ทำให้ชีวิตของคุณเกิดได้เลย คุณจะไม่สามารถทำงานร่วมกับคนอื่นได้ จะไม่มีความสุขกับการทำหน้าที่เลย คุณก็ทราบว่าคุณอุปนิสัยดังกล่าวนั้นทำให้ตัวคุณเองทุกข์ยากถ้าคุณปล่อยให้มันปรากฏตัวขึ้นมา คำว่าเราต้องมีตัวเองเป็นเพื่อน จึงหมายความว่า คุณจะต้องหยุดนิสัยต่าง ๆ ที่ปรากฏตัวขึ้นมาให้ได้ นั่นคือการมีตัวเองเป็นเพื่อนที่จะหยุดยั้งสิ่งชั่วร้ายไม่ให้มันเติบโต ถ้าคุณรดน้ำพรวนดินสิ่งเหล่านี้ด้วยการเพ่งโทษ การเพ่งโทษนี้ร้ายมาก มันจะทำให้เมล็ดพันธุ์แห่งปัญญาของคุณถูกเบียดฝ่อ ต้องระวังให้ดี

ขอให้คุณอย่าเกลียดตัวเอง ต้องให้ออกาสตัวเองก่อน ถ้ายังให้ออกาสคนอื่น ๆ ไม่ค่อยได้ ก็ให้ตัวเองก่อน เมตตาและอ่อนโยนที่จะหยุดยั้งอุปนิสัยบางอย่างที่คุณมองเห็นว่ามันไม่ดี ส่วนสิ่งที่คุณเห็นว่าตัวคุณมี แล้วพอที่จะมีดีอยู่บ้าง คุณต้องพยายามที่จะรดน้ำพรวนดินเมล็ดพันธุ์แห่งความดีงามนั้นต่อไปเรื่อย ๆ การที่คุณไม่คิดทำร้ายชีวิตของคุณก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐและน่าอนุโมทนา แต่การที่คุณจะอยู่อย่างตายทั้งเป็นโดยมีอุปนิสัยตามสั่ง ที่เป็นเรื่องทำให้ชีวิตของคุณไม่งดงาม ไม่สดชื่นในการที่จะทำหน้าที่นั้น มันก็อาจจะเป็นสิ่งที่คุณจะเดินได้ช้า ถึงแม้ว่าคุณจะมีเพื่อน มีครอบครัวที่ยังรักคุณอยู่ แต่ก็เชื่อว่าทั้งเพื่อนและครอบครัวนั้นก็คงต้องอดทนกับคุณอยู่มาก พยายามที่จะตัดไฟตั้งแต่ต้นลมเป็นสิ่งที่ดีค่ะ

มาทำให้เป็นปุ๋ยกันดีกว่า อยากรังเกียจซี่ แต่พัฒนามันให้เป็นประโยชน์ ความดี ความเลว มันก็ตกอยู่ในที่เดียวกันนั่นแหละ เมื่อคุณสังเกตมัน ภาวนาไปกับมันเพื่อที่จะได้แก้ไขเงื่อนไขนั้น การภาวนาแบบกายเคลื่อนไหว แต่ใจเฝ้าดูนั้น เป็นสิ่งที่คุณสามารถฝึกฝนได้ การกลับมาอยู่กับลมหายใจอย่างมีสติบ่อย ๆ จะทำให้เรามีฐานของชีวิตที่แข็งแกร่งขึ้น คือจิตของเราจะรู้เท่าทันมากขึ้น มันจะรู้รอบ รู้ทัน และรู้เร็ว เมื่อเราเห็นว่าถ้าเราคิดอย่างนี้ใจเรามันจะร้อนอย่างนี้ ก็อย่าไปเพ่งโทษว่าใครทำให้เราต้องคิดอย่างนี้ แต่ความรู้สึกรู้ตัวที่เร็วมันจะดึงเรากลับเข้ามาดูแลภายในตัวตนของเราว่าเราจะมีความละเอียดเร็วขึ้น ความละเอียดหรือหิรินี้เปรียบเหมือนร่มกันหัว มันจะช่วยให้เรามีเมตตาต่อตัวเองเร็วขึ้น คือมันจะไม่ทำให้เราลังเลสงสัยอยู่นานว่าใครทำเรา แต่มันจะเปลี่ยนแปลงความเข้าใจของเราใหม่ เราจะไม่ทำลายศักยภาพความเป็นมนุษย์ของเราด้วยความโกรธ เกลียด แต่ความตื่นตัวทั่วพร้อมเร็วนี้จะทำให้เราหนักแน่นขึ้น มีกำลังของจิตที่มีน้ำหนักตกลงไปที่ความคมของมีดหรือปัญญา ให้สามารถตัดกระแสแห่งความทุกข์ได้ทัน จะไม่หมกหมมและเสียเวลากับการใช้ชีวิตที่หมกซี่ให้เป็นปุ๋ยอยู่นาน แต่จะได้ปุ๋ยมาเป็นอาหารของต้นไม้งามในแผ่นดินของเราเร็วขึ้น

เมื่อคุณกลับมาหายใจเข้าอย่างอ่อนโยน คุณจะรู้สึกสบายขึ้น ไม่ต้องไปบังคับลมหายใจ แต่ให้หายใจสบาย ๆ มีความระลึกรู้ในขณะที่หายใจ คุณจะเห็นการพัฒนาต่อไปว่า เมื่อเราจดจ่ออยู่กับลมหายใจ จิตเราจะไม่แผ่สายไปที่อื่น จิตจะสงบระงับจากความคิดปรุงแต่งที่เพ่งโทษนั้น จิตใจจะสงบเย็น ไม่เร่าร้อน คุณก็ไม่ตกเป็นเหยื่อของความคิดผิดในตัวคุณ พัฒนาการต่อมาคุณจะอดทนอดกลั้นมากขึ้น เพราะจิตที่สงบจะมีพลังงานของความรู้ ความเข้าใจลึกซึ้งขึ้น ใจของคุณจะเปิดกว้างพร้อมที่จะเรียนรู้มากขึ้น ไม่เอาใจตัวเองเป็นใหญ่ และตัดลึนความคิดของผู้อื่นด้วยตัณหาของเรา เรื่องเล็กเรื่องน้อยจึงเป็นเรื่องเล็ก ไม่เป็นเรื่องใหญ่ และในที่สุดเรื่องเล็กก็กลายเป็นไม่เอาเรื่องกับมัน คุณจะถี่ถ้วนและรอบคอบมากขึ้น ถ้าคุณให้โอกาสตัวคุณพัฒนาจิตอย่างนี้ได้ คุณก็จะให้โอกาสกับคนทุกคนได้ ไม่เลือกปฏิบัติด้วยว่าจะดีกับคนที่ดีกับคุณเท่านั้น แต่คุณจะได้ดีกับคนทุกคนไม่ใช่จะดีกับเขาเพราะเขาน่ารักเท่านั้น กับคนที่ไม่น่ารัก คุณก็จะเข้าใจเขาอย่างลึกซึ้งขึ้น

ขอให้คุณมีพัฒนาการที่ดีขึ้นทุกวัน ทุกขณะจิต อย่าเอาชีวิตของคุณไปแข่งกับใคร แต่จงมีตัวเองที่พัฒนาขึ้นไปเรื่อย ๆ แล้วคุณจะมีตัวเองได้อย่างอิสระ เหมือนมีตัวเองเป็นเพื่อนร่วมเดินทาง ขอให้กำลังใจนะคะ^{๑๔}

จากการตอบปัญหาของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า คุณตั้งสติมีความทุกข์จากความคิดตำหนิตนเอง ด้วยความคิดย้ำ เรื่องความบกพร่อง ความไม่ดีต่าง ๆ นานา ของตนเอง ไม่ใช่ทุกข์จากความไม่ดีของตนเอง คำแนะนำของแม่ชีศันสนีย์คือการให้โอกาสตัวเอง อย่าเกลียดตัวเอง เท่ากับเป็นการตัดวงจรปฏิเสธสมุขบาทในชั้นเวทนาเพื่อไม่ก้าวสู่ขั้นต้นหา แล้วให้แก้ไขตัวเองที่ทันท่วงทีทำซ้ำ ๆ ให้เป็นปฏิกิริยา โดยให้การภาวนาการเจริญสติอยู่กับลมหายใจ เพื่อให้จิตกลับมาอยู่กับปัจจุบันรู้เท่าทันความจริงที่เกิดขึ้น ก็จะทำให้เราเมตตาตัวเอง ไม่โกรธเกลียดตัวเอง เกิดปัญญาที่จะตัดวงจรแห่งความทุกข์ได้ การภาวนาอยู่กับลมหายใจควรทำบ่อย ๆ เพื่อจิตที่สงบเย็น จิตที่สงบเย็นนี้จะเป็นประโยชน์เกิดปัญญาที่จะใช้ชีวิตอย่างรอบคอบไม่เอาเรื่อง ซึ่งการเจริญสติควรทำให้มีขึ้นในทุกขณะจิต แล้วเราจะมีตัวเองเป็นเพื่อนเป็นที่พึ่ง

๔. อุปกิเลส ๑๖ (เป็นอกุศลธรรมที่ควรละ ซึ่งเป็นสิ่งกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี)

อุปกิเลส ๑๖ เป็นเครื่องเศร้าหมองที่จะกีดขวางความเจริญของจิตใจ เพื่อใช้ในการทบทวนการใช้ชีวิตที่ผ่านมาว่ามีสิ่งใดควรพิจารณาปรับปรุงแก้ไข เพื่อพัฒนาสติปัญญาให้เป็นไป

^{๑๔} แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต, เพื่อนทุกข์ ๒, (กรุงเทพฯ ฯ : บจก.แปลนพริ้นติ้ง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๑ - ๑๒๔.

เพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่ประมาท และตระหนักถึงคุณค่าของชีวิตที่มีอยู่จริงในปัจจุบันขณะ มี ๑๖ อย่าง คือ อภิชฌาวิสมโลภะ (คิดเฟื่องเลี้ยงอยากได้) พยาบาท โภชะ อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) มกฺขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) ปลาสะ (ความดีเสมอ) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา สาถะยยะ (ความโอ้อวดหลอกลวงเขา) ถัมภะ (ความหัวดี) สारัมภะ (ความแข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา) มหะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความประมาท)^{๑๖}

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต กล่าวว่า การเข้าสู่องค์กรธรรมต่าง ๆ และการเจริญในองค์กรธรรมนั้น ๆ ควรเริ่มด้วยการละเครื่องเศร้าหมองที่จะกีดขวางความเจริญของจิตใจ และวิธีการละเครื่องเศร้าหมองเมื่อเกิดขึ้นนั้น ท่านมักแนะนำให้ใช้การภาวนายุกัมภลมหายใจให้เกิดความสงบภายใน จะทำให้รู้เท่าทันอกุศลธรรมที่เกิดแล้วสามารถละวางได้

ขอยกเป็นตัวอย่างหนึ่งของธรรมะนี้ ที่แม่ชีศันสนีย์ ให้คำปรึกษาแก่ผู้มีปัญหา คือ

ปัญหาของคุณกนกวรรณ : ดิฉันเป็นคนเจ้าอารมณ์คะ โกรธง่าย ทั้ง ๆ ที่ไม่ยอมโกรธ แต่ก็ห้ามไม่อยู่ ก็รู้ยุ่นะคะว่าเมื่อไรที่โกรธ คนที่เป็นทุกข์ก็คือตัวของดิฉันเอง ดิฉันควรทำอย่างไรดี ?

การตอบปัญหา : ความโกรธเปรียบเหมือนไฟ เรารู้ว่าเราโกรธที่ไร่นาเกลียดทุกที่ เรารู้แบบนี้หรือไม่ เวลาเรามีโทสะเข้ามาครอบงำชีวิตของเรา โทสะทำให้ชีวิตเราขาดความสวยงาม ปากก็ร้าย ใจก็ร้อน กิริยาก็ไม่นุ่มนวล กระด้าง รุนแรง เพราะฉะนั้น โกรธที่ไรไฟก็ไหม้บ้านเราทุกที่ โกรธที่ไร ก็เข้าตัวเอง เวลาเราโกรธ เราไม่สามารถจะอยู่ท่ามกลางสังคมได้อย่างสง่างาม ไม่มีใครยอมรับเราได้ ไม่มีใครอยากอยู่ใกล้ความร้อน

ท่านดิช นัท ฮันท์ เปรียบเทียบเอาไว้ดีว่า เวลาที่เราเห็นไฟไหม้บ้าน เราจะไม่เข้าไปถามว่าใครเป็นคนจุดไฟ ใครเป็นคนเผาบ้านเรา แต่สิ่งแรกที่เราก็คือเราจะรีบเข้าไปดับไฟก่อน ก่อนที่เราจะล้มละลาย เพราะฉะนั้น เวลาที่เราโกรธ เราจะไปเฟ่งโทษ ทำไม่ว่าใครทำให้เราโกรธ มันเข้าไป ขั้นตอนแรกคือเราควรระงับความโกรธของเราเสียก่อน เหมือนกับเรากลัวว่าไฟมันจะลามแล้ว ไหม้บ้านเราให้เสียหายจนหมดตัว เราก็รีบดับไฟเสียก่อน ฉันทิดก็ฉันทัน

เปลี่ยนความโกรธเป็นความเข้าใจ คุณอาจจะตั้งคำถามกับตัวเองว่าทำไมเราต้องโกรธ ? ไม่ใช่ถามว่าใครทำให้เราโกรธ ? แล้วลองภาวนากับความโกรธดูบ้างก็ได้

เมื่อหายใจเข้า ฉันทันรู้ว่าความโกรธทำให้ฉันน่าเกลียด

เมื่อหายใจออก ฉันทันไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของความโกรธ

^{๑๖} มณฑิรา จุฑะพุทธิ, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ก้าวอย่างแห่งปัญญา, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สามสี, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๙ - ๒๕๐.

เมื่อหายใจเข้า ฉันจะดูแลตัวฉัน
 เมื่อหายใจออก คำตอบคือเมตตา ฉันจะเมตตาตัวฉัน
 นี่คือเทคนิคในการยิ้มให้กับความโกรธ

การฝึกหายใจอย่างมีสติจะช่วยทำให้เรามีมุมมองของชีวิตที่เข้าใจอะไรได้อย่างลึกซึ้งขึ้น เมื่อเรามองย้อนกลับเข้ามาในตัวตนของเรา เราจะหยุดเฟื่องโทษ คือหยุดมองผู้ที่เราคิดว่าเขากระทำต่อเรา แต่เราจะมองดูเจ้าตัวโกรธที่มันกำลังเติบโตอยู่ในตัวเรามากกว่ามันมีอิทธิพลอย่างไรต่อชีวิตของเราในขณะนั้น จงเรียนรู้ไปกับมัน เราจะเห็นว่ามันจะอ่อนล้าเมื่อเราไม่ได้นึกถึงเหตุการณ์ที่เป็นต้นตอของเรื่อง และมันอาจกำเริบเติบโตมากขึ้นเมื่อเราโปรดน้ำให้มันด้วยการย่ำคิด เป็นการให้กำลังแก่มัน จงดูแลมันให้มันอ่อนแรงไปตามสภาวะด้วยการไม่รดน้ำ ย่ำคิด แล้วกลับมาอยู่กับลมหายใจอย่างมีสติ

การที่เรายังรู้ตัวว่าเป็นคนโกรธอยู่ไม่ใช่เรื่องไม่ดี แต่นั่นหมายถึงว่าเรากำลังอยู่บนเส้นทางแห่งสติและปัญญาแล้ว แต่เราอย่าเก็บความโกรธไว้เป็นของเรา จงรู้ว่าอาจจะยังมีความโกรธอยู่ แต่จะไม่เก็บความโกรธ หากว่าเราสามารถที่จะดับไฟได้เร็ว เราก็ยังพอมีสสมบัติเหลืออยู่ แล้วเราจะไม่เป็นคนที่หมดตัวเพราะไฟไหม้บ้านบ่อย ๆ^{๑๗}

จากการตอบปัญหาของแม่ชีตันสนีย์ เสถียรสุด นั้น ท่านชี้ให้เห็นโทษของความโกรธและบอกถึงวิธีดับความโกรธ โดยการแก้ที่ต้นเหตุคือการไม่ไปเฟื่องโทษว่าใครทำให้เราโกรธ แต่ให้ใช้ปัญญาเปลี่ยนความโกรธเป็นความเข้าใจ โดยตั้งคำถามกับตัวเองว่าทำไมเราต้องโกรธ เรียนรู้ไปกับความโกรธ ไม่ไปย่ำคิดย่ำทำ ท่านแนะนำให้ใช้การภาวนาโดยการตามดูลมหายใจ ก็คือการใช้ปัญญาจากการเจริญสติและสมาธิโดยใช้จิตจดจ่อตามลมหายใจ ซึ่งเมื่อเกิดปัญญาก็จะเห็นโทษของความโกรธและกลับมามีเมตตาต่อตัวเอง การภาวนาถ้าได้ทำบ่อย ๆ ก็จะดับความโกรธได้เร็วขึ้น ความโกรธก็จะไม่มีอิทธิพลมาทำร้ายชีวิตได้อีกต่อไป

๕. นีวรณ ๕ (เป็นอกุศลธรรมที่ควรละ ซึ่งเป็นสิ่งกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี)

นีวรณ, นีวรณธรรม คือ ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี สิ่งกั้นขวางจิต ไม่ให้บรรลุความดี สิ่งกั้นขวางจิต ไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมมี ๕ อย่าง คือ กามฉันท (พอใจในกามคุณ) พยาบาท (คิดร้ายผู้อื่น) ถีนมิทธะ (ความหดหู่เศร้าซึม) อุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)^{๑๘}

^{๑๗} แม่ชีตันสนีย์ เสถียรสุด, เพื่อนทุกข์, หน้า ๒๐ - ๒๒.

^{๑๘} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : บจก. ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๘.

นิเวศน์ ๕ อันเป็นอกุศลธรรมที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมนั้น แม้ซีศันสนีย์ มักแนะนำให้ใช้การตามดูลมหายใจเข้า – ออก เพื่ออบรมจิตให้เป็นอิสระ สงบ มีกำลัง รู้เท่าทัน ความเป็นจริงของสิ่งที่เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรม ก็จะสามารถละวางได้

ปัญหาของคุณคนช่างคิด : ดิฉันฟังชานมากกับ “ความคิด” ขอทราบถึงวิธีการตัดความคิดหรือหยุดความคิดให้ได้ เพราะดิฉันกลัวใจกับความคิดของตนเองจริง ๆ ค่ะ

การตอบปัญหา : ถ้าใจฟังชาน ความคิดก็จะเพื่อเจอ ทำให้สงบก่อน แล้วยกความสงบเป็นพื้นฐานของความคิด ความคิดจะคมชัดขึ้น ไม่วุ่นวาย วุ่นวาย แส่สายไร้ทิศทาง จนทุกข์เพราะคิดผิด

อย่าไปทุกข์เพราะต้องการจะตัดความคิด หรือหยุดความคิดเลย มันจะกลัวซ้อนกลัว ยิ่งหนักใหญ่ แค่เพียงคิดที่จะเอาก็คิดไม่เอาซะเท่านั้น หยุดเอาบ้างก็ดีขึ้นแล้ว เพียงแต่คิดให้ถูกต้องเท่านั้น

การที่เรารู้สึกว่าคุณคิดของเราเป็นเหตุแห่งทุกข์ก็เพราะว่าใจเราไม่สงบจากความอยาก การที่เรามีโอกาสได้เจริญภาวนาให้สติปัญญาออกงามคิดแล้วมีผลพวงของความคิด คือความทุกข์ก็เป็นเพราะมีความขุ่นมัวในจิต มันแสดงว่าจิตเราไม่แข็งแรง แล้วนำจิตที่ไม่แข็งแรงนั้นไปเป็นฐานของความคิด ก็มักคิดที่จะเอา ลองคิดหยุดเอาบ้างสิ อาจจะได้ขึ้นก็ได้ คิดไม่เอา แต่ลงมือกระทำนะ ไม่ใช่คิดไม่เอาแล้วไม่กระทำหน้าที่ ทำสิ่งที่ดี คือทำเหตุอย่างมาก ปล่อยวางในผล

ความคิดเป็นสิ่งที่ดี ถ้าคิดถูกจะเป็นปัญญา แต่ต้องพัฒนาจิตของเราให้เจริญก่อนที่จะคิด พัฒนาจิตให้รู้เท่าทันปัจจุบันขณะว่าควรจะทำอะไร แล้วจึงจะมีการดำริสิ่งที่เป็นความคิดนั้น ออกมาเป็นการกระทำ ซึ่งเราเรียกว่าความไฝฝืนที่ติงาม เป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้น คุณลองภาวนาดูก็ได้

หายใจเข้าอย่างอ่อนโยน ถ้าคิดก็รู้ว่าคิด

หายใจออกอย่างผ่อนคลายเป็น ไม่ตามความคิด

หายใจเข้า รู้

หายใจออก ปล่อย

ทำสักครู่ จิตจะนิ่งจากความคิดที่วุ่นวาย จิตจะสงบ จิตจะมีกำลัง จิตที่มีกำลังคือจิตที่สงบจากความคิดปรุงแต่ง

อย่ากลัวความคิด แต่จงระวังที่จะคิดผิด และขอให้รู้ว่าความคิดเป็นสิ่งที่ป็นรากฐานที่ดีของการที่จะทำให้เกิดความงดงามของโลกนี้ ขอจงมีโอกาสที่จะคิด และใช้โอกาสนั้นเป็นไปอย่างคนที่มีปัญญา แล้วจะพบว่าชีวิตของท่านเกิดมาแล้วโลกงดงามด้วยความคิดและความไฝฝืนที่ติงามเพื่อสานต่อ เป็นการกระทำที่มีวาจาที่ไม่สร้างทุกข์ ดำรงชีวิตอย่างไม่เบียดเบียน เลี้ยงชีวิตด้วย

ความถูกต้อง ขยันขันแข็งที่จะหยุดชั่ว พากเพียรทำสิ่งที่ดีงาม มีความตระหนักรู้ต่อเนื้อ และมิจิตที่มั่นคงเป็นสัมมาสมาธิ

ทั้งหมดนี้เป็นหนทาง คือความคิดเป็นปัญญาได้เมื่อความคิดนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ คือคิดถูกต้อง มีความใฝ่ฝันที่ดีงาม เป็นการกระทำที่เกิดจากความคิดนั้น เป็นการดำริชอบ การดูแลชีวิตด้านอื่น ๆ ก็จะอยู่ในหนทางที่ถูกต้องด้วย รวมแล้วจะทำให้เราสามารถเชื่อมโยงกระแสแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งทั้งหมดนี้ต้องเริ่มจากความคิดที่เป็นสัมมาทิฏฐิเสียก่อนอย่างลุ่มลึกกับความคิด แต่จงพัฒนาความคิดให้เป็นปัญญา^{๑๙}

จากการตอบปัญหาของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้น ท่านให้ไปแก้ที่สาเหตุของปัญหา นั่นคือจิตใจ ความฟุ้งซ่านมาจากจิตใจที่ไม่สงบ การทำจิตใจให้สงบด้วยการภาวนาโดยการตามดูลมหายใจเข้าและออก เพื่อเป็นการกลับมาอยู่กับปัจจุบันขณะจะทำให้ จิตสงบ จิตมีกำลัง เป็นจิตที่ควรแก่การงาน ความคิดฟุ้งซ่านก็จะสงบระงับลง ซึ่งจะทำให้รู้ได้ว่าสิ่งใดควรคิดควรกระทำ และถ้ามีการพัฒนาต่อไปความคิดนั้นจะเป็นสัมมาทิฏฐิคือพัฒนาเป็นปัญญา และก็จะส่งผลกลับสู่จิตอีกด้วยให้เป็นสัมมาสมาธินั่นเอง

๖. กตัญญู

กตัญญูเป็นหนึ่งในมงคลชีวิต ๓๘ ประการ อันเป็นธรรมอันนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ หรือสิ่งที่ทำให้มีโชคดี^{๒๐} มีความหมายคือ รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้ รู้คุณท่าน^{๒๑}

บุคคลหาได้ยาก ๒ คือ

๑) บุพการี คือ ผู้ทำอุปการะก่อน, ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน

๒) กตัญญูกตเวที คือ ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน, ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น^{๒๒}

ความกตัญญูเป็นธรรมเล็ก ๆ ที่อยู่ใใจของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มาโดยตลอด ท่านมักจะกล่าวถึงความกตัญญูว่าเป็นธรรมพื้นฐานที่ท่านใช้เป็นที่ตั้งแรงบันดาลใจและหลักการทำงานของท่าน ท่านกล่าวว่ากตัญญูเป็นพื้นฐานของความศรัทธาและทำให้เกิดปัญญาในที่สุด ท่านใช้

^{๑๙} แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต, เพื่อนทุกข์, หน้า ๓๘ - ๔๐.

^{๒๐} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพฯ : บจก. อัมรินทร์ พรินตติ้ง กรุป, ๒๕๓๒), หน้า ๓๒๐ - ๓๒๑.

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์), หน้า ๕.

^{๒๒} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๘.

คุณธรรมนี้ในการดำเนินชีวิตและการทำงาน อันเป็นความดีความงามที่เป็นแบบอย่างต่อผู้คนทั่วไป คือ

๑) “ฉันตระหนักรู้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชีวิตของฉัน คือ การทำหน้าที่ โดยมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นประจักษ์พยาน มีพระธรรมเป็นแม่ มีพระสงฆ์เป็นพี่

ฉันจะกตัญญูรู้คุณโดยการเร่งความเพียรต่อการประพฤติปฏิบัติพัฒนาตนเอง และช่วยเผยแพร่พระธรรมสู่มวลมนุษยชาติ เพื่อชีวิตที่สงบเย็นและเป็นสุข มีธรรมะเป็นรากฐานของชีวิตของมาช่วยกัน ทำให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา”^{๒๓}

การทำงานให้แก่สังคมและโลกใบนี้ แม้บางครั้งจะเหนื่อยแต่จะไม่มีคำว่าท้อถอย เพราะทำงานด้วยความกตัญญู เมื่อมีความกตัญญูก็จะเกิดความเพียร

ด้วยความกตัญญูต่อพระธรรม ทำให้เราเพียรที่จะเป็นส่วนหนึ่งในอันที่จะทำให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา เพราะรู้ว่าธรรมะทำให้ชีวิตเปลี่ยน จากที่เคยทุกข์ ธรรมะสามารถทำให้รู้แจ้งเห็นจริงในทุกข์ ความทุกข์ที่มีอยู่จึงน้อยลง^{๒๔}

๒) แม่ชีคันสนีย์กล่าวว่า ท่านทำงานอย่างมีความสุข มีความสุขที่ได้กตัญญู ท่านได้รับคำสอนนี้จากท่านพุทธทาสว่า “โลกรอดได้เพราะความกตัญญู” แม่ชีคันสนีย์กล่าวต่อไปอีกว่า คุณธรรมเล็ก ๆ เหล่านี้ทำให้ในใจรอดได้ ซึ่งท่านได้รับการพิสูจน์แล้วว่าท่านกตัญญูต่อพระธรรม ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกก็บอกว่า ถ้าคุณกตัญญูต่อพระธรรม คุณต้องช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เพราะฉะนั้นการปฏิบัติธรรมนี้ จึงถือว่าเป็นเรื่องเดียวกับการทำงานแล้วเจ้าคุณอาจารย์หลวงพ่อกุศลพุทธทาส ให้คติธรรมในการทำงานเสถียรธรรมสถาน ท่านให้คติว่าให้ทำงานให้สนุก เป็นสุขขณะทำงาน กินเก็บใช้แต่พอประมาณ ที่เหลือก็ให้แบ่งปันเพื่อนมนุษย์ หมายความว่าทุกคำสอนของครูบาอาจารย์บันดลมาลงตรงที่ว่า ต้องช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ถ้ามีความกตัญญูต่อพระธรรม จึงเป็นหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ

การทำหน้าที่เพื่อหน้าที่โดยธรรมนั้นเพื่อความกตัญญูต่อท่านเจ้าคุณอาจารย์พุทธทาส ภิกขุผู้ดับสังขารไปแล้ว การเติบโตของเสถียรธรรมนั้นมาจากความกตัญญูที่มีต่อพระธรรม^{๒๕}

๓) โครงการบวชแม่ชีศีล ๑๐ ของเสถียรธรรมสถาน แม่ชีคันสนีย์ ได้จัดให้มีขึ้นนี้เพื่อแสดงกตเวทิตคุณต่อ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยท่านกล่าวว่า

^{๒๓} มณฑิรา จุฑะพุทธิ, แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ก้าวอย่างแห่งปัญญา, หน้า ๒๑๐ - ๒๑๑.

^{๒๔} ทางที่เลือกของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด, วารสาร โคโคโร ทำด้วยหัวใจมอบให้สังคม, ฉบับที่ ๒, (ปี ๒๕๕๑) : ๓๗.

^{๒๕} วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, หน้า ๖๐.

“สมเด็จพระเจ้าเป็นผู้หญิงที่ยิ่งใหญ่ในใจเรา พระองค์มีชีวิตที่เรียบง่าย เห็นคุณค่าของทุก เวลานาทีที่จะทำให้เกิดประโยชน์ มีความประหยัด มีความอดทน ความเสมอต้นเสมอปลาย ที่สำคัญพระองค์ท่านมีธรรมะในใจ สนใจการปฏิบัติธรรม ผลของการปฏิบัติธรรมของพระองค์ท่าน ได้ปรากฏออกมาให้พวกเราเห็น พระองค์เป็นคนธรรมดาที่ทำงานอยู่ตลอดเวลา มีความสุขกับการ ทำงาน ท่านเป็นครูที่ยิ่งใหญ่ พวกเราจึงมีความสุขที่จะแสดงความกตัญญูและความจงรักภักดีด้วย การถวายงานนี้ในมิติของการปฏิบัติ”^{๒๖}

เทคนิคการสอนธรรมของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด

๑. การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม

แม่ชีคันสนีย์ ใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม และการทำงานเป็นการทำงาน เพื่อสังคมและมนุษยชาติ จะพบในการแสดงธรรม งานเขียนต่าง ๆ ของท่าน ซึ่งขอยกมากล่าว พอเป็นตัวอย่าง คือ

๑) “สุขแท้มีแต่ในงาน การทำงานคือการปฏิบัติธรรม” นำให้มีสวรรค์ในทุกอิริยาบถ ที่มีความรู้ตัวทั่วพร้อมกำกับอยู่ และเป็นปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ^{๒๗}

๒) การสร้างวิถีชีวิตแห่งการทำงาน กับการใช้ชีวิตนักบวชให้เป็นเรื่องเดียวกัน ไม่ใช่เป็นเรื่องแยกจากกัน การเป็นนักบวชที่ต้องทำงานเป็นฐานแห่งการปฏิบัติธรรมเพื่อช่วยเหลือ เพื่อนมนุษย์ เราต้องใช้งานทุกชนิดเพื่อให้จิตว่างจากกิเลสให้ได้ ต้องทำให้จิตเจริญในขณะที่ ทำงาน ไม่ให้จิตขุ่นมัว เพราะฉะนั้นจิตจะไม่มีกิเลสได้ ที่มันจะต้องได้รับการดูแลในขณะที่ ทำงานนั่นเอง ทำงานไปโกรธไป ทำงานไปเกลียดไป ทำงานไปลุ่มหลงไป การงานนั้น ๆ มันก็ไม่ เป็นฐานของการภาวนา

เพราะฉะนั้นจะต้องระมัดระวังตัวเสมอ ในเวลาที่เราทำงานทุก ๆ ขณะที่กาย เคลื่อนไหวกับการทำงาน เราจะต้องตรวจสอบใจของเราว่า มันมีกิเลสเข้าครอบงำหรือเปล่า ทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง ไม่ใช่จิตมันไม่รู้อะไร จิตว่างในที่นี้มันว่างจากความขุ่นมัวทั้งหลาย ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นความโลภ โกรธ หลง เราจะใช้ฐานแห่งการภาวนาตรงนี้ ส่วนงานของเราจะมีอนิสงส์ไปสู่ใคร อันนั้นมันอีกเรื่องหนึ่ง^{๒๘}

^{๒๖} คันสนีย์ สีตะปันย์ เมอลเลอร์, สาวิกาลิกขาลัย ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา, วารสารสาวิกา, ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘) : ๔๓.

^{๒๗} วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, หน้า ๘๙.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๑.

การทำงานต้องมีกติกากับตัวเองหรือวินัยกับตัวเองค่อนข้างสูง คือ ไม่คาดหวังว่างานจะดีหรือไม่ แต่อย่างน้อยให้พิจารณาการใช้ชีวิตของเราในงาน ว่าเราหวังจากการทำงานของเรา ด้วยการตั้งหลักให้ดีกว่า เรามีความรัก มีความพอใจในสิ่งที่ทำงานเพื่อศึกษาธรรมรัฐธรรมนูญอันเป็นเครื่องออกจากทุกข์โดยผ่านงานหรือเปล่า

แม่ชีศันสนีย์กล่าวว่า การทำงานต้องทำด้วยฉันทะ เพราะความพอใจและความรักในการที่จะกตัญญูต่อพระธรรมนี้มันกำหนดทิศทางการทำงานของเรา แต่ถ้าเป็นการทำงานด้วยตัณหา จะเป็นการทำงานไปตกนรกไป นโยบายการทำงานที่เสถียรจะใช้สื่อเพื่อปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่ด้วยสติปัญญานั้น จะมีนโยบายร่วมกันว่าทำงานอย่างมีอิทธิบาท ๔ ใช้กระบวนการธรรมให้เกิดขึ้นในขณะที่ทำงาน ก็คือต้องทำงานด้วยความรักในงานนั่นเอง^{๒๙}

๒. ปรีศนาธรรม

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ใช้ปรีศนาธรรมที่มีอยู่รายรอบเสถียรธรรมสถาน เป็นสิ่งที่สอนธรรมะแก่ผู้เข้ามาเยี่ยมชมนานแห่งธรรมะหรือผู้สนใจปฏิบัติธรรม ขอยกเป็นตัวอย่าง คือ

๑) บ้านดิน

เมื่อผู้หญิงปั้นดิน ดินปั้นใจ ... และใจสร้างบ้าน ปรีศนาธรรมนี้ คือ “ฉันรู้ว่าชีวิตคือ ฤดูกาลที่ต้องอาศัยดิน น้ำ ลม ไฟ มีกระแสแห่งการพึ่งพิงอาศัยกัน เพื่อรักษาใจให้รู้ตื่นและเบิกบาน”

คำพูดนี้ทำให้เรารู้ว่า “ดิน” คืออะไร มันก็คือ ธาตุอย่างหนึ่งในธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ วัตถุประสงค์ของพื้นดินที่ใช้สำหรับปลูกพืชผล หรือปั้นสิ่งต่าง ๆ นั่นคือ ดินที่เราเรียกว่าแผ่นดิน ดินก็คือโลก ... โลกก็คือดิน ... ชีวิตมาจากดิน แล้ววันหนึ่งเราก็จะกลับไปสู่ดิน^{๓๐}

๒) โปสถ์ดิน หรือบ้านดินของแม่ชีศันสนีย์

ในส่วนที่ช่วยการปฏิบัติธรรมก็คือการนวดดินเพื่อสุขภาพนั้นมีส่วนที่เป็นสาระประโยชน์ทางกาย หรือเป็นบทเสริมด้านการภาวนาแต่หัวใจของโปสถ์ดินแล้วก็คือ ศูนย์รวมแห่งความชุ่มเย็นของจิตวิญญาณ ใช้สำหรับสตรีผู้บำเพ็ญเพียรแทนวิหาร เป็นที่สำหรับพิจารณาตรวจสอบศีลและสมาธิของตนเมื่อมีเหตุภายนอกมากระทบจนจิตตั้งรับไว้ไม่ไหว บ้านดินเป็นย่างก้าวอีกก้าวหนึ่งของการพัฒนาทางด้าน กาย วาจา และใจ^{๓๑}

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๙ - ๑๖๐.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๖ - ๒๗.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๔๐.

๓) ต้นไม้สอนธรรม

หน้าที่ของคนปลูกก็มีปัญญาตอนปลูก ส่วนความเจริญเติบโตก็เป็นหน้าที่ของต้นไม้ คนปลูกก็เตรียมหลุม เตรียมปุ๋ย เตรียมวิธีการที่จะปลูกให้มันพอดี พอเอาต้นไม้มาปลูกแล้ว เราไม่คาดหวังอะไรกับต้นไม้ให้มันทุกข์ใจ หรือทำเหตุปัจจัยแห่งการปลูกแล้วอย่างดี เพราะฉะนั้นคนปลูกก็ต้องการความสุขในขณะที่ปลูก ส่วนต้นไม้ที่เติบโตไปตามเหตุปัจจัยของการปลูกนั้น เราก็ไม่ต้องทำงานผิดหน้าที่ “เมื่อถามว่าต้นไม้สอนอะไร? เราก็พบว่าต้นไม้สอนให้เรารู้ว่า เมื่อเขาได้รับโอกาสจากการที่ได้ปลูกแล้ว เขามีชีวิตแล้ว เขาทำหน้าที่ของเขาที่จะเจริญเติบโตไปตามเหตุ ตามปัจจัยของการใช้ชีวิตของเขา และวิธีของเขาก็ไม่เลือกปฏิบัติ เขาจะดูแลผู้คนทุกคนที่เข้ามาที่นี่ พวกเราก็เอาใจปลูกต้นไม้ เต็มใจต้นไม้ก็กำลังปลูกใจคนที่นี่ คนทุกคนมาที่นี่มีดี มีชั่ว มีเด็กผู้ใหญ่ มีผู้หญิงผู้ชาย ใครก็ตามที่มาที่นี่ต้นไม้ก็ไม่เลือกปฏิบัติ ให้ออกซิเจนแก่ทุกคน

ปริศนาธรรมจากต้นไม้ที่มีอยู่ในเสถียรธรรมศาลาทำหายความรู้สึกนึกคิดคนศึกษาธรรม และคนรักธรรมชาติ แม่ชีศันสนีย์ บอกว่าต้นไม้ให้ร่มเงา ให้ความเย็นแก่ทุกคน แต่ลึกลงไปในธรรมต้นไม้ล้นทมเฒ่ามีคำตอบมากมายที่สอนใจคนทุกคน

๔) ต้นไม้สอนธรรม - การชมต้นไม้แบบเซน

แม่ชีศันสนีย์ มีอุบายธรรมล้ำลึก ท่านจึงจงใจจัดปลูกต้นไม้ล้นทมเฒ่าไว้อย่างละลานตา ซึ่งเชื่อว่าเป็นปริศนาธรรมหรือศิลปะในการชี้ให้ผู้คนที่เข้ามาสู่สถานที่นี้มีมโนนึกโน้มหน้าไปสู่ความสงบเย็นหรือสมณะธรรม “จิตเกิด รูปธรรมทั้งหลายก็เกิด จิตดับ รูปธรรมทั้งหลายก็ดับ” อารมณกรรมฐานย่อมซึมซับอยู่ในต้นล้นทมเฒ่านั้นด้วย

อริยสงฆ์แห่งเซน (ฌาน) สายหลวงพ่อเฒ่าหลาย ๆ สำนักตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงทุกวันนี้ หรือแม้แต่สำนักเต๋า หรือเซนต่าง ๆ มักจะสอนสูตรค่านิยมในการชมต้นไม้ต่าง ๆ ให้แก่อนุชนรุ่นหลัง ๆ สอนให้รักต้นไม้ มีอนุสัยจิตไม่ทำลายธรรมชาติ ส่วนทางด้านสมาธิวิทยาก็จะได้เรียนรู้กรรมวิธีแสวงหาที่สงบ ชัยภูมิที่เอามาตั้งฐานในเบื้องต้น ตั้งสำนักกันที่ดงลึกป่าไม้เอาธรรมชาติเท่าที่มีเป็น “สมณะ” เมื่อมีสมณะ จิตเกาะเกี่ยวในที่นั้นพออาศัยสงบนิ่งได้ผลของสมาธิก็เกิดตามมาเองทางธรรมชาติ ผลต่อมาก็คือ ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาปัญญา^{๓๒}

๓. อธิบายหลักธรรมด้วยคำพูดที่เข้าใจง่าย และกิจกรรมที่สอนธรรมะ

แม่ชีศันสนีย์ ได้นำหลักธรรมคำสอนมาอธิบายด้วยคำพูดที่สละสลวยเข้าใจง่าย ตลอดจนกิจกรรมในเสถียรธรรมสถานก็สอนธรรมะแก่ผู้ปฏิบัติ กล่าวเป็นตัวอย่าง คือ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๖.

๑) คนข้างหน้าเป็นคนพิเศษสำหรับเรา

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สอนให้ปฏิบัติต่อคนข้างหน้าเช่นคนพิเศษ ซึ่งท่านอธิบายว่าเมื่อเราคิดว่าคนข้างหน้าเราเป็นคนพิเศษสำหรับเราแล้ว เราจะไม่ทำให้คนข้างหน้าเจ็บปวดหรือทุกข์เพราะเรา โดยเราจะเรียนรู้กับคนข้างหน้าให้เขามีชีวิตที่ไม่ทุกข์เพราะเรา เราจะมี การแสดงออกทางกาย วาจา ที่ถูกต้องและงดงาม และหากคนข้างหน้ามีความทุกข์ เราก็จะช่วยเป็นเพื่อนร่วมทุกข์และมีส่วนช่วยทำให้ความทุกข์นั้นสงบระงับลง^{๓๓}

ธรรมะข้อนี้วิเคราะห์ได้ว่า แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ได้นำหลักกรรมโอวาทปาฏิโมกข์มาสอนแก่ผู้ที่สนใจธรรมทั่วไปด้วยคำสอนที่เข้าใจง่ายสามารถนำไปปฏิบัติได้ไม่ยาก หลักโอวาทปาฏิโมกข์ คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และการทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นการประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อ

๒) คนจัดดอกไม้ ดอกไม้จัด (ใจ) คน

ในเสถียรธรรมสถานมีชมดอกไม้ ซึ่งผู้สนใจหรือผู้ปฏิบัติธรรมจะใช้โอกาสในช่วงเวลาว่างเข้าไปเรียนการจัดดอกไม้ ที่จริงดูเหมือนคนเป็นผู้จัดดอกไม้ เราจึงจัดดอกไม้ตามใจของเรา แต่ความจริงแล้วดอกไม้จัดใจเราให้เรากลับสู่ปัจจุบันขณะ คนจัดดอกไม้ บางครั้งจัดตามกิเลส แต่ดอกไม้จัดคนโดยไม่มีกิเลส เพราะฉะนั้นที่ตรงนี้จึงฝึกให้คนจัดดอกไม้ เพื่อที่จะให้ดอกไม้จัดใจคน^{๓๔}

การจัดดอกไม้ให้ได้สวยงามต้องทำด้วย ความมีฉันทะ คือ การใส่ใจรักที่จะทำสิ่งนั้น อยู่เสมอ วิริยะ คือ ความเพียรพยายาม ความอดทน จิตตะ คือ มีจิตฝึกฝน ทำสิ่งนั้นด้วยความคิด และวิมังสา คือ การใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ปรับปรุงแก้ไขอยู่เสมอ หากครั้งใดที่จัดดอกไม้ด้วยกิเลสคือต้องการจัดดอกไม้ให้สวยงาม การทำงานก็จะมีแต่ความขุ่นมัว จะเกิดความรู้สึกว่าดอกไม้ที่จัดไม่สวยไม่เป็นที่ถูกใจสักที แต่หากกลับมาทำงานด้วยความรักที่จะทำงานนั้น การทำงานด้วยความรักเป็นตัวเริ่มต้น ก็จะมี ความเพียรพยายามความอดทนที่ถูกต้อง ไม่ว่าจะงานจะยากเท่าไรก็ยังเพียรและอดทน มีจิตจดจ่อกับงานนั้น และนำกลับไปคิดใคร่ครวญในการที่จะทำงานนั้นให้ดี การจัดดอกไม้ด้วยวิธีนี้ก็ออกมาสวยงาม ซึ่งแม่ชีศันสนีย์ ท่านใช้คำว่าดอกไม้จัดใจนั่นเอง การทำงานด้วยอิทธิบาท ๔ นี้ เป็นการเจริญสติอยู่กับปัจจุบันขณะ มีจิตจดจ่อกับงานที่ทำซึ่งจะเกิดสมาธิและปัญญา เป็นการพัฒนาตนโดยใช้การทำงานหรืองานศิลปะเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม และผู้ทำงานด้วยอิทธิบาท ๔ นี้จะมีความสุขกับการทำงานและได้ผลงานออกมาดี

^{๓๓} แผลงปอปีกม่วง, ธรรมสวัสดิ์ ที่เสถียรธรรมสถาน, วารสารสาวิกา, ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘) :

๑๙.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๕.

๓) ร้านสายสัมพันธ์

ร้านสายสัมพันธ์เป็นร้านอาหารที่นำกำไรที่ได้ไปใช้ในโครงการบ้านสายสัมพันธ์ คาถาประจำร้านนี้ คือ อาหารอร่อยเพราะกินกันหลายคน และเราจะไม่ถามว่าคุณกินอะไร แต่มีคำถามว่า กินอาหารมื้อนี้แล้วคุณมีชีวิตเพื่อใครได้บ้าง

เนื่องด้วยในปัจจุบันนี้มีสถิติเด็กตายเพราะอดอยากสูงมาก จึงมีการนำกำไรจากการขายอาหารที่ร้านอาหารสายสัมพันธ์ส่วนหนึ่งถูกส่งไปช่วยเด็กเหล่านี้ด้วย การทำงานตรงนี้เป็นไปเพื่อให้รู้ว่าเรากินเพื่ออะไร ซึ่งคำตอบก็คือกินอย่างมีความสุขที่ได้กิน ใช้ร่างกายและชีวิตของเราเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขนั่นเอง^{๓๔}

แม่ชีศันสนีย์ ให้ทัศนะว่า การกินอาหารนอกจากจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของร่างกายเราแล้ว ยังควรเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นด้วย เงินที่ได้จากร้านสายสัมพันธ์นั้นทางเสถียรธรรมสถานได้นำไปช่วยเหลือเด็กอดอยาก และใช้ในงานในโครงการบ้านสายสัมพันธ์ ท่านให้ข้อคิดว่าหลังจากอาหารในแต่ละมื้อเราควรคิดว่าเรามีชีวิตอยู่เพื่อใครบ้าง ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่า การดำรงชีวิตอยู่ของคน ๆ หนึ่งนอกจากจะเป็นไปเพื่อตนเองแล้ว ยังควรที่จะได้ใช้ชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นด้วยโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสในสังคมซึ่งยังต้องการการช่วยเหลืออีกมาก เป็นการสอนเรื่องการมีเมตตาและกรุณา การมีความรักต่อบุคคลอื่น ๆ

๔) อนุสาวรีย์แห่งความดี ความงาม ความจริง

อนุสาวรีย์เป็นโครงโลหะสัมฤทธิ์สีทอง โดยรูปทรงหลักนั้นคลี่คลายมาจากรูปทรงของผู้หญิงที่กางมือออกทั้งซ้ายและขวาเพื่อโอบอุ้มรูปทรงต่าง ๆ ทั้ง ๗๒ ชั้นที่ถูกห้อยแขวนไว้ เปรียบประดุจสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนของผู้หญิงซึ่งเป็นเพศแม่ เปรียบเสมือนสองมือแม่ที่ยื่นออกไปโอบกอดสรรพชีวิตบนโลกใบนี้ให้ปลอดภัย จัดสร้างขึ้นเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิตาต่อสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษา^{๓๕}

ความดีที่มีจิตใจที่จะทำงานเพื่อผู้อื่น

ความงามที่จะทำความดีนั้นด้วยความบริสุทธิ์ใจ

ความจริงที่ก่อให้เกิดการทำงานที่เป็นรูปธรรมชัดเจน

อาจวิเคราะห์ได้ว่า แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด ต้องการใช้อนุสาวรีย์ ความดี ความงาม ความจริง นี้สอนเรื่องความกตัญญูกตเวทิตา สอนถึงพระคุณแม่ เหตุผลที่ท่านสร้างอนุสาวรีย์นี้ก็เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิตาต่อสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่ถือว่าเป็นแม่ของชน

^{๓๔} แผลงปอปีกม่วง, ธรรมสวัสดิ์ ที่เสถียรธรรมสถาน, วารสารสาวิกา, ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘) : ๓๔.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.

ชาวไทยทั้งชาติ และความหมายของอนุสาวรีย์ว่าเป็นตัวแทนของ ความดี ความงาม ความจริง ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่า ท่านต้องการสอนหลักธรรมโดยใช้งานศิลปะเป็นสื่อ ใช้คำพูดที่สละสลวย งดงามและเข้าใจได้ง่ายและสามารถนำไปปฏิบัติได้เป็นรูปธรรมขึ้น หลักธรรมที่ท่านต้องการสอน คือ โอวาทปาฏิโมกข์

๕) หอประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

เป็นที่ประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุซึ่งได้รับประทานจาก สมเด็จพระมหานายะกะ ประธานสงฆ์สยามนิคายอร์ญวาสี ประเทศศรีลังกา เพื่อเป็นการสืบสานสัมพันธไมตรีระหว่าง ประเทศไทยกับศรีลังกา เนื่องในโอกาสครบรอบ ๒๕๐ ปีที่พระอุบาลีมหาเถระได้เป็นพระธรรมทูต ไปยังประเทศศรีลังกา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประมุขสงฆ์ แห่งประเทศไทย

และท่านรินโปเซ เต็งชัง ผู้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการระลึกชาติ จากเทือกเขา หิมาลัย ประเทศทิเบต ได้แสดงทัศนะต่อหอประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุว่า

เป็นมิติของการส่งเสริมให้เกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม และทำให้คนเข้าสู่ ปัจจุบันขณะ เพราะเห็นว่าความตายเป็นที่สุดรอบของชีวิต เราจึงต้องทำปัจจุบันขณะให้ดี และไม่ตายทั้งเป็นอย่างไร และเยียวยาอย่างไร^{๓๗}

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต กล่าวว่าห้องพระบรมสารีริกธาตุจะเป็นสิ่งที่ช่วยเตือนให้เรา ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท พิจารณาเห็นเวลาในปัจจุบันขณะเป็นเวลาที่ประเสริฐที่สุด ท่านกล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดสำคัญที่สุดก็ยิ่งทรงปรินิพพาน พวกเราจึงไม่ควรตั้งอยู่ใน ความประมาท ซึ่งพุทธดำรัสในครั้งสุดท้ายก็ทรงเตือนไม่ให้สาธุชนตั้งอยู่ในความประมาท

ซึ่งการสอนของท่านว่า ไม่ให้ตั้งอยู่ในความประมาทตามพุทธดำรัสในครั้งสุดท้ายนั้น และให้อยู่กับปัจจุบันขณะและเห็นว่าเวลาในปัจจุบันเป็นเวลาที่ประเสริฐที่สุดนั้น ท่านจะใช้การ ภาวนาเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม เช่นภาวนากับการทำงาน “กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน” คือ การทำงานด้วยอิทธิบาท ๔ หรือใช้การตามคุณมหายใจเข้าออกเมื่อจิตแผ่สายไม่สงบเกิดการคิด นึกปรุงแต่งไป แม่ชีศันสนีย์ ใช้ลมหายใจเป็นเครื่องมือในการจูงจิตให้กลับมาสงบระงับ เมื่อเจริญ สติ เกิดสมาธิ และยอมมีปัญญา ทำให้การดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทคือการดำเนินชีวิตด้วย ปัญญา

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ใช้ในการพัฒนาสตรีคือหลักธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น หลักไตรสิกขา อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ความกตัญญู อุกุศลธรรมที่ควรละคือ อุปกิเลส ๑๖ นิเวศน์ ๕ สำหรับในช่วงเวลาการปฏิบัติ

^{๓๗} วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, หน้า ๒๖ - ๒๗.

ธรรมในวันหยุดสุดสัปดาห์ เสาร์ – อาทิตย์ ท่านจะแสดงธรรมให้ผู้เข้าฝึกปฏิบัติได้ละอกุศลธรรมซึ่งเป็นสิ่งกัณธิดไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมก่อน แล้วจึงแสดงหลักธรรมอื่น ๆ อันเป็นสิ่งที่ควรทำให้มีขึ้นเป็นสิ่งที่ควรเจริญให้งอกงามตั้งที่กล่าวข้างต้น และท่านจะตอบปัญหาพร้อมชี้แนะแนวทางการแก้ไขปัญหาแก่ผู้ปฏิบัติธรรมด้วยหลักธรรมของพระพุทธองค์

สำหรับวิธีการสอน ท่านมีกุศโลบายในการสอนที่ทำให้ธรรมะเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่ายขึ้นและเหมาะกับผู้ปฏิบัติที่ยังเป็นผู้ครองเรือน ยังต้องมีความรับผิดชอบต่อครอบครัวและหน้าที่การงาน ท่านสอนให้ใช้การงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม ด้วยการเจริญจิตขณะทำงานและในทุกกิจกรรมของชีวิตด้วยจิตที่ไม่ขุ่นมัว การใช้สิ่งรายล้อมรอบตัวเป็นปริศนาธรรมเป็นสิ่งสอนธรรมแก่ตนเอง เช่น การสอนธรรมของต้นไม้ ในการที่ไม่เลือกปฏิบัติกับทุก ๆ ผู้คนที่อาศัยร่มเงาเป็นต้น นอกจากนี้แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มีความสามารถในการใช้ถ้อยคำในการสอนธรรมะด้วยภาษาโดนใจและมองเห็นแนวทางการปฏิบัติ เช่นคำสอนที่ว่า “ทุกข์มีไว้ให้เห็น ไม่ได้มีไว้ให้เป็น” เปรียบเหมือนท่านสอนหลักอริยสัจจ์ ๔ คือ การหาเหตุแห่งทุกข์คือสมุทัย แล้วลงมือกระทำให้หมดสิ้นไป ซึ่งจะเข้าสู่ภาวะที่ต้องการคือการปล่อยวาง

๔.๔ โครงการพัฒนาสตรีของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สร้างบ้านเสถียรธรรมสถานให้เป็นบ้านแห่งการเรียนรู้และอยู่ร่วมกันอย่างศานติของสตรีและผู้ใฝ่ธรรมะ โดยใช้ธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงการดำเนินชีวิตที่งดงามและเป็นนิสเรยาระดับคุณค่าแห่งชีวิตและสติปัญญาเพื่อให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา^{๓๘} เสถียรธรรมสถานเป็นบ้านหลังใหม่ของสตรีเพศ หรือบ้านของเพศมารดาที่เรียกว่า ครอบครัวแห่งสติ โรงเรียนของแม่ชีคือแบบอย่างของแม่ผู้สร้างศานติในชีวิต เมื่อใจของคนมีศานติ บุคคลผู้อยู่ในครอบครัวก็มีศานติ ชุมชนก็มีศานติ สังคมประเทศชาติก็มีศานติ และในท้ายสุด โลกก็จะมีแต่สันติภาพ^{๓๙}

การทำงานของแม่ชีศันสนีย์ จึงมีการทำงานทั้งเชิงรุกและเชิงรับ เช่นบ้านสายสัมพันธ์ ซึ่งเป็นการทำงานเชิงรับเพื่อช่วยเหลือแก่สตรีที่ตั้งครรภ์ด้วยความไม่พร้อม หรือสตรีที่ถูกทำทารุณกรรมทางเพศและเกิดการตั้งครรภ์ที่ไม่พึงประสงค์ขึ้น และก้าวสู่การทำงานเชิงรุก ได้แก่ โครงการจิตประภัสสรตั้งแต่ตอนอยู่ในครรภ์ เป็นการเตรียมความพร้อมของแม่ในการเป็นแม่ที่ดีและเพื่อให้ได้เด็กที่ดีมาเกิด และยังมี โครงการสาวิกาสิกขาลัย เพื่อสร้างโลกนี้ให้มีธรรมเป็นมารดาเป็นการให้ธรรมะมีในใจของผู้คน โครงการการปฏิบัติธรรม และอื่น ๆ การทำงานเพื่อการเยียวยา

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๖.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน บทนำเรื่อง.

เชิงรับสู่การทำงานเพื่อป้องกันและสร้างสรรค์เชิงรุกก่อให้เกิดหลาย ๆ โครงการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม จะขอกล่าวถึง ๔ โครงการ คือ

๔.๔.๑ โครงการบ้านสายสัมพันธ์

โครงการบ้านสายสัมพันธ์ เป็นองค์กรสตรีสำหรับผู้ด้อยโอกาสและเป็นการให้โอกาสสำหรับคนที่เคยล้มเคยผิดพลาด สตรีที่ตั้งครรภ์เกิดบุตรนอกสมรส หรือสตรีที่โดนข่มขืนแล้วเกิดบุตรที่ไม่เป็นความต้องการของมารดา เพื่อก่อให้เกิดความหวังในหมู่สตรีผู้ประสบปัญหาในชีวิต ช่วยให้สตรีผู้ด้อยโอกาสมีกำลังใจ ให้มีสติที่จะดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างผู้มีภูมิปัญญาต่อปัญหาความทุกข์ทางใจ^{๔๐} องค์กรนี้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาบทบาทและสร้างความรับผิดชอบต่อบุตรของสตรีเหล่านี้ โดยพยายามให้สตรีเหล่านี้รับเลี้ยงดูบุตรของตนเอง ให้โอกาสแม่ที่ประสบปัญหาได้สรรค์สร้างสายใยแห่งความรักความอาทรอันอบอุ่นระหว่างแม่และลูก^{๔๑} เพราะแม่เป็นผู้ให้ชีวิตลูกไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดก็ตาม

โครงการบ้านสายสัมพันธ์ มีจุดประสงค์เพื่อสรรค์สร้างใยแห่งความรักความอาทรอย่างอบอุ่นระหว่างแม่และลูก โครงการมีการจัดดำเนินการโรงเรียนสำหรับเด็กเล็กซึ่งเป็นบุตรของสตรีในโครงการเหล่านี้ เพื่อให้ได้รับการศึกษาการอบรมอย่างถูกต้อง ด้วยการมีจริยธรรมเป็นรากฐานของการอบรม การให้โอกาสแก่เด็ก ๆ ได้เรียนรู้วิธีการอยู่ร่วมกันอย่างเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันระหว่างเด็กที่แข็งแรง และเด็กที่อ่อนแอหรือพิการ เป็นต้น^{๔๒}

จากการทำงานของบ้านสายสัมพันธ์ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต เห็นว่าเป็นการทำงานที่ปลายเหตุซึ่งต้องใช้พลังอย่างมาก ในการเปลี่ยนวิถีของแม่ให้แม่หยุดความคิดที่จะทำลายลูก ในการที่จะทำให้เด็กแต่ละคนรอดทั้งชีวิตและจิตใจ ให้แม่กลับมารับผิดชอบต่ออุมชูลูกจนกระทั่งเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพได้จำนวนมากมาย แม่ชีศันสนีย์จึงเริ่มทำงานเชิงรุก คือทำงานตั้งแต่มก่อนที่จะปฏิสนธิจนกระทั่งคุณแม่ตั้งครรภ์ และคลอดลูกน้อยออกมา จึงเกิดเป็นโครงการจิตประภัสสรตั้งแต่ก่อนอยู่ในครรภ์ขึ้นมา

สำหรับหลักธรรมที่แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ใช้กับสตรีในโครงการบ้านสายสัมพันธ์ คือ

๑) การมีเมตตาต่อตนเอง คือ การมีตัวเองเป็นเพื่อน และพยายามลุกขึ้นใหม่อีกครั้ง โดยอาศัยความทุกข์ที่ผ่านมาในชีวิตเป็นครูอันเลิศที่จะไม่ย่ำคิดถึงแต่เรื่องเมื่อวานนี้ แต่สนใจที่จะทำวันนี้ให้ถูกต้องที่สุด^{๔๓}

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๗๖.

^{๔๑} มณฑิรา จุฑะพุทธิ, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ก้าวอย่างแห่งปัญญา, หน้า ๑๘๕.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๘๕.

^{๔๓} วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, หน้า ๗๗.

๒) ความไม่ประมาทขาดสติ ด้วยการพลิกสภาพความสูญเสียให้เป็นความถูกต้อง เสียใหม่ และจะต้องตั้งหลักให้ได้ ต้องมีสติอยู่ทุกย่างก้าวของการใช้ชีวิตในปัจจุบันขณะ^{๔๔} เพื่อที่การไม่ล่วงสู่ความทุกข์อีกครั้ง และยังได้ช่วยเหลือสังคม หรือสิ่งแวดล้อมที่เราอยู่ไม่ได้รับความทุกข์จากเราด้วย

๓) ความเป็นแม่ที่ดี แม่ คือผู้ให้ชีวิตลูกและด้วยสาเหตุใดก็ตาม หน้าที่ของแม่ที่จะต้องทำให้สม่ำเสมอและตลอดไป คือ ความเป็นเพื่อนที่ชี้ช่องทางที่ถูกให้กับลูก จงสร้างความพร้อมของลูกเพื่อที่จะให้อะไรกับสังคมได้บ้าง เขาจะได้ไม่เห็นแก่ตัว^{๔๕}

๔) การฝึกการใช้ชีวิตอยู่ในปัจจุบันขณะ จากที่ผู้หญิงที่ได้ผ่านเหตุการณ์เลวร้าย ถูกกระทำทารุณกรรมทางเพศ แม่ชีศันสนีย์ สอนให้อยู่กับปัจจุบัน เนื่องจากเรื่องราวต่าง ๆ ได้จบลงไปแล้ว ต้องใช้สติปัญญาตั้งใจพิจารณาใคร่ครวญชีวิตให้เห็นว่า มันไม่เที่ยง มันเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลา จนเราจับต้อง ถือไว้ ผูกพันไว้ มันก็คือความทุกข์ทั้งนั้น

๕) ฝึกให้อยู่กับปัจจุบันอย่างมีสติให้เบิกบานสดใสที่สุด เพื่อว่าพรุ่งนี้จะได้ไม่ต้องแก้ตัวอีก ล้มตรงไหนให้ลุกตรงนั้น อย่าปฏิเสธหรือเพ่งโทษคนอื่น ต้องยอมรับความจริง เราจะไม่เกี่ยวข้องในเส้นทางที่จะเกิดผิดพลาด หรือเกิดปัญหาอย่างที่เคยเกิดมาแล้วอีก^{๔๖}

กล่าวโดยสรุปคือ หลักธรรมที่แม่ชีศันสนีย์ ใช้ในการพัฒนาสตรีในโครงการบ้านสายสัมพันธ์คือ ความเมตตา เป็นความเมตตาที่มีต่อตนเองในการที่จะลุกขึ้นมาเป็นคนใหม่ ความเมตตาที่มีต่อลูกในการทำหน้าที่เป็นแม่ที่ดีเพื่อสร้างให้ลูกเป็นคนที่มีคุณค่าต่อสังคม และการตระหนักถึงเวลาในปัจจุบันขณะเป็นเวลาที่ประเสริฐที่สุด ทำหน้าที่ในปัจจุบันให้ดีและมีความสุขในการทำหน้าที่ด้วยความไม่ประมาท จะเห็นได้ว่าผลของการปฏิบัติจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมในที่สุด

๔.๔.๒ โครงการจิตประภัสสรตั้งแต่ก่อนอยู่ในครรภ์

โครงการจิตประภัสสรตั้งแต่ก่อนอยู่ในครรภ์ เป็นโครงการเชิงรุกที่ต้องการพัฒนาสตรี และเด็กต่อจากโครงการบ้านสายสัมพันธ์ โดยการทำงานเริ่มทำงานตั้งแต่ก่อนที่จะปฏิสนธิให้ผู้ต้องการเป็นแม่นั้นมาอธิษฐานจิต ด้วยการเปลี่ยนทิวทัศน์ในการมีลูกจากการอยากได้ลูกดีมาเป็นความคิดที่จะเป็นแม่ที่ดี จนกระทั่งคุณแม่ตั้งครรภ์ และคลอดลูกน้อยออกมา เพื่อช่วยให้ผู้ที่เตรียมตัวจะเป็นคุณแม่มีมือใหม่สามารถให้กำเนิดชีวิตน้อย ๆ ที่จะเติบโตต่อไปได้อย่างสมดุล

^{๔๔} ขวัญใจ เอ็มใจ, คนเล็ก ๆ, (กรุงเทพฯ : นักพิมพ์สารคดี ในนามบริษัทวิริยะธุรกิจ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

^{๔๕} วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, หน้า ๗๗ - ๗๘.

^{๔๖} ขวัญใจ เอ็มใจ, คนเล็ก ๆ, หน้า ๑๕ - ๑๖.

ทั้งร่างกายและจิตใจ ผ่านการภาวนาของคนเป็นพ่อแม่ตั้งแต่ก่อนตั้งครรภ์ และภาวนาอย่างต่อเนื่องตลอด ๙ เดือนที่แม่อุ้มท้อง

โครงการจิตประภัสสรตั้งแต่ก่อนอยู่ในครรภ์ ถือว่า ครรภ์ของแม่นั้นคือโลกของลูก เวลาที่ลูกอยู่ในครรภ์โดยเฉพาะช่วงที่เซลล์สมองของลูกกำลังเจริญเติบโตนั้น เป็นช่วงที่ดีที่สุดที่พ่อและแม่จะต้องพึงคิดดี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เพื่อให้ลูกมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรงไปพร้อมกับกุศลที่พ่อแม่ทำ จะเห็นได้ว่าเป็นการลงทุนเพียง ๙ เดือนแต่ทันทีที่ลูกถือกำเนิดขึ้นมาจะเป็นการให้กำไรแก่โลก ด้วยเหตุดี ผลจึงดี คือความจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้^{๔๗}

ผู้เข้าร่วมโครงการมีความหลากหลายคือ เป็นผู้หญิงที่มีครรภ์อ่อน ครรภ์แก่ใกล้คลอด มีลูกเล็ก ๆ หรือผู้ยังไม่พร้อมจะมีลูก ก็สามารถเข้าร่วมโครงการได้ เพื่อสร้างให้เด็กมี “ทุนของชีวิต คือจิตที่ไม่ขุ่นมัว” เพื่อเป็นการลงทุนให้แก่โลกใบนี้^{๔๘}

กล่าวโดยสรุป การเกิดมาของเด็กคนหนึ่งเปรียบเป็นเช่นดอกไม้บ้านของแผ่นดินจิตของคนที่ใช้ชีวิตจึงต้องพร้อม ผู้เป็นแม่จะต้องเตรียมจิตของตนเองให้มีคุณธรรมเพื่อให้ลูกที่ดีมาปฏิสนธิในครรภ์ จิตประภัสสรตั้งแต่ก่อนอยู่ในครรภ์ คือภาวะจิตของลูกที่มีความแจ่มใสเยือกเย็น เพราะผู้เป็นแม่รักษาจิตของตนให้รู้ตื่นและเบิกบาน จิตประภัสสรของลูกจึงเริ่มที่แม่ตลอดการตั้งครรภ์ ๙ เดือนผู้เป็นพ่อและแม่จะต้องต้องมีสติเพื่อให้สติที่หล่อเลี้ยงพ่อแม่ นั้นหล่อเลี้ยงลูกด้วย

กิจกรรมในโครงการ

การอธิษฐานจิต

แม่ชีศันสนีย์กล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนา ยังมีการเกิดในอีกมิติหนึ่ง คือการปฏิสนธิจิต ผู้มีความพร้อมและตั้งใจที่จะเป็นพ่อแม่จึงควรตั้งจิตอธิษฐานด้วยการ “ภาวนากับความรัก” ตั้งแต่ก่อนที่จะมีลูก ด้วยการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เพื่อให้เด็กดีมาถือกำเนิด แม้เมื่อตั้งครรภ์แล้ว ผู้เป็นพ่อแม่ก็ควรที่จะรักษาจิตให้ประภัสสรอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เด็กที่กำลังจะลืมตามาดูโลกเป็นเด็กที่เกิดมาเพื่อทำให้โลกใบนี้ผาสุกและงดงาม ด้วยการทำหน้าที่ของคนที่เป็นพ่อแม่แม่เป็นอย่างไร ลูกเป็นอย่างนั้น ถ้าแม่พร้อมลูกก็พร้อม เพราะแม่ที่ไม่พร้อมก็ยอมให้ลูกที่พร่อง^{๔๙}

^{๔๗} Teen : Kokoro Cream, วารสาร โคโคโรทำด้วยหัวใจมอบให้สังคม, ฉบับที่ ๒, (ปี ๒๕๕๑) : ๑๒๑.

^{๔๘} แม่ชะเอม, จิตประภัสสร ตั้งแต่ก่อนอยู่ในครรภ์, วารสารสาวิกา, ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘) : ๘๒ - ๘๓.

^{๔๙} มณฑิรา จุฑะพุทธิ, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด ก้าวอย่างแห่งปัญญา, หน้า ๒๑๘.

การแผ่เมตตา

แม่ชีศันสนีย์กล่าวว่า แม่ที่ตั้งครรภ์ควรแผ่เมตตาให้กับลูกและสรรพชีวิตทุกชีวิตบนโลกนี้ ทำตั้งแต่ก่อนหรือขณะที่ตั้งครรภ์ เพราะแม่ที่มีจิตที่ดีคิดจะให้ ลูกก็ได้ให้เป็นแล้วตั้งแต่อยู่ในท้อง แม่คิดอะไร ลูกที่อยู่ในท้องก็คิดอย่างนั้น แม่คิดดี ลูกก็ได้ความดี เด็กมีมิติแห่งการบ่มเพาะผ่านทางแม่ได้สองอย่าง ทางบวกคือผ่านทางปัญญาของแม่ ผ่านการตำริชอบของแม่ และในทางลบ ถ้าแม่มีอคติ มีความเกลียดชังในใจแม่ ลูกก็จะได้รับผลลบ นี้ด้วย

การสื่อสารกับลูกในครรภ์

แม่ชีศันสนีย์ให้ทัศนะว่า การเตรียมจิตใจให้ประภัสสรด้วยการสื่อสารกันสำคัญมาก การฝึกให้แม่ทำอย่างนี้ตั้งแต่มีครรภ์เป็นการฝึกที่จะเลี้ยงลูกที่จะเกิดมา เพราะแม่ที่มีลูกแล้วจะรู้ดี ทุกครั้งที่แม่พูดด้วยจิตที่ขุ่นมัวลูกจะต่อต้าน เพราะวิธีการสื่อสารกับลูกด้วยจิตที่ขุ่นมัวทำให้ลูกรู้สึกว่าไม่มีแม่เป็นกัลยาณมิตร ลูกจึงต่อต้าน ไม่ฟัง ไม่พูดดี ๆ ในโครงการนี้จึงฝึกเรื่องการสื่อสารกันมาก ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารทางจิต ทางวาจา หรือภาษากาย ภาษาสัมผัส ทุกภาษาต้องมาจากจิตที่ควรแก่การงาน แม่ทุกคนจึงต้องฝึกเรื่องการพัฒนาจิตให้บริสุทธิ์ ตั้งมั่น และควรแก่การงานเพื่อการสื่อสารที่เข้าถึงหัวใจของคนในบ้าน พ่อแม่จะฝึกการสื่อสารนี้ผ่านกิจกรรม “ภาวนากับการกล่อมลูก” และ “ภาวนากับการนวด” โดยใช้บทเพลงแห่งสติเป็นเครื่องมือ

ภาวนากับการกล่อมลูก

แม่ชีศันสนีย์จัดโครงการการภาวนากับการกล่อมลูก อันเป็นการฝึกให้พ่อดูแลแม่และแม่ดูแลลูก โดยพ่อจะโอบแม่ ใช้มือทั้งสองประคอง แม่จะจับมือพ่อไว้แล้ววันที่ท้องโตของแม่ไปด้วยกัน พ่อจะบอกลูกผ่านบทเพลงว่าพ่อจะกอดเจ้า และอยู่เคียงเจ้าทุกครั้งที่มีโอกาส การทำอย่างนี้ทำให้ผู้หญิงที่เป็นแม่ของลูกอบอุ่น และหัวใจของลูกก็จะอบอุ่นไปด้วย

ด้วยปัจจุบันขณะที่มีลมหายใจแห่งความสงบและความสุข การสัมผัสอย่างนี้ทางการแพทย์พิสูจน์แล้วว่าลูกในท้องรับรู้ได้จริงและเป็นการกระตุ้นพัฒนาการ แต่เราเชื่อว่าด้วยจิตของพ่อแม่ที่ประภัสสรย่อมมีพลังแห่งการสัมผัสยิ่งกว่า เพราะลูกสัมผัสได้ถึงใจที่มีความสุขของพ่อแม่ ทุกครั้งที่ทำกิจกรรมนี้เราจะเห็นภาพของพ่อที่มีน้ำตาแห่งความปิติหรือซบหน้าลงกับบ่าของแม่อย่างซาบซึ้งกับการทำหน้าที่ ห้วงเวลานี้จะเป็นเวลาที่พ่อแม่ประทับใจและมีกำลังใจที่จะทำสิ่งที่ดีเพื่อลูกร่วมกัน^{๕๐}

^{๕๐} แม่ชะเอม, จิตประภัสสร ตั้งแต่ตอนอยู่ในครรภ์, วารสารสาวิกา, ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘) : ๘๖ -

สำหรับกิจกรรมอื่น ๆ ในโครงการ

นอกจากนี้แม่ชีศันสนีย์ ยังจัดให้มีกิจกรรมอื่น ๆ ในโครงการเพื่อให้พ่อแม่ลูกได้มีโอกาสฝึกฝนพัฒนาร่วมกัน ในโครงการมีกิจกรรมทั้งทางด้านการออกกำลังกาย การพัฒนาจิตใจ การสร้างสังคมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และจากผู้มีประสบการณ์ตลอดจนการสร้างวงศาคณาญาติ คือ

ภาวนากับการนวด การนวดเป็นการสื่อสารที่จะบอกว่าคนข้างหน้าเป็นคนที่พิเศษสุดของเรา เป็นการทำให้ไม่เอาบุญคุณ แต่เป็นการขอบคุณที่เขาได้ให้โอกาสเราได้ทำสิ่งนี้

ศิลปะกับลมหายใจแห่งสติ เป็นช่วงแห่งการฝึกสมาธิและพัฒนาจิตใจของพ่อแม่ โดยฝึกที่จะมี “กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน”

บันทึกไว้เมื่อเราใช้ลมหายใจเดียวกัน พ่อแม่ช่วยกันทำสมุดบันทึกที่ใช้บันทึกสิ่งที่แม่เรียนรู้และพัฒนาตลอดการตั้งครรภ์ โดยดูว่าการมีลูกแม่มีพฤติกรรมในการใช้ชีวิตหรือวิธีคิดเปลี่ยนแปลงอย่างไร ความสัมพันธ์ในครอบครัวเปลี่ยนแปลงอย่างไร

เดินเล่นอย่างมีสติ คือการเดินจงกรม เป็นการฝึกใจให้อยู่นิ่งในขณะที่กายได้ออกกำลังกาย กายและใจแข็งแรง

ฝึกโยคะแม่ท้อง เพื่อให้อุ้งเชิงกรานแข็งแรง หลักของโยคะคือการใช้สติตามกล้ามเนื้อและลมหายใจ

เปิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สำหรับแม่และคนที่ทำงานเรื่องแม่ทั้งหลายเพื่อรักษาจิตประภัสสรของลูก

สร้างวงศาคณาญาติ จากคนที่มีแรงบันดาลใจร่วมกันที่จะช่วยให้การเกิดของเด็กเป็นเสมือน “ดอกไม้บานของแผ่นดิน” เช่น นักดนตรี นักกายภาพ คุณหมอ พยาบาล ครู นักเขียนบทความดี ๆ หรือแม่ที่ให้นมลูก ฯลฯ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเรียนรู้ไปด้วยกัน กิจกรรมแห่งสติต่าง ๆ ยังคงสานต่อไปอีกอย่างต่อเนื่องเพื่อการมีสัมมาทิฐิความเข้มแข็งของจิตใจของพ่อแม่และลูก แม่ชีศันสนีย์ ใช้คำว่าเป็นการสร้างครอบครัวแห่งสติปัญญาที่แท้จริงและยั่งยืน^{๕๑}

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๗ - ๙๒.

การสร้างกลไกการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นด้วยการภาวนา ๔

ภาวนานั้นแปลว่าเป็นการทำให้ดีขึ้นเจริญขึ้น แบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ

๑) กายภาวนา คือ การดูแลกายให้พร้อมและแข็งแรง ซึ่งก็คือการออกกำลังกายของแม่ และเกี่ยวข้องกับภารกิจ อยู่ หลับนอน การสัมพันธ์กับวัตถุและข้อมูลข่าวสาร ต่าง ๆ อย่างมีปัญญา

๒) ศิลภาวนา คือ การใช้ชีวิตที่ไม่เบียดเบียนของแม่กับลูก ของพ่อกับแม่ แม้แต่ของพ่อกับลูกในท้องแม่ ครอบครัวยู่ร่วมกันโดยการเคารพหัวใจของลูก ไม่ทำให้ความทุกข์ยากเกิดขึ้นกับจิตของคนที่เรารัก

๓) จิตภาวนา คือ การพัฒนาจิตใจของแม่ให้เข้มแข็งหนักแน่น เป็นการรักษาจิตให้บริสุทธิ์ ไม่ขุ่นมัว ฝึกให้มีสติและสมาธิในชีวิตประจำวัน

๔) ปัญญาภาวนา คือ กระบวนการจัดการของแม่เพื่อก่อให้เกิดปัญญา แม่ต้องคิดให้ถูกต้องโดยธรรม ในช่วง ๙ เดือนที่ลูกอยู่ในท้อง แม่ต้องคิดให้ถูกต้องว่าการมาเกิดของลูกเป็นโอกาสของแม่ที่จะฝึกรักษาใจ และการสร้างจิตประภัสสรให้กับลูกเป็นหน้าที่ของแม่ เป็นการลงทุนให้ลูก เพราะเมื่อแม่คิดดีลูกก็จะคิดดี แม่มีจิตใจที่อ่อนโยน ลูกก็จะอ่อนโยน ถ้าแม่โกรธความโกรธ ความขุ่นมัว ก็จะตกไปที่ลูก ถ้าแม่เครียดแม่ก็กำลังทำร้ายลูกไปด้วย การรักษาใจของแม่ก็คือการรักษาใจของลูก และการรักษาใจของลูกก็คือการรักษาโลกเอาไว้ เพราะเราได้เด็กดีมาเกิด แม่พ่อทุกคนจึงมีหน้าที่สร้างลูกที่ดีให้แก่โลก นี่คือการคิดมีลูกอย่างมีปัญญา^{๕๒}

แม่ซันสนีย์ เสถียรสุด ให้ทัศนะว่าเบื้องหลังวิถีคิดของกิจกรรมทุกอย่างในโครงการมาจากตัวของแม่เองที่อยากจะรู้อะไรบ้างในช่วงที่ท้องอยู่นี้ เพื่อเป็นการรักษาใจ ฝึกกระทบแต่ไม่กระเทือน เพื่อเป็นแม่ที่ดีให้ได้ โดยทุกอย่างในการใช้ชีวิตเป็น “การภาวนา” ได้ทั้งหมด ไม่ใช่เป็นการมาวัด การนั่งสมาธิ หรือฟังธรรมเท่านั้น

๔.๔.๓ โครงการสาวิกาสิกขาลัย (เพื่อให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา)

สาวิกาสิกขาลัยเป็นสถาบันการศึกษาเพื่อส่งเสริมการบรรลุธรรมตามอุดมคติของพุทธศาสนา นั่นคือการมีชีวิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์โดยการพัฒนาตนให้พ้นทุกข์ เพื่อสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขพันทุกข์ร่วมกัน สาวิกาสิกขาลัยเกิดจากการสะสมประสบการณ์ ๒๐ ปีของเสถียรธรรมสถาน ที่มุ่งสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยมีพุทธธรรมเป็น

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๒ - ๙๓.

พื้นฐานบนฐานขององค์ความรู้ โดยการนำธรรมชาติมาศึกษาและเฝียวาสังคม รวมทั้งป้องกันและแก้ไขในทุกช่วงวัยของชีวิต ตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงขั้นชีวิตสุทธธรรมชาติ สภาวิทยาลัยมุ่งที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมทั้งในและต่างประเทศ และมุ่งการสื่อสารกับผู้คนร่วมสมัยเพื่อการเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

สภาวิทยาลัยจัดการศึกษาด้วยพุทธวิธีตามหลักไตรสิกขา คือ รักษาศีล ฝึกสมาธิ และเจริญวิปัสสนา ใช้ความจริงของชีวิตและธรรมชาติเป็นตัวตั้ง และมีวิชาเป็นตัวเสริม สภาวิทยาลัยจัดให้มีการดำเนินชีวิตและเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนที่มีวิถีชีวิตเกื้อกูลกัน โดยมีธรรมชาติเป็นฐานของการศึกษา อบรม และฝึกฝน ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เพื่อการมีความรู้และความเข้าใจเท่าทันโลก เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อม และมุ่งผลิตศิลปะการสื่อสารและการเผยแพร่ธรรมะให้สอดคล้องกับโลกปัจจุบันและอนาคต โดยศึกษาพุทธศาสตร์ร่วมกับศาสตร์สมัยใหม่ต่าง ๆ

โครงการสภาวิทยาลัยมีเป้าประสงค์เพื่อ

๑) สร้างธรรมทูตทั้งนักบวชและบุคคลทั่วไปให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทุกข์และการพ้นทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์ พร้อมทั้งสามารถนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและช่วยเหลือผู้อื่นในเรื่องชีวิตและความตายได้

๒) สร้างผู้มีการศึกษาที่มีจิตวิญญาณของอาสาสมัครในการทำงานอย่างสงบเย็นและเป็นประโยชน์ โดยไม่เลือกปฏิบัติเพื่อรับใช้มนุษยชาติ

๓) สร้างสังฆะของผู้หญิงให้เข้มแข็ง และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรม จนถึงศักยภาพสูงสุดของชีวิตคือ การพ้นทุกข์ และใช้คุณสมบัติของผู้หญิงที่มีจิตวิญญาณของความเป็นแม่ในการทำงานธรรมะเพื่อเด็กและครอบครัว

๔) สร้างสถาบันที่เป็นศูนย์การเรียนรู้พระพุทธศาสนาทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ รวมทั้งการวิจัยสร้างองค์ความรู้เรื่องพุทธศาสนากับการเฝียวาสังคม และเผยแพร่หลักคำสอนพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขพันธุกรรมร่วมกัน

ภายใต้การทำงานร่วมกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สภาวิทยาลัยจะจัดตั้งวิทยาลัยและเปิดรับนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในปีการศึกษา ๒๕๕๑ โดยจะเริ่มเปิดวิทยาลัยด้วยโครงการปริญญาโทและมีโครงการจะเปิดการเรียนการสอนในระดับปริญญาเอกและหลักสูตรนานาชาติในอนาคต สภาวิทยาลัยเป็นสถาบันการศึกษาที่ไม่แสวงหาผลกำไร โดยได้รับการสนับสนุนด้านบุคลากร เงินทุน และสถานที่ จากมูลนิธิเสถียรธรรมสถานและผู้มีจิตศรัทธาต้องงานเผยแพร่พุทธศาสนาเพื่อรับใช้สังคม

หลักสูตรแรกของสภาวิทยาลัยเป็นหลักสูตรปริญญาโท มีชื่อว่าด้วยพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต (Science and Arts of Life) จะเปิดในปีการศึกษา ๒๕๕๑ ซึ่งเป็นหลักสูตรที่นำหลักพุทธจิตวิทยามาเผยแพร่กับบุคคลและสังคม โดยมุ่งเน้นการลดปัญหาและแก้ปัญหาอันเป็น

ความทุกข์ของบุคคลและสังคมที่กำลังทุกข์เพราะการใช้ชีวิตอย่างไม่เข้าใจจะความจริงแท้ของชีวิต ผู้จบหลักสูตรได้รับประสาทปริญญาพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{๕๓}

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต กล่าวว่าหากท่านเสียชีวิต เสถียรธรรมสถานจะมีสาวิกาสิกขาลัยที่จะผลิตบัณฑิตออกมาทำงาน เพื่อให้โลกนี้มีธรรมะเป็นมารดา โดยไม่ต้องหวังว่าจะมีท่านหรือไม่ แต่ให้มีพระธรรมวินัยและความเสียสละของผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ เสถียรธรรมสถานก็จะยังอยู่ เพราะว่าเสถียรธรรมสถานแปลว่าสถานที่ที่มีธรรมะอันมั่นคง นั้นหมายถึงหัวใจของพวกเราทุกคนที่มีธรรมะอันมั่นคงนั่นเอง^{๕๔}

กล่าวโดยสรุป สาวิกาสิกขาลัยเป็นสถาบันการศึกษาเพื่อส่งเสริมการบรรลุธรรม นั่นคือการมีชีวิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์โดยการพัฒนาตนให้พ้นทุกข์ เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติ ใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อการรู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต สามารถนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและสามารถช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่เลือกปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสงบสันติสุขต่อครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศ และโลกใบนี้ที่เราอาศัยอยู่ร่วมกัน

๔.๔.๔ โครงการการปฏิบัติธรรม

โครงการการปฏิบัติธรรมของทางเสถียรธรรมสถานจะมีอยู่ด้วยกัน ๒ อย่าง คือ

๑) โครงการปฏิบัติธรรมแบบไม่พักค้างจะจัดขึ้นในวันเสาร์และอาทิตย์เริ่มตั้งแต่เวลา ๙.๐๐ น. - ๑๗.๐๐ น. โดยประมาณ โดยเริ่มจากการร่วมฟังการจัตรายการวิทยุ “สาวิกา” การฟังธรรมบรรยาย การทำสมาธิ การเดินจงกรม และการภาวนาอื่น ๆ

๒) โครงการปฏิบัติธรรมแบบพักค้างเป็นโครงการที่จัดขึ้นในวันหยุดสุดสัปดาห์ เน้นที่กลุ่มของสตรีที่ต้องการฝึกปฏิบัติภาวนาทางจิต โดยจะมีการลงทะเบียนและสมათานรับศีล ๘ ในช่วงบ่ายของวันศุกร์ และร่วมปฏิบัติธรรมจนถึงวันอาทิตย์ สำหรับกิจกรรมของโครงการคือ การทำวัตรเช้าและเย็น การทำโยคะรับอรุณ การร่วมฟังการจัตรายการวิทยุ “สาวิกา” การฟังธรรมบรรยาย การทำสมาธิ การเดินจงกรม และการภาวนาอื่น ๆ

การทำสมาธิของทางเสถียรธรรมสถาน เป็นการปฏิบัติจิตภาวนาด้วยการใช้ลมหายใจเป็นเครื่องมือที่เรียกว่า “อานาปานสติภาวนา” เป็นวิธีการภาวนาที่อบรมจิตใจให้เกิดความเป็นอิสระในการภาวนาไม่ยึดติดอยู่กับสิ่งใด เพราะลมหายใจมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เพียงแต่ให้รู้จักใช้

^{๕๓} วารสาร โคโคโร ทำด้วยหัวใจมอบให้สังคม, ฉบับที่ ๒, (ปี ๒๕๕๑) : ๓.

^{๕๔} ทางที่เลือก ของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต, วารสาร โคโคโร ทำด้วยหัวใจมอบให้สังคม ฉบับที่ ๒, (ปี ๒๕๕๑), : ๔๒.

ลมหายใจให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้นและประโยชน์สูงสุด คือ เป็นเครื่องมือภาวนาให้เกิดความสงบภายใน จนสามารถใคร่ครวญธรรมและเข้าถึงสภาวะของธรรมส์จะได้นั้น คือความเห็นชัดอยู่ในสภาวะของความเป็นอนิจจังของสิ่งทั้งปวง^{๕๕}

กล่าวได้ว่า การปฏิบัติจิตตภาวนาด้วยวิธีอานาปานสติอย่างจริงจังและสม่ำเสมอนี้ ส่งเสริมการพัฒนาจิตใจอยู่ในหนทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาโดยอัตโนมัติ^{๕๖}

ศิลปะการพัฒนาชีวิตด้วยอานาปานสติภาวนานั้น ท่านผู้ปฏิบัติธรรมจะได้เรียนรู้วิธีการภาวนาแบบอานาปานสติแล้ว ตลอดระยะเวลาการเข้าร่วมกิจกรรม ท่านจะได้เรียนรู้เรื่อง ปฏิจิมุขบาท, อุปกิเลส ๑๖, นีวรณ ๕, อริยมรรค ๘, ร่วมภาวนากับบทเพลง เจริญสมาธิในทุกอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน และโยคะสมาธิ ผู้ปฏิบัติธรรมที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกท่านจะร่วมสมาทานศีล ๘ ในเย็นวันศุกร์ และรักษาศีล ๘^{๕๗} ตลอดระยะเวลาการปฏิบัติ^{๕๘}

การปฏิบัติธรรมที่นี้ใช้หลักอานาปานสติของพระพุทธเจ้า แม่ชีศันสนีย์ได้ใช้อุบายธรรมที่สามารถประยุกต์เอาเสียงดนตรีเข้ามาประสานกลมกลืนกับการปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเดินจงกรมเพื่อการผ่อนคลายทางอิริยาบถในการปฏิบัติธรรมนั้น แม่ชีศันสนีย์เลือกคู่มือการเดินจงกรมที่มีชื่อว่า “เดินวิถีแห่งสติ” ของท่านติช นัท ฮันห์ ท่านเป็นพระเซนชาวเวียดนาม ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในขบวนการชาวพุทธเวียดนามผู้ใฝ่สันติเป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนเยาวชนเพื่อบริการสังคม อบรมชาวพุทธหนุ่มสาวให้ออกมาใช้ชีวิตรับใช้สังคมด้วยอหิงสาธรรม

คู่มือการเดินจงกรม “เดินวิถีแห่งสติ” เป็นการร้อยเรียงสี่ธรรมด้วยถ้อยคำงดงามอย่างสอดคล้องกับอารมณ์ความนึกคิดของคนร่วมสมัย ถ้อยคำที่รินหลั่งออกมาจิตสูจิตบันดาลให้ผู้อ่านรู้สึกสงบลึกซึ้งและเบิกบาน สามารถทำกิจกรรมการงานรับใช้เพื่อมนุษย์อย่างสุขใจ และกิจกรรมนั้นก็เป็นการภาวนาไปด้วยในตัว

เดิน : วิถีแห่งสติ แม่ชีศันสนีย์ ได้ใช้เป็นบทอ่านก่อนภาวนา เพื่อจูงใจและเป็นแรงดลใจให้แลเห็นคุณค่าและความงามจับใจของการภาวนา สามารถปฏิบัติการเดินทางแต่ละก้าวเป็น

^{๕๕} <http://www.sdsweb.org/th/index>.

^{๕๖} มณฑิรา จุฑะพุทธิ, แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด ก้าวอย่างแห่งปัญญา, หน้า ๑๖๗.

^{๕๗} ศีล ๘ คือ ๑. เว้นจากทำลายชีวิต ๒. เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้ ๓. เว้นจากประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือเว้นจากร่วมประเวณี ๔. เว้นจากพูดเท็จ ๕. เว้นจากของเมา คือ สุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖. เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือเที่ยงแล้วไป ๗. เว้นจากฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้ ของหอม และเคลือบลิปสติกซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง ๘. เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่ หูหრაฟุ่มเฟือย

^{๕๘} นานาทศนะ, วารสารสาวิกา ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘) : ๕๙.

^{๕๙} <http://www.sdsweb.org/th/index>.

การเจริญสติภาวนาอย่างสงบ สง่า นุ่มนวล หนักแน่น อ่อนโยน กลมกลืน และเกื้อกูล ตัวอย่าง
บทธรรมเช่นบทที่ว่า

เดิน : วิถีแห่งสติ

เธอจะต้องทำได้

การเดินจงกรม คือ วิธีทำสมาธิโดยการเดิน วิธีนี้จะนำสันติสุขมาให้เธอขณะปฏิบัติ

เมื่อเธอฝึกเดินจงกรม จงก้าวช้า ๆ ด้วยอาการผ่อนคลายและสงบ พร้อมกับยิ้มน้อย ๆ
บนใบหน้า เธอควรเดินเหมือนคนที่มีเวลาว่างอย่างยิ่ง และไม่มีอะไรต้องทำเลยในขณะที่ก้าวแต่ละก้าวจงสลัดทิ้งความกังวลและความเศร้าทั้งหลาย เพื่อที่จะอยู่อย่างสันติสุข เธอควรไปแต่ละก้าว
ด้วยอาการเช่นนี้ สิ่งนี้ไม่ยากเกินไปสำหรับเธอเลย เธอจะต้องทำได้แน่นอน ทุกคนสามารถทำได้
หากเขาหรือเธอต้องการอยู่ในความสันติ ...^{๕๘}

ตัวอย่างอีกท่อนหนึ่งของบทเดินจงกรม มีอยู่ดังนี้

สลัดทิ้งความกังวล

หากฉันมีดวงตาดังพระเนตรของพระพุทธเจ้า ฉันก็จะสามารถมองเห็นรอยเท้าของเธอ
ที่จารึกร่องรอยแห่งความกังวลและความเศร้าที่เธอฝากไว้บนพื้นโลก ขณะที่เดินผ่านไปได้อย่าง
ชัดเจนราวกับนักวิทยาศาสตร์ที่ใช้แว่นขยายส่องเห็นจุลินทรีย์ที่ปรากฏอยู่ในน้ำ ซึ่งนำมาจาก
ทะเลสาบ การเดินด้วยอากัปภิกิริยาที่จะจารึกแต่ความสุขสงบไว้บนรอยเท้าของเธอเท่านั้น
หากเธอปรารถนาที่จะเดินในลักษณะนี้ เธอจะต้องเรียนรู้การสลัดทิ้งความเศร้าและความกังวล
ทั้งหลาย ...^{๕๙}

การทำสมาธิ มีการสอนทำในธรรมศาลาหรือศาลาอเนกประสงค์ หลังจากนั้นก็จะมีการ
แนะนำให้ทุกคนผ่อนคลายด้วยการเดินเล่นอย่างมีสติ คือการเดินจงกรม ไปตามทางเท้า
เล็ก ๆ ภายในเสถียรธรรมสถาน ซึ่งเท้าจะได้สัมผัสดินและหญ้า และในขณะที่เดินจงกรม จะมี
เสียงดนตรีผสมผสานกลมกลืนกับ การอ่านบทเดินจงกรม ซึ่งบทเดินจงกรมแต่ละบทมีอรรถรส
งดงามสำหรับผู้ทำสมาธิภาวนา ทำให้ผู้ฝึกสมาธิรู้สึกปลอดวาง ดูราวกับว่าการเดินจงกรมเป็น
การเดินเล่นในสวน มันเป็นการเดินที่ไม่มีการไปถึง คือเดินอย่างมีความสุขที่ได้เดิน โดยไม่ต้อง
รอว่าเมื่อเดินไปถึงแล้วมีความสุข แต่มีความสุขที่ได้เดิน การเดินเช่นนี้เรียกว่า การเดินอยู่บน
เส้นทางของปัญญา^{๖๐}

^{๕๘} วรทัศน์ วัชรสี, แม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุต สภาวิภาแห่งสวนสันติภาพ, หน้า ๘๘ - ๙๐.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๑.

^{๖๐} มณฑิรา จุฑะพุทธิ, แม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุต ก้าวย่างแห่งปัญญา, หน้า ๓๒๘.

กล่าวโดยสรุป ในโครงการการปฏิบัติธรรม ผู้ปฏิบัติจะได้เรียนรู้หลักธรรมเช่น อุปกิเลส ๑๖ ปฏิจจนูปบาท เป็นต้น ด้วยคำอธิบายที่สละสลวยเข้าใจง่าย ตลอดจนการตอบปัญหาด้วยการใช้หลักธรรมไปประยุกต์ใช้แก้ปัญหาชีวิตประจำวันหรือการทำงาน หรือการภาวนากับบทเพลงและการนวด ตลอดจนการทำสมาธิโดยใช้หลักอานาปานสติโดยมีการประยุกต์ใช้เสียงดนตรีประสมประสานกับการทำสมาธิ หรือการเดินจงกรมที่เรียกว่า “เดินวิถีแห่งสติ” ที่จะใช้บทเดินจงกรมอ่านเพื่อจูงใจผู้ปฏิบัติให้อยู่กับการเจริญสติภาวนาขณะเดินจงกรม นอกจากนี้แม้ศีลันสนีย์ ได้ให้ความสำคัญกับการทำงานว่าคือการปฏิบัติธรรม และการมีสติอยู่ในทุกการกระทำ

๔.๕ บทสัมภาษณ์

๔.๕.๑ บทสัมภาษณ์แม่ชีศีลันสนีย์ เสถียรสุด

บทสัมภาษณ์แม่ชีศีลันสนีย์ เสถียรสุด^{๒๑} มีจุดประสงค์เพื่อทราบทัศนคติของท่านต่อการทำงานในการพัฒนาสตรี ตลอดจนงานหลักการทำงานของท่าน การประสบความสำเร็จในการทำงาน แรงบันดาลใจในการทำงาน ที่ทำให้เกิดมีเสถียรธรรมสถานที่ท่านให้ความหมายว่าสถานที่มีธรรมะอันมั่นคง และธรรมะที่มั่นคงนั้นเป็นความมั่นคงในจิตใจของผู้ที่ได้พยายามเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง มีรายละเอียดคือ

๑. หลักการทำงานของแม่ชีศีลันสนีย์ เสถียรสุด

แม่ชีศีลันสนีย์กล่าวว่า หลักการทำงานของท่านคือการทำงานด้วยความกตัญญูและความศรัทธา ท่านไม่ทำงานด้วยความชอบหรือความชัง ท่านกล่าวว่าการทำงานที่สำคัญคือการทำงานที่สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของคนได้และการมีความสุขกับงานที่ได้ทำ โดยไม่สนใจการยอมรับหรือคำชมจากผู้อื่น การทำงานด้วยความกตัญญูและศรัทธาจะเป็นการทำงานที่ยั่งยืนไม่จับจด ความกตัญญูที่แม่ชีศีลันสนีย์กล่าวถึงคือ ความกตัญญูต่อพระธรรม แม้กระทั่งเป็นการกตัญญูต่อแม่ที่เลี้ยงเรามาท่านกล่าวว่าแม่ก็เลี้ยงเราด้วยธรรม ความกตัญญูจึงเป็นการกตัญญูต่อพระธรรม หากผู้ใดมีความกตัญญูต่อพระธรรมแล้วท่านให้ทัศนะว่าแม้งานที่ทำจะยากเพียงใดก็จะต้องทำงานนั้นให้สำเร็จ จึงกล่าวได้ว่าความกตัญญูเป็นแรงชัย แม่ชีศีลันสนีย์ยกตัวอย่างว่าท่านกตัญญูต่อคุณแม่ริ้วจวน อินทรกำแหง การกตัญญูของท่านไม่ได้แสดงออกด้วยการต้องไปเยี่ยมคุณแม่ริ้วจวนอย่างสม่ำเสมอ แต่ท่านแสดงออกด้วยการทำงานสาวิกาสิกขาลัย ซึ่งการทำงานตรงนี้จะทำให้ผู้หญิงหลายคนได้รับประโยชน์ หลักการทำงานของแม่ชีศีลันสนีย์คือใช้หลักความ

^{๒๑} สัมภาษณ์ แม่ชีศีลันสนีย์ เสถียรสุด, ผู้ก่อตั้งและผู้อำนวยการเสถียรธรรมสถาน, ๒ มีนาคม ๒๕๕๑.

กตัญญู พระพุทธศาสนามองมิติของการทำงานที่แตกต่างจากศาสตร์ทางตะวันตก เมื่อเราดูคำสอนเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์คือ ๑. การไม่ทำชั่วทั้งปวง การไม่คิดร้าย การไม่พูดร้าย การไม่เบียดเบียน มีขันติมีความอดทน อดกลั้น ต่ออำนาจกิเลส มีhiri ๒. การบำเพ็ญแต่ความดี ทำกุศลที่ทำให้ยากให้เกิดขึ้น แต่ก็ไม่ยึดว่านั่นเป็นกุศลเป็นความดีเป็นความสำเร็จของตนเอง จะมีตัวตนที่เล็กลงเรื่อย ๆ นั่นคือ ๓. การมีจิตที่ขารอบ จะมีชีวิตอยู่อย่างสงบเย็นและเป็นประโยชน์ การทำงานก็จะดำเนินขึ้นเป็นโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการบ้านสายสัมพันธ์ ที่มีลักษณะของแม่ที่เลี้ยงลูกคนเดียว โครงการจิตประภัสสร ผู้เข้าร่วมโครงการจะมีลักษณะเป็นครอบครัวหรือโครงการสาวิกาสิกขาลัย ซึ่งเป็นโครงการที่มีมานับเป็นสิบปีแต่ทำให้เป็นระบบขึ้นสำหรับผู้ที่ชอบการศึกษาแบบอยู่ในระบบ

การทำงานที่อยู่ในฐานะผู้นำของแม่ชีศันสนีย์ ท่านกล่าวว่าท่านขอบคุณให้กับคนที่ทำงานให้ท่านทุกคน และกล่าวต่อว่าการทำงานจะดูเหมือนไม่มีผู้นำแต่การทำงานจะเป็นการทำงานเป็นทีมและมีความเคารพในการทำงานนั้น ๆ ท่านกล่าวว่าเป็นการทำให้ดูมีความสุขให้เห็น อาจแปลความหมายได้ว่าท่านมีการทำงานและการมีความสุขจากการทำงานเพื่อเป็นแบบอย่างต่อคนรอบข้าง นอกจากนี้ยังกล่าวต่อว่าการทำงานจะต้องมีความสุขจากความต่างของการทำงานเป็นทีม การเข้าใจในความต่างเป็นสิ่งสำคัญหรือเป็นหัวใจในการทำงาน ผู้นำไม่ใช่หัวใจของการทำงาน ผู้นำก็ต้องทำตนเหมือนคนอื่น ๆ และแต่ละคนต้องมี Spiritual Leader ในตัวเองคือทุกคนต้องนำตัวเองได้

แม่ชีศันสนีย์กล่าวว่า การทำงานเล็ก ๆ ในเสถียรธรรมสถานจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยหรือต่อโลกใบนี้ด้วย ท่านมีความเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงโลกใบนี้จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงวิถีของคนในการใช้ชีวิตในระดับปัจเจกก่อน และจะใช้ระดับปัจเจกทำงานร่วมกันให้มากขึ้นให้ได้ผลเป็นมหภาค เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโลกใบนี้ ท่านกล่าวว่าสังคมไทยปัจจุบันไม่ได้มีการบ่มเพาะเรื่องเจริญสติปัญญาในระดับปัจเจก แต่จะมุ่งหวังให้คน ๑ คนดีตามระบอบของการศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งที่อาศัยการแข่งขันที่สูง การเอาชนะ การต้องอาศัยการเสพมากขึ้นจึงสุขมาก และทำให้โลกสับสนวุ่นวาย ท่านกล่าวว่าสิ่งนี้ไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะในสังคมไทยแต่เป็นในสังคมโลกด้วย ในทางพระพุทธศาสนานั้นกล่าวไว้ว่าเราจะพ้นทุกข์ด้วยการพัฒนาตนเอง เพราะฉะนั้นการทำงานของเสถียรคือการทำงานที่ให้คนได้ฝึกฝนตนเอง ฝึกฝนพัฒนาสติปัญญาตัวเอง เพื่อการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนี้ การทำงานเชิงรุกเพื่อที่จะไม่ทำให้สังคมได้รับผลพวงจากความหยาบคายหรือความประมาทของเรา แต่เราทำให้สังคมนี้เจริญรุ่งเรืองโดยเราพัฒนาสติปัญญาให้รุ่งเรืองไปเป็นกระแสเดียวกันเป็นกระแสที่ไปด้วยกัน ถ้าครอบครัวมีคน ๑ คนที่มีสัมมาทิว เป็นผู้ที่รู้ดีและเบิกบานอยู่ในการกระทบแล้วรู้เท่าทันอารมณ์และไม่หลงอารมณ์ เราก็จะพบว่าคนที่อยู่ในบ้านเดียวกันจะอยู่กันอย่างมีสายสัมพันธ์ของสติปัญญาที่เป็นการส่งเสริม ที่เป็นกัลยาณมิตร การมีคนที่มีความคิดที่ถูกต้อง ๑ ครอบครัวนั้นก็จะไปอยู่กับอีก ๑ ครอบครัว ซึ่งจะ

รวมกันเป็นชุมชน ทำให้เกิดแรงขับเคลื่อนสังคมในระดับของเมืองใหญ่ ของประเทศ และของโลก ในที่สุด

๒. ความสำเร็จในการทำงานของแม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุด

แม่ชีคັນสนีย์กล่าวว่า ความสำเร็จในทัศนะของท่านคือการใช้ชีวิตอย่างไม่ทุกข์ ไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทและหน้าที่ใดก็ตาม จะต้องใช้บทบาทและหน้าที่นั้นอย่างคนที่เรารู้กับสิ่งนั้นอย่าง คนที่ลดตัวตนเพื่อให้งานสำเร็จ คือตัวตนเล็กแต่งงานใหญ่ ความสำเร็จในความหมายแม่ชี คັນสนีย์ไม่ได้หมายถึงความสำเร็จด้านนอกแต่หมายถึงด้านใน คือมีใจที่รู้ตื่นและเบิกบานในขณะที่ทำ หน้าที่ หน้าที่นั้นโดยสมมุติจะเป็นอะไรก็ได้ เช่น เป็นแม่ชี เป็นคุณยายของเด็ก ๆ หรือการ ไประดมความคิดเห็นกับรัฐบาลคือการทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา หรืออาจเป็นการใช้ชีวิตของมนุษย์ที่มี ตัวตนเล็ก ๆ ในเสถียรธรรมสถาน และเราก็ใช้สิ่งสมมุตินี้เข้าสู่วิมุตติ ซึ่งนั่นเป็นความสำเร็จ ด้านใน นั่นคือเป็นความสำเร็จในพระพุทธศาสนาซึ่งแตกต่างจากทางโลกตะวันตก ทางตะวันตก ถือว่าความสำเร็จคือการยอมรับจากคนภายนอก แต่ความสำเร็จในความหมายของแม่ชีคັນสนีย์ นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การยอมรับของบุคคลภายนอกหรือการทำงานนั้นสำเร็จ แต่ขึ้นอยู่กับทำงานนั้น ๆ แล้วไม่ทุกข์ในบทบาทที่ถูกสมมุตินั้น ๆ ด้วย ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญด้านในมากกว่าด้านนอก

เมื่อกล่าวถึงเป้าหมายในชีวิตของแม่ชีคັນสนีย์ ท่านกล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนา แล้วนิพพานเป็นเป้าหมายในปัจจุบันขณะของเรา นิพพานต้องอยู่ในปัจจุบันขณะของเรา นิพพานเป็นธรรมอันยิ่งของเรา นั่นคือหน้าที่ของชาวพุทธที่ต้องใช้พระพุทธศาสนาให้ศักดิ์สิทธิ์

๓. แรงแบบดาลใจในการทำงาน และการทำงานเพื่อพัฒนาสตรี

แม่ชีคັນสนีย์กล่าวว่า แรงแบบดาลใจนั้นคือความกตัญญูต่อความเป็นมนุษย์ แรงแบบดาลใจไม่ได้มาจากสิ่งที่อยากทำภายนอกแต่เป็นคุณธรรมภายในใจนั้นคือความกตัญญู และการทำงานกับผู้หญิงท่านถือว่าเป็นการทำงานกับมนุษย์ อาจด้วยท่านเป็นผู้หญิง จึงมีผู้หญิง ที่ต้องการความช่วยเหลือเข้ามาที่เสถียรธรรมสถานมากกว่าผู้ชาย การทำงานของท่านกล่าวว่าเป็น การทำงานด้วยหัวใจของความเป็นแม่และแม่แต่ที่ทีมงานที่เป็นผู้ชายก็ทำงานด้วยหัวใจของความเป็น แม่เช่นกัน มีแรงแบบดาลใจคือความกตัญญู ในการทำงานที่ท่านเป็นผู้นำท่านก็มีความกตัญญูต่อ ทีมเวิร์ค เพราะการทำงานต้องอาศัยทีมเวิร์คจึงประสบความสำเร็จ และแม่ชีคັນสนีย์กล่าวว่าท่าน ใช้ธรรมะในการขัดเกลาตัวเองและเอาสิ่งที่ได้จากความชำนาญขึ้นจากการพัฒนาตนนำไปแลกเปลี่ยน กับคนที่อยู่ข้างหน้า ไม่ว่าจะเป็นคนใดที่เดินเข้ามาหาเพื่อต้องการความช่วยเหลือหรือทีมงาน

จากประสบการณ์การมองเห็นกิเลสในตนเอง กิเลสที่เกิดขึ้นในการทำงาน และหาก การได้ใช้งานเพื่อให้เข้าใจกิเลสในตัวเอง ก็จะช่วยให้เราเข้าใจประเด็นของเรื่องนั้น ๆ อย่างไม่หลง และไม่แก้ปัญหาไปตามความอยาก แต่วิเคราะห์มันและใช้ขบวนการของความกตัญญูต่อชีวิตใน ปัจจุบันขณะนั้นเพื่อที่จะทำให้มันเกิดความรู้ที่แลกเปลี่ยนกับคนที่เป็นเพศเดียวกัน คือเป็นลักษณะ

ของการทำงานที่เปลี่ยนแปลงภายในตนมากกว่าแรงบันดาลใจที่อยากทำ แรงบันดาลใจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในตัวเองได้ ซึ่งจะทำให้เราเคารพตัวเองได้มากขึ้นในการที่จะเห็นว่าเราไม่หลอกตัวเอง ไม่ต้องอวดเก่ง ไม่ต้องมีคนมายอมรับว่าเราเก่ง เราอาจจะเป็นคนที่ไม่ต้องเก่งแต่อาจเห็นการเดินทางของเราที่มาจากกตัญญูมากขึ้น แมชีตันสนีย์ กล่าวว่าท่านมีประสบการณ์คล้ายใครก็ช่วยคนนั้นได้ง่ายขึ้น และไม่มองการปฏิบัติธรรมที่แยกออกจากโลกในสังคมปัจจุบัน แรงบันดาลใจที่มาจากความกตัญญูจึงทำให้อุทิศสิ่งที่เรามีเราเป็น ทำงานโดยมีธรรมเพื่อดูว่าธรรมะศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ ความสำเร็จของเสถียรธรรมสถานไม่ใช่เกิดจากการยอมรับจากคนในสังคม แต่เกิดจากการที่มีคนในเสถียรธรรมสถานบรรลุธรรม การทำงานของแมชีตันสนีย์จะตั้งสิ่งสมมุติเป็นผู้หญิงแต่เมื่อการทำงานจริงนั้นจะไม่เลือกปฏิบัติ เพราะกิเลสมีในทั้งหญิงและชาย การที่ท่านเข้าใจกิเลสในตัวเองก็เลยเข้าใจการมา การตก วิธีการขยายความรู้นี้ออกไปสู่ผู้อื่น

แรงบันดาลใจของแมชีตันสนีย์ จึงเป็นความศรัทธา เป็นความกตัญญูต่อชีวิตที่เปลี่ยนแปลง ศรัทธาที่จะใช้ชีวิตที่จะรับใช้ใครก็ได้ คนที่อุทิศตนแล้วจะไม่ลุกขึ้นมาเพื่อแสดงว่าตนอยากเป็นอะไร แต่เป็นความต้องการที่จะรับใช้ การมีเสถียรธรรมสถานโดยที่ไม่มีตัวตนว่าต้องแบกเสถียรธรรมสถานไว้ เปรียบเหมือนแบบฝึกหัดที่เราจะต้องเข้าใจตัวเองให้ลึกเข้าไปอีก เป็นแบบฝึกหัดที่เราได้ทดลองไปมากขึ้น ๆ จนวันหนึ่งที่เห็นมันแล้วไม่ปรุงไปกับมัน คือเป็นแบบฝึกหัดที่เราไม่สงสัยในคำตอบ เราเข้าใจ การเข้าใจคือการได้เห็นบ่อย ๆ เข้าใจในสิ่งที่ไม่ผ่านก็เข้าใจ ผ่านก็เข้าใจ ความกตัญญูมุ่งไปสู่ศรัทธาแล้วทำให้เกิดปัญญาเป็นแรงขับเคลื่อนที่ดี ไม่ต้องรู้สึกผิดหวังหรือสมหวังเพราะเป็นการเสนอตัวที่จะทำงาน เพื่อที่จะเรียนรู้เรื่องนี้จึงไม่มีอะไรต้องผิดหวังหรือสมหวัง แต่ทำแล้วปล่อยให้มันเป็นปรากฏการณ์ที่ชัดเจน แมชีตันสนีย์กล่าวว่าคงจะมีผู้นำหลายคนที่ทำแล้วไม่ประสบความสำเร็จ ท่านกล่าวว่าการทำงานของ ท่านไม่เห็นว่ามีสิ่งใดเป็นอุปสรรค แต่เป็นการดูว่าเราเรียนรู้กับตอนนั้นเรามีสติปัญญากับมันเต็มที่หรือเปล่า ถ้ามีอย่างเต็มที่เราจะทำได้เพราะสติปัญญา ก็จะมีวิธีคิดต่อเรื่องนั้น ๆ ที่แตกต่างกันตามเหตุปัจจัยของมัน เป็นการทำให้เกิดการขับเคลื่อนให้เกิดการทำอยู่ซึ่งก็เป็นสิ่งเดียวกับแรงบันดาลใจนั่นเอง การทำโดยการใช้เหตุปัจจัย ณ ขณะนั้น คือ สัมปยุตธรรม ๗ การใช้ชีวิตแบบเพลินๆ เพลินๆ ก็ลดลง

กล่าวโดยสรุปคือ แรงบันดาลใจและหลักการทำงานของแมชีตันสนีย์ เสถียรสุดมาจากคุณธรรมคือ ความกตัญญู ท่านกล่าวว่าความกตัญญูนั้นจะนำสู่ความศรัทธาแล้วทำให้เกิดปัญญาอันเป็นแรงขับเคลื่อนที่ดีในการทำงาน และจากแรงบันดาลใจนี้ทำให้ท่านอุทิศตนในการทำงานเพื่อรับใช้สังคม การเสนอตนเพื่อการทำงานจึงไม่ทำให้ท่านรู้สึกสมหวังหรือผิดหวังในผลของงานที่ได้ทำ ท่านไม่มองว่าสิ่งใดเป็นอุปสรรคในการทำงาน แต่มองว่าการทำงาน ณ ขณะนั้นมีการเรียนรู้และการได้ใช้สติปัญญาเต็มที่หรือไม่ เป็นการมองตามเหตุตามปัจจัย ณ ขณะนั้น และหลักธรรมในการทำงานที่ท่านใช้คือหลัก สัมปยุตธรรม ๗

สำหรับการทำงานท่านให้ความสำคัญกับงานที่สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของคนให้เป็นผู้มีคุณธรรม และผู้ทำงานจะต้องมีความสุขกับงานที่ได้ทำ การทำงานจะต้องอาศัยการทำงานเป็นทีม ซึ่งการทำงานเป็นทีมนี้ท่านกล่าวว่าหัวใจของการทำงานคือความเข้าใจความเคารพและมีความสุขในความต่างความหลากหลายเหล่านั้น ๆ หัวใจไม่ใช่ผู้นำ แต่ทุกคนจะต้องมีความเป็นผู้นำในตัวเอง ทั้งนี้การทำงานเล็ก ๆ ในเสถียรธรรมสถานท่านกล่าวว่าจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยและโลกใบนี้ ด้วยการสร้างคนที่มีสัมมาทิฐิจำนวนมากขึ้น ๆ เข้าสู่สังคม สังคมจะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นจากสังคมเล็ก ๆ ขยายสู่สังคมโลก

การทำงานของแม่ชีศันสนีย์นั้น สิ่งสมมุติที่ท่านตั้งไว้คือสตรีแต่ท่านจะทำงานให้แก่ทุกคนที่อยู่ข้างหน้าท่าน งานที่สำคัญคือการพัฒนาฝึกฝนสติปัญญาของผู้คน ให้มีกิเลสที่เบาบางลง ซึ่งจะเน้นการพัฒนาภายใน แม่ชีศันสนีย์เปรียบเทียบว่าการรู้โลกข้างในก็รู้โลกข้างนอก คือเป็นการเจริญสิ่งที่รู้เท่าทันในปัจจุบันขณะ และความสำเร็จในการทำงานของท่านไม่ใช่การยอมรับจากสังคมภายนอก แต่เป็นการที่คนในเสถียรธรรมสถานได้บรรลุธรรม

ความสำเร็จในทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด คือการใช้ชีวิตอย่างไม่ทุกข์ไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทและหน้าที่ใด และจะต้องเรียนรู้กับสิ่งนั้น ๆ เพื่อลดตัวตนและทำให้งานสำเร็จ ความสำเร็จเป็นความสำเร็จด้านใน คือมีจิตที่รู้ตื่นและเบิกบานในขณะที่ทำหน้าที่ตามบทบาทที่ได้รับ และต้องสามารถใช้สิ่งสมมุติเพื่อเข้าสู่วิมุตติ ความสำเร็จจึงไม่ได้เกิดจากการยอมรับจากคนภายนอกหรือการทำงานนั้นสำเร็จ

๔.๕.๒ บทสัมภาษณ์ผู้ดูแลโครงการทั้ง ๔ โครงการ

บทสัมภาษณ์ คุณสายสัมพันธ์ ปัญญศิริ^{๒๒} ท่านเป็นพี่สาวของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด การสัมภาษณ์ครั้งนี้เพื่อต้องการทราบรายละเอียดของโครงการ ๔ โครงการที่ผู้ทำวิจัยเห็นว่าใช้ในการพัฒนาสตรีเป็นสำคัญ ตลอดจนเพื่อทราบความคิดเห็นของท่านต่อการพัฒนาสตรี

คุณสายสัมพันธ์ ปัญญศิริ กล่าวว่า แม่ชีศันสนีย์ ตั้งชุมชนเสถียรธรรมสถานด้วยจุดประสงค์ที่จะสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติมีความสุขและพันทุกข์ร่วมกัน การทำงานไม่ว่างานใหม่หรืองานเดิมจะมุ่งเน้นในเรื่องนี้ ท่านกล่าวว่า แม่ชีศันสนีย์ทำงานโดยท่านจะไม่เลือกทำงานให้แก่เพศใดเพศหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เนื่องจากผู้หญิงในสังคมไทยมีโอกาสน้อยท่านจึงเน้นทำงานเพื่อผู้หญิงและเด็กโดยนำพุทธธรรมมาใช้ในการทำงาน ท่านให้ความสำคัญแก่ผู้หญิงในฐานะแม่ คือถ้าผู้หญิงดูแลตัวเองได้ดี ผู้หญิงจะเป็นแม่โอบอุ้มลูกได้เป็นอย่างดี ท่านไม่ได้เน้นในทางโลกว่าผู้หญิงจะต้องเป็นผู้นำ แต่เน้นว่าผู้หญิงสามารถทำให้โลกใบนี้สงบเย็นได้

^{๒๒} สัมภาษณ์ คุณสายสัมพันธ์ ปัญญศิริ, ผู้ดูแลเสถียรธรรมสถานและโครงการต่าง ๆ, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๑.

เปรียบเหมือนการมีธรรมเป็นมารดา การมีธรรมเป็นมารดาคือการมีธรรมะในจิตใจนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่าไม่ว่าหญิงหรือชายถ้ามีธรรมะในใจแล้วก็สามารถทำให้โลกสงบเย็นได้เช่นกัน

๑. โครงการสาวิกาสิกขาลัย

โครงการสาวิกาสิกขาลัย เริ่มเปิดการเรียนการสอนในปีการศึกษา ๒๕๕๑ ในเดือน มิถุนายนพร้อมมหาวิทยาลัยทั่วไป คุณสมบัติของผู้สมัครคือวุฒิปริญญาตรีสาขาใดก็ได้ หลักสูตร การเรียนการสอนใช้มาตรฐานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจุดประสงค์หนึ่ง ของการศึกษาคือการบรรลุธรรม นั่นคือการใช้ชีวิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์โดยการพัฒนาตนให้ พ้นทุกข์ และช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไป คุณสายสัมพันธ์ กล่าวว่าการดำเนินงานเพื่อ การศึกษาพัฒนาตนของผู้หญิงนี้ ถือว่าเริ่มทำตั้งแต่ก่อตั้งเสถียรธรรมสถานเพียงแต่ ณ ขณะนั้นยังไม่บัญญัติค่าเทอนั้นเอง เพิ่งมาบัญญัติใช้ชื่อโครงการว่า“สาวิกาสิกขาลัย” เมื่อประมาณ ๕ – ๖ ปี มานี้เอง และอาจกล่าวได้ว่างานโครงการต่าง ๆ เช่น การปฏิบัติธรรมโดยใช้อานาปานสติ งานบ้านสายสัมพันธ์ และอื่น ๆ นั้นถือว่าเป็นการศึกษาของผู้หญิงทั้งสิ้น การตั้งโครงการสาวิกา สิกขาลัยอย่างเป็นทางการนั้น แม่ชีคันสนีย์ ได้รับแรงบันดาลใจจากท่านองค์ทะไลลามะ ท่านให้ ทศนะว่า “ข้าพเจ้าเชื่อว่า การศึกษาเป็นหัวใจของการบรรลุธรรม การศึกษาในที่นี้ต้องศึกษาให้ เป็น ศึกษาแล้วต้องได้ผล การที่จะปฏิบัติให้ได้ผลดีนั้น เราจำเป็นต้องเข้าใจในพระธรรมเป็นอย่างดี ก่อน ความศรัทธาที่ถูกต้อง ต้องเป็นศรัทธาที่ตั้งมั่นอยู่บนปัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้การศึกษาจึง เป็นสิ่งสำคัญมาก”

คุณสายสัมพันธ์ กล่าวต่อไปว่า การศึกษาในโครงการสาวิกาสิกขาลัยไม่ได้หมายถึง เป็นการเรียนในชั้นเรียนเท่านั้น แต่ทุกคนควรที่จะผ่านบททดสอบตัวเองให้ได้คือการบรรลุธรรมใน ระดับหนึ่ง ๆ การบรรลุธรรมในที่นี้คือการเปลี่ยนจากอกุศลจิตเป็นกุศลจิตในระดับหนึ่งก็ถือว่าเป็น การบรรลุธรรม เช่นการโกรธถ้าโกรธน้อยลงก็ถือว่าเป็นการบรรลุธรรม แต่ถ้าสามารถพัฒนาตนได้ จนบรรลุธรรมขั้นพระนิพพานได้ก็เป็นสิ่งที่ดียิ่ง

เสถียรธรรมสถานเป็นสวนศีลสวนธรรม ทุกงานทุกโครงการในเสถียรธรรมสถานใช้ หลักการภาวนา ๔ ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา เป็นองค์ประกอบทั้งสิ้น และทุกงานดำเนินไปด้วยจุดหมายเดียวกันคือ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขพ้น ทุกข์ร่วมกัน”

๒. โครงการบ้านสายสัมพันธ์

โครงการบ้านสายสัมพันธ์ เป็นโครงการช่วยเหลือสตรีผู้ด้อยโอกาส สตรีผู้เคย ผิดพลาด มีบุตรนอกสมรสหรือจากการถูกทำทารุณกรรมทางเพศ คุณสายสัมพันธ์ ปัญญาศิริ กล่าวว่าการดำเนินงานของโครงการ ณ ขณะนี้ไม่ได้ทำเป็นลำเป็นสันเช่นแต่ก่อนนี้ ใช้วิธีการให้ คำปรึกษา เมื่อมีผู้หญิงที่มีปัญหาเข้ามาจะส่งต่อโดยดูว่าเขาเหมาะสมว่าจะไปที่ใดที่เขาจะได้รับ

การดูแลการช่วยเหลือที่ดีที่สุดสำหรับเขา มีเพียงบาง Case ที่ดูแล้วว่าจะไม่เหมาะที่จะไปที่ไหนก็จะยังดูแลที่เสถียรธรรมสถานต่อไป

ลูกหลานของโครงการบ้านสายสัมพันธ์ที่มีอยู่ตอนนี้อายุ ๑๕ – ๑๖ ปี เป็นกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งแม่เขาได้ถูกพุ่มพักจนเป็นครูที่ศูนย์เด็กได้แล้ว ส่วนตัวเด็กซึ่งเป็นลูก ๆ ก็ได้ส่งไปเรียนโรงเรียนประจำ ยังมีเด็กอยู่ ๕ – ๖ คนที่ยังอยู่กับเราและกับแม่ ๆ ของพวกเขา แม่ ๆ ของเด็กเหล่านี้แม่ขณะนี้แม่เวลาผ่านมานานแล้วก็ตามก็ยังต้องการการพุ่มพักการดูแลจิตใจอยู่ ซึ่งจะเห็นว่าการทำงานตรงนี้เป็นงานที่หนักและยาวนานมาก ไม่ใช่เป็นการท้อกับการทำงาน แต่พลังที่จะไปใช้กับงานตรงนี้จะจึงได้ถูกแปรเปลี่ยนมาทำงาน “จิตประภัสสร ตั้งแต่ถอนอยู่ในครรภ์” โดยการดูแลแม่ปรับจิตใจพ่อและแม่ให้เป็นพ่อแม่ที่มีสัมมาทิฐิเพื่อปลูกฝังสัมมาทิฐิลงไปให้ลูก ถ้าเปรียบเทียบทั้ง ๒ โครงการจะแตกต่างกันตรงที่ แม่ที่มีผลกระทบทางจิตกับแม่ที่มีความพร้อมและต้องการมีบุตรบ้านสายสัมพันธ์ผู้เป็นแม่เป็นผู้ที่ถูกข่มขืนมา เป็นแม่ที่ไม่พร้อมที่จะมีลูก ดังนั้นการทำงานของโครงการก็คือพยายามให้แม่ดูแลลูกเพราะเป็นชีวิตที่อุบัติขึ้นมาแล้ว พยายามที่จะพุ่มพักแม่ให้เขาพุ่มพักลูกต่อ ซึ่งการทำงานก็มีทั้งได้ผลสำเร็จและไม่ได้ผลสำเร็จ งานตรงนี้เป็นงานที่เหนื่อยที่ต้องใช้พลังกำลังมหาศาล ต่างจาก “จิตประภัสสร” ที่พ่อแม่มีความพร้อมที่จะมีลูก แต่ผลของเด็กที่เข้าโครงการทั้ง ๒ จะไม่แตกต่างกันเพราะใช้ขบวนการเดียวกัน เด็กจะมีความเข้มแข็งด้านในและมีสัมมาทิฐินั่นเอง

๓. โครงการจิตประภัสสร ตั้งแต่ถอนอยู่ในครรภ์

งานของโครงการเป็นผลมาจากโครงการบ้านสายสัมพันธ์ จากการทำงานโครงการบ้านสายสัมพันธ์พบว่า ถึงแม้ว่าแม่จะมีปัญหาแต่เราก็สามารถเปลี่ยนให้แม่กลับมาดูแลลูกและพัฒนาลูกให้เป็นเด็กที่มีความเข้มแข็งด้านจิตใจได้ โครงการ “จิตประภัสสรตั้งแต่ถอนอยู่ในครรภ์” จึงเป็นงานที่ง่ายกว่าในการที่จะทำให้เด็กซักคนเป็นอริยะ คือเป็นคนที่มีประเสริฐและมีปัญญาช่วยเหลือตัวเองได้มีทุนของตัวเองอยู่โดยพื้นฐานที่ แม่ซัดสนี่นัย มักจะใช้คำว่า “ทุนของชีวิต คือจิตที่ไม่ขุ่นมัว” โดยสร้างที่แม่ผลก็ส่งไปถึงลูก ไม่ใช่สร้างลูกให้เป็นอัจฉริยะคือการเป็นคนเก่งแต่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ก็ไม่มีประโยชน์ งานของโครงการจึงเป็นงานที่สร้างดอกไม้บานให้แผ่นดิน

จิตประภัสสร คือจิตที่เปรียบเสมือนเพชรคือมีความขาวความวาว แต่เมื่อเริ่มมีกิเลสก็เหมือนมีโคลนมาสะสมมาปกไว้ ทุกคนมีจิตที่เป็นเพชรแต่มีโคลนมาปกเพิ่มพูนขึ้น แต่ด้วยเพชรก็ยังคงเป็นเพชร ศาสนาทุกศาสนาจึงทำหน้าที่กะเทาะโคลนออกให้จิตกลับมาเป็นเพชรเช่นเดิม งานของจิตประภัสสรจึงต่างจากงานบ้านสายสัมพันธ์ แม้เวลาผ่านไปก็ยังคงมีความคลอนแคลนต้องการการประคับประคอง แม่ของเด็กที่ผ่านเหตุการณ์ความรุนแรงหรือปัญหาในชีวิตต่าง ๆ ในอดีตแม้เวลาผ่านมานานแล้วก็ยังต้องการการพุ่มพักอยู่

จำนวนผู้เข้าร่วมโครงการจิตประภัสสร จากเริ่มโครงการจนถึงปัจจุบันมีประมาณ ๓๐๐ – ๔๐๐ ครอบครัว แต่จำนวนที่เข้าร่วมโครงการในแต่ละครั้งก็นัดหมายประมาณ ๕๐ ครอบครัว ผู้เข้าร่วมโครงการมีมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่โครงการไม่มีแผนการขยายงานต่อไปอีก แต่เน้นการให้คำปรึกษาแก่หน่วยงานต่าง ๆ ให้ไปขยายงานต่อ เช่น มหาวิทยาลัยบูรพา ทำโครงการตลอดธรรมชาติ ทางมหาวิทยาลัยไม่มีความชำนาญด้านจิต แม้ซีตันสนีย์จะเข้าไปช่วยในฐานะของผู้นำทางด้านจิตวิญญาณนั่นคือการสอนธรรมะ ธรรมะที่ท่านสอนนั้นเน้นการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ โดยการบรรยายมีตัวอย่างแสดงประกอบ มีการภาวนาเช่น ภาวนากับการนวด ภาวนากับเสียงเพลง และอื่น ๆ งานของโครงการจึงเป็นการลงทุนให้แก่โลกใบนี้ คือการทำให้เด็กมี “ทุนของชีวิต คือจิตที่ไม่ขุ่นมัว” เป็นการสร้างดอกไม้บานให้กับแผ่นดิน

๔. โครงการการปฏิบัติธรรม

โครงการการปฏิบัติธรรม คุณสายสัมพันธ์ ปัญญศิริ กล่าวว่าโครงการนี้เริ่มตั้งแต่ช่วงต้นที่เปิดเสถียรธรรมสถาน ในช่วงนั้นมีพระธุดงค์ผ่านมาท่านทางกลดพักและปฏิบัติธรรมที่เสถียรธรรมสถาน จึงถือว่าเป็นงานแรกของเรา และต่อจากนั้นก็เป็นการค่ายพุทธบุตรซึ่งเป็นงานเยาวชน ณ ขณะนั้นท่านพุทธทาสยังมีชีวิตอยู่ท่านมุ่งเน้นงานพัฒนาเยาวชน ท่านต้องการให้ทำงานสร้างเด็ก ท่านพุทธทาสให้คุณแม่ริ้วจวนมาช่วยงานจนคุณแม่มีอายุมากขึ้นจึงขอพัก และต่อมาโครงการการปฏิบัติธรรมจะทำในช่วงเทศกาลสำคัญ ๆ ซึ่งจะมีไม่กี่ครั้งนักในแต่ละปี เช่น วันพ่อ วันแม่ วันปีใหม่ วันสำคัญทางศาสนา สำหรับที่ทำในวันหยุดนักขัตฤกษ์นั้นมาทำในช่วงหลัง ๆ โดยแม่ซีตันสนีย์ เห็นว่าคนกรุงเทพฯ ที่มีวันหยุด เสาร์ – อาทิตย์น่าจะมีโอกาสได้ปฏิบัติธรรมถึงแม้ว่าจะเป็นเวลาสั้น ๆ ก็ตาม การปฏิบัติธรรมเป็นการใช้หลักอานาปานสติตามดูลมหายใจ การฝึก การยืน เดิน นั่ง นอน ให้มีสติ การฝึกให้ทุกอริยาบถที่เคลื่อนไหวอยู่กับปัจจุบัน แม่ซีตันสนีย์ มุ่งเน้นการนำเอาธรรมะไปใช้ในชีวิตประจำวันไม่ว่าธรรมะนั้นจะเป็นของ พระพุทธองค์ หรือ เป็นคำสอนของ ท่านพุทธทาส หลวงพ่อชา การปฏิบัติธรรมจึงไม่ใช่การนั่งภาวนาหลับตาอยู่ในวัด คุณสายสัมพันธ์ กล่าวต่ออีกว่า การทำงานของแม่ซีตันสนีย์ เพื่อเป็นการกตัญญูต่อพระพุทธองค์และครูบาอาจารย์

เป้าหมายของโครงการคือ เป้าหมายเดียวกับเสถียรธรรมสถานนั่นคือ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุข พันธุกรรมร่วมกัน” การปฏิบัติธรรมเป็นการกะเทาะโคลนที่พอกจิตที่ประภัสสรออกไปได้บ้าง ช่วยคลายเครียด ทุกข์ ๆ ให้ได้ลดลงบ้าง สำหรับการดำเนินโครงการปฏิบัติธรรมจะยังคงดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งแม่ซีตันสนีย์ บอกว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมากอันเป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่อพระพุทธองค์และครูบาอาจารย์ คุณสายสัมพันธ์ กล่าวว่า การทำงานของแม่ซีตันสนีย์ และทุกคนในเสถียรธรรมสถาน จะอยู่บนพื้นฐานของความกตัญญูเพราะเมื่อทำงานด้วยความกตัญญูนี้ไม่ว่าทำอะไรก็รอด ความกตัญญูหมายถึงความกตัญญูต่อทุกสรรพสิ่ง

เพราะทุกอย่างให้คุณเรา เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ต้นไม้ ทุกสรรพสิ่ง ฯลฯ ให้คุณแก่เราทั้งหมด คุณสายสัมพันธ์ กล่าวว่า เมื่อแม่ชีคันสนีย์ อธิบายเรื่องความกตัญญูต่อเด็ก ๆ จะเปรียบความกตัญญูเป็นเช่น “ยานพาหนะไร้เสียง” ของคุณยาย มีสติเป็นเหมือน “ตัวถังรถ” ซึ่งแสดงถึงความแข็งแรงแข็งแกร่งและความคงสภาพเป็นตัวรถอยู่ได้นั้นอยู่ที่ตัวถังรถ คือ การดำเนินชีวิตต้องมีสติคอยกำกับอยู่ตลอดเวลา มีหิริ คือ ความละอาย เป็นเหมือน “ประทุน” คอยบังแดดลมฝนไม่ให้เปียก ความละอาย จะเป็นสิ่งที่ป้องกันไม่ให้เราทำอกุศลกรรมทั้งหลาย มีวิริยะ ความเพียร เป็นเช่น “ล้อ” ที่ต้องหมุนไม่หยุดเพื่อให้ถึงจุดหมาย นั่นคือ ไม่ว่าจะทำอะไรก็ต้องประกอบด้วย ความเพียรจึงจะประสบความสำเร็จ แต่มีความกตัญญูเป็นพื้นฐานของหลักธรรมทั้งหมด ความกตัญญูหมายถึงความรัก ไม่ต้องการที่จะให้ผู้อื่นมีความสุข เป็นหัวใจสำคัญของคำสอนที่ว่า “บุคคลข้างหน้าเราเป็นเช่นคนพิเศษสำหรับเรา” คือการไม่ทำให้คนข้างหน้าเราต้องทุกข์เพราะเราไม่ว่าเขาจะเป็นคนดีหรือไม่สำคัญ

สำหรับเรื่องปัญหาและอุปสรรคของการทำงาน คุณสายสัมพันธ์ ปัญญาศิริ กล่าวว่า ย่อมมีทุกการทำงาน แต่ต้องมองว่าไม่ใช่ปัญหา และเราจะไม่เอาปัญหาเป็นตัวกัน การทำงานคนที่ทำงานย่อมมีทิวไม่เสมอกันซึ่งจำเป็นต้องมีการปรับทิว และใช้พรหมวิหาร ๔ มาใช้ในทุกระบวนการ เริ่มจากการมีความรัก ให้อภัย มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาการทำงานของคนทุกคนที่เสถียรธรรมสถานเป็นการทำงานที่ค่อนข้างหนัก มีจุดประสงค์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัท ๔ บริษัทของพระพุทธเจ้าที่ประกอบด้วย ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีหน้าที่สำคัญคือการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การทำงานตรงนี้จึงหยุดไม่ได้เหนื่อยก็ต้องทำ สบายก็ต้องทำ

คุณสายสัมพันธ์ ปัญญาศิริ กล่าวถึง โอกาสของผู้หญิงในสังคมไทยว่ายังมีค่อนข้างน้อย ท่านอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสนับสนุนการทำงานของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ท่านต้องการให้พุทธบริษัท ๔ ครบ ถึงแม้ในปัจจุบันจะไม่มีภิกษุณีแต่เรามีนักบวชหญิงท่านอธิการบดีจึงสนับสนุนผู้หญิงได้ทำงานเพื่อพระพุทธศาสนา เพราะท่านรู้ว่าผู้หญิงมีโอกาสน้อยไม่ค่อยได้รับการสนับสนุน ซึ่งต่างจากการทำงานของภิกษุสงฆ์ซึ่งมีผู้สนับสนุนอยู่แล้วและได้รับการยอมรับจากสังคมอย่างมาก ถึงแม้ภิกษุณีเช่น ท่านธัมมนันท์ก็มีผู้สนับสนุนเป็น คนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มเดียว การทำงานสาวิกาสิกขาลัย แม่ชีคันสนีย์ ได้บอกบุญออกไปซึ่งถือว่าเป็น ๑ ในบุญกิริยา ๑๐ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้ทำบุญ โดยปกติทางเสถียรธรรมสถานช่วยเหลือตัวเองมาตลอด กล่าวได้ว่าสาวิกาสิกขาลัยไม่ใช่การเรียนการสอนในระดับปริญญาโทเท่านั้นแต่เป็นทั้งหมดของเสถียรธรรมสถาน เพราะการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมรดกคือสาวิกาสิกขาลัย”

กล่าวโดยสรุป คือ การทำงานทั้งหมดของเสถียรธรรมสถานด้วยเป้าหมายคือ “การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขพันทุกข์ร่วมกัน” การทำงานของแม่ชีศันสนีย์นั้นไม่เลือกเพศหญิงชาย แต่ด้วยโอกาสของผู้หญิงในสังคมไทยในการปฏิบัติธรรมและด้านอื่น ๆ มีน้อย ท่านจึงเน้นการทำงานเพื่อสตรีและเด็กเป็นสำคัญ

สำหรับงานโครงการทั้ง ๔ โครงการนั้น งานโครงการสาวิกาสิกขาลัยเป็นการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” และอาจถือได้ว่าแต่ละงานในเสถียรธรรมสถานเป็นการศึกษาของสตรีและเป็นหนึ่งในงานโครงการสาวิกาสิกขาลัย โครงการนี้มีเป้าหมายหลักคือการบรรลุธรรมมีความหมายคือการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นด้วยกุศลธรรม สำหรับโครงการบ้านสายสัมพันธ์ ปัจจุบันทางเสถียรธรรมสถาน จะทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาและส่งผู้ประสบปัญหาไปยังสถานที่ที่เหมาะสมต่าง ๆ เนื่องจากการทำงานได้แปรเปลี่ยนผลกำลังจากการทำงานปลายเหตุเช่นที่บ้านสายสัมพันธ์ไปทำงานที่ต้นเหตุได้แก่ โครงการจิตประภัสสร งานของโครงการถือว่าเป็นงานสร้างดอกไม้บานให้แผ่นดิน สร้างครอบครัวแห่งสติปัญญาคือพ่อแม่และลูกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิและมีความเข้มแข็งด้านในการทำงานของแม่ชีศันสนีย์ ท่านยังเป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่หน่วยงานต่าง ๆ ที่ต้องการนำขบวนการนี้ไปใช้ในการพัฒนาเด็กและครอบครัว โดยการให้คำแนะนำ การฝึกอบรมทั้งการบรรยายและการภาวนา และสำหรับโครงการสุดท้ายคือโครงการการปฏิบัติธรรมนั้น แม่ชีศันสนีย์ใช้หลักอานาปานสติ คือ การตามดูลมหายใจ และการฝึกการเคลื่อนไหวในทุกอิริยาบถให้อยู่กับปัจจุบัน เป็นการฝึกการรู้ตัวทั่วพร้อมในทุกการกระทำ ท่านจะเน้นการนำเอาธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวันนั่นเอง

การทำงานของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด และทุกคนที่เสถียรธรรมสถาน จะมีคุณธรรมพื้นฐานที่ใช้ในการทำงานคือ ความกตัญญู ซึ่งท่านอธิบายว่าถ้ามีความกตัญญูเป็นพื้นฐานแล้วจะมีคุณธรรมอื่น ๆ เกิดขึ้นด้วย ได้แก่ สติ เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตแข็งแรงไม่ประมาท หิริ คือความละอายเกรงกลัวต่อบาป มีวิริยะ ความเพียรอันเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการทำงานให้สำเร็จและความกตัญญูที่เป็นคุณธรรมพื้นฐานนั้น อาจกล่าวได้ว่าทำให้ได้เจริญในพรหมวิหาร ๔ และการทำงานที่ท่านมีความกตัญญูต่อพระพุทธองค์และครูบาอาจารย์นั้น ทำให้ท่านทำงานหนักเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาทำให้ธรรมะอยู่ในจิตใจคน สำหรับปัญหาในการทำงาน คุณสายสัมพันธ์ ปัญญาศิริ กล่าวว่า ต้องไม่มองว่าเป็นปัญหา มองว่าเป็นเพียงทิวทัศน์ที่ต่างกันและปรับทิวทัศน์ให้เสมอกันใช้พรหมวิหาร ๔ ในการทำงาน ก็จะทำให้งานนั้น ๆ ลุล่วงไปได้ด้วยดี

๔.๕.๓ บทสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เข้าเยี่ยมชมเสถียรธรรมสถาน และผู้ทำงานเพื่อสังคมอื่น ๆ

บทสัมภาษณ์ในหัวข้อนี้ เป็นการสัมภาษณ์ผู้มาปฏิบัติธรรม ผู้เยี่ยมชมเสถียรธรรมสถาน ตลอดจนบุคคลที่ทำงานเพื่อสังคมอีกกลุ่มหนึ่งที่ติดตามงานและเคยร่วมการทำงาน กับแม่

ซีคัสสนีย์ เสถียรสุต มาบ้างตามสมควร เนื่องจากผู้ให้สัมภาษณ์ไม่ประสงค์ให้ลงชื่อเป็นหลักฐานในการสัมภาษณ์เพื่อความอิสระในการแสดงความคิดเห็น สัมภาษณ์เมื่อ ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑ การสัมภาษณ์ในหัวข้อนี้เพื่อต้องการทราบความคิดเห็นต่อการทำงานเพื่อสังคมของ แม่ซีคัสสนีย์ เสถียรสุต ซึ่งการทำงานของท่านค่อนข้างเน้นงานการพัฒนาสตรี เด็ก และครอบครัว การสัมภาษณ์จะเป็นการสัมภาษณ์จากหลายตัวอย่างและหลายทัศนคติที่มีต่อการทำงานของท่าน

คำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

- ๑) ข้อมูลส่วนตัว : ชื่อ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ เบอร์โทรศัพท์
ติดต่อ
- ๒) การรู้จักเสถียรธรรมสถาน และ จุดประสงค์ในการมาเสถียรธรรมสถาน
- ๓) ความคิดเห็นต่อการทำงานของแม่ซีคัสสนีย์ เสถียรสุต ในการทำงานเพื่อสังคม และการทำงานใน ๔ โครงการ : โครงการสาวิกาสิกขาลัย โครงการบ้านสายสัมพันธ์ โครงการจิตประภัสสร และโครงการการปฏิบัติธรรม
- ๔) ความเห็นเรื่องการสอนงานต่อสถานที่ทำงานเพื่อสังคมจากภาครัฐบาล

ผู้ปฏิบัติธรรมท่านที่ ๑ เป็นสตรีอายุ ๒๕ ปี^{๖๓} การศึกษาระดับปริญญาตรี ทำงานในตำแหน่งธุรการ มาปฏิบัติธรรมได้ ๒ ครั้ง ไม่เคยปฏิบัติธรรมที่อื่นมาก่อน รู้จักเสถียรธรรมสถานจากสื่อโทรทัศน์ดูการ์ตูนแม่ชีน้อย Animation และจากงานหนังสือ

การมาปฏิบัติธรรมได้รับการฝึกสติในทุกอิริยาบถ การฟังธรรม การเดินจงกรม ผู้ปฏิบัติธรรมกล่าวว่าจากการที่ได้มาปฏิบัติครั้งแรกนั้น เมื่อกลับไปทำงานและใช้ชีวิตประจำวันก็มีสติคอยเตือนให้ตนเองอยู่กับปัจจุบันมากขึ้น ได้อยู่กับตัวเองรู้จักตัวเองมากขึ้นและรู้จักระงับความโกรธได้ดีขึ้น และกล่าวว่าประทับใจในสถานที่ที่มีความร่มรื่นของต้นไม้ ทำให้ตนเองสดชื่นผ่อนคลายเป็นบรรยากาศที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ทำให้จิตใจสงบมีความสุข การปฏิบัติธรรมที่นี่ค่อนข้างอิสระไม่ค่อยถูกบังคับให้ทำโน่นทำนี่ เหมาะกับตนและวัยรุ่น และเห็นวัยรุ่นมาปฏิบัติธรรมกันเยอะ ที่เสถียรธรรมสถานจะมีผู้หญิงมาปฏิบัติธรรมแบบพักค้างมากมีผู้ชายบ้างเล็กน้อย ถือเป็นโอกาสแก่สตรีเพราะสถานที่ปฏิบัติธรรมและปลอดภัยสำหรับสตรีมีน้อย การปฏิบัติในช่วงเช้าจะมีการฝึกโยคะซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่าชอบเพราะการเล่นโยคะจะค่อนข้างเน้นในรายละเอียดของการเคลื่อนไหว อาจเปรียบเหมือนได้ปฏิบัติธรรมเพราะจิตใจต้องจดจ่ออยู่กับการเคลื่อนไหว ผู้ปฏิบัติธรรมได้กล่าวถึงการใช้งานศิลปะเป็นการสอนธรรมของแม่ซีคัสสนีย์นั้นเป็นเรื่องของการใช้ความอ่อนโยนจากงานศิลปะในการเข้าถึงธรรม กล่าวต่อว่าความอ่อนโยนใช้ได้กับทุกเรื่อง

^{๖๓} สัมภาษณ์ ผู้ปฏิบัติธรรมท่านที่ ๑, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

สำหรับความเห็นของผู้ปฏิบัติธรรมต่อการทำงานของแม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุต ในโครงการสาวิกาสิกขาลัย กล่าวว่าตนได้ศึกษารายวิชาที่ใช้สอบเข้าศึกษาแล้วคิดว่าตนเองยังไม่พร้อม แต่เห็นด้วยว่าการพันทุกข์ที่ใคร ๆ ต้องการนั้นต้องได้ศึกษาธรรมะเป็นสำคัญ ส่วนงานในโครงการจิตประภัสสรนั้น ตนเองเห็นด้วยกับการทำให้เด็กที่เกิดมาเป็นคนดีจะต้องมีคุณพ่อร่วมด้วยคือต้องร่วมมือกันทั้งครอบครัวคือ พ่อ แม่ ลูก และการสร้างคนให้เป็นคนดีที่ต้องเริ่มตั้งแต่เด็กหรือตั้งแต่ก่อนตั้งครรภ์ซึ่งในโครงการให้พ่อแม่อธิษฐานจิตว่าจะจะเป็นพ่อแม่ที่ดีเพื่อให้ลูกที่ดีมาเกิด ไม่ใช่อธิษฐานขอให้ลูกที่ดีมาเกิด สำหรับโครงการบ้านสายสัมพันธ์ตนก็อยากให้ทำงานเช่นแต่ก่อน เนื่องจากเป็นโครงการที่ดีมากที่ช่วยผู้หญิงที่ถูกทำทารุณกรรมทางเพศหรือผู้หญิงด้อยโอกาส และได้แสดงความเห็นว่รัฐบาลหรือองค์กรของรัฐ ๆ ควรให้การสนับสนุนการทำงานของเสถียรธรรมสถาน และสถาบันอื่น ๆ ที่ทำงานเพื่อสังคม อยากให้มีสถานที่ทำงาน เช่นเสถียรธรรมสถานมาก ๆ เพราะคนในกรุงเทพฯ ๆ หรือในปัจจุบันมีความเครียดชีวิตมีการแข่งขันแก่งแย่งกันสูงมาก

ผู้ปฏิบัติธรรมท่านที่ ๒ เป็นสตรีวัย ๒๗ ปี^{๒๔} การศึกษาระดับปริญญาตรี ตอนนี้อยู่ในช่วงกำลังรองานอยู่ มาปฏิบัติธรรมครั้งนี้เป็นครั้งแรก ไม่เคยปฏิบัติธรรมที่อื่นมาก่อน ศึกษาระดมด้วยการอ่านหนังสือเองบ้าง รู้จักเสถียรธรรมสถานจากการแนะนำของเพื่อน

การมาปฏิบัติธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมกล่าวว่าในช่วงเริ่มต้นคงต้องใช้เวลา กำลังทำความเข้าใจกับ ปฏิภาณสมุปปาต และเรื่องอื่น ๆ ที่แม่ชีต้นสนีย์สอนอยู่ รู้สึกว่าการปฏิบัติธรรมที่นี้ไม่ตึงไปไม่หย่อนไปซึ่งเหมาะกับตนเอง เพราะถ้าเคร่งเกินไปก็คงจะไม่เหมาะกับตนเองนัก สิ่งที่ได้จากการปฏิบัติธรรมที่นี้คือได้ฝึกวินัยให้กับตนเอง ผู้ปฏิบัติธรรมกล่าวว่ารู้สึกประทับใจกับสถานที่อย่างมากคือ ดุสะอาดเรียบร้อยร่มรื่นด้วยต้นไม้

การทำงานเพื่อสังคมของแม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุต คิดว่าไม่แยกเพศหญิงชาย แต่อาจให้ความสำคัญแก่สตรีและเด็กมากกว่าเล็กน้อย อย่างเช่น โครงการจิตประภัสสรก็มีคุณพ่อร่วมในโครงการด้วยซึ่งเป็นเรื่องดีที่จะได้พัฒนาไปพร้อมกันทั้งครอบครัว ส่วนโครงการสาวิกาสิกขาลัย ตนเพิ่งทราบจากบอร์ดประชาสัมพันธ์ที่ติดไว้หน้าเสถียร จุดประสงค์ของการศึกษาเพื่อ การศึกษาธรรมะ บรรลุธรรม ให้ธรรมะอยู่ในจิตใจคน ก็มีความเห็นด้วย เพราะว่ามันจริง ๆ แล้วก็ไม่ต้องการอะไรมากไปกว่าการพันทุกข์ เราเกิดมาที่มีความทุกข์ การดำเนินชีวิตก็มีความทุกข์ และธรรมะนี้จะช่วยเราได้ สำหรับสาเหตุที่สนใจธรรมะ เนื่องจากถูกปลุกฝังมาจากผู้ใหญ่คือคุณปู่ คุณย่าพาไปทำบุญใส่บาตรที่วัด และพอโตขึ้นมาก็มีความทุกข์บ้างมีความไม่เข้าใจชีวิตบ้างก็เลยถามผู้มีความรู้มากกว่าเช่น พี่ ๆ ซึ่งก็ได้รับคำแนะนำให้อ่านหนังสือเพื่อพบคำตอบบ้าง พออ่านงาน

^{๒๔} สัมภาษณ์ ผู้ปฏิบัติธรรมท่านที่ ๒, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

ของพระหลายรูปเช่น ท่าน ว. วชิรเมธี ท่านเขียนงานได้น่ารัก อ่านเข้าใจง่าย เหมาะกับคนรุ่นใหม่ และกล่าวโยงมาที่เสถียรธรรมสถานว่าคนส่วนใหญ่ที่มาปฏิบัติธรรมที่เสถียรจะเป็นคนรุ่นใหม่อายุยังไม่มากนัก ซึ่งตนเห็นด้วยว่าการศึกษาปฏิบัติธรรมควรเริ่มตั้งแต่อายุน้อย ๆ และการปฏิบัติธรรมนี้ไม่เคร่งจนเกินไปเหมาะกับวัยรุ่นและวัยรุ่นก็ต้องการหลักยึดทางใจ

สำหรับงานโครงการจิตประภัสสร เป็นการปลูกฝังธรรมะตั้งแต่ผู้เตรียมตัวเป็นคุณแม่ยังไม่ตั้งครรภ์ ผู้ปฏิบัติธรรมมีความเห็นด้วยว่าการศึกษาระยะควรศึกษาตั้งแต่ยังไม่แต่งงานด้วยซ้ำ เพื่อใช้ธรรมะแก้ปัญหาต่าง ๆ เช่น ความเครียดอันมาจากการทำงาน จากชีวิตประจำวัน และเมื่อมีครอบครัวมีลูกก็จะได้ธรรมะนี้ช่วยสั่งสอนฝึกอบรมลูกช่วยให้ชีวิตครอบครัวมีความสุข สำหรับโครงการบ้านสายสัมพันธ์ ผู้ปฏิบัติธรรมพอมีความรู้บ้างไม่มากนักจากการฟังธรรมที่แม่ชีศันสนีย์ได้บรรยายและยกตัวอย่างประกอบคือ เมื่อเด็ก ๆ ถามหาพ่อ แม่ชีศันสนีย์ตอบแทนแม่ ๆ ของเด็กว่า พ่อก็เหมือนคนทำของเล่นเฝ้าพ่อเป็นผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์แห่งความเมตตา ถือว่าเป็นการสอนธรรมะให้กับเด็ก ๆ คือ ความเมตตา และเป็นการสอนให้ลูกรักพ่อเพราะพ่อคือผู้ปลูกความเมตตาแก่ลูก ท่านไม่มัวพะวงความเกลียดชังให้แก่เด็กทั้ง ๆ พ่อของเด็กจะเป็นผู้ทำทารุณกรรมแก่แม่ ๆ ของพวกเขา และนอกจากการสอนธรรมะแล้วยังมีงานให้แม่ของเด็กในโครงการทำอีกด้วย และสำหรับการสอนธรรมะด้วยงานศิลปะ ผู้ปฏิบัติธรรมคิดว่าแม่ชีศันสนีย์ใช้สื่อได้เก่งมาก เช่น การใช้เสียงเพลงทำให้สามารถจูงใจให้คนสนใจฟังธรรม และสถานที่ที่สะอาดร่มรื่นด้วยต้นไม้สีเขียว แม้จะอยู่ในกรุงเทพฯ ทำให้จิตใจสบาย รู้สึกว่าทุกอย่างสัมพันธ์กันไปหมดก็ทำให้คนสนใจในการปฏิบัติธรรมสามารถปฏิบัติได้ดีขึ้น คือเป็นสถานที่ที่สบายๆ อยู่ในกรุงเทพฯ ร่มรื่นด้วยต้นไม้เป็นที่พักผ่อนเป็นพื้นที่ทางจิตใจของคนเมืองกรุงที่มีความเครียดจากสาเหตุต่าง ๆ ต้องการหาทางออกด้วยสติปัญญา และควรได้รับการสนับสนุนให้มีสถานที่เช่นนี้ให้มากขึ้น

ผู้ปฏิบัติธรรมคิดว่าแม่ชีศันสนีย์ ทำงานเพื่อสังคมเยอะ เช่น การให้ธรรมะถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุด และยังช่วยผู้ด้อยโอกาส คนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ งานของท่านดูเหมือนเน้นเพศหญิงอาจเป็นเพราะท่านเป็นผู้หญิง ๆ ก็เลยมาหาท่านเยอะ แต่จริง ๆ ท่านทำงานให้แก่ทั้ง ๒ เพศ และยังแสดงความเห็นต่อไปว่ารัฐบาลควรมีนโยบายส่งเสริมการทำงานช่วยสังคมของเสถียรธรรมสถานหรือสถานทำงานเพื่อสังคมอื่น ๆ เพราะหากรัฐบาลให้การสนับสนุนงานหลาย ๆ งานจะทำให้ได้ง่ายขึ้น และถ้ากลายเป็นสังคมที่ไม่มีขโมย การฆ่าฟันกัน รัฐบาลก็ไม่ต้องเสียงบจ้างตำรวจอีกด้วย

ผู้มาเยี่ยมชมนานที่ ๑ เป็นสตรีวัย ๓๓ ปี^{๒๕} การศึกษาระดับ ปวส. การทำงานเป็นพนักงานบริษัท รู้จักเสถียรธรรมสถานจากรายการโทรทัศน์และจากการแนะนำของเพื่อน

^{๒๕} สัมภาษณ์ ผู้เยี่ยมชม “เสถียรธรรมสถาน” ท่านที่ ๑, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

การมาครั้งนี้เป็นการมาเยี่ยมชมครั้งที่ ๒ และได้สมัครปฏิบัติธรรมในช่วงวันวิสาขบูชาที่จะถึงนี้ เคยได้ปฏิบัติที่อื่นมาบ้าง

การที่ผู้เยี่ยมชมต้องการมาปฏิบัติธรรมที่นี่เพราะใกล้ที่พัก สถานปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่จะอยู่ไกล และสถานที่ก็สะอาดมีความร่มรื่นด้วยต้นไม้ดูร่มเย็น ดุสิตชิตปลอดภัยเพราะส่วนที่เป็นที่พักจะเป็นเขตที่ห้ามบุคคลภายนอกผ่านเข้าออก บุคคลไม่พลุกพล่านไม่เหมือนกับสถานที่ที่คุณแม่ของตนไปปฏิบัติธรรมตอนเทศกาลกินเจ ซึ่งเป็นศาลาเปิดโล่งไม่มีติดขัดดูไม่ปลอดภัยสำหรับผู้หญิงสาว และแม่ชีต้นสนีย์ ก็เป็นที่รู้จักของตนมาบ้างจากการที่ได้ติดตามดูรายการธรรมะที่ท่านจัดในช่วง ๖ โมงเช้าทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๙ ผู้มาเยี่ยมชมกล่าวต่อว่าตนทราบว่าแม่ชีต้นสนีย์เคยเป็นผู้มีชื่อเสียง เป็นดารา แล้วสละทางโลกมาบวช ก็รู้สึกแปลกใจและสนใจในตัวท่าน และจากการฟังธรรมะที่ท่านสอนก็เข้าใจได้ง่ายฟังแล้วเห็นจริงตามที่ท่านพูด และท่านดูเป็นที่น่าเคารพเชื่อถือ สำหรับโครงการต่าง ๆ ผู้มาเยี่ยมชมไม่ทราบในรายละเอียดนักได้อ่านตามบอร์ดหรือตามเอกสารที่แจกในเสถียรธรรมสถานบ้าง แต่ก็ชื่นชมกับการทำงานเพื่อสังคมของท่าน

ผู้มาเยี่ยมชมท่านที่ ๒ เป็นชายวัย ๓๓ ปี^{๖๖} การศึกษาระดับปริญญาโท อาชีพรับจ้าง รู้จักเสถียรธรรมสถานจากการแนะนำของเพื่อน เว็บไซต์ หนังสือต่าง ๆ การมาเสถียรธรรมสถานค่อนข้างบ่อยประมาณเดือนละ ๑ - ๒ ครั้ง ซึ่งจะเป็นการมาฟังธรรมบ้าง กราบพระบรมสารีริกธาตุ ซื้อหนังสือหรือสื่อธรรมะ ไม่เคยมาปฏิบัติธรรมเพราะรู้สึกว่า การปฏิบัติธรรมแบบพักค้างคืนไม่ค่อยสะดวกสำหรับผู้ชายเพราะต้องพักที่ศาลาฟังธรรม

สาเหตุที่มาที่นี่ค่อนข้างบ่อยก็เพราะตนเองเป็นคนสนใจธรรมะอยู่แล้ว แล้วก็ต้องการมาซื้อสื่อธรรมะต่าง ๆ หนังสือธรรมะต่าง ๆ มากกราบพระบรมสารีริกธาตุซึ่งการกราบพระบรมสารีริกธาตุเหมือนการกราบพระพุทธเจ้า และมีความชอบในสถานที่ที่เป็นสวนมีต้นไม้เขียวให้ความร่มรื่น ตนเองมาก็ได้อยู่กับธรรมชาติรู้สึกชื่นใจ เพราะในเมืองอย่างในกรุงเทพฯ สถานที่แบบนี้จะหายาก นอกจากนี้มีความชื่นชมและติดตามผลงานของ แม่ชีต้นสนีย์ จากทางเว็บไซต์ และหนังสือของท่าน

สำหรับการทำงานของแม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุดในโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการสาวิกาสิกขาลัย ก็เห็นด้วยกับโครงการเป็นการศึกษาเพื่อการพัฒนาจิตใจของคน ถือว่าท่านได้ทำโครงการที่ให้ธรรมะเป็นทานแก่คน สำหรับโครงการจิตประภัสสร ตนรู้รายละเอียดเพียงเล็กน้อยก็เห็นด้วยกับการปลูกฝังธรรมะให้กับทั้งครอบครัว สำหรับโครงการบ้านสายสัมพันธ์นี้ตนทราบว่าแม่ชีต้นสนีย์ ทำมานานแล้ว ก็มีความเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งถือว่าเป็นการได้ทำบุญได้ช่วยเหลือ

^{๖๖} สัมภาษณ์ ผู้เยี่ยมชม “เสถียรธรรมสถาน” ท่านที่ ๒, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

พัฒนาคนที่ด้อยโอกาส และการใช้ธรรมะในการพัฒนาคนของแม่ชีตันสนีย์ ก็เป็นการใช้ธรรมะร่วมสมัยที่เข้าใจง่ายต่างจากสายพระป่าที่เข้าใจยาก

การทำงานเพื่อสังคมของแม่ชีตันสนีย์ เสถียรสุด อาจเน้นเพื่อสตรีและเด็กมากกว่าซึ่งตนเห็นว่าเป็นเรื่องดี เพราะได้ให้โอกาสแก่ผู้หญิงมากขึ้นเนื่องจากในสมัยก่อนการเข้าวัดปฏิบัติธรรมจะเปิดโอกาสให้สำหรับผู้ชายมากกว่า สำหรับการสอนธรรมะโดยใช้งานศิลปะ ผู้เยี่ยมชมนั้นมีความเห็นว่า ศิลปะก็คือธรรมะ และศิลปะเป็นจิตของผู้หญิงทำให้ผู้หญิงเข้าใจธรรมะมากขึ้นง่ายขึ้นยกระดับจิตใจได้เร็วขึ้น งานศิลปะที่เหมาะสมกับผู้ชายจะเป็นงานประดิษฐกรรมหรือการวาดภาพ สำหรับงานศิลปะที่เป็นหัตถกรรมเช่นในเสถียรธรรมสถานนั้นเหมาะกับผู้หญิงมากกว่า ธรรมะที่สอนจึงเป็นธรรมะร่วมสมัย ร่วมกับงานศิลปะ ผู้เยี่ยมชมนกล่าวต่อว่าสำหรับคำวิจารณ์มีแต่เชิงบวกไม่มีเชิงลบ

การสนับสนุนการทำงานจากภาครัฐ ผู้มาเยี่ยมชมนมีความเห็นว่ารัฐควรมีการส่งเสริมเชิงนโยบายแก่เสถียรธรรมสถานหรือสถานที่ทำงานเพื่อสังคมอื่น ๆ รัฐควรส่งเสริมศิลปธรรมจริยธรรมอย่างจริงจัง ควรเปิดหลักสูตรด้านศาสนาแก่เยาวชนเพราะคนในสังคมควรเป็นผู้มีศิลปธรรมจริยธรรมและควรถูกปลูกฝังตั้งแต่เด็ก

ตัวแทนเจ้าหน้าที่ของเสมสิกขาลัย^{๖๗} เจ้าหน้าที่ท่านนี้^{๖๘} กล่าวว่าการทำงานมีหน้าที่รับผิดชอบสนับสนุนการทำงานของสตรีเช่น การสนับสนุนการทำงานเพื่อสังคมของแม่ชีที่อยู่ต่างจังหวัดที่ยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากใครหรือองค์กรใด ๆ นัก เจ้าหน้าที่ของเสมสิกขาลัยท่านนี้กล่าวว่าไม่เคยทำงานร่วมกับแม่ชีตันสนีย์ เสถียรสุด ได้รับทราบข่าวการทำงานของท่านบ้าง ก็มีความรู้สึกดีกับการทำงานเพื่อสังคมของท่านจนเป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศในฐานะเป็นผู้นำสตรีทางด้านจิตวิญญาณ

^{๖๗} เสมสิกขาลัย เป็นหน่วยงานการกุศลภายใต้ มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ก่อตั้งเมื่อ 14 กุมภาพันธ์ 2538 ตรงกับวันมาฆบูชา มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีจิตวิญญาณแบบองค์รวม เสมสิกขาลัย นำกระบวนการเรียนรู้ที่มีจิตวิญญาณมาเป็นทางเลือกใหม่ให้กับแวดวงการศึกษาไทย ซึ่งเน้นรูปแบบของการมีส่วนร่วมของผู้เรียน มุ่งเนื้อหาที่กลับมาหาความสุขและความมั่นคงภายในแห่งชีวิต โดยไม่เน้นความสำเร็จทางวัตถุและความสำเร็จภายนอก และสนับสนุนผู้เรียนให้ได้ฝึกฝนตนเองในทุกด้านของชีวิตโดยเฉพาะสามารถผสมผสานความรู้ทางสมองและหัวใจเข้าด้วยกัน เพื่อเข้าถึงความดี ความงาม และความจริง ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่ความรักและเข้าใจเรื่องความเป็นธรรมทางสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนระบบนิเวศวิทยา

สำนักงานรามคำแหง 29/15 ถนนรามคำแหง ซอยรามคำแหง21 แขวงวังทองหลาง เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร 10310 โทรศัพท์ 02-314 7385 ถึง 6 โทรสาร 02-319 1856, www.semsikkha.org

^{๖๘} สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ “เสมสิกขาลัย”, ๕ มีนาคม ๒๕๕๑.

ตัวแทนเจ้าหน้าที่จากเครือข่ายพุทธิกา^{๖๙}

ท่านที่ ๑^{๗๐} กล่าวถึงแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต และการทำงานเพื่อสังคมของท่าน ว่าท่านเป็นนักบวชสตรีที่ได้รับการยอมรับอย่างมาก เพราะในสังคมไทยสมัยก่อนจะไม่ยอมรับแม่ชีนัก จะมองว่าผู้ที่บวชเป็นแม่ชีจะเป็นคนนอกหัก มีปัญหาครอบครัว หรือเป็นสาวแก่ ฐานะของแม่ชีจึงไม่ดีนัก แต่แม่ชีศันสนีย์ ได้รับการยอมรับอย่างสูงเนื่องจากท่านมีความโดดเด่นคือความสามารถในการสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ในการเผยแผ่ธรรมะและทำให้ธรรมะดูเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ไม่ยากนัก และสำหรับการทำงานด้านในคืองานด้านการพัฒนาจิตใจของท่านนั้นท่านก็เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงได้ปฏิบัติมากขึ้น ผู้หญิงมีโอกาสนในการปฏิบัติธรรมมากขึ้นรู้สึกว่าคุณปลอดภัยจากการมาฝึกปฏิบัติที่เสถียรธรรมสถาน และท่านก็ใช้ความสามารถในการสื่อสารให้ผู้ที่เข้าฝึกปฏิบัตินั้นได้รู้และเข้าใจเห็นความสำคัญของการปฏิบัติธรรม

เจ้าหน้าที่ท่านนี้กล่าวว่า ท่านเคยทำงานร่วมกับแม่ชีศันสนีย์ บ้างในบางโครงการ และรู้สึกชื่นชมในตัวท่าน สำหรับการทำงานโครงการนั้นเจ้าหน้าที่ท่านนี้กล่าวถึงโครงการสาวิกาสิกขาลัย กำลังจะเปิดการเรียนการสอนซึ่งเป็นการเรียนการสอนที่มีขอบข่ายการเรียนรู้และมีจุดมุ่งหมายที่น่าสนใจ คือมีจุดมุ่งหมายเพื่อการบรรลุธรรม ใช้หลักพุทธธรรมที่สำคัญคือหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อความสงบสันติสุข และกล่าวถึงการพัฒนาที่แม่ชีศันสนีย์ ทำนั้นจะเน้นการพัฒนาทั้งครอบครัว เช่น โครงการจิตประภัสสร ซึ่งมีความเห็นด้วยกับการพัฒนาเช่นนี้ สำหรับงานโครงการอื่น ๆ จะไม่รู้ในรายละเอียดนักจึงไม่อยากจะออกความเห็น

เจ้าหน้าที่ท่านนี้ได้แสดงความคิดเห็นต่อการทำงานของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุตต่อไปว่า การทำงานของท่านจะแตกต่างกับการทำงานของ “เครือข่ายพุทธิกา” คือ ท่านจะเน้นการทำงานที่มีลักษณะเป็นปัจเจก เป็นการพัฒนาตน พัฒนาครอบครัว แล้วจึงกระจายออกสู่วงกว้างคือสังคม ท่านมักไม่หยิบหรือเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เป็นประเด็นในสังคมหรือเรื่องที่ล่อแหลม ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะการทำงานของท่าน แต่สำหรับเครือข่ายพุทธิกาจะนำพระพุทธานุชาสมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทย ทำให้พระพุทธานุชาสมาีค่าเพื่อสังคมไม่ใช่วิธีการแบบเดิม ๆ มีการตีความความคิดและนำไปทำเป็นกิจกรรมเช่น “ฉลาดทำบุญ” ซึ่งได้ทำเป็นหนังสือออกขาย แล้วยังจัดเป็นกิจกรรม “จิตอาสา ฉลาดทำบุญ” เพราะการเป็นอาสาสมัครเป็น ๑ ในบุญกิริยา ๑๐ การเป็นอาสาสมัครจึงถือเป็นการทำบุญประเภทหนึ่ง และยังเน้นเรื่องการทำงานแล้วต้องมีความสุข มีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ร่วมงานและผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเครือข่ายพุทธิกายังเห็นว่า การทำงานช่วยเหลือสังคม เมื่อทำแล้วตนต้องมีความสุข แล้วจะมีผลให้ครอบครัวมีความสุข และสังคมจะมี

^{๖๙} เครือข่ายพุทธิกา : เพื่อพระพุทธศาสนาและสังคม ส่งเสริมการนำธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตอย่างสมสมัย และฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ให้กลับมามีคุณค่าต่อสังคม, www.Budnet.info.

^{๗๐} สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ท่านที่ ๑ ของ “เครือข่ายพุทธิกา”, ๗ มีนาคม ๒๕๕๑.

ความสุขในที่สุด ซึ่งเจ้าหน้าที่ท่านนี้แสดงความเห็นว่าเป็นข้อแตกต่างอีกข้อหนึ่งที่ท่านสังเกตได้ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงงานโครงการว่ายังมีโครงการ “เผชิญความตายอย่างสงบ” นอกจากจะให้การศึกษาคำสอนให้คนได้เข้าใจความตายอย่างถูกต้อง แล้วยังจัดกิจกรรมคือ โครงการอบรมปฏิบัติภาวนา เวทีเสวนา อาสาสมัครดูแลผู้ป่วยเด็ก ฯ คือการทำงานจะมีมิติทางสังคมมากกว่าปัจเจก

สำหรับความเห็นเรื่องการสนับสนุนการทำงานจากภาครัฐบาลนั้น เจ้าหน้าที่ท่านนี้กล่าวว่าทางเครือข่ายพุทธิกาได้รับการสนับสนุนเช่นเดียวกับเสถียรธรรมสถานคือได้จาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งเป็นโครงการ ๆ ไปเช่น โครงการทำดีไม่ต้องเดี๋ยว ไม่ใช่ทุกระยะยาว สสส. จะเน้นงานโฆษณาประชาสัมพันธ์รณรงค์ด้านสุขภาพเป็นสำคัญจึงใช้งบในด้านนี้เยอะ แต่หากการทำงานเพื่อสังคมนี้ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐออกมาเป็นนโยบายก็เป็นเรื่องดี แต่ก็เกรงว่าการสนับสนุนจะขึ้นกับผู้บริหารเมื่อมีการเปลี่ยนผู้บริหารก็เปลี่ยนแปลงการทำงานอีก ไม่ได้รับการสนับสนุนการทำงานอย่างต่อเนื่อง

ท่านที่ ๒^{๗๐} กล่าวถึงแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต และการทำงานเพื่อสังคมของท่านว่า ท่านพยายามประยุกต์ธรรมะและสื่อสารให้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายขึ้น ปฏิบัติได้ง่ายขึ้น ไม่ว่าเราจะอยู่ที่ไหนและการใช้ทุกกิจกรรมเป็นการปฏิบัติธรรมได้ นอกจากนี้การปฏิบัติธรรมก็เหมาะกับคนทุกเพศ ทุกวัย คือเหมาะกับทุกคนนั่นเอง และยังคงกล่าวต่อไปอีกว่าสิ่งนี้นับว่าเป็นจุดเด่นของ แม่ชีศันสนีย์ การทำงานของท่านนับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อสังคม จะเห็นได้ว่าการทำงานของท่านมีความก้าวหน้า ก้าวกระโดด เป็นที่ยอมรับในสังคม ระดับประเทศ และระดับโลก และการประสบความสำเร็จอย่างมากนั้นอาจมาจากความสามารถในการใช้สื่อสารมวลชน การใช้ดารารหรือคนที่ทำงานสื่อ มาช่วยประชาสัมพันธ์ ความคิด การเผยแพร่ธรรมะ ของท่านให้คนทั่วไปได้รู้จักได้ศึกษาได้เข้าถึงธรรมะ และยังคงกล่าวอีกว่าสิ่งนี้เป็นจุดแข็งของเสถียรธรรมสถานที่ทำให้การทำงานก้าวรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ยังก่อดวลวิสัยทัศน์ของ แม่ชีศันสนีย์ เป็นสำคัญอีกด้วย จึงทำให้งานเจริญก้าวหน้าเช่นนี้ สำหรับการทำงานโครงการต่าง ๆ ของท่าน เจ้าหน้าที่ให้ความเห็นต่องานโครงการสาวิกาสิกขาลัย ว่านับว่าเป็นการให้ทางเลือกที่ดีในการให้คนได้ศึกษาธรรมะ อันเป็นหนทางให้หลุดพ้นจากความทุกข์มีชีวิตรที่เป็นอิสระ สำหรับโครงการอื่น ๆ มีความรู้ไม่มากนักจึงไม่อยากแสดงความคิดเห็นอยู่บนฐานของความไม่รู้

เจ้าหน้าที่ท่านนี้ให้ความเห็นเรื่องการทำงานของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ในอีกแง่มุมหนึ่งว่า ท่านเคยร่วมทำงานกับ แม่ชีศันสนีย์ จึงมีความศรัทธาและเป็นกำลังใจให้กับการทำงานของท่าน แต่มีความเห็นว่าการบริหารงานอยู่ที่ท่านเพียงคนเดียวซึ่งท่านเป็นผู้มีความสามารถมาก แต่ท่านไม่มีผู้ช่วยที่มีความสามารถที่จะทำงานแทนท่านได้ กล่าวต่อว่าหากไม่มีแม่ชีศันสนีย์ การทำงานเพื่อสังคมและโครงการต่าง ๆ ของเสถียรธรรมสถานจะดำเนินไปได้ได้อย่างไร จะมีใคร

^{๗๐} สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ท่านที่ ๒ ของ “เครือข่ายพุทธิกา”, ๗ มีนาคม ๒๕๕๑.

บริหารและสานงานต่อไปจากท่าน งานที่ท่านริเริ่มและก่อตั้งทุกโครงการเป็นงานที่มีประโยชน์ต่อสังคมมาก จึงเป็นสิ่งที่น่าเสียดายว่าหากงานต่าง ๆ จะต้องดำเนินไปได้อย่างติดขัดหรือหยุดชะงักในที่สุด

สำหรับความคิดเห็นต่อการสนับสนุนการทำงานจากภาครัฐบาล ได้กล่าวว่า สสส. ได้ให้การสนับสนุนการทำงานทั้ง เครือข่ายพุทธิกา และ เสถียรธรรมสถาน แต่ไม่ได้ให้การสนับสนุนระยะยาวเป็นการให้การสนับสนุนทุนเฉพาะโครงการที่อนุมัติ แต่ก็ให้ความเห็นว่าหากต้องเข้าไปอยู่ภายใต้กลไกของรัฐจะทำให้การทำงานไม่เป็นไปด้วยความสะดวก เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลก็จะทำงานไม่ได้ และรัฐอาจจะไม่ให้ความสำคัญแก่การทำงานด้านพระพุทธรักษาอันัก อาจได้รับการสนับสนุนเป็นช่วง ๆ หรือหวือหวาตามรัฐมนตรีที่รับผิดชอบเห็นความสำคัญ การฟื้นฟูพระพุทธรักษาประชาชนต้องมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ประชาชนต้องนำธรรมะไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้ จึงถือว่าเป็นความสำเร็จในการทำงาน

กล่าวโดยสรุป การปฏิบัติธรรมที่เสถียรธรรมสถานเป็นการฝึกสติให้อยู่กับปัจจุบัน ซึ่งผลของการปฏิบัตินั้น ท่านผู้ปฏิบัติธรรมท่านแรกสามารถระงับความโกรธได้ดีขึ้น ส่วนท่านที่สองกล่าวว่ามีวินัยมากขึ้น สำหรับความเห็นด้านการทำงานเพื่อสังคม สตรี เด็ก และอื่น ๆ นั้น ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านมีความเห็นด้วยและชื่นชมในการทำงานของแม่ชีศันสนีย์ ซึ่งการพัฒนาสตรีหรือบุคคลที่สนใจเข้าร่วมการปฏิบัติการพัฒนาฝึกฝนนั้น ท่านใช้การพัฒนาด้านจิตใจให้มีความสงบเย็นขึ้นคือเป็นการพัฒนาด้านในไม่ใช่ด้านนอก สำหรับการสอนธรรมะของท่านก็ใช้คำสอนที่ฟังเข้าใจง่าย และมีการใช้สื่อต่าง ๆ ประกอบการสอนเช่น เสียงเพลง ศิลปะ เป็นต้น และท่านยังใช้สื่อสารมวลชนในการช่วยเผยแพร่ธรรมะออกไปจึงทำให้ท่านทำงานได้สำเร็จงดงาม

ในส่วนความเห็นต่อการทำงานของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด ที่ต่างออกไปคือเจ้าหน้าที่ของเครือข่ายพุทธิกาท่านหนึ่งกล่าวว่า แม่ชีศันสนีย์ จะทำงานในการพัฒนาคน พัฒนาครอบครัว แล้วผลจะออกสู่สังคม คือเน้นที่ปัจเจกแล้วผลสู่มหภาค ท่านจะไม่ไปเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เป็นประเด็นทางสังคมโดยตรง โดยแสดงความเห็นว่าจะต่างกับการทำงานของเครือข่ายพุทธิกาที่จะนำความคิดทางพระพุทธรักษามาตีความและทำเป็นกิจกรรม มีการฝึกอบรมสร้างอาสาสมัคร และความเห็นต่อการทำงานของแม่ชีศันสนีย์ ที่ต่างไปอีกข้อหนึ่งคือ การบริหารงานจะอยู่ที่ท่านเพียงคนเดียว จึงมีความเป็นห่วงต่องานเพื่อสังคมในระยะยาว

สำหรับความเห็นด้านอื่น ๆ ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านที่มีโอกาสไปที่เสถียรธรรมสถานจะประทับใจกับสถานที่ที่สะอาด ร่มรื่นด้วยต้นไม้เขียว ทำให้สดชื่นจิตใจปลอดโปร่ง อีกทั้งยังอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ อาจนับได้ว่าเป็นสวนกลางกรุงเทพฯ ฯ ซึ่งแม่ชีศันสนีย์ ท่านเรียกว่าสวนศีลสวนธรรมคือให้ความเจริญตาและทำให้จิตใจเจริญด้วยธรรมอีกด้วย ความเห็นของสตรีที่มาปฏิบัติธรรมก็รู้สึกปลอดภัยที่ได้มาอยู่มาปฏิบัติธรรมในสถานที่นี้ กล่าวได้ว่าแม่ชีศันสนีย์ ได้จัดให้เสถียรธรรมสถานเป็นสถานที่ที่สัปปายะเหมาะแก่การเป็นสถานปฏิบัติธรรม

สำหรับความคิดเห็นด้านการส่งเสริมสนับสนุนจากภาครัฐ ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่มีความเห็นว่าควรได้รับการสนับสนุนจากรัฐ คือการทำงานของเสถียรธรรมสถานหรือสถานที่ทำงานเพื่อสังคมอื่น ๆ นั้นควรได้รับการสนับสนุนจากรัฐ เพราะงานหลาย ๆ อย่างหากรัฐให้การสนับสนุนจะทำให้ทำได้ง่ายและกว้างขวางขึ้น และรัฐควรสนับสนุนให้มีสถานที่แบบเสถียรธรรมสถานมากขึ้นไปอีกด้วย และอีกด้านหนึ่งคือเจ้าหน้าที่ของเครือข่ายพุทธิกาก็ไม่เห็นด้วยนัก เพราะการสนับสนุนการทำงานจะขึ้นกับรัฐบาลคือถ้ามีการเปลี่ยนรัฐบาลการทำงานอาจไม่ได้รับการสนับสนุนและทำให้การทำงานไม่สะดวก และหากการทำงานอยู่ภายใต้กลไกรัฐจะยิ่งสร้างความลำบากในการทำงาน อาจวิเคราะห์ได้ว่าผู้ให้ความเห็นต้องการการสนับสนุนด้านงบประมาณและการทำงาน แต่การทำงานต้องการการทำงานที่เป็นอิสระไม่ถูกจำกัดและวางกรอบการทำงาน ตลอดจนการสนับสนุนต้องเป็นไปอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

๔.๖ การวิเคราะห์เปรียบเทียบ การศึกษาธรรมะ การปฏิบัติธรรม และการบำเพ็ญเพียรทางจิตของ สตรีในสมัยพุทธกาล และ สตรีในปัจจุบัน

เป็นการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และข้อจำกัดของการการศึกษาธรรมะ การปฏิบัติธรรม และการบำเพ็ญเพียรทางจิต ของสตรีในสมัยพุทธกาลเปรียบเทียบกับสตรีในสมัยปัจจุบันกล่าวคือ

๑. จุดแข็ง (Strengths)

๑.๑ สตรีในครั้งพุทธกาล

พระพุทธองค์ทรงยกย่องและให้ความสำคัญแก่สตรีเสมอมา ทรงยกฐานะของสตรีทั้งในทางสังคมและในทางพระพุทธศาสนา ในทางพระพุทธศาสนานั้นพระองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบรรพชาเป็นภิกษุณีได้ ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพต่อสิทธิและหน้าที่ของสตรี ที่จะเข้ามารับความรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนาตามที่ได้รับมอบหมายจากพระองค์ สตรีจึงมีสถานะที่ดีขึ้นและสำหรับสตรีที่ยังไม่พร้อมที่จะบวชเข้ามาในพระธรรมวินัยก็ทรงยกย่องให้เป็นอุบาสิกาซึ่งเป็นหนึ่งในพุทธบริษัทสี่นั้น ก็สามารถศึกษาธรรมะฟังธรรมหรือปฏิบัติธรรมตามกาลอันควรได้

๑.๒ สตรีในปัจจุบัน

สตรีในปัจจุบันมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน ซึ่งอย่างน้อยเป็นการศึกษาภาคบังคับ อันเป็นการศึกษาขั้นต่ำสุด สตรีทุกคนจึงได้รับการศึกษาอย่างน้อยในระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๓ และยังมีสตรีจำนวนมากได้ศึกษาจนถึงขั้นอุดมศึกษา สตรีในปัจจุบันจึงมีการศึกษาที่ดีขึ้นและทำงานประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้เป็นอย่างดี สตรีจึงมีความเป็นอิสระมากขึ้นในการเลือกวิถีการดำเนินชีวิตของตนเอง การศึกษามีการวางพื้นฐานทางด้านศีลธรรมโดยสอดแทรกอยู่ในการเรียน

การสอนจนถึงการศึกษาภาคบังคับ สตรีจึงมีพื้นฐานทางด้านศีลธรรมอยู่บ้างจากการเรียนการสอน และกิจกรรมระหว่างนั้น เช่นการสวดมนตร์ของทุกเช้าก่อนเข้าเรียนและสวดมนตร์ใหญ่ฟังการ อบรมทุกวันศุกร์ของสัปดาห์ ดังนั้นการพัฒนาจิตวิญญาณจนถึงขั้นหลุดพ้นจึงเป็นโอกาสเฉพาะตัว ที่สตรีผู้ใดจะสนใจศึกษาธรรมะหรือปฏิบัติต่อไปหรือไม่

๒. จุดอ่อน (Weaknesses)

๒.๑ สตรีในครั้งพุทธกาล

สตรีแม้จะสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้แต่การจาริกไปเพื่อเผยแผ่ธรรมก็ทำได้ยาก การเผยแผ่ธรรมนี้เป็นบทบาทที่สำคัญของภิกษุสงฆ์ ภิกษุสงฆ์จะต้องเดินทางคนเดียวพักในป่าเขา ถ้ำโคนไม้เพื่อเผยแผ่ธรรมอันเป็นประโยชน์สุขแก่คนโดยทั่วไป นอกจากนี้การเข้ามาเป็นสมาชิก ของคณะสงฆ์ของนักบวชสตรีนี้ พระภิกษุยังต้องแบ่งกำลังมาคุ้มครองภิกษุณีสงฆ์ด้วยจึงทำให้ กำลังที่จะไปเผยแผ่พระพุทธานุศาสนาลดน้อยลง เนื่องจากภาวะของความเป็นสตรีที่มีความไม่ ปลอดภัยต่าง ๆ สตรีจึงต้องรับกรรม ๘ ประการ เหตุผลที่สำคัญก็เพื่อความปลอดภัยหรือ ประโยชน์ต่อสตรีเอง เช่นเรื่องชุมชนชาวพุทธที่กำหนดว่า ภิกษุณีจะจำพรรษาในสถานที่ที่มีภิกษุ สงฆ์เท่านั้นเพื่อความปลอดภัยแก่ภิกษุณี

อย่างไรก็ตามกรรม ๘ ประการอันเป็นเรื่องที่ปฏิบัติได้ยาก เช่นภิกษุณีแม้จะบวชมา ได้ ๑๐๐ พรรษาแล้ว ก็ต้องแสดงความเคารพพระภิกษุแม้เพียงบวชได้วันเดียว เนื่องจากหากยอม ให้พระภิกษุไหว้ภิกษุณีแล้วจะทำให้เป็นจุดโจมตีของศาสนาอื่น ๆ ได้ และเรื่องการอุปชฌาย์ของ ภิกษุณี โดยปวัตตินั้นสามารถบวชภิกษุณีได้ปีละองค์ แล้วก็ต้องเว้นไปปีหนึ่ง ถึงจะบวชได้ใหม่ อีกองค์หนึ่ง การบวชภิกษุณีจึงเป็นไปได้ยาก

๒.๒ สตรีในปัจจุบัน

สตรีในปัจจุบันหากมีความต้องการหาความสงบความวิเวกบำเพ็ญเพียรทางจิต ก็ไม่ สามารถบวชเป็นภิกษุณีเช่นในครั้งพุทธกาลได้ เนื่องจากการบรรพชาภิกษุณีไม่สามารถกระทำ ได้ตามหลักพระธรรมวินัย ด้วยสาเหตุการขาดอุปชฌาย์ของภิกษุณีด้านเถรวาทมานาน การบวช ภิกษุณีในปัจจุบันจึงไม่ได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์ไทย แม้สังคมไทยจะมีทางออกแก่สตรีกลุ่มนี้ โดยการบวชเป็นแม่ชีก็ตาม แต่สถานภาพและบทบาทของแม่ชีในสังคมไทยอยู่ในฐานะที่ไม่ดีนัก ขาดการเอาใจใส่และสนับสนุนทั้งทางด้านความเป็นอยู่ หรือการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เท่าที่ควร ทั้งนี้แม่ชียังมีภาพเสียหายในด้านอื่น ๆ อีกเช่น มีการศึกษาน้อย เป็นคนนอกหัก หรือแม่ชีขอทาน และอื่น ๆ

๓. โอกาส (Opportunities)

๓.๑ สตรีในครึ่งพุทธกาล

พระพุทธศาสนาได้ยกระดับสตรีให้สูงขึ้นโดยเปิดโอกาสให้สตรีได้เป็นนักบวชและเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ ซึ่งต่างจากศาสนาพราหมณ์และฮินดูที่จำกัดให้สตรีอยู่ภายใต้กรอบของชีวิตภายในครัวเรือนโดยมีสามีเป็นใหญ่ และคำสอนทางศาสนาที่มีข้อกำหนดห้ามสตรีมีส่วนร่วมในการทำพิธีทางศาสนา การถือชนชั้นสตรีถูกจัดให้มีวรรณะเดียวกับศูทร การอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ และอื่น ๆ^{๗๒}

สตรีในสมัยพุทธกาลมีสถานะที่ดีขึ้นในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นสถานะทางสังคมหรือทางศาสนา พระพุทธองค์ทรงสอนให้สังคมเห็นความสำคัญในบทบาทของสตรี สอนให้เห็นว่าสตรีมีบทบาทสำคัญในสังคมไม่ต่างกับบุรุษ ทรงยอมรับว่าผู้หญิงมีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับผู้ชาย และยังทรงอนุญาตให้ผู้หญิงได้บวชเข้ามาในพระธรรมวินัยเป็นภิกษุณี พระองค์ทรงให้ความสำคัญเสมอกันของพุทธบริษัททั้ง ๔ อันได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา การแต่งตั้งภิกษุณีเอตทัคคะก็ให้ความสำคัญเสมอกับภิกษุเอตทัคคะ เช่น พระนางเขมาเถรีและพระนางอุบลวรรณาเถรีเสมอกันด้วยพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ตามลำดับ เป็นต้น

๓.๒ สตรีในปัจจุบัน

ปัจจุบันบุรุษและสตรีได้รับสิทธิเสรีภาพและเกียรติทัดเทียมกัน องค์การสหประชาชาติได้ออกกฎหมายและข้อตกลงหรืออนุสัญญาหลายฉบับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ จนถึงปัจจุบันเพื่อส่งเสริมบทบาท ความเสมอภาค การมีส่วนร่วมของสตรีในทุกด้าน และแต่ละประเทศก็ได้ตอบรับนโยบายดังกล่าว อีกทั้งกระแสส่งเสริมสิทธิสตรีในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ปัจจุบัน สตรีจึงมีสิทธิหน้าที่เช่นเดียวกับชายและได้รับการยอมรับมากขึ้นในเกือบทุกด้าน

สตรีในสมัยปัจจุบันมีโอกาสด้านการศึกษา มีภาระงานอาชีพสามารถเลี้ยงตัวเองได้ มีโอกาสในการศึกษาธรรมะและปฏิบัติธรรม สตรียังมีบทบาทสำคัญในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษาธรรมะ การเผยแผ่หลักคำสอน หรือด้านการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สตรีจึงมีอิสระในการเลือกดำเนินชีวิตที่จะบำเพ็ญเพียรภาวนาจนถึงขั้นหลุดพ้นได้

^{๗๒} สุนทรี สุริยรังษี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของภคินีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกาผู้ได้รับเอตทัคคะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.), หน้า ๖๗.

๔. อุปสรรค (Threats)

๔.๑ สตรีในครั้งพุทธกาล

เนื่องจากในสมัยพุทธกาล สตรีมีบทบาทและหน้าที่สำคัญคือการดูแลครอบครัวไม่ว่า สตรีนั้นจะมีฐานะเป็น บุตร ภรรยา หรือมารดาก็ตาม และการที่จะเปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็น นักบวชซึ่งต้องออกบิณฑบาตจากบ้านหนึ่งไปยังอีกบ้านหนึ่งนั้นนอกจากจะเป็นความยากลำบากแล้วยังเป็นเรื่องยากต่อการยอมรับของคนในสมัยนั้น อีกทั้งการอยู่อาศัยของนักบวชในพระพุทธศาสนา ก็ต้องอยู่ตามโคนไม้ อยู่ในถ้ำหรือในป่า เป็นความยากลำบากยิ่งขึ้นไปอีกและความไม่ปลอดภัยที่อาจจะถูกข่มเหงจากบุรุษได้อีกด้วย

๔.๒ สตรีในปัจจุบัน

เนื่องจากในสังคมปัจจุบันนับว่าเป็นสังคมที่มีภาวะบีบคั้นในด้านต่าง ๆ เช่นปัญหาด้าน เศรษฐกิจ การแข่งขันด้านการทำงาน การทำธุรกิจการค้าต่าง ๆ และอีกทั้งค่านิยมที่ผิดในการ ใช้ชีวิตของคนในสังคมเมืองอันเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญแก่วัตถุหรือเป็นสังคมบริโภคนิยม และยังมีปัญหาด้านอาชญากรรม ความขัดแย้งทางการเมือง ในสังคม และปัญหาด้านอื่น ๆ ทำให้ ผู้หญิงในสมัยนี้มีโอกาสมีเวลาในการศึกษาปฏิบัติธรรมลดลง จิตใจจึงห่างจากความสงบเย็น ขาดความประณีตอ่อนโยน ความสามารถที่จะเข้าถึงธรรมเช่นสตรีในครั้งพุทธกาลก็น้อยลงด้วย

ข้อสรุปสตรีในครั้งพุทธกาล

กล่าวโดยสรุปคือ สตรีได้รับการยกระดับอย่างมากจากการที่พระพุทธองค์ได้ทรง อนุญาตให้เข้ามาบวชเป็นภิกษุณีในพระธรรมวินัย และให้โอกาสศึกษาปฏิบัติธรรมสำหรับสตรีที่เป็น ศฤงคาร พระพุทธองค์ทรงยกย่องสตรีในด้านศักยภาพในการบรรลุธรรม และทรงให้ ความสำคัญเสมอกันของพุทธบริษัททั้ง ๔ อันได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา การแต่งตั้งภิกษุณีเอตทัคคะก็ให้ความสำคัญเสมอกับภิกษุเอตทัคคะ แต่ด้วยเหตุผลทางกายภาพใน ความเป็นหญิงที่อาจถูกข่มเหงจากชายได้หรือในเรื่องความปลอดภัยอื่น ๆ ภิกษุณีจึงมีความจำเป็น ในการได้รับความคุ้มครองจากภิกษุสงฆ์ มาตรการจึงทรงวางไว้ให้ภิกษุณีอยู่ในฐานะเป็นรองภิกษุ เพื่อประโยชน์ในทางจิตวิทยาและความคล่องตัวในการปกครอง และคณะสงฆ์เองก็ไม่คุ้นในการทำ สังฆกรรมร่วมกับสตรี

ข้อสรุปสตรีในสมัยปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุปคือ สตรีในสมัยปัจจุบันมีโอกาสดำเนินชีวิตที่สุขสบาย มีสตรีจำนวน ไม่น้อยได้มีโอกาสศึกษาถึงระดับอุดมศึกษาและสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง สตรีในสมัยนี้จึง สามารถเลือกวิถีในการดำเนินชีวิตเองได้ ดังนั้นการที่สตรีจะบำเพ็ญเพียรภาวนาจนถึงขั้นหลุดพ้นก็ เป็นเรื่องเฉพาะตนที่สามารถตัดสินใจกระทำได้

แต่ด้วยภาวะเศรษฐกิจ สังคม การงาน การเมือง กระแสสังคมบริโภคนิยม และอื่นๆ คือเป็นสิ่งที่เพิ่มพูนกิเลส และทำให้จิตห่างจากความสงบเย็นออกไปทุกที อีกทั้งผู้ที่ต้องการที่จะปฏิบัติเพื่อแสวงหาความสงบวิเวกบำเพ็ญเพียรทางจิตก็ไม่สามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ ถึงแม้จะมีทางออกของสังคมคือแม่ชีก็ตาม แต่การยอมรับของสังคมตลอดจนการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ไม่ค่อยมีนัก

ทางออกของการศึกษาปฏิบัติธรรมของสตรีในสมัยปัจจุบัน

จากภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอยเช่นปัจจุบัน ความเร่งรัดของหน้าที่การงาน สตรีผู้ต้องการพัฒนาจิตวิญญาณอาจมีโอกาและเวลาไม่มากนักที่จะได้ฝึกฝนตนเองด้วยการปลีกตัวปฏิบัติบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อความหลุดพ้น หากการทำงานหรือการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรมสามารถเป็นเรื่องเดียวกันได้ ก็จะทำให้สตรีสามารถฝึกฝนตนได้ในทุกขณะ และในสังคมบริโภคเช่นปัจจุบันผู้ที่ได้รับการฝึกฝนตนอย่างดีเท่านี้จึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างดีและเป็นประโยชน์ แม่ชีคันทสนีย์ เสถียรสุด สร้างเสถียรธรรมสถานให้เป็นบ้านหลังที่ ๒ สำหรับสตรีในการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” เพื่อให้สตรีและผู้สนใจธรรมทั้งหลายได้มีโอกาสศึกษาธรรมฝึกฝนพัฒนาตน โดยใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรมและการเจริญสติในทุกการกระทำ เพื่อการพัฒนาจิตใจให้ละเอียดอ่อน มีความสุขและความสงบนำมาซึ่งปัญญา และนำไปสู่ความรัก ความเมตตาและสังคมมีสันติภาพในที่สุด

๔.๗ เปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันทสนีย์ เสถียรสุด กับ การพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และ หลักการทั่วไป

๔.๗.๑ การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันทสนีย์ เสถียรสุด

การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันทสนีย์ เสถียรสุด อาจแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑) แม่ชีคันทสนีย์ เสถียรสุด กับการพัฒนาตัวท่านเอง

ท่านให้ความสำคัญแก่คุณธรรมเล็ก ๆ ที่ใช้เป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมอื่น ๆ ตลอดจนสำหรับการดำเนินชีวิตและการทำงานของท่าน นั่นคือ “ความกตัญญู” ซึ่งเป็นความกตัญญูต่อพระธรรม ท่านกล่าวว่า ความกตัญญูนำสู่ความศรัทธาและทำให้เกิดปัญญาในที่สุด อันจะเป็นแรงขับเคลื่อนหรือแรงบันดาลใจในการทำงานและสิ่งต่าง ๆ และท่านใช้สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อในการพัฒนาตน ท่านจะใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม ด้วยการที่ท่านอุทิศตนทำงานรับใช้สังคม ท่านจึงทำงานด้วยการทุ่มเทและไม่ย่อท้อเพื่อให้งานสำเร็จ พร้อมกับการเรียนรู้ไปกับการทำงานนั้น ๆ ด้วยการพิจารณาเหตุและปัจจัยในงาน อาจกล่าวได้ว่าการทำงานเช่นนี้มีแต่ได้

ไม่ว่างานนั้นจะสำเร็จหรือไม่ ถ้าสำเร็จเป็นรูปธรรมก็เป็นผลดีแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องแต่ถ้าไม่สำเร็จก็เท่ากับเป็นการเรียนรู้การฝึกฝนและพัฒนาต่อไป ความสำเร็จในงานทำให้ความสำคัญแก่การพัฒนาในด้านนี้คือ การมีจิตที่รู้ตื่นและเบิกบานในการทำหน้าที่ไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทและหน้าที่ใดก็ตาม การทำงานเพื่อให้งานสำเร็จและมีตัวตนที่เล็กลง คืองานใหญ่แต่ตัวตนเล็ก การทำงานและการปฏิบัติธรรมจึงเป็นเรื่องเดียวกันและมีจุดหมายคือวิมุตติ ความสำเร็จจึงไม่ได้หมายถึงการทำงานนั้นสำเร็จหรือได้รับการยอมรับจากใคร ๆ แต่เป็นการใช้ปัจจุบันขณะอย่างไม่ทุกข์และเป็นประโยชน์

๒) การพัฒนาสติตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต ให้ความสำคัญแก่สติในฐานะที่เป็นเพศมารดา คือ “มารดาของโลก” เป็นผู้สร้างสันติภาพโลก สตรีจึงควรเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนและทำให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา คือเป็นการทำให้ผู้คนมีธรรมะในจิตใจ การพัฒนาสติตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เป็นการพัฒนาด้านนี้คือจิตใจเพื่อการขจัดกิเลส ฝึกฝนพัฒนาสติปัญญาให้เป็นผู้รู้ตื่นและเบิกบาน แม่ชีคันสนีย์ใช้คำว่า ให้เท่าทันทุกการกระทบแล้วไม่กระเทือนคือการรู้เท่าทันอารมณ์ และสิ่งสูงสุดที่มนุษย์จะไปให้ถึง คือ การใช้ชีวิตของตนให้พ้นทุกข์ มีความเพียรพัฒนาจิตวิญญาณ และดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงการดำเนินชีวิตที่งดงามและเป็นอิสระ การพัฒนาตนของแม่ชีคันสนีย์ ท่านยังให้ใช้การทำงานเป็นการพัฒนาตน การทำงานพร้อมกับการเรียนรู้ไปกบงาน ให้มีใจที่รู้ตื่นและเบิกบานในขณะที่ทำหน้าที่ กุศลจิตที่เกิดจากการทำงานก็จะมีผลต่อบุคคลรอบข้างและสังคม นอกจากนี้ท่านยังมีโครงการต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาสตรีที่มีความต้องการพัฒนาตนด้วยจุดมุ่งหมายที่ต่างกันบ้าง เช่น โครงการบ้านสายสัมพันธ์ โครงการจิตประภัสสร โครงการการปฏิบัติธรรม หรือโครงการสาวิกาสิกขาลัย และอื่น ๆ โดยมีเป้าหมายในการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเพื่อมีปัจจุบันขณะที่ไม่ทุกข์และใช้ชีวิตเพื่อประโยชน์สันติสุขแก่สังคม

กล่าวได้ว่า การพัฒนาตนในทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต ไม่ใช่เป็นเพียงการใช้ธรรมะพัฒนาด้านนี้คือจิตใจและสติปัญญาเท่านั้น หากแต่ใช้ธรรมะและตนที่กำลังฝึกฝนพัฒนาขึ้นไปช่วยสังคม โดยเริ่มตั้งแต่สังคมเล็ก ๆ อันได้แก่ครอบครัวแล้วจะขยายสู่วงกว้างคือสังคมโลกในที่สุด ด้วยจุดประสงค์เพื่อให้ธรรมะนั้นอยู่ในใจคือมีธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงการดำเนินชีวิตมิติของการพัฒนาตนจึงไม่ได้เป็นเพียงมิติทางด้านนี้เท่านั้นแต่เป็นมิติทางด้านสังคมอีกด้วย

๔.๗.๒ การเปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีคันทน์เสถียรสุด กับ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การเปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีคันทน์เสถียรสุด กับ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท นั้น จะเป็นการวิเคราะห์ทั้งในจุดร่วมและจุดต่าง คือ

๑. การวิเคราะห์ จุดร่วม

๑.๑ ตามที่แม่ชีคันทน์เสถียรสุด ให้ทัศนะว่า “หากผู้หญิงได้พัฒนาสติปัญญา ผู้หญิงจะเปลี่ยนแปลงโลกใบนี้”^{๗๓} วิเคราะห์ได้ว่าท่านได้นำหลักทางพระพุทธศาสนามาใช้คือ “มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้” และ “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก”^{๗๔} หรือ “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการพัฒนาตน” เป็น “ศาสนาแห่งการฝึกฝนอบรมตน” หรือ “ศาสนาแห่งการศึกษา”^{๗๕} ได้

๑.๒ แม่ชีคันทน์เสถียรสุด ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาจิตวิญญาณของสตรี ซึ่งเป็นการพัฒนาด้านในอันนำไปสู่การมีสติปัญญา และนำไปสู่การมีชีวิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์ อันเป็นหลักการเดียวกันกับการพัฒนามนุษย์ตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือการพัฒนามนุษย์เป็นการพัฒนาในฐานะความเป็นมนุษย์เพื่อเป้าหมายของชีวิตคือ ความสุข อิศราภาพ และความดีงามของชีวิต อันเป็นการพัฒนาคุณสมบัติที่อยู่ภายในตัวบุคคล

๑.๓ การวิเคราะห์จุดร่วมในหัวข้อ “วิธีการพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เป็นหัวข้อ ๓.๔ ในบทที่ ๓ กล่าว คือ

๑) โดยการศึกษาธรรมะ

แม่ชีคันทน์เสถียรสุด ให้ความสำคัญต่อการศึกษาธรรมะของสตรีอย่างมาก ท่านตั้งโครงการสาวิกาสิกขาลัยขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการเรียนการสอนในระดับปริญญาโท ซึ่งกำลังจะเปิดภาคการศึกษาแรกในเดือนมิถุนายน ๒๕๕๑ นี้ ท่านได้รับแรงบันดาลใจจากองค์ทะไลลามะที่ว่า “การศึกษาเป็นหัวใจของการบรรลุธรรม” สาวิกาสิกขาลัยจัดการศึกษาด้วยพุทธวิธีตามหลักไตรสิกขา คือ รักษาศีล ฝึกสมาธิ และเจริญวิปัสสนา และความหมายโดยรวมแล้วสาวิกาสิกขาลัยยังรวมถึงทุกงานในเสถียรธรรมสถานซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาของสตรี อาจวิเคราะห์

^{๗๓} คันทน์เสถียร สิตะบันย์ เมอลเลอร์, สาวิกาสิกขาลัย ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา, วารสารสาวิกา, ฉบับที่ ๖๙, (ปี ๒๕๔๘) : ๕๑ - ๕๒.

^{๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ บจก. สหธรรมิก, ๒๕๔๔.), หน้า ๓๗๒ - ๓๗๓.

^{๗๕} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พัฒนาการ, (กรุงเทพฯ ฯ : บจก. อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๙.

ได้ว่าแม่ชีศันสนีย์ ใช้หลักการพัฒนามนุษย์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้หลักไตรสิกขาในการพัฒนามนุษย์^{๗๖} และถือว่า “การพัฒนาตนสามารถกระทำได้จากทุกกิจกรรมของชีวิต”^{๗๗}

๒) โดยการปฏิบัติธรรม

ในความหมายการบำเพ็ญสมาธิ

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต จัดโครงการปฏิบัติธรรมโดยการปฏิบัติจิตตภาวนาด้วยการใช้ลมหายใจเป็นเครื่องมือที่เรียกว่า “อานาปานสติภาวนา” เป็นวิธีการภาวนาที่อบรมจิตใจให้เกิดความสงบภายใน ทำให้รู้เท่าทันความจริงเห็นความเป็นอนิจจังของสิ่งทั้งหลาย นั่นคือเป็นวิธีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การใช้การปฏิบัติธรรมด้านจิตตภาวนา คือการฝึกฝนจิตใจอย่างจริงจัง แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา^{๗๘} ที่แม่ชีศันสนีย์ได้นำมาใช้ในการพัฒนาเพื่อพัฒนาฝึกอบรมจิตใจ

ในความหมายการนำธรรมะมาใช้ในการดำเนินชีวิต

ในความหมาย การนำเอาธรรมมาปฏิบัติ เอาธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต ทำการงานหรือคือการนำเอาธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริงนั่นเอง^{๗๙} สำหรับความหมายของการปฏิบัติธรรมในข้อนี้แม่ชีศันสนีย์ ได้ให้ความสำคัญและนำมาใช้เป็นหลักในการพัฒนาตัวท่านและการพัฒนาสตรี ท่านใช้ “การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม” ท่านกล่าวว่า “สุขแท้มีแต่ในงานการทำงานคือการปฏิบัติธรรม” นำให้มีสวรรค์ในทุกอริยาบท ที่มีความรู้ตัวทั่วพร้อมกำกับอยู่และเป็นปฎิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ^{๘๐} คือการทำงานทุกชนิดที่จิตว่างจากกิเลส การทำจิตให้เจริญขณะทำงาน ซึ่งการปฏิบัติธรรมในความหมายนี้ คือ การปฏิบัติธรรมนั้นต้องมีตลอดเวลาเพราะเราทุกคนมีหน้าที่ต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงามและเป็นประโยชน์ นั่นเอง

๓) โดยการเข้าถึงพระรัตนตรัยและเป็นอุบาสิกา

อุบาสิกา หมายถึง สตรีผู้หนึ่งใกล้พระรัตนตรัย เป็น ๑ ในพุทธบริษัท ๔ มีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธศาสนาด้วย การเป็นผู้สนับสนุนพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ได้ในเรื่องของการ

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, หน้า ๓๔๕ – ๓๔๗.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔.), หน้า ๓๓ – ๓๗.

^{๗๘} พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก, “ภิกษุณีกับการบรรลุมรรค”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.), หน้า ๙๘ - ๑๐๐.

^{๗๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**, หน้า ๓๓ – ๓๗.

^{๘๐} วรทัศน์ วัชรสี, **แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ**, หน้า ๘๘.

อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ แล้วยังทำหน้าที่ในการปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการรักษาศีล ๕ หรืออุโบสถศีล การปฏิบัติธรรมด้วยหลัก ทาน ศีล ภาวนา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา และการปฏิบัติภาวนาด้วย สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ได้ใช้หลักการนี้ในการพัฒนาสตรีจะเห็นได้จากการทำงาน โครงการต่าง ๆ ในการส่งเสริมให้สตรีหรือผู้สนใจที่เข้าไปเยี่ยมชมหรือปฏิบัติธรรมได้มีโอกาสบำเพ็ญทานและการปฏิบัติภาวนาในการทำงานในเสถียรธรรมสถาน สำหรับเรื่องการทำเพ็ญทานท่านถือว่าเป็น ๑ ในบุญกิริยา ๑๐ คือการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้ทำบุญเพื่อเป็นการสนับสนุนการทำงานทางสังคมของท่าน หรือด้านการปฏิบัติภาวนาท่านก็ได้ใช้ในงานโครงการต่าง ๆ การภาวนากับการทำงานศิลปะ และอื่น ๆ เป็นการภาวนากับปฏิบัติ สำหรับเรื่องศีลท่านท่านให้ถือปฏิบัติเป็นวินัยของการดำเนินชีวิต ศีลเป็นข้อปฏิบัติเป็นการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน

๒. การวิเคราะห์ จุดต่าง

๒.๑ การสอนธรรมะด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การใช้งานศิลปะ การใช้ดนตรี การภาวนากับการนวด การเล่นโยคะ ปรินชาธรรมต่าง ๆ การใช้หลักธรรมคำสอนด้วยคำพูดที่เข้าใจง่าย การทำงานโครงการต่าง ๆ และอื่น ๆ เป็นการสอนที่ไม่พบในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อาจวิเคราะห์ได้ว่าแม่ชีคันสนีย์ ได้พยายามประยุกต์ธรรมะเข้าในกิจกรรมการดำเนินชีวิตต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเข้าใจได้ฝึกปฏิบัติ และสามารถนำไปใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน

การภาวนากับการทำงานศิลปะ เช่น การทำผ้าปาติค การจัดดอกไม้ และอื่น ๆ หลักธรรมสำคัญที่ต้องการสอนคือ อธิปไตย ๔ การทำงานไม่ว่างงานใดหากเริ่มต้นด้วยความรักที่จะทำงานนั้นจะทำให้มี ความเพียร มีจิตจดจ่อ และการใคร่ครวญ เพื่อปรับปรุงงาน ผลของงานที่ทำด้วยอธิปไตย ๔ จะออกมาดี การที่แม่ชีคันสนีย์ เลือกใช้งานศิลปะสอนหลักธรรมนี้เนื่องจากจะทำให้เห็นผลชัดเจน เช่นเมื่อจิตมีติดหนึดต้องการทำงานให้ผลออกมาสวยงาม การแสดงออกทางกรกระทำและอารมณ์ก็จะเป็นไปด้วยความหมกมุ่นและขุ่นมัวผลของงานย่อมไม่ดี แต่หากทำงานด้วยพื้นฐานของฉันทะ การทำงานก็ทำด้วยความเพียรที่ถูกต้องและมองผลของงานตามเหตุปัจจัยที่ได้กระทำ และมีความสุขที่ได้ทำงานนั้น และผลงานก็ออกมาสวยงาม

การใช้ดนตรีประกอบการภาวนา เช่น การใช้เสียงดนตรีประกอบการอ่านบทธรรมในการเดินจงกรม การใช้เสียงเพลงภาวนากับการกล่อมลูก กับกรนวด ฯ เสียงเพลงสามารถสร้างความเบิกบาน การผ่อนคลาย ความสงบ ฯ เมื่อนำมาใช้ประกอบการภาวนาต่าง ๆ ก็จะทำให้จิตนุ่มนวลเข้าสู่สมาธิง่ายขึ้น

การเล่นโยคะ เป็นการออกกำลังกายเพื่อผ่อนคลายความปวดเมื่อย ได้เปลี่ยนอิริยาบถจากการปฏิบัติธรรม การเล่นโยคะถ้าได้ฝึกอย่างสม่ำเสมอจะเป็นการพัฒนาจิตใจด้วยการจดจ่อกับการเคลื่อนไหวของร่างกายและยังทำให้มีสุขภาพที่ดีอีกด้วย

ปริศนาธรรม ซึ่งจะมีรายล้อมทั่วเสถียรธรรมสถาน เช่น บ้านดิน - สอนธรรมหลายอย่าง เช่น ชีวิตมาจากดินและวันหนึ่งชีวิตก็กลับสู่ดิน ต้นไม้ - ได้สอนธรรมแก่เราเช่น ต้นไม้ทำหน้าที่โดยไม่เลือกปฏิบัติ ต้นไม้จะให้ร่มเงากับทุกคนไม่ว่าผู้นั้นเป็นใครก็ตาม และอื่น ๆ ปริศนาธรรมนี้ดูเหมือนว่า แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ต้องการสอนให้เราใช้ประโยชน์ต่อสิ่งรอบด้านที่จะเข้าถึงธรรม สิ่งต่าง ๆ สามารถสอนธรรมแก่เราได้

การใช้หลักธรรมคำสอนที่เข้าใจง่าย เช่น คนข้างหน้าคือคนพิเศษสำหรับเรา เมื่อเรามีความคิดเช่นนี้ เราก็จะไม่ทำให้คนข้างหน้าทุกข์เพราะเราและเราจะช่วยให้เขาพ้นทุกข์ นั่นคือการสอนหลักธรรม “โอวาทปาฏิโมกข์” นั่นเอง และอื่น ๆ

การทำงานโครงการต่าง ๆ โดยใช้หลักพุทธธรรม การทำงานของแม่ชีศันสนีย์ ที่ท่านกล่าวว่าทำเพราะความกตัญญูต่อพระธรรมต่อครูอาจารย์ งานโครงการต่าง ๆ เป็นงานช่วยเหลือสังคม เช่น โครงการบ้านสายสัมพันธ์ เป็นงานช่วยเหลือสตรีที่ถูกทำทารุณกรรมทางเพศหรือไม่พร้อมจะมีบุตร โครงการจิตประภัสสร เป็นการสร้างครอบครัวที่มีสัมมาทิฐิและมีความเข้มแข็งด้านใน โครงการสาวิกาสิกขาลัย เพื่อให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา หรือ โครงการการปฏิบัติธรรม เพื่อการฝึกฝนให้อยู่กับปัจจุบันขณะและเห็นว่าเวลาในปัจจุบันขณะเป็นเวลาที่ดีที่สุดและอื่น ๆ

อาจวิเคราะห์ได้ว่า แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ได้พยายามนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์สอนในกิจกรรมต่าง ๆ ของชีวิต เพื่อความเข้าใจได้โดยง่ายและผู้สนใจได้ทดลองปฏิบัติจริงจึงเป็นสิ่งที่ผู้ต้องการปฏิบัติสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตหรือการทำงานอาชีพได้

๒.๒ โดยการอุปสมบทเป็นสามเณรี - ภิกษุณี

ภิกษุณี คือ พระผู้หญิงหรือสตรีที่บวชในพระพุทธศาสนากายเถรวาท รักษาศีล ๓๑๑ ข้อ ส่วนสามเณรี หมายถึง สามเณรผู้หญิง ถือสิกขาบท ๑๐ เหมือนสามเณร การที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้สตรีได้บวชเรียนนั้นถือเป็นการยกย่องและรับรองความเสมอภาคระหว่างสตรีและบุรุษ แต่ในปัจจุบันตามหลักพระธรรมวินัยไม่สามารถบวชภิกษุณีได้เนื่องจากการขาดสัญญาอุปชฌาย์ของภิกษุณี

ดูเหมือนว่า แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาสตรีด้วยวิธีนี้ แม้ในช่วงเวลาหนึ่งที่ได้มีการเรียกร้องสิทธิความเสมอภาคของสตรีและการบวชเป็นภิกษุณีที่ต้องการให้คณะสงฆ์ไทยยอมรับนั้น แม่ชีศันสนีย์ ในฐานะของนักบวชหญิงและทำงานเพื่อพัฒนาสตรีก็ไม่ได้ออกมาแสดงความเห็นสนับสนุนหรือเรียกร้องสิทธิแต่ประการใด อาจวิเคราะห์ได้ว่าท่านไม่ได้ให้ความสำคัญกับตำแหน่งทางสังคมซึ่งเป็นสิ่งสมมุติ แต่ท่านให้ความสำคัญกับการทำหน้าที่ที่จะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์แม่ชีศันสนีย์ ซึ่งขอกกล่าวโดยสรุปคือ ท่านทำหน้าที่โดยสมมุติไม่ว่าจะในฐานะ แม่ชี คุณยายของเด็ก ๆ ที่ปรึกษาของรัฐบาล ฯ ท่านทำหน้าที่ตามบทบาทนั้น ๆ และได้เรียนรู้เพื่อที่จะลดตัวตนให้งานนั้นสำเร็จและมีชีวิตที่ไม่ทุกข์ ท่านกล่าวว่าท่านให้ความสำคัญกับ

ความสำเร็จด้านในไม่ใช่จากภายนอกเช่นการยอมรับของผู้อื่นหรือสังคม ท่านกล่าวว่าเป้าหมายของชาวพุทธคือการใช้พระพุทธศาสนาให้ศักดิ์สิทธิ์นั่นคือ การมีนิพพานเป็นเป้าหมายในปัจจุบันขณะ

๔.๗.๓ การเปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต กับ การพัฒนาตามหลักการทั่วไป

การเปรียบเทียบการพัฒนาสตรีตามทัศนะของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต กับ การพัฒนาตามหลักการทั่วไป นั้น จะเป็นการวิเคราะห์ทั้งในจุดร่วมและจุดต่าง คือ

๑. การวิเคราะห์ จุดร่วม

๑.๑ การพัฒนามนุษย์ตามหลักการทั่วไปที่ประสบความสำเร็จสูงสุดคือความสามารถในการนำศักยภาพของมนุษย์มาใช้อย่างเต็มที่ แม้การพัฒนาดังกล่าวจะเป็นการพัฒนาความรู้ความสามารถในการทำงานอาชีพก็ตามแต่ก็ใช้หลักการเดียวกัน คือการประสบความสำเร็จสูงสุดในการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต คือ การพัฒนาให้สตรีมีจิตที่รู้ตื่นและเบิกบานในขณะที่ทำหน้าที่ตามบทบาทที่ได้รับ และสามารถใช้อย่างสมมุติเพื่อเข้าสู่วิมุตติการใช้ชีวิตที่ไม่ทุกข์ มีอิสรภาพ และเป็นประโยชน์ นั่นคือเป็นการใช้ศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ในทางธรรม

๑.๒ การทำงานของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ท่านมักจะสร้างชุมชนสร้างสังคมในการทำงานเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็น และอื่น ๆ เช่นการสร้างวงศาคณาญาติในโครงการจิตประภัสสร ก็ด้วยจุดประสงค์ข้างต้น โดยการนำบุคคลในหลายสาขาวิชาชีพเช่น นักดนตรี นักกายภาพ คุณหมอ พยาบาล ครู นักเขียนบทความดี ๆ หรือคุณแม่ ฯลฯ มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการสร้างเด็กให้เป็นอริยะและสร้างครอบครัวที่มีสัมมาทิฐิ อาจกล่าวได้ว่าแม่ชีศันสนีย์ ใช้หลักการ “การจัดการความรู้” (Knowledge Management) ซึ่งมีหลักการคือเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล (รวมถึงประสบการณ์) และที่อยู่ในเอกสาร มาพัฒนาเป็นระบบเพื่อให้ทุกคนในองค์กรได้เข้าถึงความรู้นำไปพัฒนาตน และพัฒนางาน และการสร้างเสถียรธรรมสถานนั้น แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ต้องการสร้าง “ชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติ” และมีเป้าหมายเพื่อ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุข และพันทุกข์ร่วมกัน” ซึ่งนอกจากท่านจะให้ความสำคัญกับการศึกษาอันมีความหมายเกี่ยวกับการพัฒนาตนแล้ว ท่านยังเน้นการสร้างชุมชนหรือสังคมในการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน เปรียบเหมือนการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ มีการจัดการความรู้ เพื่อให้ทุกคนสามารถเข้าถึงความรู้และนำไปใช้ประโยชน์กับตนเอง ครอบครัว และสังคมที่แวดล้อมตน

๒. การวิเคราะห์ จุดต่าง

การพัฒนาสตรีของ แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุด เป็นการพัฒนาคุณสมบัติที่อยู่ภายในตัวบุคคลเป็นการพัฒนาคุณธรรม พัฒนาจิตวิญญาณ เพื่อการมีชีวิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์ ซึ่งต่างจากการพัฒนามนุษย์ตามหลักการทั่วไป ที่พัฒนามนุษย์ด้วยการมองมนุษย์ว่าเป็นทุน เป็นเครื่องมือ เป็นปัจจัย การพัฒนาเป็นการเพิ่มพูนทักษะความรู้ความสามารถเพื่อการทำงาน เพื่อให้เป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์แก่องค์กร ทำให้องค์กรมีผลกำไรบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ วิธีการพัฒนาสตรีของแม่ชีคັນสนีย์ นั้น ท่านใช้หลายวิธี คือ การสอนหลักธรรมโดยใช้หลักไตรสิกขา การภาวนากับการทำงาน การใช้สิ่งรอบตัวสอนธรรม และอื่น ๆ ส่วนการพัฒนาตามหลักการทั่วไปนั้น ใช้วิธีการฝึกอบรมในการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถ เน้นการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้

การพัฒนามนุษย์หากมีการพัฒนาทั้งด้านในคือจิตวิญญาณ และด้านนอกคือทักษะความรู้ความสามารถ ก็จะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพราะเขาจะเป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์ต่อองค์กรแล้ว เขาก็จะดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข รู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต จนมีชีวิตที่มีอิสรภาพ มีชีวิตที่ก่อปรด้วยความดีความงามและเป็นประโยชน์ต่อสังคมและพระพุทธศาสนา

๔.๘ การประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะแม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุด มาใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุด มีปณิธานเช่นเดียวกับท่านอาจารย์พุทธทาส คือ การทำให้ "โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา" คำว่าโลกนี้มีธรรมะเป็นมารดาหมายความว่า คือการทำให้ใจของทุกคนไม่ว่าผู้ใหญ่ ผู้หญิง ผู้ชาย มีศีลวิอะไรก็ตาม ไม่ว่าจะอยู่ในศาสนาใด เป็นนักบวชหรือฆราวาส จะอยู่ในเครื่องแบบใด อยู่ในความเชื่อและวัฒนธรรมใดก็ตาม ให้มีธรรมะในจิตใจเพื่อความมอองงามทางจิตวิญญาณ และความมอองงามนี้จะนำมาซึ่งสันติภาพโลกในที่สุด และการทำให้ "โลกนี้มีธรรมเป็นมารดาคือสาวิกาสิกขาลัษ" โครงการสาวิกาสิกขาลัษเป็นโครงการการศึกษาการพัฒนาสตรีซึ่งไม่ได้มีความหมายเพียงหลักสูตรปริญญาโทที่กำลังจะเปิดสอนเท่านั้น แต่เป็นการทำงานทั้งหมดของเสถียรธรรมสถาน นั่นคือทุกกิจกรรมของชีวิตสามารถเป็นการศึกษาเป็นการพัฒนาตนเป็นการเจริญจิตคือการทำให้ "โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา" นั้นเอง

ผู้ทำวิจัยมีความเห็นว่า หากนำเอาปณิธานของแม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุด และ ท่านอาจารย์พุทธทาส ในการทำให้ "โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา" มาประยุกต์ใช้ในสังคมไทย โดยการทำให้ผู้คนในสังคมไทยมีธรรมะเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงจิตใจให้เจริญองงามเพื่อการทำให้สังคมมีสันติสุข คุณธรรมพื้นฐานที่ควรสร้างให้มีในจิตใจของผู้คนคือ ความกตัญญู เป็นความกตัญญูที่มีต่อทุกสรรพสิ่ง เพราะทุกสรรพสิ่งมีคุณแก่เราทั้งสิ้น เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ ต้นไม้ แม่น้ำ ลำคลอง โด่

เก้าอี้ สัตว์เลี้ยง สิ่งใด ๆ ที่ทำให้เรามีเราในวันนี้ และร่างกายของเราเอง เป็นต้น หากผู้คนในสังคมมีความกตัญญูก็จะมี การดำเนินชีวิตด้วยการไม่ทำร้ายหรือใช้ความรุนแรงต่อกัน จะดำเนินชีวิตด้วยความรัก ความเมตตา คือมีพรหมวิหาร ๔ หรือธรรมประจำใจอันประเสริฐในวิถีชีวิตนั่นเอง นอกจากนี้ยังควรส่งเสริมให้การปฏิบัติธรรมกับการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำงานประกอบอาชีพให้เป็นเรื่องเดียวกัน ใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรมซึ่งจะได้ใช้สติปัญญาพิจารณาทุกสิ่งที่ผ่านเข้ามา เป็นการฝึกการทำงานด้วยจิตที่รู้ตื่น และเบิกบาน เกิดความสุขในการทำงาน การทำงานที่ได้เจริญจิตนั้นย่อมเป็นกุศลและจะเป็นประโยชน์ต่อตนเองต่อผู้อื่น และต่อสังคม อีกด้วย และการใช้การทำงานและกิจวัตรประจำวันเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมน่าจะเป็นสิ่งที่เหมาะแก่คนในสังคมยุคปัจจุบันที่มีเวลาไม่มากนัก เนื่องจากหน้าที่ความรับผิดชอบต่อการงานและครอบครัว แต่หากมีผู้ต้องการบำเพ็ญเพียรทางจิตแบบเข้มข้นหรือการบำเพ็ญสมาธิเพื่อความหลุดพ้น ก็น่าจะเป็นการดียิ่งขึ้นไปอีก

หลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาชีวิตของคนในสังคมที่แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ใช้หลักธรรมตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ทาน ศีล ภาวนา หรือหลักไตรสิกขาก็ได้เช่นกัน เพียงแต่ ทาน ศีล ภาวนา เป็นแนวทางปฏิบัติในระบบของมรรคเช่นกันแต่เหมาะแก่คฤหัสถ์หรือชาวบ้านมากกว่า ความหมายของการบำเพ็ญทานที่มีจุดประสงค์เพื่ออุทิศพระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย ๔ นั้นเป็นการช่วยขัดเกลาความเห็นแก่ตัว ความติดยึดในวัตถุ การแบ่งปันนี้เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและสังคม การรักษาศีล เป็นการลด ละ เลิก ความชั่ว ไม่เบียดเบียนใคร เป็นการบ่มเพาะความดีงามและพัฒนาตน สำหรับการภาวนา เป็นการพัฒนาจิตใจและปัญญาเพื่อความสงบเย็นและเป็นประโยชน์ สำหรับการภาวนานั้น แม่ชีศันสนีย์ ให้มืออยู่ในทุกการกระทำในทุกกิจกรรมของชีวิต เช่น การทำงานอาชีพ การทำงานศิลปะ ฯ ควรทำด้วยอิทธิบาท ๔ การปฏิสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง ก็ปฏิบัติกับบุคคลนั้นเช่นคนพิเศษสำหรับเรา กล่าวคือ เป็นการนำเอาประมวลคำสอนของพระพุทธองค์ที่เป็นหลักใหญ่ ๓ ข้อหรือ โอวาทปาฏิโมกข์ คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การกระทำแต่ความดี และการทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ มาใช้ในการดำเนินชีวิต การเห็นคุณค่าของเวลาไม่ปล่อยให้ผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ และหากมีปัญหา ความวุ่นวายใจ สิ่งที่ทำให้จิตใจของเราไม่สงบความคิดสับสน ก็ให้เรากลับมาใช้ลมหายใจแห่งสติคือการใช้สติจดจ่ออยู่กับลมหายใจเข้าและออก จิตของเราจะสงบขึ้นและก็จะเกิดปัญญาขึ้นได้ อีกทั้งการใช้สิ่งรอบตัวเป็นสิ่งสอนธรรมเช่น ต้นไม้พิจารณาการทำหน้าที่ของตนไม่ว่าทำหน้าที่โดยไม่เลือกปฏิบัติ การให้ร่มเงาโดยไม่เลือกว่าผู้นั้นจะเป็นใคร และนอกจากนี้การทำงานของแม่ชีศันสนีย์ยังมีมิติเพื่อสังคมเป็นสำคัญ เช่นงานโครงการต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นตัวอย่างที่ดีแก่คนในสังคมที่จะใช้ชีวิตด้วยความสงบเย็นจากการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา และยังคงใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมและพระพุทธศาสนา ในการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในสังคมหรือส่งเสริมการทำงานขององค์กรเพื่อสังคม พัฒนาตนสร้างครอบครัวที่มีสัมมาทิฐิและมีความเข้มแข็งภายในเพื่อความเข้มแข็งของสังคมและบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมต่อไป

เนื่องจากสังคมยังให้โอกาสการเรียนรู้การปฏิบัติธรรมแก่ผู้หญิงน้อย ดังนั้นการประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแมชีตันสนีย์ เสถียรสุด มาใช้ในสังคมไทย ควรให้ความสำคัญและโอกาสแก่ผู้หญิงให้มาก เนื่องจากผู้หญิงในฐานะเพศแม่และเป็นแม่ของทั้งหญิงและชาย และลักษณะที่โดดเด่นของผู้หญิงคือเป็นผู้ที่มีความรักความเอื้ออาทร ดังนั้นหากผู้หญิงหนึ่งคนได้รับการพัฒนาสติปัญญาก็เปรียบเหมือนได้ครอบครัวที่ได้รับการพัฒนาสติปัญญาไปอีกอย่างน้อยหนึ่งครอบครัว

จากที่กล่าวข้างต้นถึงความสำคัญของการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” หรือการที่ทำให้ผู้คนมีธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงจิตใจ และกล่าวถึงหลักธรรมต่าง ๆ ที่ควรปลูกฝังให้มืออยู่ในใจเป็นคุณธรรมประจำใจนั้น การดำเนินการให้เป็นรูปธรรมผู้วิจัยมีความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ คือ

๑) การสร้างความตระหนักถึงความสำคัญในการนำธรรมะกลับมาสู่จิตใจของผู้คนในสังคม โดยการชี้ให้เห็นโทษภัยของการขาดธรรมะในวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม เช่นการทำให้เกิด “ความขัดแย้ง” อันนำไปสู่ “ความรุนแรง” เช่น เหตุการณ์ ๙๑๑ ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา สถานการณ์ความไม่สงบใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย หรือการปฏิวัติรัฐประหารเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๕๙ และอื่น ๆ

หรือการขาดจริยธรรมในสังคมบริโภคด้วยการสร้างสิ่งปรนเปรอให้กับมนุษย์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความสัมพันธ์ของมนุษย์และธรรมชาติจึงอยู่ในลักษณะที่ทำลายซึ่งกันและกัน มนุษย์อยู่ในลักษณะที่เอาเปรียบและทำลายธรรมชาติมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เกินจำเป็นหรือผลผลิตของเสียกลับสู่ธรรมชาติ ธรรมชาติเองก็เบียดเบียนและลงโทษมนุษย์ตอบแทน ไม่ว่าจะเป็นโดยการเกิดเหตุการณ์วิปริตในธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์เรือนกระจก (Greengouse Effect) เป็นต้น

หากผู้คนในสังคมมีความกตัญญูเป็นหลักธรรมประจำใจ ความกตัญญูนี้เป็นความกตัญญูต่อทุกสรรพสิ่งคือเป็นการมีความรัก ความเมตตา หรือพรหมวิหาร ๔ ในวิถีชีวิตนั้นคือ หลักความประพฤติอันประเสริฐบริสุทธิ์ ความรุนแรงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม และการขโมยเอาเปรียบธรรมชาติอันนำไปสู่เหตุการณ์วิปริตทางธรรมชาติต่าง ๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น รัฐบาลต้องให้การสนับสนุนส่งเสริมโดยการให้ความสำคัญและลงมือกระทำ ในการสร้างความตระหนักผู้รู้คือตระหนักผู้ธรรมะในจิตใจผู้คน สร้างให้ผู้คนเห็นถึงความจำเป็นที่ต้องนำธรรมะกลับมาอยู่ในจิตใจของตน โดยการใช้สื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ เว็บไซต์ และอื่น ๆ มีรายการธรรมะที่จัดทำอย่างน่าสนใจถ่ายทอดทางโทรทัศน์ในช่วงเวลาที่มีผู้ชมจำนวนมากที่สุด (Prime Time) ทุกวัน การสอดแทรกหลักธรรมคำสอนด้วยการใช้คำพูดที่เข้าใจง่ายและน่าสนใจในแต่ละช่วงเวลาการถ่ายทอดออกอากาศ เพื่อให้ผู้ชมได้ค่อย ๆ ซึมซับธรรมะเพื่อการขัดเกลาจิตใจ เช่นเดียวกับการใช้สื่อวิทยุ และสำหรับเว็บไซต์ควรทำเว็บไซต์ธรรมะและสามารถลิงค์กับเว็บไซต์ดัง ๆ ที่มี

คนใช้จำนวนมาก ๆ ได้ เพื่อที่จะได้กลุ่มคนออนไลน์อีกกลุ่มที่จะได้รู้จักและศึกษารรณะเพิ่มขึ้นอีกกลุ่มหนึ่งด้วย

๒) การสร้างสำนักสาธารณะหรือความรับผิดชอบสากลมีจิตที่มุ่งประโยชน์เพื่อผู้อื่นเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เสนอแก่สาธารณะชนโดย ท่านทะไล ลามะ เป็นสิ่งที่ควรสร้างให้มีขึ้นอย่างเป็นทางการ จิตที่มุ่งประโยชน์ผู้อื่นนี้อยู่บนพื้นฐานของความรัก ความเมตตา กรุณา การให้อภัย และการอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลาย คือ “ทุก ๆ ชาติก็อิงอาศัยชาติอื่น แม้แต่ชาติที่มีข้อพิพาทกันก็ต้องร่วมมือในการใช้ทรัพยากรโลก มนุษย์ทั้งหลายทั้งในชุมชนโลกและครอบครัว จำต้องสามัคคีและร่วมมือกันบนฐานของการเคารพซึ่งกันและกัน แนวคิดเรื่องการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น จึงมีความสำคัญอย่างมาก”^{๘๑}

ตัวอย่างเช่น การเกิดช่องโหว่ของชั้นโอโซนในเขตประเทศออสเตรเลียอันทำให้ชาวออสเตรเลียเป็นมะเร็งผิวหนังมากที่สุดในโลกนั้น มีสาเหตุมาจากการใช้สารคลอโรฟลูโอโรคาร์บอน (Chlorofluorocarbon- CFCs) เป็นสารสังเคราะห์ที่ใช้ในภาคอุตสาหกรรม หรือการเผาไหม้ของเชื้อเพลิง เป็นต้น แต่สาเหตุไม่ได้มาจากประเทศออสเตรเลียเพียงประเทศเดียวแต่เป็นผลร่วมกันของการใช้สารดังกล่าวของทุกประเทศ แต่ปัญหาใหญ่นั้นไปเกิดกับประเทศออสเตรเลีย และปัญหาภาวะโลกร้อนที่กำลังแสดงผลต่อคนทั้งโลกหากทุกคนไม่ให้ความร่วมมือในการแก้ปัญหาอย่างจริงจัง หากปัญหาได้แสดงผลนั้นนั่นคือการสูญเสียบางอย่างใหญ่หลวงที่ไม่อาจประเมินได้ทั้งชีวิตทรัพย์สิน ๙

๓) การสร้างค่านิยมใหม่ในสังคมในการยกย่องชื่นชมคนดีมีคุณธรรมและทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม แทนการให้ความสำคัญแก่ผู้มีทรัพย์สินเงินทองหรือการนิยมชมชอบคนเก่งมีความสามารถเพียงอย่างเดียว แต่บุคคลเหล่านี้อาจไม่ได้ใช้โอกาสของตนที่มีอยู่ในการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม และอาจกลับใช้โอกาสดังกล่าวเป็นการเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นหาประโยชน์ใส่ตน การสร้างค่านิยมและทัศนคติที่ถูกต้องนี้ด้วยการรณรงค์ การประชาสัมพันธ์ การให้เกียรติยกย่องแก่ผู้ทำดีเป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม ผู้นำประเทศ ผู้นำองค์กรต่าง ๆ ผู้นำครอบครัว ๙ จะต้องประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป

^{๘๑} The Dalai Lama, “Cultivateing Altruism.” **Engaged Buddhist Reader**, ed. By Arnold Kotler, (Berkeley : Parallax Press, 1996), p. 3. (อ้างใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรธนา), ประเด็นโต้แย้ง : พระพุทธศาสนามีแนวคิดเชิงสังคัมหรือไม่ ?, วารสาร บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๔๙) : ๕๙.)

๔) การทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” หรือการทำให้ธรรมะกลับมาอยู่ในจิตใจผู้คนนั้น เป็นสิ่งที่ต้องลงมือกระทำอย่างจริงจังและทันที และเนื่องด้วยเยาวชนเป็นกำลังที่สำคัญและมีค่ายิ่งแก่สังคม ดังนั้นพระพุทธรศาสนาจึงควรบรรจุเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอนในทุกภาคการศึกษาตั้งแต่หลักสูตรประถมจนถึงระดับมัธยม คือเป็นการสร้างให้เด็กเป็นอริยะหรือการสร้างให้เด็กเป็นคนประเสริฐ เป็นคนดี เมื่อเด็กเป็นคนดีก็ย่อมจะเป็นคนเก่งตามมาเพราะคนดีจะเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรมีความพยายามอดทนในการที่จะทำกิจใด ๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี การสร้างให้เด็กเป็นคนดีแล้วเราจะได้คนทั้งดีและเก่งมาช่วยเหลือสังคมในที่สุดนั่นเอง นอกจากนี้เรายังควรนำวิธีการเรียนการสอนของโรงเรียนวิถียุทธมาประยุกต์ใช้ในโรงเรียนทั่วไป เช่น การภาวนาอยู่กับลมหายใจหรือการทำสมาธิเมื่อเริ่มเรียนวิชาใหม่ เพื่อให้เด็กได้พักตั้งสติพร้อมรับวิชาการใหม่เป็นต้น และสำหรับโรงเรียนวิถียุทธควรมีแผน มีนโยบาย ในการเพิ่มจำนวนให้มากขึ้นทุก ๆ ปี มีเป้าหมายที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ตลอดจนรัฐจะต้องมีแผนในการพัฒนาบุคลากรของรัฐให้พร้อมรองรับการดำเนินการดังกล่าว

๕) การใช้เทคโนโลยีในการเผยแผ่ธรรมะ การสร้างซอฟต์แวร์ที่สนับสนุนเว็บไซต์ในการเก็บองค์ความรู้ต่าง ๆ ของแม่ชีศันสนีย์ เข้าไว้ใน Server เมื่อมีผู้สนใจศึกษาหรือต้องการฟังคำสอนของท่านก็สามารถเข้าไปศึกษาหรือฟังธรรมได้ หรืออาจชมการแสดงธรรมของท่านที่กำลังถ่ายทอดสดได้ และการถ่ายทอดการแสดงธรรมนั้นก็จะถูกบันทึกไว้ใน Server ผู้ที่สนใจสามารถเข้าไปเปิดชมได้ตลอดเวลาและได้ทั่วโลกจัดว่าเป็นการศึกษาทางไกลอีกด้วย นั่นคือผู้คนไม่ว่าจากมุมใดของโลกสามารถใช้เทคโนโลยีนี้ในการศึกษาพัฒนาตนเองได้ ผู้คนทั่วโลกสามารถที่จะเข้าถึงข้อมูลหรือธรรมะที่ท่านสอนแล้วนำไปปฏิบัติพัฒนาตนยกระดับจิตใจให้มีความทุกข์ลดลงได้

ธรรมะที่แม่ชีศันสนีย์ เสดียรสุด สอนนั้นถือว่าเป็นธรรมะร่วมสมัย ท่านมีการใช้งานศิลปะในการสอนธรรมะคือ อิทธิบาท ๔ เช่น การจัดดอกไม้ ที่ท่านเปรียบว่า “ดอกไม้จัดใจใจจัดดอกไม้” คือถ้าหากทำงานด้วยฉันทะมีใจรักในงานที่ทำแล้วดอกไม้ที่จัดออกมาก็จะสวยงามหรือการใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม การใช้ทุกกิจกรรมของชีวิตเป็นการพัฒนาตนเป็นการใช้สติปัญญาพิจารณาทุกสิ่งที่ผ่านมาเป็นการฝึกการทำงานหรือทำกิจกรรมอย่างรู้ตื่นและเบิกบาน เกิดความสุข ถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่จากการงาน การงานกิจวัตรประจำวันเป็นเรื่องเดียวกับการปฏิบัติธรรมนั้น ถือว่าเหมาะกับคนในสังคมยุคปัจจุบันที่มีหน้าที่การงานรัดตัวมีการแข่งขันสูง และยังความรับผิดชอบต่อครอบครัวอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีการสอนธรรมะแบบประยุกต์อื่น ๆ ซึ่งองค์ความรู้ที่มีคุณค่าเหล่านั้นน่าจะมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้ต้องการฝึกพัฒนาตนสำหรับผู้ที่สามารถใช้เทคโนโลยีดังกล่าวแต่อาจไม่มีโอกาสได้ไปฝึกฝนพัฒนาตนที่เสถียรธรรมสถาน

นอกจากนี้งานโครงการต่าง ๆ จำนวนมากที่แม่ชีศันสนีย์ เสดียรสุด ได้ทำ หากให้โอกาสผู้สนใจได้เข้าถึงข้อมูลก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งเช่นกัน ตัวอย่างเช่นโครงการสาวิกาสิกขาลัย เป็นโครงการที่จัดตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมการบรรลุธรรม นั่นคือการมีชีวิตที่สงบเย็นและเป็น

ประโยชน์โดยการพัฒนาตนให้พันทุกซ์ เพื่อสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขพันทุกซ์ร่วมกันนั้น หากทำให้ผู้คนจำนวนมากสามารถเข้าถึงข้อมูลและได้พัฒนาตนแล้วความสงบสุขย่อมมีในสังคมไทย และขยายถึงสังคมโลกอีกด้วย หรือจะเป็นโครงการจิตประภัสสรก็เช่นกันในการสร้างครอบครัวที่มีสัมมาทิฐิ หากมีครอบครัวที่มีสัมมาทิฐิจำนวนมากขึ้น ๆ สังคมย่อมมีสันติสุขเช่นกัน

๖) รัฐบาลควรมีนโยบายในการสนับสนุนการทำงานของเสถียรธรรมสถานและสถานที่ทำงานเพื่อสังคมอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านงบประมาณที่ใช้ในการทำงาน การอำนวยความสะดวกในการทำงาน การจัดตั้งองค์กรหรือหน่วยงานเพื่อช่วยประสานงาน สนับสนุน ส่งเสริม การร่วมกันทำงานออกนโยบายกับทางเสถียรธรรมสถานหรือหน่วยงานที่ทำงานเพื่อสังคมนั้น ๆ เช่นการเพิ่มการเรียนการสอนวิชาพุทธศาสนาในหลักสูตรตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาถึงชั้นมัธยมศึกษา การรณรงค์การสร้างค่านิยมการสร้างทัศนคติที่ถูกต้องแก่สังคมไทย หรือการสร้างการตระหนักรู้ ในการนำธรรมะกลับมาเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงจิตใจคน และอื่น ๆ

ประโยชน์ที่ผู้วิจัยคาดว่าจะได้จากการประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มาใช้ในสังคมไทยปัจจุบันนั้น เป็นการทำให้มนุษย์ได้พัฒนาตนจนเป็นผู้มีธรรมะไม่ใช่เพียงรู้ธรรมะ ผู้มีธรรมะจะเป็นผู้ที่มีจิตใจก่อปรด้วยความรัก ความเมตตา ความกรุณา เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทำประโยชน์ให้แก่สังคม สร้างสังคมที่มีความรัก ความเมตตา อยู่ด้วยกันอย่างสงบสันติ

ในสังคมของประเทศไทยเองหรือของทั้งโลกมีความวุ่นวาย ความขัดแย้ง การก่อการร้าย การแย่งชิงทรัพยากร การแข่งขันเอาเปรียบเทียบทางด้านเศรษฐกิจ ปัญหาล้างแ้วดล้อมซึ่ง ณ ขณะนี้เป็นปัญหาที่ต้องการการแก้ไขเป็นอันดับต้น ๆ ๆ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เกิดจากน้ำมือมนุษย์เอง เกิดจากจิตใจที่ขาดความรัก ความเมตตา ความกรุณาต่อกัน ซึ่งถ้าทุก ๆ คนได้มีการพัฒนาตนได้ตามปณิธานของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต และท่านอาจารย์พุทธทาสแล้วผู้คนในสังคมจะเป็นผู้มีความรัก เมตตา กรุณา ต่อกัน มีการให้อภัย ปรรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข พันทุกซ์ และช่วยเหลือเมื่อเขาได้รับความทุกข์ โดยเป็นสิ่งที่ออกมาจากจิตใจซึ่งอยู่เหนือความเสียดลละ คนที่ได้รับการพัฒนาตนจนมีธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงใจนี้จะทำให้สังคมที่เราอยู่ก็จะเป็นสังคมที่สงบสุขสันติ และความสงบสุขสันตินี้อาจขยายวงกว้างจนกระทั่งถึงสังคมโลกให้เป็นโลกที่มีแต่ความรักความเมตตา เป็นที่ปลอดภัยไร้การเบียดเบียนมีสันติสุข

๔.๙ การวิเคราะห์การประสบความสำเร็จในการทำงานของ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด

การทำงานเพื่อสังคมของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด คือการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” เป็นการทำให้ธรรมะอยู่ในใจผู้คนโดยไม่แบ่งแยกว่าผู้นั้นจะเป็นใครก็ตาม โดยใช้การทำงานเป็นพื้นฐานการปฏิบัติธรรม การทำงานต่าง ๆ ของท่านเพื่อความเป็นประโยชน์ต่อสังคมนั้นมีพื้นฐานของการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” นั่นเอง และมีจุดมุ่งหมายคือ “การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติ มีความสุขและพันทุกข์ร่วมกัน” จึงทำให้เกิดงานโครงการต่าง ๆ ออกมามากมายโดยมีรายละเอียดของงานที่ต่างกันบ้าง แต่มีเป้าหมายเดียวกันคือการสร้างธรรมะให้มีในใจผู้คน โดยแต่ละโครงการอาจเน้นหลักธรรมที่แตกต่างกันบ้างเพื่อความเหมาะสมในการเยียวยารักษาพัฒนาจิตใจคน

การทำงานของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด อาจวิเคราะห์ได้ว่าท่านได้รับแรงบันดาลใจจากปณิธานของท่านอาจารย์พุทธทาสในการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” หรือการนำธรรมกลับมาสู่สังคมคือมาอยู่ในจิตใจของผู้คนในสังคมนั้นเอง นอกจากนี้ องค์ทะไล ลามะ ท่านได้ให้ทัศนะแก่แม่ชีคันสนีย์ ว่า “ข้าพเจ้าเชื่อว่า การศึกษาเป็นหัวใจของการบรรลุธรรม การศึกษาในที่นี้ต้องศึกษาให้เป็น ศึกษาแล้วต้องได้ผล การที่จะปฏิบัติให้ได้ผลดีนั้น เราจำเป็นต้องเข้าใจในพระธรรมเป็นอย่างดีก่อน ความศรัทธาที่ถูกต้อง ต้องเป็นศรัทธาที่ตั้งมั่นอยู่บนปัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้การศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก” จึงทำให้เกิดโครงการสาวิกาสิกขาลัยอย่างเป็นทางการซึ่งเปิดเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับปริญญาโท แต่ความหมายของสาวิกาสิกขาลัยนั้นมีความหมายที่กว้างกว่าหลักสูตรปริญญาโทที่กำลังจะเปิดสอนคือ การทำงานทั้งหมดของเสถียรธรรมสถาน หรือทุกกิจกรรมของชีวิตสามารถเป็นการศึกษาเป็นการพัฒนาตนเป็นการเจริญจิตคือ การทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา หรือสาวิกาสิกขาลัย” นั่นเอง อีกทั้งท่าน ดิษ นัท ฮันท์ ก็ให้ทัศนะแก่แม่ชีคันสนีย์ ในการส่งเสริมให้สตรีได้มีโอกาสฝึกฝนพัฒนาตนด้วยท่านเห็นว่าสตรีเป็นผู้มีศักยภาพสามารถช่วยเหลือสังคมได้มาก อันมาจากความรักความเอื้ออาทรที่เป็นลักษณะพิเศษของผู้หญิงที่จะเข้าใจช่วยเหลือ เด็ก ผู้ชาย หรือผู้หญิงด้วยกันได้เป็นอย่างดี

การทำงานเพื่อสังคม เด็ก และสตรี ของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด นั้นถือว่าประสบความสำเร็จอย่างงดงาม ได้รับการยอมรับจากทั้งภายในและต่างประเทศ ซึ่งอาจวิเคราะห์โดยใช้หลักการของนพ.ประเวศ วะสี (จากคำแนะนำของดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา) ได้คือ

๑) การใช้ธรรมะบำบัด แม่ชีคันสนีย์ มีความสามารถในการสื่อสารธรรมอย่างร่วมสมัย ท่านมีจุดเด่นในการประยุกต์องค์ความรู้ แนวคิด และวิธีการเผยแผ่พุทธธรรม ของบุคคลที่ประสบความสำเร็จ เข้ากับความรู้และประสบการณ์ของท่าน ท่านจึงสามารถสื่อสารธรรมะด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่าย มีความสวยงามของภาษา ความหมายโดนใจ ผู้ฟังมีความเห็นคล้อยตามและปรารถนาที่จะนำไปปฏิบัติให้ได้ผลจริง

๒) ธรรมชาติบำบัด สิ่งก่อสร้างในเสถียรธรรมสถานมีลักษณะเป็นธรรมชาติ เช่น บ้านดิน ซึ่งใช้เป็นซุ้มจัดดอกไม้ หรือร้านหนังสือ ฯ ยังมีงานศิลปะต่าง ๆ ทั้งการวาดภาพ การปั้น เสียงดนตรี ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้จิตใจมีความสุข และเป็นแรงจูงใจเบื้องต้นให้บุคคลหันไปสนใจธรรมะ และที่สำคัญนั่นคือมีต้นไม้หนานาพันธุ์ปลูกเขียวร่มรื่นทั่วเสถียรธรรมสถาน ทำให้ผู้คนได้สัมผัสธรรมชาติ พบความเจริญตาและก็มีใจเจริญใจ เสถียรธรรมสถานจัดเป็น “สวนศีลสวนธรรม” และเป็นสถานที่สัปปายะเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมอย่างยิ่ง

๓) ลักษณะที่เป็นชุมชนบำบัด เช่น โครงการบ้านสายสัมพันธ์ ที่สร้างชุมชนที่ให้โอกาสแม่และลูก ได้มีโอกาสยื่นหยัด เข้มแข็ง และลุกขึ้นต่อสู้และใช้ชีวิตอยู่ในสังคมอย่างปกติสุข หรือโครงการจิตประภัสสร ที่สร้างวงศาคณาญาติโดยการรวบรวมบุคคลจากหลายสาขาอาชีพ มาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเรียนรู้ร่วมกันในการสร้างครอบครัวแห่งสติ หรือเสถียรธรรมสถานก็มีเป้าหมายคือ “เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติ มีความสุขและพินทุภักข์ร่วมกัน”

และการประสบความสำเร็จของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้น ดร.ปาริชาติ สุวรรณบุบผา ได้วิเคราะห์โดยการใช้ SWOT พิจารณาจุดแข็งที่เป็นปัจจัยภายในและโอกาสที่เป็นปัจจัยภายนอกธรรมสถานนี้ ก็พบปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขความสำเร็จดังกล่าว คือ

จุดแข็งที่เป็นปัจจัยภายใน (Strength) ที่เอื้อต่อการทำงานของธรรมสถานแห่งนี้ คือ

๑) การมีเป้าหมายในการทำงานที่ชัดเจน กล่าวคือ แม่ชีของเสถียรธรรมสถาน มีพันธกิจในการทำงานเพื่อสังคม คือการเผยแผ่ธรรมะ โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อประกอบกิจกรรมใด (Outlet Work) ก็ใช้โอกาสในการทำงานนั้น “ฝึกจิต” (Inner Work) ในเรื่องความเสียสละ ความอดทนอดกลั้นและการลดตัวตน เป็นต้น เมื่อมีเป้าหมายในการทำงานที่ชัดเจน การเผยแผ่ศาสนาผ่านงานเช่นนี้จะปรากฏผลงานทั้งทางด้านความสงบทางจิตใจและทางด้านสังคมสงเคราะห์ที่ชัดเจน

๒) บทบาทและภารกิจเกี่ยวข้องกับปัญหาพื้นฐานที่สำคัญของสังคม ได้แก่ ปัญหาด้านการเรียนรู้พุทธธรรมของเด็ก ปัญหาครอบครัว ปัญหาความรุนแรงต่อเด็ก สตรี ปัญหายาเสพติด และการมีเพศสัมพันธ์ก่อนสมรสในหมู่วัยรุ่น ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ นับเป็นปัญหาเร่งด่วนและสำคัญของสังคม เมื่อแม่ชีเสถียรธรรมสถานได้มีส่วนร่วมงานด้านดังกล่าว ทำให้สังคมได้ตระหนักถึงความสำคัญของงานที่แสดงบทบาทโดยแม่ชีของเสถียรธรรมสถานเด่นชัดขึ้น

๓) มีเทคนิคและวิธีการสื่อสารธรรมอย่างร่วมสมัย แม่ชีของเสถียรธรรมสถาน โดยเฉพาะแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มีจุดเด่นในการเชื่อมโยงองค์ความรู้ แนวคิด และวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมจากประสบการณ์และความสำเร็จของบุคคลต่าง ๆ ไม่ว่าจะบุคคลผู้นั้นเป็นฆราวาส

นักวิชาการ หรือเป็นพระสงฆ์ในภิกษุสงฆ์ การบูรณาการความรู้และประสบการณ์เช่นนี้ ผนวกกับคุณสมบัติของผู้นำเสถียรธรรมสถานเอง ทำให้การสื่อสารธรรมะที่มีความลึกซึ้งในระดับหนึ่งนั้น ได้รับการถ่ายทอดด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่าย และมีสาระ “โดนใจ” ผู้ฟัง

๔) มีความพร้อมในด้านทุนทรัพย์ สถานที่ บุคคล เป็นที่ยอมรับกันว่าเสถียรธรรมสถานแห่งนี้เริ่มต้นจากทรัพย์สินส่วนบุคคล และเจตนาอันดีในการตอบแทนคุณของพระศาสนา องค์ประกอบทางด้านกายภาพเหล่านี้ เป็นข้อได้เปรียบที่มีผลต่อการทำงานของแม่ชีเสถียรธรรมสถาน

๕) ผู้นำมีความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ การมีความพร้อมในด้านทุนทรัพย์ สถานที่และบุคคล จะไม่เอื้อประโยชน์ได้ ถ้าขาดผู้นำที่มีคุณสมบัติในการบริหารจัดการงานให้เหมาะสม แม่ชีศันสนีย์ เป็นผู้ที่เคยผ่านชีวิตฆราวาส ได้ “เห็นทุกข์” มาด้วยตนเอง มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมในระดับที่พอเพียงจะสั่งสอนให้บุคคลเลื่อมใสศรัทธาได้ด้วยบุคลิกภาพและคุณสมบัติที่เคยมีประสบการณ์ผ่านงานด้านประชาสัมพันธ์ ก็เป็นสิ่งเอื้อต่อการนำพาเสถียรธรรมสถานให้โดดเด่นเป็นที่รู้จักของสังคมได้เป็นอย่างดี

๖) มีวิสัยทัศน์ในการใช้สื่อ ถึงแม้บุคคลมีผลงานมากมาย แต่ขาดการใช้เครือข่ายการสื่อสารสาธารณะ (Network of Public Communication) ผลงานก็จะเป็นที่รู้จักเท่าที่ควรจะเป็น เสถียรธรรมสถานมีความก้าวหน้าในการเผยแพร่ธรรมะและผลงานโดยผ่านนิตยสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ทำให้ผลงานของชุมชนแห่งการเรียนรู้แห่งนี้ ปรากฏสู่สังคมอย่างสม่ำเสมอเป็นการนำธรรมะไปสู่ชุมชน โดยได้ “ลูกค้า” ที่เป็นมวลชนสาธารณะครั้งละจำนวนมาก นับเป็น “กลยุทธ์” ใหม่ในการใช้สื่อเผยแพร่พุทธธรรม เป็นการประยุกต์หลักการตลาดมาเป็นแรงช่วยในการทำงานให้ได้ผลดี

๗) มีเครือข่ายการทำงานและมีอาสาสมัครงานของเสถียรธรรมสถานจะไม่สามารถรุดหน้าไปได้ด้วยดี ถ้าขาดความร่วมมือจากบุคคลในสาขาวิชาชีพต่าง ๆ แม่ชีศันสนีย์ได้ใช้คุณสมบัติและประสบการณ์ส่วนตัวในงานด้านประชาสัมพันธ์ ประสานความร่วมมือกับบุคคลต่าง ๆ ทั้งวงการศิลปิน วิทยุ โทรทัศน์ ประกอบกับความรู้ลึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมของผู้มีความพร้อม ทำให้ธรรมสถานแห่งนี้ได้รับความร่วมมือจาก “อาสาสมัคร” ที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ มาร่วมทำงานอย่างต่อเนื่อง

โอกาสที่เป็นปัจจัยภายนอก (Opportunity) ที่มีส่วนช่วยทำให้งานของเสถียรธรรมสถานดำเนินไปได้ด้วยดี ได้แก่

๑) การแสวงหามิติทางจิตวิญญาณ (Spiritual Dimension) แนวโน้มของความเคลื่อนไหวของบุคคลในยุคโลกาภิวัตน์ ที่มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่ให้ความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว แต่ขณะเดียวกันในบางครั้งก็นำปัญหาในรูปแบบใหม่ ๆ มาสู่

บุคคล ทั้งในเรื่องคุณค่าและจริยธรรม ดังนั้นขณะที่มีความเป็นโลกาภิวัตน์ บุคคลจำนวนมากก็แสวงหาวิถีทางจิตวิญญาณที่อาจขาดพร่องไปเนื่องจากความเจริญในด้านวัตถุ และความทันสมัยต่าง ๆ บุคคลจึงแสวงหา “ทางเลือก” ที่เหมาะสม ที่สามารถให้ความสงบ ความมั่นคงทางจิตวิญญาณมากขึ้น ดังนั้นจึงเป็นโอกาสอันดีให้บุคคลได้สำรวจธรรมสถานที่สามารถให้ความร่มเย็นตามจริตและความสนใจของตนมากขึ้น

๒) ความแพร่หลายของแนวคิดชุมชน (Community) และประชาสังคม (Civil Society) ในภาวะการแข่งขันด้านเศรษฐกิจ การเมือง และความไม่ปลอดภัยเรื่อง “ความรุนแรง” ในด้านต่าง ๆ นั้น ทำให้บุคคลในสังคมประสบกับ “ความทุกข์” ในรูปแบบต่าง ๆ มากขึ้น “การร่วมทุกข์” และ “การบรรเทาความทุกข์” โดยผ่านกระบวนการทำงานแบบ “ชุมชน” และ “ประชาสังคม” เป็นแนวคิดที่ได้รับการนำเสนอไปปรับใช้กับสถานการณ์สังคมในปัจจุบัน การทำงานแบบรวมกลุ่มของบุคลากรทางศาสนา เช่น แม่ชีของเสถียรธรรมสถาน ที่เน้นการทำงานเป็นชุมชนนี้ จึงสอดคล้องกับแนวทางของสังคมในบริบทปัจจุบัน สารของความเป็นชุมชนของเสถียรธรรมสถาน ซึ่งพัฒนามาจากแนวคิดเรื่องชุมชนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี (ประเวศ วะสี ๒๕๔๑ : ๑๓ – ๑๖)

๓) แนวคิดเรื่องสิทธิสตรีและความไม่ลงตัวของกรรือฟื้นการบวชสามเณรีและภิกษุณี ความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี และการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติธรรมของสตรี มีผลกระทบต่อบุคคลหลายฝ่ายในปัจจุบัน ตลอดจนความพยายามในการบวชสามเณรีและภิกษุณีที่แม้จะเกิดขึ้นในสังคมไทยแล้ว แต่ยังไม่เป็นที่กล่าวถึงอย่างเป็นทางการจากคณะสงฆ์ มีส่วนทำให้สังคมหันมามองการ “มีอยู่” และ “คุณประโยชน์” ของแม่ชีไทย ทำให้หลายฝ่ายต้องการสนับสนุนบทบาทของแม่ชีไทยให้มากขึ้น

๔) แนวคิดเรื่อง “พหุลักษณะ” (Pluralism) ในปัจจุบัน ทำให้บุคคลและกลุ่มที่มีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมแสวงหาความร่วมมือและ “ทางเลือก” ใหม่ ๆ กับกลุ่มที่มีความเป็นพลวัต และมีความพร้อมที่จะร่วมกันทำงานเพื่อสังคม เสถียรธรรมสถานมีจุดยืนที่ตอบสนองความคิดในเรื่องนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยภายนอกที่มีส่วนสนับสนุนการทำงานของธรรมสถานแห่งนี้

ในท่ามกลางปัจจัยและเงื่อนไขของความสำเร็จในการทำงานของเสถียรธรรมสถาน จุดอ่อน (Weakness) ที่เป็นปัจจัยภายในที่สำคัญที่สมควรจะได้รับการพิจารณา ได้แก่

๑) ความพร้อมในด้านต่าง ๆ เช่น ทุนทรัพย์ สถานที่ และบุคคลของแม่ชีเสถียรธรรมสถาน อาจเป็นจุดอ่อนที่ทำให้สังคมไม่อาจเห็นสภาพความเป็นอยู่ ปัญหาด้านสถานภาพ ปัญหาการขาดการสนับสนุนด้านการทำงานจากรัฐและสังคมที่พึงมีต่อแม่ชีไทยส่วนใหญ่ในประเทศไทยได้ชัดเจน

๒) คุณสมบัติที่โดดเด่น (Charisma) ของผู้นำเสถียรธรรมสถาน ผนวกกับลักษณะนิสัยของคนไทย ที่ให้เกียรติผู้มีคุณวุฒิทางใดทางหนึ่ง อาจทำให้ขบวนการสร้าง “ผู้ตาม” หรือ “ตัวแทน” ของผู้นำยังไม่เด่นชัดเท่าที่ควรจะเป็น จุดอ่อนนี้ได้เกิดขึ้นกับสถานที่ ปฏิบัติธรรมที่มีชื่อเสียงหลาย ๆ แห่งเช่น สำนักสวนโมกขพลาราม และวัดของหลวงปู่แหวน เป็นต้น เมื่อสิ้น “ผู้นำ” ดังกล่าวแล้ว การดำเนินงานและกิจกรรมของสถานที่เหล่านั้นไม่ปรากฏเด่นชัดเช่นเดิม

๓) จุดยืนในการเน้นการทำงานคือ การปฏิบัติธรรมในบางโอกาสและบางสถานการณ์ อาจเป็นจุดอ่อนให้ขาดเวลาในการศึกษา “พระปริยัติ” การกล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่าแม่ชีของเสถียรธรรมสถานอ่อนด้อยในด้านพระปริยัติธรรม หรือได้เกิดปัญหาขึ้นแล้วในทางปฏิบัติ แต่เป็นข้อสังเกตทั่ว ๆ ไปพึงให้ความสนใจสำหรับสถานที่ปฏิบัติธรรมที่เน้นหนักในด้านการงานเพื่อสังคม

สำหรับภัยคุกคาม (Threat) ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยภายนอก ได้แก่

๑) การขาดความเป็นเอกภาพของแม่ชีในสังคมไทย สืบเนื่องมาจากการขาดสถานภาพ และสิทธิที่เป็นทางการตามกฎหมายของแม่ชีไทยในปัจจุบัน ในด้านหนึ่งกล่าวได้ว่าแม่ชีมี “อิสระ” มิต้องอยู่ภายใต้การปกครองของหน่วยงานใด แต่อีกด้านหนึ่ง ก็ทำให้แม่ชีส่วนใหญ่ขาดการยอมรับ และขาดสิทธิที่พึงจะได้ เช่น การสนับสนุนจากรัฐและสังคม การแสดงบทบาทและการปฏิบัติหน้าที่ได้มากนักน้อยเพียงใดจึงขึ้นอยู่กับ “ความพร้อม” และเงื่อนไขอีกหลาย ๆ ประการของแม่ชีกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ดังเช่นในกรณีของเสถียรธรรมสถาน เป็นต้น ดังนั้นภาพและการยอมรับอย่างเป็นทางการของสังคมต่อแม่ชีไทยจึงยังไม่เป็น “เอกภาพ” ในฐานะ “สถาบัน” ของนักบวชหญิงของไทย การขาดเอกภาพจึงนับว่าเป็น “ภัย” ประการหนึ่ง

๒) ความหลากหลายในการนำเสนอพุทธธรรมในศาสนาหนึ่ง ๆ อาจมีปรากฏการณ์ในการนำเสนอหลักธรรมสู่ศาสนิกชนต่างกัน กลุ่มที่ไม่ยอมรับการบูรณาการความหลากหลายใหม่ ๆ อาจตั้งข้อสังเกตและความสงสัยในความถูกต้องของประเพณีการปฏิบัติ เช่น การเดินเล่นแบบมีสติเป็นหลักการเดียวกันกับ “การเดินจงกรม” ที่เคยปฏิบัติกันมาหรือไม่

ปัจจัยเหล่านี้อาจจัดเป็น “ภาวะคุกคาม” จากภายนอกที่อาจมีผลต่อการยอมรับการปฏิบัติงานของเสถียรธรรมสถาน^{๔๒}

ความคิดเห็นของผู้ทำวิจัยต่อการวิเคราะห์ SWOT ข้างต้น คือ

๑) ในการวิเคราะห์จุดแข็ง ผู้วิจัยมีความเห็นด้วยว่า การประสบความสำเร็จของการทำงานเพื่อสังคมของแม่ชีคณิสันย์ เสถียรสุด ก็เนื่องมาจาก การมีเป้าหมายการทำงานที่

^{๔๒} ปาริชาติ สุวรรณบุบผา. “ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของแม่ชี กรณีเสถียรธรรมสถาน”, วารสารบัณฑิตศาสตร์ มจร., ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน – เมษายน ๒๕๔๗) : ๑๒๑ – ๑๓๖.

ชัดเจนคือ “การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อศานติ สังคมอยู่เย็นเป็นสุขพันทุกขร่วมกัน” การทำให้ธรรมะกลับมามีชีวิตจิตใจของผู้คน การทำงานของท่านมีมิติเพื่อสังคม ท่านทำงาน เกี่ยวข้องกับปัญหาพื้นฐานของสังคม เช่น บ้านสายสัมพันธ์ เป็นการทำงานเพื่อช่วยผู้หญิงที่ถูกทำทารุณกรรมทางเพศ เป็นการทำงานแบบตั้งรับ และแปรมาเป็น โครงการจิตประภัสสร สร้างครอบครัวสัมมาทิฐิ เป็นการทำงานเชิงรุก ป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ ท่านมีความสามารถในการถ่ายทอดธรรมะได้อย่างร่วมสมัย นอกจากนี้ความพร้อมด้านทุนทรัพย์ สถานที่ บุคลากร และความเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ในการทำงาน และความสามารถในการใช้สื่อต่าง ๆ ตลอดจนความสามารถในการสร้างเครือข่ายการทำงานและอาสาสมัครจากสาขาวิชาชีพต่าง ๆ ทำให้งานของท่านรุดหน้าไปได้อย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง

นอกจากนี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าการประสบความสำเร็จของ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ด้วยท่านเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติ ๔ ด้านที่เทียบเคียง ปฏิสัมพันธ์ ๔^{๘๓} ตามความหมายว่าเป็นผู้มีปัญญาแตกฉานในทั้ง ๔ ด้าน คือ

๑) อุตถปฏิสัมพันธ์ ตามความหมายคือ การมีปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

ท่านมีความรู้ความเข้าใจในข้อธรรมอย่างเป็นอย่างดี จึงทำให้ท่านสามารถสอนธรรมะให้เป็นเรื่องที่น่าสนใจได้ง่ายขึ้นให้เป็นเรื่องที่น่ายกย่องและนำไปปฏิบัติ ท่านสามารถนำเสนอธรรมะได้อย่างร่วมสมัยมีความหมายโดนใจ

๒) ธรรมปฏิสัมพันธ์ ตามความหมายคือ การมีปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

แม่ชีคันสนีย์ มีความสามารถในการจับประเด็นสำคัญของแต่ละหลักคำสอน และจากความรู้ชัดในความหมายของข้อธรรมประกอบด้วยแล้ว จึงทำให้ท่านสามารถสื่อสารธรรมะให้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายขึ้นและตรงประเด็นสำคัญของข้อธรรมที่ต้องการมุ่งสอน เช่น คำสอนของท่านที่ว่า “การปฏิบัติต่อคนข้างหน้าเราเช่นคนพิเศษ” คือถ้าเราเห็นคนข้างหน้าเราเป็นคนพิเศษ เราจะไม่ทำให้เขาทุกข์เพราะเราและหากเขามีความทุกข์เราก็จะช่วยเขาแบ่งเบาความทุกข์ให้ลดน้อยลง ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เปรียบเหมือนท่านต้องการสอน “หลักโอวาทปาติโมกข์” คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และทำจิตใจของตนให้ขาวรอบ

^{๘๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๔.

๓) นิรุกติปฏิบัติสัมภทา ตามความหมายคือ ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แม่ชีศันสนีย์ มีความสามารถในการสื่อสารอย่างมาก ทำให้ธรรมะเป็นเรื่องที่น่าสนใจใฝ่ศึกษา ด้วยการใช้ภาษาที่สละสลวยสวยงามในเชิงกวีและเข้าใจได้ไม่ยากนักเห็นแนวทางในการปฏิบัติ เช่น หลักคำสอนให้เป็น “คนดี คนงาม และคนจริง” มีความหมายว่า คนดี คือการเป็นคนที่ทำในสิ่งที่ถูกต้อง คนงาม คือการทำสิ่งนั้นด้วยความบริสุทธิ์ใจ และคนจริง คือการทำสิ่งนั้น ๆ ให้เป็นรูปธรรม ตามความเห็นของผู้วิจัย เปรียบเหมือนเป็นการสอน “หลักโอวาทปาติโมกข์” ด้วยเช่นกัน หรือเมื่อท่านต้องการสอนให้เป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยการมีสติสัมปชัญญะ ท่านสอนด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่ายและเห็นการปฏิบัติว่า “กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน” เป็นต้น

๔) ปฏิภาณปฏิบัติสัมภทา ตามความหมายคือ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบ ชี้มซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สละสลวย เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แม่ชีศันสนีย์ มีความสามารถในการนำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาสังคมซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานที่สำคัญ เช่น โครงการบ้านสายสัมพันธ์ ซึ่งเป็นโครงการช่วยเหลือสตรีผู้ด้อยโอกาส หรือถูกทำทารุณกรรมทางเพศ โดยใช้หลักธรรมคือความรัก ความเมตตา โดยท่านสอนให้เริ่มที่ตนเอง ด้วยการให้โอกาสตัวเองในการลุกขึ้นมามีชีวิตใหม่ และการให้อภัยต่อคนที่ได้ทำร้ายตน และการใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรม โดยพิจารณาทุกสิ่งที่ผ่านมาในชีวิตด้วยปัญญาด้วยความรู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิตด้วยความมุ่งหมายคือการพ้นทุกข์

นอกจากนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการประสบความสำเร็จของ แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด มีปัจจัยที่สำคัญมากที่สุดอีกประการหนึ่ง คือ ความสามารถในการใช้สื่อ ท่านได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตในสาขารัฐประศาสนศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นหลักประกันได้ประการหนึ่งถึงความสามารถในการใช้สื่อเผยแพร่ธรรมของท่าน ปัจจุบันสื่อ นับได้ว่าเป็นสิ่งที่มีบทบาทและมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมและมีผลกระทบต่อหลาย ๆ ด้านของชีวิต สื่อจึงถือว่าเป็นสิ่งที่มีพลังมหาศาลสร้างผลสะท้อนอย่างมากและหากการใช้สื่อเป็นไปเพื่อความเป็นประโยชน์ก็จะได้ผลมหาศาลเช่นกัน แม่ชีศันสนีย์ มีศิลปะในการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยการใช้สื่อทั้งสื่อ โทรทัศน์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต สื่อสิ่งพิมพ์ ภาพยนตร์เช่น เรื่อง A Walk of Wisdom ที่วิกตอเรีย โฮลล์ จากฮอลลีวูดเป็นผู้จัดทำ ได้มีการนำไปฉายถึง ๖๐ ประเทศเท่ากับเป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาออกไปได้อีก ๖๐ ประเทศ หรือการใช้การ์ตูน Animation ในการฝึกการหายใจแบบอานาปานสติในการสอนเด็กนักเรียน เป็นต้น

อีกทั้งท่านยังมีความสามารถในการเผยแพร่ธรรมะด้วยการบูรณาการเข้ากับศาสตร์ต่าง ๆ เช่น งานศิลปหัตถกรรม เสียงดนตรี บทกวี ฯ เพื่อทำให้ผู้ปฏิบัติได้ยกระดับจิตใจเข้าถึงธรรมได้เร็วขึ้น มีการทำงานแบบชุมชนหรือประชาสังคมสร้างสังคมที่เป็นการแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเพื่อบรรเทาทุกข์ที่ประสบเช่นเดียวกัน การนำหลักการพัฒนามนุษย์ตามหลักการสมัยใหม่คือการนำการจัดการความรู้ (Knowledge Management) การสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ เพื่อให้ทุกคนได้เข้าถึงข้อมูลหรือความรู้แล้วนำไปใช้ประโยชน์เช่น การสร้างวงศาคณาญาติในโครงการจิตประภัสสร เป็นต้น นั่นคือแม่ชีศันสนีย์ มีความสามารถในการเชื่อมโยงการประยุกต์ใช้ศาสตร์สมัยใหม่เข้ากับการเผยแพร่พุทธธรรม

๒) สำหรับโอกาสที่เป็นปัจจัยภายนอก ที่มีส่วนให้การทำงานของ แม่ชีศันสนีย์ ก้าวหน้าไปด้วยดีนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นด้วยว่า จากยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันและเป็นสังคมบริโภคนิยมที่ปรนเปรอกันด้วยวัตถุทำให้ผู้คนขาดจริยธรรม อีกทั้งความขัดแย้งต่าง ๆ ในสังคมที่กลับกลายเป็นสู่ความรุนแรง การก่อการร้าย อีกทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ เช่นภาวะโลกร้อนที่กำลังเป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องได้รับการแก้ไขทันทีในขณะนี้ มนุษย์ในยุคนี้จึงมีความทุกข์และมุ่งกลับไปแสวงหาวิถีทางจิตวิญญาณ หรือความสำเร็จของท่านยังมาจาก การทำงานในแนวคิดชุมชนและประชาสังคม หรือแนวคิดเรื่องสิทธิสตรีจากการไม่ยอมรับการบวชสามเณรีหรือภิกษุณีจึงทำให้มีการสนับสนุนบทบาทของแม่ชี และความพร้อมในการทำงานร่วมกับหน่วยงานทำงานเพื่อสังคมต่าง ๆ

นอกจากนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การทำงานของแม่ชีศันสนีย์ เสดียรสุด ยังได้รับผลจากกระแสโลกคือ การส่งเสริมเรื่องสิทธิบทบาทและหน้าที่ของสตรีจากองค์การสหประชาชาติ นับเป็นการจุดประกายให้กับโลกหรือทุก ๆ ประเทศบนโลก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ที่องค์การสหประชาชาติประกาศให้เป็นปีสตรีสากล หรือปี พ.ศ. ๒๕๑๙ – ๒๕๒๘ ให้เป็นทศวรรษสำหรับสตรีของสหประชาชาติ เพื่อความเสมอภาค พัฒนาการ และสันติภาพ ประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยได้ขานรับนโยบายดังกล่าว และเริ่มมีการบรรจุการพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ จนถึงปัจจุบันคือ ฉบับที่ ๑๐ และด้วยอีกความเห็นหนึ่งของผู้วิจัยคือ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจที่ทำให้ผู้หญิงต้องออกมาทำงานนอกบ้าน ผู้หญิงจึงต้องพัฒนาศักยภาพ ความรู้ ความสามารถ ของตนให้เพิ่มพูนสูงขึ้น ผู้หญิงจึงได้รับการส่งเสริมและยอมรับในบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงทำงาน

๓) สำหรับในเรื่องจุดอ่อนต่อความสำเร็จนั้น ผู้วิจัยก็มีความเห็นเช่นเดียวกันคือ การขาดการการสนับสนุนจากภาครัฐและสังคม อันเนื่องมาจากเสถียรธรรมสถานดูมีความพร้อมในทุก ๆ ด้านก็ว่าได้ หากการทำงานได้รับการสนับสนุนก็จะทำให้การทำงานรุดหน้าและเป็นประโยชน์ต่อสังคมยิ่งขึ้นไปอีก และด้วยลักษณะที่โดดเด่นของแม่ชีศันสนีย์ และการทำงานมีศูนย์

รวมอยู่ที่ท่านทำให้เป็นที่น่าเป็นห่วงว่าหากขาดท่านไปงานโครงการต่าง ๆ ของเสถียรธรรมสถาน อาจจะต้องสะดุดหรือหยุดชะงักไปหรือไม่ และเหตุผลสุดท้ายคือการมีจุดยืนในการเน้นการทำงาน นั้นอาจทำให้ขาดความรู้ที่ลึกซึ้งในข้อธรรมหรือไม่

๔) ในการพิจารณาภัยคุกคาม ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยภายนอก นั้น ผู้วิจัยมีความเห็นด้วย คือ เนื่องจากสถานภาพของแม่ชีไทยในปัจจุบันเป็นเพียงอุบาสิกา จึงมีความเป็นอิสระในการทำงานหรือการทำกิจกรรมใด ๆ แต่แม่ชีส่วนใหญ่ก็ขาดการยอมรับและขาดสิทธิที่พึงจะได้ เช่น การสนับสนุนจากรัฐและสังคม แต่หากร่าง พ.ร.บ.อุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาได้รับการอนุมัติต่อคณะรัฐมนตรีสถานภาพของแม่ชีจะเปลี่ยนเป็นนักบวชนั้น ก็เป็นที่สนใจว่าบทบาทของแม่ชีไทยจะเป็นเช่นไร แม่ชีอาจมีสถานภาพที่ดีขึ้นได้รับการอุปถัมภ์จากภาครัฐมากขึ้นในด้านต่าง ๆ แต่ความเป็นอิสระในการทำงานที่เปลี่ยนมาอยู่ภายใต้การบริหารงานของเถระสมาคมนั้น อาจทำให้การทำงานของ แม่ชีค้ำสนธิ์ เสถียรสุด ขาดความคล่องตัวไป หรืออาจทำให้การทำงานบางโครงการเพื่อสังคมต้องหยุดชะงักไป จึงเป็นสิ่งที่น่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง และสำหรับการนำเสนอพุทธธรรมในปัจจุบันนั้นมีความหลากหลาย อาจสามารถสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี แต่อาจไม่ได้รับการยอมรับจากบุคคลบางกลุ่มถึงความถูกต้องของหลักคำสอนหรือการปฏิบัติธรรมได้เช่นกัน

การประสบความสำเร็จในการทำงานของแม่ชีค้ำสนธิ์ เสถียรสุด ด้วยเหตุผลที่กล่าวข้างต้นแล้วนั้น อาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จของท่านมาจากการการทำงานที่มีความคล่องตัวไม่ได้อยู่ภายใต้การบริหารงานของหน่วยงานใด แต่หากร่าง พ.ร.บ.อุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ที่มีสาระสำคัญเรื่องการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา การกำหนดสถานภาพของแม่ชีให้มีสถานภาพเป็นนักบวช โดยในหมวดที่ 4 มาตรา 32 ของร่างพระราชบัญญัติว่า แม่ชีต้องอยู่ภายใต้การบริหารการปกครองของคณะสงฆ์ การปฏิบัติศาสนกิจของแม่ชีให้เป็นไปตามระเบียบมหาเถรสมาคม (มส.) หากร่างผ่านการทำประชาพิจารณ์เสร็จในเดือนพฤษภาคมและนำเสนออนุมัติต่อคณะรัฐมนตรีในเดือนมิถุนายนแล้ว ก็เป็นที่สนใจว่าการทำงานของท่านจะเป็นไปเช่นไร จะมีความเป็นอิสระในการทำงานเช่นในปัจจุบันหรือไม่ หรือต้องผ่านความเห็นชอบได้รับการอนุมัติจากมหาเถรสมาคมก่อนการทำงานจึงจะสามารถกระทำได้ แม้สถานะของแม่ชีจะดีขึ้นในฐานะนักบวชสตรีก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการเข้ามาดูแลของเถระสมาคมนั้น ต้องมีการกำหนดวิธีการรูปแบบในการดูแลและต้องให้แม่ชีมีสิทธิมีเสียงมากพอในการมีส่วนร่วมในการบริหารงานของมหาเถรสมาคม และควรมีนโยบายส่งเสริมการทำงานของแม่ชีที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อสังคม และการทำงานเผยแผ่ธรรมอุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนาอีกด้วย

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แม่ชีค้ำสนธิ์ เสถียรสุด และสถาบันแม่ชีไทยควรได้รับสิทธิในการมีส่วนร่วมในการออกนโยบาย การกำหนดรูปแบบการดูแลแม่ชีไทย การกำหนดบทบาทสิทธิ และหน้าที่ของแม่ชีไทย ในขณะที่เดียวกันแม่ชีที่บวชนั้นต้องมีวัตถุประสงค์ในการบวชของตนที่แน่

ชัดว่า บวชเพื่อความสงบปฏิบัติธรรมอย่างเดียว หรือบวชเพื่อศึกษาปริยัติธรรม หรือบวชเพื่อการศึกษาทางโลก หรือบวชเพื่อปฏิบัติโดยการทำงานเพื่อสังคม ซึ่งหากมีการกำหนดวัตถุประสงค์ที่แน่ชัดการส่งเสริมสนับสนุนจึงจะสามารถกระทำได้อย่างถูกต้องและ สามารถจัดโครงสร้างการทำงานได้อย่างเหมาะสม โดยเน้นการทำงานในรูปชุมชนที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ แม่ชีไทยควรได้รับการฝึกอบรมในการทำงานในรูป “ชุมชน” หรือ “ประชาสังคม” ซึ่งจะทำให้การทำงานของแม่ชีมีความเป็นอิสระ มีความคิดสร้างสรรค์ ทุกคนมีส่วนร่วม รู้สึกรับผิดชอบและเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การทำงานและบทบาทในด้านต่าง ๆ ของแม่ชีจะประสบความสำเร็จมากขึ้น

หากแม่ชีคณิสันีย์ เสถียรสุด และสถาบันแม่ชีไทยได้มีโอกาสมีส่วนร่วมกับทางมหาเถรสมาคมในการกำหนดบทบาทสิทธิและหน้าที่ของแม่ชีเชิงนโยบายแล้วนั้น การทำงานเพื่อสังคมของท่านจะยังคงเป็นไปด้วยความราบรื่นคล่องตัว และยังสามารถได้รับการส่งเสริมสนับสนุนในหลาย ๆ ด้านจาก ภาครัฐ มหาเถรสมาคม กรมการศาสนา สถาบันแม่ชีไทย องค์กรเอกชนต่าง ๆ อีกทั้งแม่ชีไทยยังจะได้รับอานิสงส์ในครั้งนี้อีกด้วยที่จะได้รับการศึกษาตามที่ตนตั้งเป้าประสงค์ไว้ใน การบวช หรือการสนับสนุนให้แม่ชีได้ทำประโยชน์เพื่อสังคม เช่น การเป็นครูอาจารย์ การทำประโยชน์ประเภทสังคมสงเคราะห์ต่าง ๆ สถานภาพของแม่ชีโดยรวมก็จะดีขึ้นเป็นที่เคารพยกย่องนับถือเป็นเอกภาพ

นอกจากนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การทำงานขององค์กรเพื่อสังคมต่าง ๆ รวมทั้งเสถียรธรรมสถาน ควรได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง แม้การทำงานของ แม่ชีคณิสันีย์ เสถียรสุด จะได้รับการส่งเสริมด้านงบประมาณและการอำนวยความสะดวกในการทำงานบ้างในบางโครงการจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เช่น ทำดีไม่ต้องเดี๋ยว นั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การสนับสนุนควรได้รับทั้งในด้านการงบประมาณ การอำนวยความสะดวก เพื่อให้การทำงานราบรื่นไม่ติดขัด หรือการให้โอกาสแก่ผู้ปฏิบัติงานในภาคสนามอย่างเช่น แม่ชีคณิสันีย์ เสถียรสุด หรือผู้ทำงานเพื่อสังคมอื่น ๆ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการออกกฎหมายหรือนโยบายที่สำคัญต่าง ๆ เพื่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น และผลของการทำงานก็คือความสงบสันติสุขที่จะทำให้เกิดขึ้นในโลกใบนี้ นั่นเอง

บทที่ ๕

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาวิจัยเชิงวิเคราะห์เรื่อง การพัฒนาสตรีตามทัศนะแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด โดยมีแนวทางการวิจัยมีอยู่ ๓ ประเด็น คือ การศึกษาการพัฒนาสตรีในพุทธศาสนาเถรวาท การศึกษาการพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด และการศึกษาการประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด มาใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งได้ข้อสรุป ดังนี้คือ

การพัฒนาสตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระพุทธองค์ทรงยกย่องและให้ความสำคัญแก่สตรีเสมอมา และทรงยอมรับว่าสตรีมีศักยภาพในทางจิตวิญญาณทัดเทียมกับบุรุษ ในการบรรลुरुธรรม โดยการเปิดโอกาสให้สตรีได้เป็นนักบวชเป็นภิกษุณีได้ อันเป็นการแสดงถึงความเคารพต่อสิทธิและหน้าที่ของสตรีในการที่จะเข้ามารับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนาที่ได้รับมอบหมายจากพระองค์ และหากสตรีที่ยังไม่พร้อมที่จะบวชนั้นก็ทรงยกย่องให้เป็นอุบาสิกาซึ่งเป็นหนึ่งในพุทธบริษัทสี่ สามารถพึงธรรมศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมได้ตามกาลอันควร

สตรีในสมัยพุทธกาลจึงมีสถานะที่ดีขึ้นในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นสถานะทางศาสนาหรือทางสังคม ซึ่งต่างจากศาสนาพราหมณ์และฮินดูที่สตรีจะถูกจำกัดอยู่ในกรอบของครัวเรือน โดยมีสามีเป็นใหญ่และไม่สามารถเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา เนื่องจากสตรีถูกจัดให้มีวรรณะเดียวกับบุตร ในทางพระพุทธศาสนานั้นผู้เข้าสู่พระธรรมวินัยหรือเรียกว่า พุทธบริษัท ๔ มีด้วยกัน ๔ ประเภท ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งท่านเหล่านี้เป็นผู้ที่พระพุทธองค์ฝากพระธรรมวินัยไว้และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเสมอกันแก่พุทธบริษัท ๔ ทั้งในด้านการทำนุบำรุงอุปถัมภ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาและความสามารถในการบรรลुरुธรรม การแต่งตั้งภิกษุณีเอดทัคคะก็ให้ความสำคัญเสมอภิกษุเอดทัคคะ เช่น พระนางเขมาเถรีและพระนางอุบลวรรณาเถรีเสมอด้วยพระสาวกและพระโมคคัลลานะตามลำดับ เป็นต้น

หลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาสตรีนั้นเป็นหลักธรรมเดียวกับการพัฒนามนุษย์ซึ่งได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ ๑. สอนคฤหัสถ์ ๒. สอนบรรพชิต หลักธรรมมีจุดมุ่งเน้นที่ต่างกันคือ หากสอนคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนจะมุ่งผลที่สัมพันธ์กับการครองชีวิตของผู้ครองเรือน หลักธรรมที่สอน

เรียกว่า **บุญกริยาวัตตุ** ได้แก่ ๑. ทาน การให้ การสละ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ๒. ศีล ความประพฤติสุจริตทางกายวาจา ๓. ภาวนา การฝึกจิตและปัญญา อาจกล่าวได้ว่าบุญกริยาวัตตุเป็นข้อปฏิบัติทางกาย วาจา ที่สัมพันธ์กับมนุษย์และสังคม คือทานและศีล มุ่งให้ชีวิตเกลาให้มีชีวิตและจิตใจที่ประณีตเจริญงอกงามโดยการใช้การกระทำภายนอกเป็นเครื่องมือ ส่วนภาวนาคือสมาธิและปัญญาจะแสดงเป็นเนื้อหาที่เบาไม่ยากแก่การปฏิบัติหนักอึ้งมีจุดมุ่งหมายเพื่อความมีชีวิตที่พันทุข์ ส่วนหลักธรรมที่ใช้สอนบรรพชิตคือเรื่อง **ไตรสิกขา** คือ ๑. อธิศีลสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ๒. อธิจิตต สิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดสมาธิคือความแน่วแน่ ๓. อธิปัญญาสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง ความมุ่งหมายของไตรสิกขาก็คือ เพื่อฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน สารของไตรสิกขา ไม่ใช่เป็นเพียงการปฏิบัติของปัจเจกบุคคลเท่านั้นหากแต่ต้องทำให้เกิดในระดับชุมชนและสังคมด้วย ไตรสิกขาซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมกาย วาจา และใจนี้ เป็นสื่อที่ใช้ตั้ง โพธิปักขิยธรรม คือองค์ธรรมเกื้อกูลแห่งการตรัสรู้ หรือ เกื้อหนุนแก่ อริยมรรค มี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘ และหลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ คือ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจสมุပ္บาท เป็นกระบวนการในการหาสาเหตุของทุกข์และการแก้ปัญหา นำสู่ความพ้นทุกข์ แต่ธรรมที่คอยกำกับหรือเป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลายคือ **ความไม่ประมาท** คือการดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง

สำหรับวิธีการพัฒนาสตรี คือวิธีการพัฒนาคุณสมบัติภายในอันได้แก่จิตใจ สามารถทำได้หลายวิธี คือ (๑) โดยการศึกษาธรรม เพื่อการทำให้บุคคลเจริญในศีลธรรม และเกิดการบรรลุมรรคในระดับต่าง ๆ ด้วยหลักธรรมที่กล่าวแล้วข้างต้น (๒) โดยการปฏิบัติธรรม คือการนำธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริง หรือการทำกิจหน้าที่การทำทุกเรื่องให้ถูกต้องเกิดประโยชน์ และการปฏิบัติธรรมต้องมีตลอดเวลา เพราะเราทุกคนมีหน้าที่ต้องดำเนินชีวิตให้ดีงามถูกต้อง นอกจากนี้การปฏิบัติธรรมยังมีอีกความหมายหนึ่งคือ การฝึกฝนจิตอย่างจริงจัง แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ สมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนา (๓) โดยการเข้าถึงพระรัตนตรัยและเป็นอุบาสิกา โดยการบำเพ็ญบุญกริยาวัตตุ ทาน ศีล ภาวนา คือการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย ๔ การรักษาศีลเพื่อการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน และการภาวนาเพื่อการฝึกอบรมจิตใจให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม (๔) โดยการบรรพชาเป็นภิกษุณี – สามเณรีเปรียบได้กับภิกษุและสามเณร เป็นผู้เห็นภัยในสังขารและเพียรทำลายกิเลสให้หมดสิ้นไป ด้วยการศึกษาลหลักไตรสิกขา

การพัฒนาสตรีตามทัศนะของ “แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต” นั้น ท่านให้ความสำคัญแก่สตรีในฐานะ “มารดาของโลก” เป็นผู้สร้างสันติภาพโลก สตรีจึงต้องเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนในทุก ๆ ด้านทั้งกาย วาจา ใจ ในทุกการกระทำให้อยู่ในฝ่ายกุศล ดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคมและอยู่ในความไม่ประมาท และร่วมกันทำงานเพื่อให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” คือทำให้ คนทุกเพศ ทุกวัย ทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา ไม่ว่าจะอยู่ในยูนิฟอร์มไหนก็ตาม ให้มีธรรมะอยู่ในจิตใจ คือเป็นผู้มีธรรมะไม่ใช่เพียงเป็นผู้รู้ธรรมะเท่านั้น และใช้ธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต นั่นคือเป็นการสร้างสันติภาพแก่โลกใบนี้

แม่ชีศันสนีย์ กล่าวว่า “หากผู้หญิงได้พัฒนาสติปัญญา ผู้หญิงจะเปลี่ยนแปลงโลกใบนี้” กล่าวได้ว่าท่านใช้หลักทางพระพุทธศาสนา คือ “มโนะญะเป็นสัจธรรมประเสริฐด้วยการฝึก” และด้วยเหตุผลว่าผู้หญิงเป็นแม่ของหญิงและชาย และด้วยลักษณะของผู้หญิงที่มีความรัก ความเอื้ออาทร ซึ่งเป็นธรรมชาติโดดเด่น ดังนั้นหากผู้หญิงได้รับการพัฒนาสติปัญญาผู้หญิงจะช่วยให้ตนเอง ครอบครัว และสังคมมีสันติสุข ปัญหาสังคมต่าง ๆ จะลดลง

หลักธรรมที่แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ใช้ในการพัฒนาสตรีนั้นใช้หลักธรรมเดียวกับที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ บุญกิริยาวัตถุ หลักไตรสิกขา ในการแก้ปัญหาด้วยการหาสาเหตุของทุกข์ คือ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจสมุปบาท และก่อนการเจริญในธรรมท่านให้ละอกุศลธรรม คือ อุปกิเลส ๑๖ และการจัดนิเวศน์ ๕ อันเป็นสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ด้วยการภาวนาอยู่กับลมหายใจเพื่อการรู้เท่าทันและละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้คุณธรรมพื้นฐานที่แม่ชีศันสนีย์ ต้องการให้มีในจิตใจของผู้คนคือ ความกตัญญูซึ่งท่านกล่าวสอนว่าหากมีความกตัญญู ก็จะทำให้มีคุณธรรมอื่น ๆ คือ สติ หิริ และวิริยะ ซึ่งการทำงานของท่านนั้นท่านทำงานด้วยความกตัญญูต่อพระธรรม ทำให้ท่านเกิดศรัทธาและปัญญาจนทำให้งานนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ ความหมายของความสำเร็จในความเห็นของท่านไม่ได้หมายถึงการยอมรับจากภายนอก แต่มีความหมายของความสำเร็จว่าเป็นการทำงานด้วยความรู้ตื่นและเบิกบานในขณะที่ทำหน้าที่ มีตัวตนที่เล็กลงแต่การงานนั้นใหญ่ขึ้น โดยใช้การทำงานเป็นฐานในการปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔ และมีการพันทุกข์เป็นเป้าหมายในชีวิตหรือมีนิพพานในปัจจุบันขณะ

วิธีการสอนพุทธธรรมของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต นั้น ท่านจะใช้คำพูดที่เข้าใจได้ไม่ยากนักเห็นแนวทางปฏิบัติ ทั้งนี้คำสอนยังใช้ภาษาที่สละสลวยสวยงามเป็นภาษากวีแต่สามารถเข้าใจได้ง่ายไม่ต้องตีความ เช่น “กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน” คือการสอนให้มีสติกำกับทุกการกระทำนั่นเอง นอกจากนี้ท่านยังใช้การทำงานศิลปะเป็นการเข้าถึงธรรม ยกระดับจิตใจของผู้ทำงานด้วยอิทธิบาท ๔ คือหากทำงานด้วยความรักเป็นพื้นฐานจะทำให้มีความสุขในการทำงานและได้ผลงานที่ดี ท่านยังใช้สิ่งรอบตัวเป็นสิ่งสอนธรรม เช่น บ้านดิน – ทุกสรรพสิ่งมาจากดิน และต้องกลับสู่ดิน เช่นเดียวกับชีวิตของเราที่ความตายอาจมาถึงได้ทุกเมื่อ เป็นการสอนความไม่ประมาทนั่นเอง และงานโครงการต่าง ๆ ที่มุ่งพัฒนาด้านในเพื่อส่งผลถึงด้านนอก ที่แม่ชีศันสนีย์ ใช้คำว่า “เมื่อรู้โลกด้านใน โลกด้านนอกก็รอด” สำหรับรายละเอียดของแต่ละโครงการนั้น คือ

โครงการสาวิกาสิกขาลัย เป็นการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” การทำให้ธรรมะอยู่ในใจของผู้คน โครงการบ้านสายสัมพันธ์ เป็นการช่วยเหลือสตรีที่ถูกทำทารุณกรรมทางเพศและสตรีผู้ด้อยโอกาส โครงการจิตประภัสสร เป็นการสร้างดอกไม้บานแก่แผ่นดิน คือการสร้างเด็กให้เป็นอริยะหรือผู้ประเสริฐ และสร้างครอบครัวที่มีสัมมาทิฐิ และโครงการปฏิบัติธรรม เป็นการฝึกให้ผู้ปฏิบัติธรรมมีสติในทุกการกระทำทุกกิจกรรมของชีวิต คือฝึกการอยู่กับปัจจุบันขณะ แม่ชีศันสนีย์ กล่าวว่าการดำเนินงานทั้งหมดของเสถียรธรรมสถาน หรือทุกกิจกรรมของชีวิตสามารถเป็นการศึกษาเป็นการพัฒนาตนเป็นการเจริญจิตคือการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” หรือสาวิกาสิกขาลัย นั่นเอง

แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาสตรีเป็นสำคัญ และท่านได้ใช้การประยุกต์งานศิลปะในการสอนธรรมะ ใช้การทำงานอาชีพและกิจกรรมในชีวิตประจำวันเป็นการปฏิบัติธรรม คือการทำให้การดำเนินชีวิตกับการปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องเดียวกัน ซึ่งถือว่าเหมาะกับผู้คนในสังคมปัจจุบันที่ใช้ชีวิตด้วยความเร่งรีบมีภาระหน้าที่ค่อนข้างสูงในการงานอาชีพและการดูแลครอบครัว นอกจากนี้แม่ชีศันสนีย์ยังใช้ “การจัดการความรู้” ซึ่งเป็นหลักการพัฒนามนุษย์ตามหลักการทั่วไป และถือว่าเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่ดีที่สุดตามหลักการทั่วไปนี้มาใช้ในการทำงานของท่าน เช่น ท่านใช้การสร้างวงศาคณาญาติในโครงการจิตประภัสสร เป็นการรวบรวมผู้มีความรู้ความสามารถในสาขาต่าง ๆ เช่น หมอ นักดนตรี ครู แม่ ๆ ของเด็ก ๆ มาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กันเพื่อการพัฒนาเด็กให้เป็นอริยะหรือเป็นผู้ประเสริฐเพื่อช่วยเหลือตัวเองและสังคมในอนาคตได้ การเผยแผ่ธรรมะของท่านยังใช้สื่อสารมวลชนทำให้ผู้คนจำนวนมากได้มีโอกาสศึกษาเรียนรู้ธรรมะ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ท่านประสบความสำเร็จในการทำงานเผยแผ่ธรรม นอกจากนั้นการทำงานเพื่อสตรีและเด็กของแม่ชีศันสนีย์ นั้นยังถือว่าได้รับการสนับสนุนจากกระแสโลก คือองค์การสหประชาชาติที่จุดประกายให้แก่โลกในการส่งเสริมความเสมอภาคของบุรุษและสตรีและให้สตรีมีบทบาทในการได้รับการพัฒนา และสร้างสันติภาพโลก ซึ่งประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยก็ขานรับนโยบายดังกล่าว และในส่วนของประเทศไทยได้จัดทำและผนวกแผนพัฒนาสตรีเข้าในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเริ่มในฉบับที่ ๕ เป็นต้นมาถึงแผนฉบับที่ ๑๐ ในปัจจุบัน

การประยุกต์การพัฒนาสตรีตามทัศนะของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต มาใช้ในสังคมไทย คือ การนำเอาปณิธานของท่านและท่านอาจารย์พุทธทาส คือ การทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” หรือการทำให้ผู้คนมีธรรมะในจิตใจ โดยไม่แบ่งแยกว่าผู้นั้นจะเป็นใครก็ตามแต่ให้มีความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณ ความมั่งคั่งนี้จะนำมาซึ่งสันติภาพโลกในที่สุด และความหมายโดยกว้างของการทำให้ “โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา” คือ การทำให้ทุกกิจกรรมของชีวิตสามารถเป็นการศึกษาเป็นการพัฒนาตนเป็นการเจริญจิตได้

จากปัญหาต่าง ๆ ในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นการขาดจริยธรรมในสังคมบริโภค ปัญหาความขัดแย้งซึ่งนำไปสู่ความรุนแรงและการก่อการร้ายต่าง ๆ ปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่สำคัญคือปัญหาภาวะโลกร้อน (Greenhouse Effect) นั้น ผู้ที่จะอยู่ในสังคมปัจจุบันได้อย่างดีคือ ผู้ที่ได้ฝึกฝนพัฒนาตนเองในและยังต้องมีมิติทางสังคม นั่นคือเป็นผู้สงบเย็นและเป็นประโยชน์

ความคิดเห็นของผู้ทำงานวิจัยในการดำเนินงานให้เป็นรูปธรรม คือ การสร้างความตระหนักรู้ถึงความสำคัญในการนำธรรมะกลับมาสู่จิตใจของผู้คนในสังคม ด้วยสาเหตุจากปัญหาต่าง ๆ ในสังคมไทย การสร้างสำนักสาธารณะหรือการสร้างความรักใคร่ชอบชอก การสร้างค่านิยมที่ถูกต้องในสังคมโดยการยกย่องชื่นชมคนดีมีคุณธรรมและทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมแทนการชื่นชมผู้มีทรัพย์สินเงินทอง ด้วยการปลูกฝังศีลธรรมโดยให้ความสำคัญแก่เยาวชนเนื่องจากเป็นคนรุ่นใหม่และเป็นกำลังที่สำคัญของประเทศในอนาคต นอกจากนี้การเผยแพร่ธรรมะอย่างมีประสิทธิภาพให้เข้าถึงผู้คนจำนวนมากควรใช้เทคโนโลยีสร้างเครือข่ายบนเว็บไซต์ และการทำงานควรได้รับการสนับสนุนการทำงานจากภาครัฐ ในทุกด้านที่จำเป็นเช่น งบประมาณ การมีส่วนร่วมในการออกนโยบายที่สำคัญ ๆ การให้โอกาสและการสนับสนุนการทำงานเพื่อสังคมแก่สตรีมากขึ้น ด้วยลักษณะของสตรีที่เป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน มีความช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น สตรีจะเป็นกำลังสำคัญที่จะนำธรรมะกลับมาเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงจิตใจผู้คน ปัญหาสังคมต่าง ๆ จะลดลงและจะเกิดสันติสุขขึ้นในสังคมไทยและจนถึงสังคมโลก

ในทางปฏิบัติ : จากการสัมภาษณ์ สรุปความคิดเห็นของ ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เยี่ยมชมนเสถียรธรรมสถาน และผู้ทำงานเพื่อสังคมที่เคยทำงานร่วมกับแม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุต ต่อการทำงานเพื่อสังคม สตรี และเด็ก ของท่านว่า แม่ชีต้นสนีย์ ประสบความสำเร็จอย่างมากนั้นก็ด้วยความสามารถสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี ท่านสอนธรรมะด้วยภาษาที่เข้าใจได้ง่ายและสามารถประยุกต์หลักพุทธธรรมกับงานศิลปะ เสียงเพลง และบทกวี ฯ นอกจากนี้ท่านยังใช้ทุกกิจกรรมของชีวิตเป็นการปฏิบัติธรรม จึงทำให้การปฏิบัติธรรมสามารถกระทำได้ในทุกสถานที่และทุกเวลา และท่านยังใช้สื่อสารมวลชนในการเผยแพร่ธรรมะ คนจำนวนมากจึงมีโอกาสดำเนินโอกาสศึกษาพัฒนาตน อีกทั้งเสถียรธรรมสถานเป็นสถานที่ที่ร่มรื่นด้วยพันธุ์ไม้หลากชนิดทำให้ผู้ที่มีโอกาสเข้าไปในเสถียรธรรมสถานมีความสดชื่น เปรียบเหมือนจิตใจได้รับการบำบัดไปแล้วขั้นหนึ่ง

และจากข้อสรุปในความเห็นของผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เยี่ยมชมนเสถียรธรรมสถาน และผู้ทำงานเพื่อสังคมที่เคยทำงานร่วมกับท่านที่ต่างออกไปนั้น คือ การพัฒนาคนของ แม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุต ถูกมองว่าเป็นการเน้นด้านปัจเจกแล้วผลจึงไปสู่มหภาค ท่านไม่ได้มุ่งไปแก้ปัญหาสังคมโดยตรงและท่านจะไม่เข้าไปข้องเกี่ยวกับเรื่องที่กำลังเป็นประเด็นหรือล่อแหลมในสังคม สำหรับอีกความเห็นหนึ่งที่ต่างออกไปคือ การทำงานมีศูนย์รวมอยู่ที่ แม่ชีต้นสนีย์ เพียงท่านเดียว ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านนี้จึงได้แสดงความเป็นห่วงถึงงานโครงการต่าง ๆ ซึ่งมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อสังคมนั้น อาจจะต้องหยุดชะงักไปได้หากไม่มีท่าน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การทำงานวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดอยู่บ้าง ด้วยงานโครงการบ้านสายสัมพันธ์นั้นในปัจจุบันแม่ชีคันทน์เสถียรสุด ไม่ได้ทำอย่างเป็นจริงเป็นจังเช่นแต่ก่อน ด้วยการแปรการทำงานมาเป็นโครงการจิตประภัสสร ผู้วิจัยจึงไม่มีโอกาสศึกษาการทำงานตรงนี้ในภาคปฏิบัติ การทำงานบ้านสายสัมพันธ์อาจถือได้ว่าเป็นการจุดประกายการทำงาน โดยการนำพุทธธรรมเข้าไปแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นการทำงานแบบชุมชนหรือประชาสังคมที่ได้ผลเป็นอย่างดี ทำให้ท่านเป็นที่รู้จักและยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็นผู้ทำงานช่วยเหลือสตรี นอกจากนี้โครงการสาวิกาสิกขาลัยก็เพิ่งเริ่มก่อตั้งเป็นรูปธรรมและจะเปิดภาคการศึกษาแรกระดับปริญญาโทในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑ นี้ แม้สาวิกาสิกขาลัยจะเริ่มมีตั้งแต่เสถียรธรรมสถานเริ่มทำงานเพื่อสังคมก็ว่าได้ก็ตาม แต่การจัดการเรียนการสอนที่จะมีขึ้นหากผู้ทำวิจัยสามารถได้เข้าไปศึกษาสังเกตการณ์ในชั้นเรียนจริงก็นับว่าจะเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยไม่น้อย ผู้ทำวิจัยจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยต่อไป คือ

๑. การศึกษาเชิงลึกของงานโครงการ “สาวิกาสิกขาลัย” ที่เป็นการเรียนการสอนในระดับปริญญาโท ศึกษาขอบข่ายการเรียนการสอนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการบรรลุมรรค และศึกษาการทำงานของเสถียรที่เป็นความหมายของคำว่าสาวิกาสิกขาลัย

๒. การศึกษาเชิงลึกของงานโครงการ “จิตประภัสสร” ที่เป็นการสร้างเด็กให้เป็นอริยะ ด้วยการเตรียมพ่อแม่ให้พร้อมเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ เน้นการพัฒนาทั้งครอบครัวด้วยการสร้างครอบครัวแห่งสติปัญญา การทำวิจัยอาจเป็นการทำวิจัยเชิงคุณภาพของงานโครงการและงานที่เกี่ยวข้องกับโครงการทั้งหมด เช่น การทำงานของโครงการร่วมกับโรงพยาบาลในการลดอัตราการตาย เป็นต้น หรือการทำวิจัยเชิงปริมาณในการดูความเปลี่ยนแปลงของผู้เข้าร่วมโครงการ ก่อนเข้าร่วมโครงการและเมื่อได้เข้าร่วมโครงการแล้ว เป็นต้น

๓. การทำวิจัยด้าน การใช้การทำงานและทุกกิจกรรมของชีวิต เป็นการเจริญสติ หรือเป็นการปฏิบัติธรรม ตามทัศนะของ แม่ชีคันทน์เสถียรสุด การวิจัยสามารถทำได้ทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

มูลนิธิมหามงกุฎราชวิทยาลัย. อรรถกถาฉบับภาษาไทย มหามงกุฎราชวิทยาลัยเวอร์ชัน ๒.๐

เพื่อถวายพระราชกุศลเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมวิเทศสหการ. บทบาทของความร่วมมือจากต่างประเทศ ทางด้านการพัฒนาสตรี.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๘.

กสส. ร่วมกับ WELD และ UNDP. นโยบายและแผนงานหลักสตรีและตัวอย่างโครงการ/

กิจกรรมใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗

(๒๕๓๕ – ๒๕๓๙). กรุงเทพฯ ฯ : บมจ. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕.

ขวัญใจ เอ็มไอ. คนเล็ก ๆ. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สารคดี ในนามบริษัทวิริยะธุรกิจ จำกัด,

๒๕๔๔).

คณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพสตรี สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชูปถัมภ์. สตรีไทยใน ๒๐๐๐ ปี. กรุงเทพฯ ฯ : คณะกรรมการ, ๒๕๓๐.

คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (จัดแปล). ยุทธศาสตร์ในโรบิเพื่อ

ความก้าวหน้าของสตรี. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๓๔.

คณะทำงานวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว. สรุปแผนพัฒนาสตรีระยะยาว (๒๕๒๕ – ๒๕๔๔).

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๕.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. สตรีในพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

๒๕๓๕.

ธีรศักดิ์ คงคาสวัสดิ์. ทูมมนุษย์ การกำหนดตัวชีวิตเพื่อพัฒนา. กรุงเทพฯ ฯ :

สำนักพิมพ์ ส.ส.ท., ๒๕๕๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. ปฏิจocesมุขบาท. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

- ประเวศน์ มหารัตน์สกุล. การจัดการทรัพยากรมนุษย์ มุ่งสู่อนาคต. กรุงเทพฯ ฯ :
โรงพิมพ์ ส. เอเซียเพรส, ๒๕๕๐.
- เปรม หิมจันทร์. บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนา ตอนที่ ๑. กรุงเทพฯ ฯ : การพิมพ์พระนคร,
๒๕๒๙
- นิสดารีย์ เวชยานนท์. การบริหารทรัพยากรมนุษย์แบบไทย ๆ. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์
เสมาธรรม, ๒๕๔๕.
- พุทธทาสภิกขุ. “ปรมาตถธรรมสำหรับดำเนินชีวิต. กรุงเทพฯ ฯ : หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๓๕.
- พรริตา วิเชียรปัญญา. การจัดการความรู้ พื้นฐานและการประยุกต์ใช้. กรุงเทพฯ ฯ :
บจก. เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๔๗.
- พระคุณศรี เมธงกูโร. ผู้หญิงกับการปฏิบัติธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๓.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพฯ ฯ :
บจก. สหธรรมิก, ๒๕๔๒.
- _____. ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพฯ ฯ : บจก. สหธรรมิก, ๒๕๔๑.
- _____. ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๔๔.
- _____. พุทธธรรม (ฉบับเดิม). กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ บจก. สหธรรมิก,
๒๕๔๔.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร ?. กรุงเทพฯ ฯ :
บจก. สหธรรมิก, ๒๕๓๖.
- _____. ธรรมกับการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๑,
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ ฯ :
บจก. อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ ฯ :
บจก. ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๒.
- _____. พัฒนาปัญญา. กรุงเทพฯ ฯ : บจก. อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๑.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพฯ ฯ
: โรงพิมพ์ บจก. สหธรรมิก, ๒๕๔๙.
- _____. สุขภาวะองค์กรร่วมแนวพุทธ. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ ชุมนุมสหกรณ์
การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๙.
- พระราชวรมูณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พัฒนาการ. กรุงเทพฯ ฯ : บจก. อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป,
๒๕๓๐.

- พระอาจารย์ ภัททันตะอาสาภเถระ. **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา**. กรุงเทพฯ ฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- ภราดร จินดาวงศ์. **การจัดการความรู้ KM Knowledge Management The Experience**.
กรุงเทพฯ ฯ : ซีดับบลิวซี พรินติ้ง, ๒๕๔๙.
- ภัสสร ลิมานนท์. **บทบาทเพศ สถานภาพสตรี กับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ ฯ :
วิทยาลัยประชากรศาสตร์, ๒๕๔๔.
- มณฑิรา จุฑะพุทธิ. **แม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุด ก้าวอย่างแห่งปัญญา**. กรุงเทพฯ ฯ :
สำนักพิมพ์สามสี, ๒๕๔๘.
- แม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุด. **เพื่อนทุกข์**. กรุงเทพฯ ฯ : บจก. แพลนพรินติ้ง, ๒๕๔๙.
- _____ . **เพื่อนทุกข์ ๒**. กรุงเทพฯ ฯ : บจก. แพลนพรินติ้ง, ๒๕๔๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** กรุงเทพฯ ฯ :
บจก.อักษรเจริญทัศน์ อจท., ๒๕๒๕.
- _____ . **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ ๖**
กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด. พ.ศ. ๒๕๔๖.
- _____ . **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับปี ๒๕๔๖**,
ลักษณะวัด ปาละรัตน์. **สตรีใหม่มองของพุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- วรทัศน์ วัชรวิสี. **แม่ชีต้นสนีย์ เสถียรสุด สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ**. กรุงเทพฯ ฯ :
สำนักงาน สำนักพิมพ์ ดอกโมกข์, ๒๕๔๕.
- วศิน อินทสระ. **ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
บรรณาคาร, ๒๕๒๕.
- วัลลี เวชชาชีวะ. **การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์**. กรุงเทพฯ ฯ : โครงการพัฒนาและเผยแพร่
เอกสาร อุปกรณ์และเครื่องมือฝึกอบรม สำนักฝึกอบรมสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร
ศาสตร์, ๒๕๒๔.
- สมชาย หิรัญกิตติ. **การบริหารทรัพยากรมนุษย์ [Human Resource Management
(HRM)] ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ ฯ : บจก. ซีระฟิล์ม และไซเท็กซ์, ๒๕๔๒.
- สวามี สัตยานันทบุรี. **บ่อเกิดมติพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ ฯ : บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖.
- สุภาวดี หาญเมธี. **ผู้หญิง ความคิด ชีวิต การเดินทาง**. กรุงเทพฯ ฯ : บริษัท แพลน พลับลิชซิ่ง จำกัด,
๒๕๔๒.

(๒) บทความ :

“ทางที่เลือก ของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุด”, วารสาร โคโคโร. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒,

(มกราคม ๒๕๕๑) : ๓๗.

ปาริชาติ สุวรรณบุบผา. “ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของแม่ชี กรณีเสถียรธรรมสถาน”,

วารสารบัณฑิตศาสตร์ มมร., ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน – เมษายน ๒๕๔๗) :

๑๒๑ – ๑๓๖.

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรธนา). “ประเด็นโต้แย้ง : พระพุทธศาสนามีแนวคิดเชิง

สังคมหรือไม่?”, วารสาร บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔,

(ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๔๙) : ๕๙.

แม่ชะเอม. “จิตประภัสสร ตั้งแต่ตอนอยู่ในครรภ์”, วารสารสาวิกา ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖๙,

๒๕๔๘ : ๘๖ – ๘๗.

แมลงปอปีกม่วง. “ธรรมสวัสดิ์ ที่นี่ เสถียรธรรมสถาน”, วารสารสาวิกา ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖๙,

๒๕๔๘ : ๑๙.

ศันสนีย์ สีตะปันย์. เมอลเลอร์. “สาวิกาสิกขาลัย ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา”,

วารสารสาวิกา ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖๙, (๒๕๔๘), ๕๐ - ๕๑.

สมภาร พรหมทา “สตรีในทัศนะพระพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๑

ฉบับที่ ๓, (๒๕๓๗) : ๓๘-๕๑.

(๓) วิทยานิพนธ์

ชลธิชา พันธุ์พานิช. สิทธิคุณค่าของความเป็นมนุษย์กับการประกวดนางงาม. วิทยานิพนธ์สังคม

สงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัสติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”,

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๓๒.

พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี). “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธ

ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๓.

พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก. “ภิกษุณีกับการบรรลุธรรม”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สมัคร งามแสง. “ศึกษาบทบาทของสตรีในองค์กรพระพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน :

ศึกษาเฉพาะกรณี วัดปทุมวนาราม วัดสังฆทาน สำนักปฏิบัติธรรมเสถียรธรรมสถาน

และสำนักปฏิบัติธรรมสวนแก้ว”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.

สุนทรี สุริยรังษี. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา :
ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกามุขได้รับเอตทัคคะ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

(๔) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ :

สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ, เอกสารประกอบการบรรยาย การจัดการความรู้. ๒๕๔๗.
(ถ่ายเอกสารเย็บเล่ม)

สุกัญญา หาญตระกูล, การประชุมครบทศวรรษสตรีกรุงไนโรบี ประเทศเคนยา. สตรีสาร.
๒๕๒๘.

เอกสารรายงานการประชุมระดับโลก ณ กรุงเม็กซิโก ซิตี้ พ.ศ. ๒๕๑๘ อ่างในสุภัทรา สิงหลกะ,
๒๕๒๕ และ IPPF PEOPLE, ๑๙๗๕.

เอกสารสรุปการประชุมปักกิ่ง การประชุมระดับโลกว่าด้วยเรื่องสตรี, ๒๕๓๘, และ กสส.
ปฏิญญาปักกิ่งและแผนปฏิบัติการเพื่อความก้าวหน้าของสตรี, ๒๕๔๐.

(๕) สารนิเทศจาก “World Wide Web (www)”

“การดำเนินการตามยุทธศาสตร์ไนโรบี ฯ, Convention on the Elimination of All Forms of
Discrimination against Women – CEDAW”,

www.geocities.com/buucu5231/nuchjare1.doc.

“คณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบแผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔) ฯ”,

www.rakbankerd.com/01_jam/thaiinfor/country_info/index.

“คณะรัฐมนตรีเห็นชอบ (ร่าง) แผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔) เพื่อใช้เป็นกรอบและทิศทางในการ
พัฒนาสตรี ฯ”, www.thaihealth.or.th/cms/detail.

จรรยาพร ธรณินทร์, “เมื่อผู้หญิงอยากเป็นใหญ่”, <http://www.charuaypontorranin.com/index>

“แผนพัฒนาสตรี. ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ .

(พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙). ฯ”,

http://webhost.cpd.go.th/develop1/web/gender/gender_3.doc.

“แผนพัฒนาสตรีระยะยาวฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๔๔) และฉบับที่ ๒

(พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๕๔). ได้รับการบรรจุเข้าไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมฉบับที่ ๕,๖ และ ๗,๘ ฯ”,

<http://lib.kku.ac.th/fulltext/Art/2544/art064/chap1>.

दनัย เทียนพุด, “ทุนมนุษย์ : ไม่ใช่แค่ผูกพันต้องเป็นผู้ร่วมลงทุน”, BlogGang.com.

เทือน ทองแก้ว, “ทฤษฎีทุนมนุษย์ (Human Capital)”, dusithost.dusit.ac.th.

มาริสา เซาว์พฤทธิพงศ์, “การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน”,

www.consultthai.com/article/article15.htm

วิชัย เจือจันทร์, คอลัมน์ “รายงานพิเศษ” :ธรรมจักร, เมษายน ๒๕๔๔,

<http://www.budpage.com>,

สำนักส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชาย, “การประชุมคณะกรรมการว่าด้วย
สถานภาพสตรี สมัยที่ ๓๔ รับรอง การทบทวนและประเมินผลครั้งแรกของ
การดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ ไนโรบี ฯ”,

www.women-family.go.th/women2/menu802.html.

(๖) ภาษาอังกฤษ

Altekar. A.S. **The Position of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1962.

Indra. **The Status of Women in Ancient India** 2nd ed., Banaras : Motilal Banarsidass Oriental Publishers, 1955.

Viday Ratna. **Education Thought and Practice.** New Delhi : Sterling Publisher Private Timited, 1976.

(๗) บทความภาษาอังกฤษ

The Dalai Lama. “Cultivateing Altruism”. **Engaged Buddhist Reader**, ed. By Arnold Kotler, (Berkeley : Parallax Press, 1996), : 3.

ภาคผนวก

ประวัติย่อ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด

นามเดิม	คันสนีย์ ปัญญศิริ
วันเกิด	๓๑ ตุลาคม ๒๔๙๖
สถานที่เกิด	ตำบลบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
อดีต	พิธีกรและนางแบบที่มีชื่อเสียง
ออกบวช	๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ ที่วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต เขตบางเขน กรุงเทพฯ
การก่อตั้ง	เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐
เสถียรธรรมสถาน	เสถียรธรรมสถาน : ๒๔/๕ ซ. วัชรพล (รามอินทรา ๕๕) แขวงจระเข้บัว เขตลาดพร้าว กรุงเทพฯ ๑๐๒๓๐ ^๑
การทำงาน	<u># พ.ศ. ๒๕๓๑</u>
เพื่อสังคม	เริ่มการทำงานโดยจัดทำ “ค่ายพุทธบุตร” เป็นการสอนเด็กในวัยเรียน ปฏิบัติธรรม
	<u># การทำงานโครงการต่าง ๆ ต่อมา</u>
	- เปิดโลกกว้างสำหรับเด็กพิเศษ
	- นักสู้คู่คุณธรรม
	- อนุบาลฝีมือแม่
	- เพลงชมสวน
	- บ้านวันอาทิตย์
	- ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต
	- ครอบครัวแห่งสติ และ โรงเรียนพ่อแม่
	- โลกสวยด้วยน้ำใจ
	- อบรมอานาปานสติภาวนา การจัดคอร์สพิเศษสำหรับองค์กรต่าง ๆ ที่ติดต่อเข้ามา
	- งานต้นกล้าอาสาสมัคร และ จิตอาสาในงาน
	- และอื่น ๆ

^๑ วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. “แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด”, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑,
<http://th.wikipedia.org/wiki>

งานผลิตสื่อทางธรรม

- นิตยสารสาวิกา
- รายการวิทยุ “สาวิกา”
-
- รายการโทรทัศน์ “นี่แหละชีวิต”
- “ “ “เพื่อนทุกข์”
- “ “ “ธรรมสวัสดิ์”^๒
- ภาพยนตร์ “A Walk of Wisdom”
- การผลิตงาน Animation สอนการทำอานาปานสติ อื่น ๆ
- และอื่น ๆ

เว็บไซต์ต่าง ๆ

- www.sathira-dhammasthan.org.
- www.sdsweb.org

งานโครงการต่าง ๆ

- โครงการ “บ้านสายสัมพันธ์”
- ” “จิตประภัสสร”
- ” “สาวิกาสิกขาลัย”
- ” “การปฏิบัติธรรม”
- ” “บ่มเพาะ แลกหน่อ ต่อยอด เมล็ดพันธ์แห่งปัญญา”

SOS (Seeds of Spirituality)

- และอื่น ๆ

การทำงาน
ในระดับโลก

พ.ศ. ๒๕๔๓

เข้าร่วมการประชุมสุดยอดสันติภาพโลกแห่งสหประชาชาติของผู้นำทางศาสนาและผู้นำทางจิตวิญญาณ ณ นครนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา^๓

พฤศจิกายน ๒๕๔๔

องค์การสหประชาชาติมอบความไว้วางใจให้เกียรติในการจัดการประชุมผู้นำสตรีทางศาสนาและจิตวิญญาณระดับภูมิภาค

^๒ ศันสนีย์ ตีตะบันย์ เมอลเลอร์, สาวิกาสิกขาลัย ขอให้โลกนี้มีธรรมเป็นมารดา, นิตยสารสาวิกา, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖๙ : ๕๓ – ๕๔.

^๓ วรทัศน์ วัชรสี, แมชีศันสนีย์ เสถียรสุด สาวิกาแห่งสวนสันติภาพ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอกโมกข์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙.

- # ๖ ตุลาคม ๒๕๔๕
 ได้รับเกียรติให้เป็นประธานร่วมจัดงานการประชุมสุดยอดผู้นำสตรี
 ทางศาสนาและจิตวิญญาณเพื่อศานติภาพโลก ณ กรุงเจนีวา
 ประเทศสวิตเซอร์แลนด์^๔
- # ๑๕ กันยายน ๒๕๔๘
 ได้รับรางวัล Spiritual Leadership Award หรือ รางวัลผู้นำจิต
 วิญญาณในฐานะผู้ยุติความรุนแรงในเด็กและผู้หญิง
 ในงานการรับรางวัลเสียงแห่งความศักดิ์สิทธิ์ Sounds of the Sacred
 Award Gala ประเทศสหรัฐอเมริกา^๕
- # มิถุนายน ๒๕๕๐
 ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาธรรมนิเทศ
 จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- # และอื่น ๆ
- ๔ เรื่องเดียวกัน คำนำจากบรรณาธิการ.
 ๕ สาวिकासัญจร / ดอกไม้หัดบิน, เสียงแห่งความศักดิ์สิทธิ์ Sacred Sounds, นิตยสารสาวิกา, ปี
 ที่ ๘ ฉบับที่ ๖๙ : ๑๔๓.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล
วัน เดือน ปีเกิด
สถานที่เกิด
สถานที่ติดต่อ

นางสโรชา คุณาธิปพงษ์
วันเสาร์ที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕
กรุงเทพมหานคร
๕๐/๕๓๗ หมู่บ้านบ้านสวนลลนา – สวนหลวง
ถ. เฉลิมพระเกียรติ ร. ๙ ซอย ๒๘ แขวงดอกไม้
เขตประเวศ กรุงเทพฯ ๑๐๒๖๐
โทร. : ๐๒-๗๕๑-๘๗๓๑, ๐๘๑-๗๕๑-๒๘๓๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๘

ปริญญาตรี (วิทยาศาสตร์ วิชาเอกเคมี)

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

พ.ศ. ๒๕๓๗

บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต (บธ.ม. หรือ MBA.)

มหาวิทยาลัยรังสิต อาคาร TST ถ.วิภาวดี กรุงเทพฯ ฯ

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๒๘

Surint Ohmya Chemicals (Thailand) Co., Ltd.

พ.ศ. ๒๕๓๑

K.M. Interlabs Co., Ltd.

พ.ศ. ๒๕๓๔

บริษัท รุเบียดอุตสาหกรรม จำกัด

พ.ศ. ๒๕๔๔

บริษัท วิฟเพอร์ จำกัด

พ.ศ. ๒๕๔๖ – ๒๕๔๘

ร้านอาหารสุขภาพ “สุภักษา”

พ.ศ. ๒๕๔๙ – ๒๕๕๑

ศึกษาต่อหลักสูตรปริญญาโท (สาขาพระพุทธศาสนา)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๑ – ปัจจุบัน

กำลังศึกษาต่อหลักสูตรปริญญาเอก

(สาขาพระพุทธศาสนา)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(ปีการศึกษา ๒๕๕๑)